

1a 4^{ol}

ZBORNIK

ZA

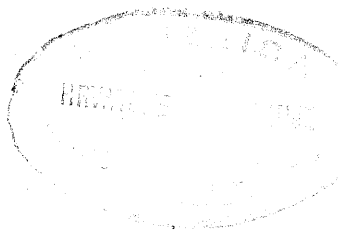
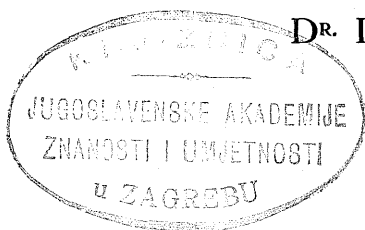
NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA

NA SVIJET IZDAJE
JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI
I UMJETNOSTI

KNJIGA XXX, SVEZAK 1

UREDNIK

DR. D. BORANIĆ

ZAGREB 1935

NADBISKUPSKA TISKARA ZAGREB

Sadržaj

Prvi dio

	Strana
<i>Dimitrije Vitković</i> : Ko su Gavan i Gavanka u narodnoj pesmi?	I— 16
<i>Dr. Marijan Stojković</i> : Sobna prašina, smeće, metla i smetlište	17— 31
<i>Franjo Galinec</i> : Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća	32— 46

Sitniji prilozi:

<i>Stjepan Banović</i> : Praznovjerice u narodnim pjesmama	47— 50
<i>Dr. Marijan Stojković</i> : Staćilo, staćel, staćelo ili staćilo?	50— 54

Drugi dio

<i>Hamdija Kreševljaković</i> : Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878) (Sarajevo)	55—178
<i>Mićun M. Pavićević</i> : Narodne pjesme (Crna Gora i Dukadin). Prvo kolo	179—210
<i>Rudolf Strohal</i> : Vivodina	211—226
<i>Stjepan Banović</i> : Pričice o Isusu i svetom Petru (Zaostrog u Dalmaciji)	227—232
<i>Mićun M. Pavićević</i> : Narodna poređenja (Crna Gora)	233—238

Manji prinosi:

<i>Tomislav M. Macan</i> : Zagonetke (Blato na Mljetu)	239—241
<i>Paulina Bogdan-Bijelić</i> : Narodna imena (Konavli u Dalmaciji)	241—242
<i>Franjo Žic</i> : Smokvica lopatica (Aleksandrovo na Krku)	243
<i>Vladimir Ardalić</i> : Varalice (Bukovica u Dalmaciji)	243—244
<i>Ante Šimčić</i> : Danje (Podravina)	244

PRVI DIO

Ko su Gavan i Gavanka u narodnoj pesmi?

Dimitrije Vitković

Mnogo se pisalo o raznim motivima po našim narodnim pesmama. Tražila su se i različita tumačenja, otkuda su ti motivi uzeti. Za motiv poznate narodne pesme *Ljuba bogatoga Gavana* dao je sam skupljač Vuk Stefanović Karadžić u primedbi ovo tumačenje: »U manastiru Tronoši, u Jadru, bio je s desne strane kod dveri namolovat go starac, koga su guje opasale, te ga kolju i piju mu sise. Kao što obično roditelji različne ikone po crkvama i po manastirima djeci tolkuju, tako je i meni moj otac kazivao, da se onaj starac zvao Bogati Gavan i da je pored svega prevelikoga bogatstva bio vrlo tvrd i nemilostiv, pa ga za to Bog onako osudio. Sad ja upravo ne znam, ili je ovo kakva crkvena istorija ili samo narodna pripovijetka, ele u ovoj pjesmi o Gavanu gotovo nema ništa, nego samo o njegovoj ženi.« Ovo je tumačenje uneseno u prvu knjigu od njega skupljenih narodnih pesama (Beč 1841 br. 207 str. 127—132 pod nazivom »Pjesme sljepačke«; u državnom izdanju knj. I str. 133), a to se ponavlja i u njegovu »Srpskom Rječniku« (Beograd 1898 str. 84), kao i u knjizi »Život i običaji srpskoga naroda« (str. 235).

Kad sam pisao o uticaju hrišćanske ikonografije na neke narodne pesme (»Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, izd. Jugoslav. akademije u Zagrebu knj. XXIV), spomenuo sam s tim u vezi i tu narodnu pesmu zbirke Vukove. Nisam o njoj tada posebice ništa više rasuđivao. Sad želim da je sa svih strana promotrim i da dam tumačenje: *ko su Gavan i Gavanka u toj pesmi, i šta znači sama reč Gavan?*

Sa pesmom zbirke Vukove, koju je dobio preko slepice Jece iz Zemuna, sravniću i njezine dve paralele: jednu iz narodnih sla-

vonskih običaja, sabranih i popisanih od Luke Ilića Oriovčanina (Zagreb 1846 str. 81—85) s nazivom *Gavanovi dvori*, koju je dobio preko slepca Franje Stefanca; i drugu iz knjige prve junačkih pesama izdanja Matice Hrvatske (Zagreb 1896 br. 31 str. 64—69) s nazivom *Bogati Gavan*. Ta je pesma iz zbirke profesora i direktora gimnazije Rudolfa Strohala, a zabeležena je na Trsatu kraj Rijeke. Ona je jednaka s pesmom *Bogati Gavan*, po pevanju Bergudskog prosjaka. Štampana je po zbirci Jakoba Volčiča, negda kapelana u Zarečju kod Pazina, u izdanju jedne hrvatske zbirke narodnih pesama, koje se pevaju po Istri i kvarnerskim otocima (Trst 1879, deo 6 »Pobožne pesme«, br. 25 str. 40—46). Pri upoređivanju označiću te tri pesme slovima a, b, c.

*

Jevanđelist Luka u glavi šesnaestoj, a stihovima 19—31, dao je poznatu priču Isusa Hrista o »Nemilostivom bogatašu i ubogom Lazaru«. Hrišćanski tumači u nekim jevandeoskim pričama videli su istinite događaje. I za ovu priču u Lučinu jevanđelju na pr. jedan kasniji tumač iz XII veka Jeftimije Zigaben veli, da je po predanju Judeja zaista živio u ono vreme jedan bogataš po imenu Ninevis, i jedan siromah po imenu Lazar, i kad su obojica umrli, uzeo ih je Isus Hristos u svoju priču (Migne J. P.: *Patrologiae cursus completus — series graeca*, vol. 129 p. 1038).

Glavni motiv ove priče nemilosrđe i tvrdoća bogatoga ušlo je u narodne priče, poslovice i pesme, kao što spominje i Karadžić u Srpskom Rječniku, i kao što se to vidi u Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika Jugoslavenske akademije kod reči »bogatac« (I d. str. 481—482) i reči »Gavan« (II d. str. 114). Tu se pominje i delo fra Mihajila Radnića »Pogrđenje izpraznosti od svijeta« (Romae 1683 str. 46^b), u kojem se nalazi spomen »od onoga bogatoga Gavana i Lazara ubogoga«. U Rječniku se još kaže, da je jedan pesnik oko g. 1700 napisao delo »Poviest vandelska bogatoga a nesrećna epuluna (imućnika) i ubogoga a čestita Lazara — Bogatstvo i uboštvo — velepiesna Jerolima Kavanjina, vlastelina spliskoga i trogirskoga«, u kojoj se više puta bogati zove imenom Gavan, na pr. u pesmi četvrtoj, u kojoj se opisuje gordost; pa dalje u pesmi 23. Na str. 387^a: »Pakla ognje neugasne, u kih zgara Gavan zlobit.« Najnovije je priredio to delo za štampu dr. Josip Aranza (Zagreb 1913. Izd. Jugosl. akad. Stari pisci hrvatski, knj. XXII). U Rječniku je naveden i Matija Antun Reljković, koji u »Istoriji od

Jefrema« kaže: »Umro je siromah Lazar i bogatac Gavan, pak sveti Luka kaže, da je Lazar prenešen u krilo Abrahamovo, a bogati Gavan ukopan u paklu, jerbo ne samo da nije gladna Lazara dao nahraniti, nego još ni mrvice njegove ispod stola nije mu dao kupiti, govoreći, da mu smrde rane Lazarove«. (Djela Mat. Ant. Reljkovića — na svet izdao Martin Seneković 1875. *Sobranje pametnih rieči i djela* br. 44 str. 451.) U »Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena« (knj. XXVII, 1930, str. 177—178) fra Vice Vuković opisuje Krinj u Dalmaciji. »Od Sinja je udaljen 6 kilometara put Vrljike. Tu ima jezero. U narodu se priča, da je tu opstajao širin grad, a di je jezero, tu su bili dvori Gavanovi. Gospodin Bog je Gavana prokleo i u jezero ga sa svim njegovim strovalio: sve zgrade, što su bile okolo dvora, jezero je progutalo.« Jedna naša narodna pripovetka, zabeležena u književnom listu »Bosanskoj Vili«, priča i o sv. Savi, da je putujući došao prurušen u prosjaka pred dvore bogatoga Gavana, koji je imao silno blago i stoku. Nije dobio ništa ni od Gavana ni od žene njegove, već od njihove siromašne sluškinje. Zato je za kaznu od dvorova Gavanovih stvoreno jezero, koje leži na severoistočnom kraju Durmitora (Vladimir Nator - dr. Antun Barac: Čitanka za I. razred. Zagreb. 1930 str. 90—91: Jezero svetoga Save).

Priča o Bogatom i Lazaru ne nalazi se samo u literaturi nego još više u crkvenoj slikarskoj umetnosti. Slikanje ove priče nalazi se već na slikama XI v.; zatim vrlo često kod Venecijanaca XVI v., na pr. Bonifacija Venecijana - Veronese (1487—1553) (*v. sl. 1**), Giakoma Basana (1515—1592) i kod drugih. Isto tako su nemački umetnici XVI v. slikali mučenja bogatoga u adu. U novijoj slikarskoj umetnosti takove su slike dosta retke, na pr. kod Binura (1849). (Ө. И. Булгаковъ: Художественная енциклопедія. Том II. С. Петербургъ 1887 стр. 116.)

Naša slikarska knjiga »Erminija tis zografikis« (nemački prevod *Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos*. Dr. Godeh Schäfer. Trier 1855. § 344 str. 225) kaže: »Parabola o bogatom, i o siromašnom Lazaru. Prikazivanje: Palača, i u njoj jedna trpeza sa raznim jelom, i jedan čovek, obučen u sjajno i bogato odelo, sedi kod trpeze i drži u jednoj ruci pehar, i služe ga mnoge sluge, koje mu donose razna jela. I opet se isti vidi na postelji i đavoli

* Iz knjige: *Il Fiore della Scuola Pittorica Veneziana*, illustrato da Francesco Zanotto, str. 221 Venezia. *Il convito dell Epulone*.

grabe njegovu dušu, i okolo njega su plačući žena i deca. I pred vratima palače leži na zemlji jedan go čovek sa ranama, i iznad njega je David sa harfom, i horovi anđela, i uzimaju njegovu dušu uz trube i razne muzičke sprave. I opet vidi se pakao i u njemu bogati gori i veli: »Oče, Avrame, smiluj se na mene« (Luka 16, 24). A preko je raj i u njemu Avram. I u njegovu krilu je Lazar. Avram odgovara bogatome: »Sinko, seti se, da si ti dobra primio u životu svome« (Luka 16, 25).

U istoj slikarskoj knjizi u belešci drugoj izdavač i tumač Francuz dr. Paul Durand kaže, da je sa Atosa doneo jedan bakrorez, na kojem je ta priča prikazana ovako: »Bogati je kao starac — kao što veli i Vuk — sa širokim sjajnim odelom. On leži na postelji sa ružama; njegova žena, srodnici i prijatelji oplakuju njegov skori svršetak. Kod njegova ležaja stražare dva crna đavola, gola i kosmata, sa krilima slepog miša, jedan ima glavu svinje, drugi glavu bika. Oba mu se rugaju i čekaju na njegovu dušu, da je odvuku u pakao. Arhandeo Mihail drži ovu dušu za kose. Sv. Mihail je obučen kao rimski vojnik sa sandalama, školjkastim štitom i kožnim oklopom, i baca telo bogatoga na zemlju; desna mu je noga na vratu, a leva na grudima, da duša iz njega izađe; ona izlazi stenjući na usta. Levom rukom hvata Mihail za kosu dušu, koja ima oblik deteta, koje se krsti i moli milost; ali arhandeo neće da čuje i u desnici drži goli mač, koji u to malo golo telo zabada.«

U istoj slikarskoj knjizi nalazi se opis slike strašnoga suda (str. 269—273) u Salamisu u velikoj crkvi manastira presvete Bogorodice Faneromeni na zidu kod zapadnih vrata, a koju je slikao g. 1755 Georgije Marko i njegova tri učenika. U tom opisu nalazi se grupa deseterice obešenih, kojima noge stoje u vatri; *zmiје ih rastaču* — Vuk veli »piju« — i demoni ih muče. U njima su prikazani razni teški smrtni gresi. Među njima je i *gordi čovek* s grčkom oznakom »*ho hiperifanos*«, što je za značenje reči *Gavan* vrlo važno. On je obešen strmoglavce i sva mu je krv sišla u glavu.

★

Koga je Isus Hristos uzeo kao tip u priču o Boga tome i o Lazaru, isto tako i u priču o Bezumnom bogatašu (Luka 12, 16—21)? Verovatno jednoga pretstavnika od moćne stranke Sadukeja. Ta judejska stranka, koja svoje ime vodi od Sadoka, vrhovnog svećenika Solomonova, i za doba Iroda Velikog imala je

u Sinedrionu, vrhovnom sudištu, glavnu reč. U istorijskoj knjizi Novoga Zaveta — Delima apostolskim — kaže se, da su tada vlast imali Sadukeji (4, 1—3) i nazivaju se dalje jeresi sadukejskom (5, 17). Jasnije se vidi posle i dogmatska razlika između Sadukeja i druge stranke judejske Fariseja. U svemu Sadukeji su bili na stajalištu, da što se ne osniva na svetim knjigama, oni to ne priznaju. Oni su bili protivnici onoga od Fariseja negovanoga proširenja — tumačenja — zakona (Josif Flavije: Starine judejske XIII 297; sravni XVIII 16). Oni su odbacivali uskrснуće i zagrobni život (Jos. Flavije: Jud. rat. II 165; Starine jud. XVIII 16; Marko 12, 18; Matej 22, 23; Luka 20, 27; Dela ap. 23, 8; 4, 2); poricali su postojanje anđela i duhova (Dela ap. 23, 8) i držali su od strane Fariseja podržavano predodređenje kao ograničenje slobodne volje čovekove (Jos. Flavije: Jud. rat. II 164; Jud. starine XIII 173. O Sadukejima vidi Paulys Real - Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft. Stuttgart 1920. II Reihe, II B. str. 1691—1692).

U narodnoj pesmi o bogatom Gavanu uvek se ističe, da baš anđeli idu: (a) Da kušaju sve vere — I sve redom gradove — Znade l' svaki za Boga — I za ime Božije. A Sadukej baš nije verovao u anđele. No u toj narodnoj pesmi se ističe još jedan greh, a to je *gordost*. I tu treba tražiti i tumačenje reči *Gavan*.

Petar Budmani u akademijском Rječniku samo je izjavio, da je reč nepoznata postanja (deo III str. 114). Đuro Daničić je u Rječniku književnih starina nema. Natko Nodilo u velikoj raspravi »Religija Srba i Hrvata« (Rad Jugosl. akad. 85—1887 — posebno štampani V deo st. 79) držeći se Franje Miklošića mislio je, da Gavan »može biti od gav-, i značiti varalac, nevera«. U belešci jednoj još dodaje: »U slovenskom »ogaven« je ljut, a u staroslovenskom »ogavije«, dosada; »ogaviti«, dosaditi. U češkom »ohava« je »grozota«. Uporedna litvinština kao da nam daje prvotno značenje: varalac, sa ap - gauti, varati.« (Franz Miklosich: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886, str. 61). To je tumačenje nešto blizu, no ipak sasvim ne odgovara. Vladimir Mažuranić u akademijском Pravno-povjesnom rječniku (str. 315) kod imena *Gavan* veli: »Ime bogata čovjeka u priči i pjesmi, kojega je Bog kaznio za tvrdost njegovu i dvore mu u jezero pretvorio (Blatno u Ugarskoj, Crljeno kod Imotskoga). Isporedi A(kademijski) R(jechnik). Postanje nepoznato. Po glasovih je gavanu nalik gaphans, gafans, gafandus — langobardski termin s nestalnim zna-

čenjem, cohaeres, haeres. Isporedi o postanju Du Can. Ne varam se, mislim, da su neki bizantinski cesari nazivali kadšto svoje namjesnike u naših stranah tim naslovom. Međutim ima u Podravini u naše vrijeme prezime Gapan, možda nadimak (mj. Gavan, Gafan). Doduše mislim, da je Gapan u nekih stranah i hipokor. za kršteno neko ime, jamačno Gašpar.« Tumačenje je ovo sasvim nepravilno. Dr. Gustav Šamšalović u hrvatsko-srpskom-nemačkom rečniku (str. 98) i obratno (str. 256) kod reči *Gavan* kaže »Geizhalz, Geizkragen, škrtac, tvrdica, gavan«. To je vrlo malo.

Međutim značenje Gavan treba tražiti sasvim na drugoj strani. U samoj narodnoj pesmi se anđelima zapoveda: (a) Pa podite po svetu — Kao pčela po cvetu — *Od Božijeg prozora — Od sunčevog istoka*. Prema tome naći ćemo tu reč na istoku i onda ćemo dobiti i njezino pravo značenje. Mene je na pravi trag navela reč *Gaon* — u množini Geonim — što je bila titula osoba, koje su stajale na čelu jevrejskih akademija u Vavilonu u VII—XI v. (u Suri i Pumpediti). Značilo je to: gospodstvo, ekscelencija, preuzvišenost. Kasnije se to ime davalo i drugim odličnim i učenim talmudistima. (Русский енцикл. словарь 1892 sv. 8 str. 105. Mayerov leksikon sv. 6, str. 899. Encyclopaedia judaica, Berlin 1928 I B. str. 1181—1183 Akademien talmudische. Berlin 1931, VII B. str. 99; 271—283 Gaon - Geonim.)

Po tom nazivu tražio sam i pomoći ljudi znalaca jevrejskoga jezika dra. Antuna Sovića, profesora bogoslovskoga fakulteta u Zagrebu, i dra. Gavre Švarca, nadrabina u Zagrebu, i našao sam, da se u Bibliji staroga Zaveta više puta nalazi reč »gah -, gahvah«, grčki »hi hiperifania«, koja označuje oholost, ponositost, gordost, na pr. u psalmima 10, 2; 31, 19. 24; 36, 12; kod proroka Isaije 9, 8; proroka Amosa 6, 8; proroka Jeremije 51, 13. (Wilhelm Gesenius: Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament. Leipzig 1886 str. 139. Tu se nalaze pobrojana razna mesta u Bibliji za ovu reč kao i za njezine sinonime.) I tako bi gah - va(n) = *Gavan* moglo značiti ponosita — *gorda čoveka*, a *Gavanka* ponositu, *gordu ženu*. Arapski *kavi-*, *kani* znači snažni, moćni. Za poređenje može poslužiti i sve ono, što se kaže u Julius Pokorny - Alois Walde: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, kod osnove *gau* (I. B. str. 529). Ta se jevrejska reč u samoj narodnoj pesmi srpski kaže i ponavlja u stihovima: (a) *Ponosita* gospođa — *Ponositu* gospođu — Uvatite Jelenu —

Ponositu gospođu. (b) Oj Gavanko Jelina — *Ponosita* gospojo. (c) Lipa hvala Gavanko — Po imenu Jelena — Al *ohola* gospoja.

Gavan i *Gavanka* su prema tome reči jevrejskoga porekla, kao što je i reč *koljivo*, a sve je to postalo s vremenom uistinu našim, da se eto mislilo tumačiti ih slovenskom etimologijom, kao što se to nekada činilo i sa reči *koljivo*. (Rad jugosl. akad. 94, pos. otisak str. 41—42. Bogoslovski Glasnik, knj. V, sv. 1, str. 15.)

Sad tek dolazi glavno pitanje: *ko su Gavan i Gavanka u našoj narodnoj pesmi?* Je li to samo onaj bogati Sadukej iz jevanđeoske priče i možda njegova žena? Na to pitanje dobiće se pravilan odgovor, ako se gleda na ime Gavanke — *Jelena*, i potraži, koja je to Jelena, i koji je njezin muž *Gavan*?

Odgovor bih ja dao: to su *Simon Mag* i *njegova drugarica Jelena*. Je li to istina? Da vidimo!

Simon Mag (vračar, čarobnik) spominje se već u novozačetnoj istorijskoj knjizi Delima apostolskim, koju je napisao jevanđelist Luka (gl. 8, 5—24). Tu se kaže, da su toga čoveka Samarjani ranije zbog njegovih čaranja poštovali kao veliku božansku silu — hi dinamis tu teu hi kalumeni megali (st. 9). Kad je jedan od sedmorice đakona Filip krštavao u Samariji, i Simon se dao od njega krstiti. Đakon Filip nije mogao da obavi drugu tajnu — miropomazanje, pa su zato došli tamo iz Jerusalima apostoli Petar i Jovan, koji su tu tajnu nad krštenim Samarjanima tada obavili polaganjem ruku na njih. Kad je to video Simon, ponudio je apostolima novaca, da bi i on dobio vlast polagati ruke i time davati Duha Svetog. Onda ga je zbog takovog bogohulstva apostol Petar odbio i stavio mu u izgled večno prokletstvo, ako se ne pokaje. Time je Simonov nazor i način postupanja za sva vremena žigosan tako, da se i danas trgovina sa duhovnim dobrima crkve naziva *simonija*.

Biblija ne spominje posle toga ništa o Simonu, ali nam crkveno predanje u hrišćanskoj patrologiji javlja, da je on otpao od apostolske crkve i da je u društvu sa nekom palom ženskinjom *Jelenom* iz *Tira* krenuo i putovao po Istoku, te širio svoje gnostičke zablude. (Јевсевије Поповић-Др. Мојсије Стојков: Опћа црквена историја. Књ. I стр. 329.)

Te dve istorijske ličnosti, *Simon* i *Jelena*, dobile su vremenom mnoge mitske i legendarne dodatke, te su o njima nastala mnoga maštanja, kako se ono veli u Gorskom Vijencu, kad Obrad na pričanje Vojvode Draška o Mlecima priča o neobičnim događajima opsenarstva u Kotoru (II drž. izdanje Beograd 1892 str. 85—86). To se osobito vidi u takozvanim *Psevdoklimentinama*, koje postoje u tri obrade, naime u »Omilijama« i »Rekognicijama«, i u jednoj kasnijoj i neznatnijoj obradi »Epitomi«, i kojima je prvobitni izvor u krilu jedne evijonitsko-gnostičke stranke, koja je bila protivna općem crkvenom učenju. Vesti tih evijonitsko-gnostičkih produkata razvili su dalje i drugi apokrifi, osobito dosta crkvena takozvana Acta Petri et Pauli, koja su najstariji izvor za borbu apostola Petra sa Simonom Magom i u Rimu. (Евсевіје Поповић-Др. Мојсије Стојков: Опћа црквена историја. I. 330).

U tim aktima spominje se borba apostola Simona Petra sa Simonom Magom, a u kasnijim obradama istoga apokrifa ističe se i borba apostola Pavla. U narodnoj pesmi zato se kaže: (a) Zapovedi Gospod Bog — *Dvema trima anđelom*. (b) Zapovedi Gospod Bog — *Dvima trima anđelom — Svetom Petru i Pavlu — I anđelu Nikoli*. (c) S dvimi trimi anjeli — *Svetim Petrom i Pavlom — I sa svetim Mikulom*.

Najviše motiva naše narodne pesme o Gavanu i Gavanki naći ćemo u apokrifu »Recognitiones - Uspomene« Klimenta III, episkopa rimskog, koje se sastoje od deset knjiga, a pisane su Jakovu bratu Gospodnjem, episkopu jerusalimskom. Potkraj IV v. preveo ih je Rufin, prezviter akviljeske crkve, sa grčkog na latinski jezik. Ja taj prevod upotrebljavam pri poređenju sa našom narodnom pesmom. (Migne J. P.: Patrologiae cursus completus — series graeca, vol. I. p. 1157—1474; vol. II. Homiliae, p. 70—198.) Osobito su važne glave IX i XII knjige II tih Uspomena (str. 1252, 1254) za upoređenje.

Po tim Psevdoklimentinama Simon Mag se prikazuje kao sin Antonija i Rahile, koji je u Aleksandriji primio grčko obrazovanje. U Palestini je bio jedan od 30 učenika Jovana Krstitelja, i posle njegove smrti postao je on poglavica sekte, koja je njega priznala kao »ho estos« (Omil. 2, 23, 24. Rekogn. 2, 7. 11), a zove se još i »stans in aeternum« (Rekogn. 3, 47) i »stisomenos« (Omil. 18, 12. 14). [Dr. Albert Hauck: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Leipzig 1906. Band 18.

s. 351—361 sub voce Simon der Magier.] Zemljište njegove borbe s apostolom Petrom po pomenutim aktima gdekad je Samarija; posle se mesto nje spominje Judeja, odnosno Jerusalem i Kesarija, a osobito Rim. Vreme je pretežito Neronovo (54—68), a uz to i Klavdijevo (41—54). Po Psevdoklimentinama Simon je prikazan kao mag i božanstvo; glavno je njegovo delovanje nekromantija. Kao takav on je od apostola Petra gonjeni protivnik, koji iz Kesarije beži u Antiohiju i posle u Rim, i svagde se otkriva kao varalica, opsenar, i Božjim višim delovanjem biva savladan. Njegova drugarica Jelena (Omil. 2, 25; Rekogn. 2, 12) zove se ne kao inače »ennoja«, već »sofija, pammitor, kirija« (da nije to u narodnoj pesmi naša reč »gospoda«), koja je iz gornjeg neba kroz nebeske regione pala na zemlju (Omil. 2, 25; Rekogn. 2, 12). Simon se smatra zastupnikom samarijskog kulta na gori Garizimu, a protiv kulta u Jerusalemu. Onde je zakon alegorijski tumačen i poricalo se uskrснуće mrtvih (Rekogn. 1, 54; Omil. 4, 6). Simon je inače zastupnik neznabožacke filozofije, osobito astrologijskog fatalizma (Rekogn. 9, 10).

Prelazim sad na poređenje Rekognicija - Uspomena sa našom narodnom pesmom.

1. — Tamo se na jednom mestu ovo kaže: Sed et hoc indicare debeo, quod ipse ego vidisse me memini; cum esset aliquando *Luna illa ejus in turri quadam*, multitudo ingens ad eam convenerat, pervidendam et undique circa *turrim* stabat; at illa per omne fenestras *turris* illius omni populo procumbere ac procipere videbatur. Narodna pesma kaže: (a) Kad dođoše pred *dvore* — Bogatoga Gavana. (b) I najdoše *dvorove* — čestitoga Gavana — Kod njih nitko ne bješe — *Van Gavanka Jelina* — Ponosita gospoja. (c) Našli jesu *dvorove* — Bogatoga Gavana — I velike *palače* — *Te bogate Gavanke*.

Našao sam, mislim, dvorove bogatoga Gavana, i u njima ljubu njegovu Lunu - Selenu - Jelenu, iako su ti dvorovi samo zamišljeni u mašti, tamo negde u Palestini. Gde bi se moglo to tražiti? U Rekognicijama - Uspomenama tobožnji Kliment priča (1, 12 str. 1213), da je bio došao u Kesariju Palestinsku, koja je velika varoš u Palestini; onde je čuo, kako se apostol Petar jedan dan pre toga prepirao sa Simonom, nekim Samarjaninom iz kaštela Getâ — cum Simone quodam Samaritano ex castello Gethonum. Šta je to i gde je to? Edvard Robinzon u opisu Palestine (Halle 1841 III (1) str. 372)

kad ističe pogled sa vrha brda Sebastijeh - Sebaste - Samarije, spominje više selâ, pa među njima i Kiruet Jît. Za isto mesto u belešci dodaje: Ovo selo leži na visovima na strani prema Nabulus - Neapolis - Sihemu, i biće po svoj prilici ono mesto u kraju kod Samarije po imenu Gitta, koje spominju Justin Mučenik, Evsevijs i drugi stari pisci, kao verovatno rodno mesto Simona Maga (Just. Mart. Apol. lib. II. Euseb. Hist. Eccl. II. 13). No gde je mogao biti dvor toga Simona Maga, ili bogatoga Gavana? Isti Edvard Robinzon pri opisu Samarije (III (1) str. 373) spominje neke razvaline, kolonadu stupova, ruine nekih dvorova, koji bi mogli postojati u doba Iroda Velikog, a od kojih je ostao samo skelet nekadanje slave. Gde su dakle bili ti dvori Gavanovi? U Palestini, ali поближе mesto označiti nije moguće.

2. — U Psevdoklimentinama se dalje pripoveda: Sed hic non multo post *incidit in amorem mulieris illius quam Lunam vocant nobisque utpote familiaribus suis omnia concredebat, quod magus esset, et quod amaret Lunam, quodque gloriae cupidus nollet ea inglorius frui, sed expectare patienter donec honeste ea uti liceret, si tamen etiam nos conspiraremus ei ad omnia quae velit*. Našao sam — mislim — po tome Lunu - Senu - Jenu, ljubu bogatoga Gavana.

3. — Anđeli poslani od Boga kušaju sve vere: (a) Znade li svaki za Boga — I za ime Božije. (b) Jeli znadu za Boga — I za majku Božiju. (c) Poznaš li ti (Gavanko) va Boga — I va majku Mariju? Gavanka njim govori — Odlazite prnjavci — Ča su vaši bogovi — I te vaše Marije — Ki vas petljat pošilju — Ki vas hranit ne moru — Ja ne poznaj va Boga — Ni va majku Mariju. Iz toga se vidi, da su njih dvoje baš protivno sebe takovima smatrali; on sebe za Boga, a ona sebe za majku Božiju. U pesmi se dalje priznaje: (a) Imam Boga na domu. (b) Gde ti j' Gavan čestiti — Kog si štimala (poštovala, smatrala) za Boga? (c) Zač ja iman za Boga — Bogatoga Gavana. U Psevdoklimentinama Simon u svojoj gordosti o sebi kaže: *Adorabor ut Deus*, a posle kad je sa drugaricom išao okolo: semet ipsum quidem virtutem esse quamdam, quae sit *supra conditorem Dei*. Drugarica Jelena pak, kao što je napred navedeno, zvala se »mudrost, mati svega, gospođa«, kao i Bogorodica Marija.

4. — Kušanje Gavanke, hoće li što udeliti, i tvrdoća i nemišlorsrđe njezino u pesmi se opisuje: (a) I iznese Jelena — Ponosita

gospoda — Ogoreo *kraj leba*. (b) Te im ništa ne dade — Van *koricu* od kruha. (c) Za vas nosin *kus* kruha — Dala jin je *kus* kruha — Gavanka nan podala — *Komad* kruha pečena. To je verovatno u vezi sa pričom o Lazaru i Bogatome, gde se kaže, da se Lazar željaše nasititi *mrutama*, koje padahu s trpeze bogatoga (Luka 16, 21). Isto tako i spominjanje *pasâ* u vezi će biti sa istim 21 stihom 16 glave jevanđelja Lučina. Za anđele se kaže: (a) Bele ruke trudiše — Od *samsova* braneći s'. Za bačeni se kruh Gavanka pokajala. (c) Da ga ni *pson* hitila — Da bi joj bolje za to — Bile grade čuvali. U istarskoj inačici ove pesme se kaže: (c) Da ju (koru kruha) ni *brekon* hitila — Da bi njoj ti *breki* — Bile grade čuvali. (Reč »sâmsôv« ima Vuk u rečniku na str. 685; a »brëk« akad. rečnik na str. 623 I. d., i znači »pseto«.) Inače se sam Simon Mag u Psevdoklimentinama hvali, da može učiniti canes aereos latrare, pa tako su i pred dvorom njegovim mogli zaista psi lajati, bili oni pravi psi ili od bakra, ali ipak da laju. — U raznim apokrifnim spisima o radu apostolâ Petra i Pavla, od kojih su neki i na slovenski prevedeni, priča se: Kad je apostol Petar u Rimu došao pred kuću nekoga Marcela, gde je bio Simon Mag, tamo se nalazio na lancu vezan pas, koji je ljudskim glasom progovorio i poslušno odneo poruku Petrovu Simonu Magu. Drugom prilikom su na apostole navalili mnogi psi, no kad je apostol Petar bacio hleb na zemlju, tada ih je nestalo. I car Neron rekao je Magu: »Simone, ja mislim, mi smo pobeđeni«. (Vidi o tome Richard Adalbert Lipsius: Die Apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Zweiter Band erste Hälfte, str. 31; 178—179; 208—209; 368.)

5. — Po Psevdoklimentinama Simon Mag u svojoj gordosti hvali se svojim mađijama, i o njemu se ovo veli: atque *stantem* nominari. Hac autem appellatione utitur quasi qui neget posse se aliquando *dissolvi*, asserens carnem suam ita divinitatis suae virtute compactam, ut possit *in aeternum durare*. Hinc ergo stans appellatur, tanquam qui non possit ulla corruptione decidere (Rekogn. 2, 7 str. 1251). I posle još dolazi sve ovo: Possum enim facere, ut valentibus me comprehendere non appaream, et rursus volens videri palam sim, si fugere velim montes perforem et saxa quasi *lutum* pertranseam, si me de monte excelso praecipitem tanquam subvectus ad terras *illaesus* deferar. Vincit memetipsum solvam, eos vero qui vincula injecerint victos reddam, in carcere colligatus claustra sponte patefieri faciam, statuas animatas reddam, ita ut putentur

ab his qui vident homines esse, noves arbores subito oriri faciam, et repentina virgulta producam, *in ignem memetipsum injiciens non ardeam*. Vultum meum commuto, ut non agnoscar, sed et duas facies habere me, possum hominibus ostendere. *Ovis aut capra efficiar*, pueris parvis barbam producam, *in aerem volando invehar, aurum plurimum ostendam*, reges faciam eosque dejiciam. *Adorabor ut Deus*, publice divinis donabor hominibus, ita ut simulacrum mihi statuentes tamquam Deum colant et adorent. Et quid opus est multa dicere? Quidquid voluere facere, potero (Rekogn. 2, 9; str. 1252).

Ima li veće gavanštine — gordosti od ove? Tu se nalaze i tumačenja raznim stihovima naše narodne pesme, kad se isporede s onim rečima Simona Maga, koje sam naročito podvukao. Gavanka Jelena kaže: (a) *Imam Boga na domu* [Vuk nije mogao da razume, šta bi to značilo] — Koji mi je *stvorio* — Od *olova* dvorove — I *srebrne* stolove — *Mnogu stoku i blago*. (c) *Zač ja iman za Boga* — *Bogatoga Gavana* — Ki mi ima svačesa — *Suha srebra i zlata* — Na planini *čobana* — Ki mi pase *sto ovac*. To je Simon Mag — Gavan rekao, da može učiniti, pa zato se i ljuba njegova tim ponosi.

Meni se čini, da bi se u onom hvalisanju Simona Maga: et saxa quasi *lutum* pertranseam moglo naći i tumačenje ovim stihovima: (a) Na dvoru mu stvorite — *Balatino jezero*. (b) Napravite jezero — U dan vodom topite — *Živim ognjem palite* — Da vidimo anđeli — Tko je Božji na zemlji — Tko je starji na nebu. (c) O presveti anđeli — Hodite tamo k Iliji — Da sakupi oblake — I s oblaci grmavce — I s grmavci vragove — I s vragovi hudobe — I s hudobom strelove — Na bogata Gavana — Na Jelenu Gavanku — Na njegove palate — Na njegove dvorove — Da mu *ognjen zgorili* — S jezeron poplavili. Kad je sve propalo: (b) Onda viče Gospod Bog — Oj Gavanko Jelina — Ponosita gospojo — Gdje ti j' Gavan čestiti — Kog si štimla za Boga — Zar od groma ne čuva — I oblake ne tjera — *Živog ognja ne terne* — Bijelog dvora ne ziđe. Isto tako u (c): Taj ti imaš za Boga — Bogatoga Gavana — Ki ti ima svačega — *Suha srebra i zlata* — Zazovi ti Gavana — *Da ti oganj potrne* — Da ti splava jezero — Da ti srebro ne topi — *Da ti s' Gavan ne gubi*.

U Psevdoklimentinama se kaže, da je Simon Mag pobeden od apostola Petra krenuo u Rim, i da je tada bacio u more sva execrabilia secreta sua (Rekogn. 3, 57, str. 1309). Dalje se ističe, da anđeo Božji Simona Maga vehementissime flagellavit, što je kle-

vetao apostola Petra; a isti je apostol još spomenuo onu pretnju Isusa Hrista: »Teško onom čoveku, kroz kojega dolazi sablazan« (Mat. 18, 7; Luka 17, 1. Rekogn. str. 1303, 1449). Zato je i bio tako ljuto kažnjen.

O propasti Simona Maga govori se u takozvanim Ustanovama Apostolskim (Constitutiones Apostolicae), kojima je autor opet Psevdokliment. Tu se kaže, kako se Simon Mag opsenarstvom digao u vazduh, da se ismeje uznosu Hristovu na nebo. Ali na molitvu apostola Petra demoni ga, pomoću kojih se digao u vazduh, puste te padne i skrha vrat. Jevseviје Поповић-Др Мојсије Стојков: Онџа црквена историја I 198.) Apostol Petar se tada ovako molio: Si ego homo Dei sum, et verus apostolus Jesu Hristi, ac pietatis doctor, non autem erroris, qualis tu Simon, jubeo malis potestatibus illius qui a pietate descivit, Simonem Magum vehementibus, ut vocationem et occupationem dimittant, quo ex alto collabatur, et iis quos deceperat, habeatur lubidrio. His a me pronuntiatis, Simon spoliatus potestatibus, cum *magno fragore corruit*, ac vehementi casus elisus, coxam et pedum extrema frangit (Migne, Patrologiae, series graeca, vol. I. p. 930—932). Tu se još u belešci 29 navode i nekoja druga mesta iz hrišćanske patrologije, koja o tome govore. Na pr. da je Simon Mag totus fractus corpore, debilitatisque cruribus... Cecidit in locum, qui *sacra Via* dicitur; et in quatuor partes fractus (vel potius factus) *quatuor silices adunavit*, qui sunt ad testimonium victoriae apostolorum usque ad hodiernum diem. Propast njegova bi po tome bila u Rimu, tu je on postao kamenje. I u slovenskim prevodima apokrifa spominje se ta pogibija Simona Maga, pa se ističe, da je na mestu tom, gde je pao, i sahranjen, i to se mesto kamenjem opkoljeno zove posle Simonium. [Lipsius op. cit. II (1), str. 212, 327.] I naša narodna pesma hoće da kaže, kako je sa šumom nestalo gordoga Gavana, i ona ga topi u jezero. Po istarskoj pesmi inačici Gavan je ostao: (c) On je pošal po svitu — Koru kruha prositi — Kako druge sirote — Da bi se kako prehranil — Dokle j' mogal hoditi — Vratil se je nazada — Na te svoje mirine (zidine, razvaline) — *Na te žute svoje ploče* — *Se spod njega crvi toče*. Šta to sve potvrđuje? Da su iz navedenih izvora uzeti zaista ti razni motivi naše narodne pesme o Simonu Magu za Gavana, mislim, da se u to nikako ne može posumnjati.

U narodnoj pesmi o Gavanu spominje se: (a) Pa su pošli anđeli — Susrete i *Stevane* — Verni *sluga* Gavana. (b) I najdoše

čobana — Čestitoga Gavana. (c) Pošli jesu naprida — Usretili *Stipana* — Gavanova čobana. Tu bih se ja oslonio na moju misao o uticaju hrišćanske ikonografije na narodne pesme, o čemu sam već pisao, kao što je napred spomenuto. Ako se bogati Gavan nalazio na ikonostasu, tu se nalazio i đakon - sluga Stevan, koji je prvi mučenik za širenje vere Hristove. Inače je još poznata priča o bogatom i siromahu, koju je izrekao prorok Natan pred carem Davidom (II Car. 12, 1—4) i u kojoj ima sličan motiv kao i u našoj narodnoj pesmi.

Naposletku Simon Mag i njegova pratilica Jelena smatraju se po svojoj romantičnosti i legendarnosti kao transformirana božanstva Fenikije, a to bi bilo *božanstvo sunca* Sem (Šemeš, Herakles, Molek, Moloh, Melkart, Baal - Vaal) i *božica meseca* Astarta (Jelena, Selene, Luna), koji su u Fenikiji, blizoj Palestini, bili domaći bogovi, no kojih se tragovi u palestinskoj pokrajini Samariji za vreme Grka i Rimljana nisu bili sasvim izgubili. (Hauk: Realenciklopedija; sv. 18, str. 359.) O tome kao da nešto kaže i naša narodna pesma: (a) Kad iziđe Jelena — Ponosita gospođa — A za njome sluškinje — *Na glavi joj pauni — Krilima joj lad čine*. Paun (v. na sl. 1 pauna) je u starom svetu bio kao slika budnoće, gordosti, sujete i sveznanja, i bio je atribut božice Junone, staroitalske božice meseca, ravne grčkoj Heri; a na novcu je ista ptica pratilac rimskih carica, kao znak apoteoze. (Dr. Robert Forrer: Reallexikon der prähistorischen, klassischen und frühchristlichen Altertümer, str. 615.) Posebno za Astartu (jevr. Aštoret, Ašera), za ime raznih lokalnih ženskih božanstava Feničana, Hananejaca, Aramejaca, što je kasnije sve spojeno za jednu božicu meseca, carica neba, koja je bila ljuba Baala - Vaala, to isto može se preneti. Potvrdu za to daju nalazi dra. Heinricha Schliemanna u Miken 6 decembra 1876, gde su u trećem grobu nađena dva zlatna ženska nakitna predmeta, dva ženska kipa, kojima se verovatno prikazuje božica Afrodita. Oba kipa imaju na glavi po jednoga goluba, a jedna još i na svakoj ruci u visini glave po jednoga, dakle tri (v. sl. 2). Ti su golubovi sa raširenim krilima, kao da su u letu. (Dr. Heinrich Schliemann: Mykenae. Leipzig 1878 str. 209, slike br. 267 i 268. Brockhaus: Handbuch des Wissens. I. B. str. 145.) Kad se sve to pogleda, vidi se, kako stihovi naše pesme daju vrlo zgodan opis božice Gavanke,

da je *on Baal, a ona Baala* (jevrejski *Ba'al*; *Ba'alâ*, *Ba'alât* ili *Be'alôt*), Astarta - Afrodita.

S tim transformiranjem Simona Maga i njegove ljube Jelene mogla bi me misao još zaneti, pa da po tome činim aluziju na *Balat*-ino jezero, no ja bih ipak ostao kod onoga prvoga napred spomenutoga *blata*, u koje je dvor njegov premetnut, kad se on sam hvalio, da može kroz stenu kao kroz blato proći. I u Palestini se spominje, da je bilo negde na jugu sada nepoznato mesto *Baalat* - Beer, što znači »vladarica studenca«, pa da se opet može pomišljati na takovo *Balatino* jezero, ali sigurno tvrditi nije moguće. (Encyclopädia judaica. III. B. str. 822. Max Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte. I. B. str. 235—236; 305—308.) Poznato je inače, da se kod nas *jezera* zovu *blato*. (Ст. Станојевић: Народна енциклопедија I 230 IV 117.) Vuk je u primedbi kod ove narodne pesme dodao: »U Madžarskoj pripovijedaju, da se u jezeru Balatinu, kad je nebo vedro i voda bistra, i sada vide zidine od Gavanovih dvorova; u Imotskome imaju dva jezera, od kojih se veće, koje nigda ne presihne, zove crljeno jezero (zašto je oko njega crljeno kamenje), više ovoga na brijegu poznaju se zidine od nekakve zgrade, za koje se ondje pripovijeda, da su krajnji ostatak od Gavanskih dvora, pod kojima se zemlja provalila, i ono jezero postalo.«

Na kraju pesme se kaže: (a) Uvatite Jelenu — Ponositu gospođu — *Za grlo joj vežite — To studeno kamenje — Za kamenje vežite — Nečastive đavole — Nek je voze po mucu — Kao šajku po moru.* To se može dovesti u vezu s onom opomenom Isusa Hrista o čoveku, od kojega dolazi sablazan: »Bolje bi mu bilo, da se objesi kamen mlinski (od žrvnja) o vratu njegovu, i da potone u dubinu morsku« (Mat. 18, 6; Luka 17. 2).

»Mukla priča o Gavanu — kaže Natko Nodilo — dolazi nam iz pradavnih, iz zaglušnih vremena, a lokalizirana je u svakom kraju južnih Slavena. Od jezera Balatina, ili Gavanova, poviše Mure, pa do Gavanova jezera u sjevernoj Dobrudži, unakrst sve zemlje, odjekuje jugoslavenski glas o bučnoj propasti velikog zločinca... Valjda je naš Gavanov mit preostanak zadnji od nekad obilnijega govorenja o nevjeri uštapnutog plamenog Sunca. Od žara mu himbenog pali se Zemlja, te je Gavan tvrd i nemilostiv. A pošto

je ono Sunce žarom ipak najbogatije, bogat je i Gavan tako, da pređe u pučku poslovicu: ako nijesam Gavan, nijesam ni siromah« (Rad Jugoslav. akademije br. 85, str. 77—78 posebnog otiska). Je li imao učeni akademik baš u svemu pravo, kad je tako mislio?

»Jedni naučnici su tvrdili — kaže jedan pisac — da u savremenoj narodnoj poeziji postoje uspomene naroda o starim mnogo-božaćkim verovanjima. I ta škola je poznata pod imenom *mitološka*. Drugi su nalazili u njima otsjaj fakata istorijskog života, otud se ova škola zove *istorijska*. A treći su, ispoređujući pesme, bajke i uopšte narodne umotvorine jednog naroda, nalazili sličnost kako u sadržini, tako i u motivima i u detaljima; i ovu sličnost su tumačili time, što je jedan narod pozajmio slična mesta od drugoga. Ova je škola dobila ime *pozajmljivanja*.« (Dr. Dim. Đurović: Narodne umotvorine. Beograd, 1931 str. 21.)

Ja sam po tim načelima pokušao podati dokaze, šta ima u našoj narodnoj pesmi o Gavanu i Gavanki mitologijskog, istorijskog i pozajmljenog, pa da se prema tim dokazima uzmogne ona razumeti i razjasniti.

D. Vitković: Ko su Gavan i Gavanka u narodnoj pesmi?

Sl. 1.

Sl. 2.

Sobna prašina, smeće, metla i smetlište

Dr. Marijan Stojković

Primjeri, koje sam ovdje skupio, tako su neobični i osobiti, tako zanimljivi i čudni i tako brojni, da zaslužuju njima se pozabaviti, o njima raspravljati i svesti ih na čisto, jer se iza njih zacijelo krije primitivno narodno mišljenje i praznovjerje. Tome naučnom stajalištu nalazimo potkrepu u knjizi uglednoga njemačkoga učnjaka Eugena Fehrle-a: »Solcher Aberglaube ist nicht willkürlich erfundener Hokuspokus, sondern setzt bisweilen eine ganze Kette der Entwicklung des Volksglaubens voraus«¹, i za potvrdu navodi vjerovanje, da duhovna bića sjede na podu i u kutovima i da se sa smećem mogu izmesti.

Predmet je vrlo zanimljiv naročito u vezi s drugim pojavama, s kojima se da povezati i razjasniti: sobna prašina za sezonskih blagdana, prašina i obuća, smeće i metla, metla i vještica, smeće i duhovi, smetlište i različne bolesti i t. d.

1. Sobna prašina

Narod o smeću koješta baje i naklapa, ali ipak ne bez svakoga razloga; u najviše se primjera očito vidi, da na smeću ostaje nešto dobro ili nešto hudo od okoline onoga mjesta, gdje se pomelo. Najprije neka govore primjeri,² vađeni ponajviše iz Zbornika za narodni život i običaje u Zagrebu (Zb.).

Na Badnjak metu u Bednji (Hrv. Zagorje) više puta sobe, jer drže, da će im blago titi (debljati se) i linjati se (XXVII s. 158). Soba se na Božić ne smije nipošto mesti. Ako se baš mora da nešto

¹ E. Fehrle, Deutsche Feste und Volksbräuche. II Aufl. Leipzig-Berlin 1920, s. 17.

² Primjere sam skupio i građu ovu obradio prije nego sam čitao u Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens herausgegeben... von Hanns Bächtold-Stäubli Band IV, Berlin und Leipzig 1932, Spalte 1211—1239: »kehren, Kehrrecht«, gdje je pitanje razvijeno po ovim točkama: 1. Im Totenbrauch. 2. Unheilvoll. 3. Sacrale Lustration. 4. Gegen Ungeziefer. 5. Bei Umzügen. 6. Zauberkünftig. 9. Kehr Vorschriften. 10. Verbote. 11. Als Vorzeichen und Orakel. 12. In der Sage. 13. Im Hochzeitsbrauch. 14. Im Rechtsleben.

pomete, to se tada mora mesti od vrata k peći,³ a ne obratno. Smeće se ne smije iznositi, jer se time i sreća iznosi iz doma. Na Božić se kuća ne čisti, jer treba da je kuća puna, da bi i godina bila puna (Zb. XXVI 145). Na Božić i Sv. Stjepana kuća se ne mete (XXI 194, XII 298), a pomete se na Sv. Ivana. U Zaplanju (Srbija) za tri božićna blagdana ne bacaju đubre iz kuće (V 276), već čekaju treći dan Božića pa izbace iz kuće đubre i onu slamu, koju su potrli na Badnji dan (268).^{3a} U mnogo krajeva Ugarske ne mete

³ Gleda se također na to, u kojem se pravcu mete. U gore iznesenim primjerima vidi se, da treba sobu mesti od vrata k peći, iz ugala prema sredini, a ne obratno, a u ruskoj potvrdi treba iza mrtvaca mesti cestu prema kući, sve do praga. Nadodajemo još koji primjer, da bismo lakše možda iznašli razlog tomu postupku. Na Grudi u Konavlima ne valja dopustiti, kad dijete izide iz kuće, da se za njim baci smet, jer će biti nesretno; ako se mete put čeljadeta, rađat će mu se kćeri (VII 382, 386). Za pravac metenja od vrata k peći ili k sredini sobe por. Handwörterbuch Sp. 1229: »Gar wichtig ist die Richtung, in der das Kehren vorzunehmen ist. Man muss von der Türe nach der Mitte des Raumes, also »zubringend« kehren, im Stall nur von der vorderen Tür nach der hinteren, anderfalls geht das Glück vom Stall hinaus.«

Pazi se i na to, da se kuća ne mete uvečer, nego ujutro, ujutro rano (XXVIII/2 226 u Blatu na Mljetu). I za to por. Handwörterbuch Sp. 1232: »Besonders abends hat man das Kehren zu unterlassen. Der Kehrlicht muss im Hause bleiben, weil er leicht von den nächtlichen Unholden zum Schadenzauber missbraucht werden könnte.«

Preko praga ne smije se pometati. Žena dok je trudna (noseća), kad mete jednu sobu, ne će u drugu sobu preko praga prebacivati, jer će dijete bljuvati (Zb. I 197 — također zbog toga ne smije u kecelji smeća nositi). Por. Handwörterbuch Sp. 1232: Metući ne smije se smeće preko praga mesti, jer se inače kruh iz kuće mete. Stoga se smeće pred pragom podigne. Kod Bugara ne smije djevojka prag od vrata mesti, inače joj sise postanu velike, što nije lijepo, nego znak »žena kuga«. Wuttke § 610: Tko smeće mete preko praga, sa smećem sreću izmeće.

Komu se blago ščavrljaje — a to je bolest »ščavrljanica« (Zb. X 290) — neka u nedjelju ništa ne sprema za jelo i neka kuću ne mete i t. d. (ib. 292 — u splitskim Poljicima). Lako je razumjeti, da u subotu i u srijedu nije dobro iznositi gnoj vanka (s. 285).

Draga sneja! Joj, kak je to negda bilo, kako ti se je to na vse pazilo (pri pometanju)! Kad se soba mela, moralo se s metlom stati, ako bi ko prolazio, drugačije bi je psovali i kleli: ne smije se čovjeka podmetati, jer bi tri dana: daljine smrdio. Po noći se melo, kad je sva družina išla spati. Nije se smjelo, da bi žena šinula metlom čovjeku pod noge. To je mrsko. Ni djeca se ne smiju podmetati. Stare su žene govorile, da će to dijete dugo na postelji scati (mokriti). — Uvijek se kuća mora početi pometati od stola, i tako onda sve redom i t. d. (sve to u Trebarjevu, Zb. VI 209—210).

^{3a} I u Rusiji se smeće za božićnih blagdana ne smije iznositi iz kuće niti se kuća smije mesti — por. D. Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin und Leipzig. 1927, s. 371, 375, — nego se smeće rano jutrom na Mlado ljeto iznese u vrt i tu spali; da vočke bolje rode, ... ili se u blizini hrpe za božićnog doba iznesena smeća opaža, prisluškuje (gata, s. 379). — A sad ovdje stavimo pitanje i nagađanje: Ta zabrana metenja u božićno doba ne stoji li ikako u vezi s ritualnim zahtjevom, da se nijesu smjele kupiti (dirati) mrvice, koje su padale sa stola svećanih gozba (na pr. božićnih), jer su bile određene za pretke (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd II, 1927-s. 316)?

se soba na božićne blagdane, da se sreća ne izmete.⁴ U Njemačkoj smeće se ne iznosi prije istoka sunca, inače se sreća iznosi.⁵ Lijep primjer za blagoslovljeno božićno smeće imamo kod nas u Samoboru: »Božićno se smeće ne smije baciti na gnojšte, već se mora odnijeti u vinograd ili polje, da je polje blagoslovno (Zb. XVIII 64).

Nešto je slično i s *pokladnim* smećem: kamo gazdarica baci smeće (izmetine) na Fašnik, onamo će njezina živad najviše dolaziti da čeprka i traži sebi hrane (XIX 209 u Samoboru). Kuća se na Fašnik (Poklade) ujutro rano izmete pri posvjetu, a najviše po tmici, smeće se odnese na njivu, da bi se djevojke prije udale. Ako se na Fašnik više puta izmete kuća, više se puta one godine blago »brije« (XXI 196 u Loboru).⁶

Dolazimo do *crkvenoga* praha⁷: ako je biskup bio u selu, čim otide, valja pomesti crkvu i onu prašinu (smeće) neka djevojka bez grijeha odnese u more, pa ne će biti krupe. U poljičkom selu Dućama nose je upravno u more i vjeruju, kad velika bura puše, da će bura prestati (X 292 u splitskim Poljicima). Kada je vortunal (od tal. fortuna, žestoko nevrijeme) vjetra, neka djevojka, koja je bila bez grijeha, pomete crkvu i odnese ono smeće u more, odmah će se umiriti.⁸ S tim poredi onaj starinski primjer: Na praznik »Ve-

⁴ Zeitschrift des Vereines für Volkskunde (Wien) IV, 316, a za naše krajeve za to vidi još E. Schneeweis, Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten, Wien 1925, s. 54, 57 (u Srbiji). Srp. Etn. Zb. I 175 točka 41; vidi još Zb. XXIX 152.

⁵ Adolf Wuttke, Der deutsche Aberglauben der Gegenwart, Berlin 1900⁸ § 610 (više primjera o tome i o metli). Razlog tome lijepo navodi Fehrle (o. c. s. 17): vjeruje se na pr., da duhovna (geisterhaft) bića sjede na podu i u kutovima i da se mogu sa smećem izmesti (a zato se ne izmeće). Posadi li se tko na smeće, onda je u uskoj vezi s njima i od njih može doznati budućnost. — Za vjerovanje o božićnom smeću u Ugarskoj por. Zeitschrift des Vereines für Volkskunde IV 313, 315, 319.

^{6a} Por. D. Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin und Leipzig 1927, s. 375: Od Badnje večeri do Mladog ljeta smeće se iz kuća ne iznosi, nego se skupa smete na jedno mjesto u prednjem kutu kuće; rano ujutro na Mlado lje to nosi se smeće u vrt i tu se spali, da vočke bolje rode (kod Ukrajincima); por. s. 371: magisches Hinaustragen des Unrates aus den Ansiedlungen; s. 379: pri gatanju u vrtu se osluškuje blizu smeća iznesena božićnih dana.

⁶ S tim poredi Wuttke o. c. s. 83—84, 397: Smeće se ne smije (na Poklade) iznositi na ognjište, inače može se s njim čarati; nečist se iz svih kutova sobe mora izmesti, tako se izbave od buha i gamadi; to mora žena ili sluškinja prije istoka sunca i gola raditi i t. d.

⁷ Crkvena metla i crkvena prašina jesu sretne (Wuttke s. 144, 397), ako se tom metlom kuća mete i crkvena prašina u kuću donese.

⁸ Zb. X 286. Por. Wuttke § 610 (kuću pomesti crkvenom metlom ili u kuću unositi crkveno smeće donosi sreću).

Da smeće služi protiv oluje, primjer u Zb. XXVII 51 (u mojem članku): Kad se sprema oluja, zapali se smeće pred kućom; dok smeće gori i dimi, dim odbija oluju.

stalia«, blagdan žetve,⁹ kada se svi vesele ljetini, pripravljalahu vestalinke za žrtvu neizbježnu »mola salsa« ili »mola casta«; tada i čišćahu Penus Vestae (nutrinu, spremište jela u hramu Vestinu) i iznošahu *smeće* u rijeku Tiber, da ga odnese u more (Ovidije, Fasti VI 707 s.) ili na jedno određeno mjesto na kapitolinskom brežuljku.¹⁰

Kako *sobna*, dakle domaća, svoja prašina stoji u istoj liniji shvaćanja kao božićni, pokladni i crkveni predmet, dakle kao nešto sretno i blagoslovno, neka služi ovaj naš primjer: Da koje udesno čeljade ne ureče dijete, uzmu prašine iz tri kuta¹¹ u prekrst kamare, gdje dijete spi, i božićne lovorike i palme i masline, a to se sve užeže nasred sobe pak *nakade*¹² dijete (Zb. VI 388 na Grudi u Konavlima). Bolesnika, kojega je nešto smlatilo, dovedu nad žar (žeravu), koju su metnuli »u budžak kud se smet smiče, kad se sobe metu« (VII 165 u Otoku slavonskom).

Ali ima i protivno mišljenje, da je sobno smeće hudo i kobno, da je u njem sjedište zlohotnih duhova. »Ne valja držati smeće u sobi i to ne zato, što nije zdravo, nego zato, jer se najviše oko smeća kupe *vragovi*,¹³ te bi čovjek mogao ograisati« (Glasnik zem. muz. g. 1898 s. 507). Smeće nositi iz sobe u kuhinju vrlo je ružno; isto tako ne smije se smeće nositi na metli (515). — Kad se trećega božićnoga dana raspremi stol i kuća očisti, treba izbaciti smeće i pri tome zaželjeti tome i tome *buhe* iz cijele kuće.^{13a} Metla i smeće, s kojim se iz kuće iznosi svaka *nesreća i gamad*, ne smije se baciti blizu kuće, nego daleko u jamu ili u tekućicu vodu.¹⁴

⁹ Mannhardt, Wald- und Feldkulte, Berlin II (1877) s. 269—270.

¹⁰ Više drugih primjera kod starih Rimljana vidi u Handwörterbuch (o. c.) Sp. 1219.

¹¹ Slično iz 4 sobna kuta valja pomesti sobu prema sredini sobe — kod Venda u uskrsoj noći (ibid. 1226, Wuttke § 587): »Ne može li dijete spavati, ako mu je oduzet pokoj — što najviše potječe od urećenja, između ostaloga mete se soba na križ iz sva četiri kuta, tako da smeće leži na sredini sobe i zatim se metne djetetu pod glavu« — dakle na sobnom prahu moći će usnuti.

¹² Por. slično Handwörterbuch (o. c.) Sp. 1227: Räucherei mit Vierwinkelstaub — bilj. 125, 126: prašina iz 4 kuta sobe odgoni duhove, koji muče dijete, te ne može mirno spavati.

¹³ Por. s tim u Handwörterbuch Sp. 1211: ...zumal wenn primitiver Glaube in Staub und Kehrlicht Schlupfwinkel und Versteck unheimlicher und übelwollender Geister erblickt. (por. i Fehrle o. c. s. 17).

^{13a} Schneeweis, o. c. s. 115; Wuttke § 613: Buhe se otjeraju, ako se na Veliki petak pomete prašina iz svih kutova soba; Handwörterbuch Sp. 1221.

¹⁴ Schneeweis, s. 143; por. Miličević, Život Srba seljaka (SEZ I), Beograd 1894, s. 102 (točka 22): dubre se iznosi na tuđu među i zapali, da u kući ne bi bilo buva i drugoga gada.

Ima također propisa, kada se i kako ima iznositi smeće iz kuće. Kad se uveče pomete kuća, ne smije se iznijeti smeće, nego se ostavi u kući do jutra (Zb. XXVIII/2 226).¹⁵ »Okasni ili podrani, samo nemoj u mrak izbacivati smetlje na smetljišće. Izbaciš li ga u mrak, svu noć će ti se činiti, kô da jedeš ono smetlje i šta je god u njemu. Poslije akšama, ili iz jutra, onda slobodno izbacuj ga, koliko hoćeš, a najskoli iz jutra, jer opet bolje se pričuvati te ga nikako ob noć i po mraku — ja šta' je dan! (čemu je dan!) — ne izbacivati, jer čovjek ne zna, gdje ga može nenadna snaći i susresti.«¹⁶

Kad se kuća mete, đubre se mete u kraj, da se ne bi gazilo (Zb. V 268 u Zaplanju u Srbiji); tu jamačno ne će biti razlog samo to, da se đubre smeteno ne bi opet raznosilo, nego narodno vjerovanje, da to ne valja.¹⁷

Kada žena iznosi smeće, pljune na smetnjak, kao i onda, kad ide kroz susjedov smetnjak, pljune na njega, da ne »nagine«. (Zb. XXI 181 u Loboru). Već se po tim primjerima, svakomu lako dokučljivima, može razumjeti, kako ima nešto sa sobnim smećem, kako se ne smije gaziti po smeću, jer u njemu može biti nešto dobro. Neka služi i ovaj primjer: »Posli jila triba mrvica skupiti, sobu pomest i očistit, da se po *mrvice* ne gazi, da ne bi koga što smlatilo« (VII 184 u Otoku slavonskom — por. bilj. 3a ovoga članka!).

U svim tim primjerima ima zajedničko, da je božićno, pokladno, crkveno i sobno smeće i prašina nešto dobro, blagoslovljeno, kao da se u onom smeću, onoj prašini prilijepilo te prebiva nešto duhovno, blagoslovno, sretno, kao što se na pr. uopće nalazi na božićnim predmetima, u sijenu, na slami. Kako sve osobe i predmeti, tako je i kućni prah tako govoreći inficiran božićnim blagoslovom i srećom, ili pokladnom sretnom obilnošću ili svetošću crkve.¹⁸ Analogno vrijedi za sobni prah.¹⁹

U kućnom prahu, u prašini domaćeg tla ima nešto dobra već zbog toga, što je domaća, svoja, a ne tuđa, koja već po tome

¹⁵ Tako u Blatu na Mljetu, a por. Handwörterbuch Sp. 1231—1232: »Die Kehrverbote sind zahlreich«. — Wuttke § 610. Por. više gore bilj. 3.

¹⁶ Ivan Zovko: Vjerovanja iz Herceg-Bosne (Zb. VI 115).

¹⁷ Wuttke § 610 navodi razlog tome: drukčije nastaje svađa, ili nekomu se može neugodno desiti; ni preko metle ne smije se preskočiti, jer ti vještice mogu što napraviti.

¹⁸ Potvrdu za to vidi u članku »Kirchenstaub heilt Wunden« u Zeitschrift des Vereines für Volkskunde XVI (1906) s. 320.

¹⁹ Por. Wuttke § 398 s. 271: Ako se smeće iz kuće siromahove pospe u kuću bogataševu, ovaj će postati siromahom, a unese li se smeće bogataša u kuću siromahovu, ovaj će postati bogat.

može biti huda, perhorescirani »tabu«. Tako se može tumačiti ova primjer: Ne valja hodati po onom blatu, što se ostruže s obuće i sobi, kad se čisti, jer to škodi zdravlju (XIX 207 u Samoboru) — tu se zdravlje navodi tek kao sekundarni razlog, a primarni je »tabu« prah s obuće stranih osoba je opasan, hud.

Da to bude jasnije, iz daljega ćemo zahvatiti. Po primitivnom mišljenju stranac je mio gost, ali i neprijatelj porodici baš zato, jer je stranac. Prije nego stupi u dom, morao bi izuti svoju obuću naprašenu prahom tuđe, dakle hude, zemlje, i obuti obuću, koju mu domaći pružaju,²⁰ isto kao što se i danas u istočnjačke hramove ne može stupiti sa svojom obućom, nego se mora nazuti naročite hramovska obuća.

Putnici u istoku dolaze obično iz pustinje ili prolaze preko nje; pustinja vrijedila je za stare kao mjesto zlih duhova, prema tome i pustinski prah nije dobar, jer je kano inficiran zlim duhom. Zato je vrijedio običaj, da treba prah otresti i noge umiti, da se raskine zajednica sa stranim duhom i da se može ući u zajednicu gostoprinskog doma. Prah u tim i sličnim primjerima ima u malenom službu i značenje zemlje (*pars pro toto*), a zna se, kako je već samo ležati na nekoj (domaćoj, svetoj) zemlji zdravo, spasonosno,²¹ a na drugoj (tuđoj) štetno i opasno. Stoga i bijaše, a na istoku na pr. kod muslimana i danas jeste zahtjev, da se vjerski obredi, molitve vrše ne na kojoj mu dragoj zemlji, nego na svojem sagu, svojem prostiraču — kao na svojem domaćem tlu.

Starinski je običaj, istočnjački i naš slavenski, da koja domaćica žena strancu, kad uđe u kuću ili prije jela, *izuva obuću* i *umiva² noge*. Tomu običaju nije prvotni uzrok zdravlje, čistoća nogu, higijenski postupak, kako bi se komu na prvi mah činilo, jer star prvotno nijesu mislili na higijenu ni kad su se prali i kupali, nit kada su se ustezali od jela prašćevine, nego su mislili na vjerski

²⁰ »Iz ovoga biva jasno, da je nepristojno ulaziti u bosansku kuću obuću,« ... već se ova izuva pri dnu basamaka. A. Kuzmanović, Vitropir, Zagreb 1901, s. 110. — Stranac, prije nego će trudan u kući konačiti, prašnu će mu noge oprati neva (A. Palmović Pjesme, Zagreb 183 u »Stani!«).

²¹ Por. kako u Semiču u Beloj Krajini stavljaju mrtvacu pod glavu mrtvačku skrinju šaku zemlje, da na svojoj zemlji spava (XXVIII/2 s. 214

²² Poredi uopće, kako je neumiven čovjek poguban, zlokoban, nedaćar čovjeku se je ujutro što prije umiti. »A ako vide nekog onako neumiveni, ne reći: »Dobro jutro!«, jer kad neumiven čovjek reče nekom dobro jutro, ce dan će onoga da bije baksus (nedaća)« — u Zaplanju Zb. V 267.

obredne propise, koji se temelje na »tabu«. Prvi je razlog izuvanju obuće i umivanju, da je zemljana prašina »tabu« u jednom i drugom smislu: može biti sretna, blagoslovna, kao domaća, hramovska, svetinjom inficirana zemlja, a može biti huda, strašna, prokleta kao tuđinska zemlja. Izuvajući obuću i umivajući strancu noge ukućani htjeli su sebe očuvati od pogubnoga »tabu« stranskoga praha na strančevim nogama. Ukućani bi to radili radi sebe, radi svoga dobra i sigurnosti, a ne prvotno radi zdravlja i gostoljublja prema strancu — ovo je najispravnije rješenje.

S tim razjašnjenjem lako se razumiju one poznate evandeoske opomene u Isusovim ustima (Mr 6 11, Mt 10 14, Lk 9 5): I koje vas mjesto ne primi i ne će da vas sluša, *otresite prah s vaših nogu* njima za svjedočanstvo! Priručni tumač²³ tumači: prekinuti odnose s njima, kao da se kaže: mi nemamo više s vama što raditi, vi nosite odgovornost. Ali po našem gornjem razjašnjenju bolje je reći: otresajući prah prekidamo s vama domovnu i zemaljsku zajednicu, mi otresamo s nogu, t. j. s naših sandala (opanaka) prah vaše zemlje, koja je ujedno s vama prokleta i za nas huda. Redovno se susrećemo s pojmom »tabu« tuđega praha, tuđe zemlje, zbog čega je mnoga i mnoga simbolika obuće i saga prostirača. M. Pavlinović u svojim »Putima« (U Zadru 1888 s. 38) piše: ... i po svoj crkvi podovi samih sagova. Dika je graničarki svojim liepim sagom preko ruke u crkvu, pa ga prostrt i na nj kleknuti — upravo kako rade i svi muslimani.

2. Prašina u mrtvačkoj sobi

»Očišćavajući (katartični) značaj metenja najčistije se vidi u mrtvačkom običaju različitih vremena i naroda« (Handwörterbuch o. c. Sp. 1211), pa i kod nas ima za to više zanimljivih primjera.

Dok je mrtvac u sobi i na dan pokopa, kuća se ne smije *mesti* ni češljati kosa, jer se metlom izgoni sreća iz kuće, a mogao bi i drugi umrijeti, a ako se tko češlja, mogle bi ostati mrtve ili otpasti (I 203, 205 u Vrbovi slavonskoj i Kotarima). Tako u Kotarima (Dalm.), a slično i u Jesenicama (Poljica) gataju, da za ne-

²³ Handbuch zum Neuen Testament, II Band: Die Evangelien (Klostermann und Bauer), Tübingen 1919 s. 48. Dolaze još primjeri: Djela apostolska 13, 51: Otresoše prah s nogu svojih (a to znači potpuno otcjepljenje) i 18, 6 (otresaju se haljine i govori se: »Krv vaša na vaše glave, ja sam čist«).

koliko dana iza mrca ne valja ni kuću *pomesti*, jer da bi domala i drugi mrtvac bio u kući (X 92). — Ako drugo čeljade u kući umre, odmah poiznose svu vodu iz kuće, a sobu *ne metu*, dok mrtvacu ne sahrane, da netko uskoro ne umre. Kad iza mrtvacu sobu pometu, bace smet na bunište, kao da su (sa) smetom bacili i smrt, pa ne će više nitko umrijeti (III 32 u Otoku u Slavoniji).²⁴ Čini se, da je tim propisima temeljna misao: u prašini, smeću mrtvačke sobe kao da nešto ostane ili prilijepi se od mrtvacu, kao što se nešto od božićnoga blagoslova prilijepilo ona tri božićna dana na sobnu prašinu, jedno je dobro, drugo hudo, a sve najedanput treba pomesti i na svoje mjesto staviti.

Ako prašina u mrtvačkoj sobi ima u sebi nešto mrtvačko, ima i ona metla, kojom se omete mrtvačka soba, moć da uzrokuje spavanje duboko kao mrtvačko. To znaju tati i oni »bez ikakvih teškoća provaljuju u tuđe stanove, ako uzmu *metlu*, kojom se pometla soba, u kojoj je ležao mrtvac, pa njom tri puta obiđu oko one kuće, u koju će provaliti« (I 257) — očito, da ukućani mirno spavaju kao mrtvi.

²⁴ Por. još ove primjere: Klupu ili stolicu, na čem je ležal mrtvac, poverneću tako, da noge okrenedu gori (apotropijski!), i valje (odmah) pometu kuću (u Sušnjavu selu i Čakovcu Zb. XVI 250). I u Rusiji »pod se u kući, dok je u njoj još mrtvac, ne mete, da se živi zajedno ne izmetu, a pošto se lijes iznese, mete se na cesti nečist prema kući, da u kući ostanu stanovnici.« Kad se mrtvac iznosi, žena s metlicom ide za povorkom, mete tlo sve do praga i škropi vodom i t. d. (Zelenin, s. 324). Sve to ima, kaže Z., više magičnu nego higijensku svrhu. Por. kod Nijemaca: Wuttke § 465: mrtvačka se soba izmete, a smeće se i metla baci na groblje ili na polje, da se mrtvac ne povraća. Handwörterbuch Sp. 1211: Ako se želi postići, da se duša s (mrtvim) tijelom konačno udalji iz kuće, mora se odmah pomesti, pošto se lijes iznese. Prvotno prosulo se sobno smeće u sam grob, da za svaki slučaj duša tu bude. Wuttke § 737: Vrlo je raširen običaj izmesti sobu iza lijesa, da se zapriječi povratak mrtvačev. — »Dok se mrtvac iz kuće ne iznese, kuća se ne čisti... Kad se već kuća počisti, onda se zajedno s đubretom (smećem) baci i metla« (prvotno jamačno za mrtvacem), »i nikad se više njom ne čisti« (Miličević, o. c. 341 točka 14).

Sličan postupak kako sa sobnim prahom iza mrtvacu može se upotrebiti sa strancem ili nepovoljnim gostom (po Handwörterbuch Sp. 1215, koji citira Zeitschrift für Volkskunde I (1891) 152 = XI (1901) 264): »U Slavoniji kaže se: Hoćeš li se nekoga zauvijek oprostiti, pozovi ga k sebi i pogosti, a netom je otišao, izmeti za njim sobu. To se da lako razjasniti, kad se naime mrtvac iznosi iz kuće, za njim se kuća pomete.« — Ako se za kim soba pomete, skoro će umrijeti (po Urquell IV, 1893, s. 94 Nr. 44). — U Podgori kod Makedonske kada tko ide iz kuće u svijet, ne mete se kuća za 2—3 dana, a ako se ipak mete, smeće se ne iznosi van, jer se misli, da se taj više ne bi vratio, a za mrtvacem se pomete i smeće se izbac, jer se ne želi, da se mrtvi vrati (kazala mi sestra).

3. Metla

Metlom se mete nečist, smeće, dakle je to čišćenje i to materijalno. Uzme li se metenje u prenesenom smislu, metlom se također mete ili izmeće zlo, hudi duh, nesreća, urok, bolest, smrt; to je obredno i magično čišćenje. Kada je na pr. baka bolesnika izmjerila, uzme metlu, pa ga mete po tijelu govoreći: »Kak došla, tak otišla!« (Zb. I 288 u Hlebinama u Hrvatskoj). Od toga je metla uopće dobila obredno i magično značenje, očisnu i odbojnu moć. To se da i na drugi način objasniti: Od značenja sezonskoblagdanskog, hramovskoga, kućnog, tuđinskog i mrtvačkoga praha kao »tabu« (i sveto i hudo) dobila je, držim, po pučkom mišljenju i vjerovanju i metla svoje naročito značenje: talismansko, što donosi dobro, sreću i sigurnost, i amuletsko, apotropejsko (odbojno), što odbija i štiti od hudoga, od vještica, od oluje i tuče, koju same vještice uzrokuju, ili uopće kao tabu: i dobro i hudo. Za to ću navesti nekoliko primjera.

Kada počne krupa padati ili kad je škropac, baci se u dvorište ožeg, maša, *metla*, tronožac, i te stvari učine, da ne će biti tuče ili, ako je počela, da prestane (XXVI 191). Metla se stavlja na vrata staje, da živina ne bude začarana, na kućna vrata protiv bolesti,²⁵ protiv vještica, koje metla (njihova metla!) odbija po čaru

²⁵ E. Fehrle (o. c.) s. 17, 88; R. Reuschel, Deutsche Volkskunde, II Teil, 1924, s. 16, 22, 51: Metla kao zaštita protiv vještica i groma. — D. Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde, Berlin und Leipzig 1927, s. 113: Als Hausgerät, das mit dem Herd eng verbunden ist, ist der Ofenbesen im Ritual sehr gebräuchlich (kao kućno oruđe, u tijesnoj vezi s ognjištem, pećna metla se mnogo upotrebljava u ritualu), s. 293 (kao zaštita porodiljama), s. 365, 367, 368 (metlom se napravi magični krug, vrata se prepriječe, na metli se jaše, preko metle se korača), s. 394 (vještice jašu na metlama), s. 67, 368 (metlom se otjerava hudo, zli duh i t. d.).

Metle, stare metle, goruće metle dolaze u Mannhardt (o. c.) I (1875), s. 507, 510, 513, 514: njima se upaljuju vatre za uskrсне ili ljetne (23/4) posvijete, goruće se metle u zrak bacaju — metla kao moguće odbojno oružje, amulet, kao nož, sjekira i dr. Isti (s. 562) spominje u Rusiji običaj za pošasne bolesti na rogovima živine: sakupe se žene u samoj bijeloj košulji s metlama i lopatama ili s kosama i srpovima: najstarija se upregne u plug i tako dalje poznati običaj oboravanje oko sela.

Por. što piše M. Kušar (Narodne pripovijesti mitične, Zadar 1907, s. 37), koji se drži mitične (mitologijske) teorije (isto kao i Nodilo): Od Jagine — baba Jagine — i Rugine metle mi imademo: »mečava«, »jede kao mečava«, »mete snijeg«, a budući da je metla huda, kako i njezina gospodarica, veli se i: »pomlaćeni kao metlom«, ili: »u nas kao da je Bog svakoga udrio metlom po glavi« (svi smo bolesni). Ovakova metla nije samo slavenska, već i arijska mitična svojina. Ona je u Arijsca ratilo zimske nakaze.

analogije, za sobna vrata, da se mora od kuće odvratiti (X 148 u Retkovicima u Slavoniji).²⁶

Na Blagovijest treba na ognjištu zapaliti metlu, ako se netko boji smlate, pa ga ništa ne će smlatiti (VII 184 u Slavonskom Otoku). Tko smrt želi vidjeti, što radi i kakva je, neka samo stane na metlu kod nogu bolesnikovih.²⁷ *Zabijati* (zabadati) *metlu* ima istu čarobiju kao i zabijati čavle i zabadati noževe (VII 154, 183): time se nešto zavezuje, privezuje, utvrđuje, ima istu moć kao *uzao*, a prema namjeni može mu moć biti dvojaka: ili na dobro kao amulet, apotropej, ili na zlo, da se komu naškodi. »Na Blagovist ko mete sobu, neka je pomete metlom, kojom je guvno pometeno! Tu metlu neka posli zabode u kupus, pa ga ne će buvač pojisti!« (VII 183). *Preko metle skakati* — običaj, iza kojega se jamačno krije stari odbojni čar (ein altes Abwehrzauber),²⁸ i kod Rusa jednako (Zelenin 291).

Kako metla može biti huda ili ominozna, neka služe ovi primjeri: »Kad se kuća mete, ne valja metlom dotaći muškoga, jer bi mu se kćeri rađale« (to bi bilo po čaru analogije: metenje, metla — ženski posao i oruđe; metlom taknutomu čovjeku rađale bi se kćeri). Zato, ako se nehote dotakne metle, onda se pljune na nju (Zb. I 100 u Crnoj Gori). Slično: Ako se mete put čeljadeta, rađat će mu se ćeri (VII 282 u Konavlima — tu imamo čar simpatije ženskoga posla). *Udaren metlom* kao da je hudo i nesretno inficiran (kuga na pr. veoma se boji pasa i mačaka, samo ako *metlom*, ugaricom ili ožegom nisu bili tučeni).²⁹

Preko noći ne smije u sobi ostati ni *metla*³⁰ ni sito, jer onda nije moći spavati; nema mira (XIX 203 u Samoboru — razlog: jer metla *métê*, smeta san). — Tko koga udari onom metlom, što se na

²⁶ Kukuljevićev Arkiv VII 250: U Štajerskoj, koga mora siše, nariše na vratima i na prozorima njezin oblik (»svoj svoga ne će« — to znači) i, kad pođe spavati, uzme metlu i prisloni je uza se.

²⁷ Ibid. s. 278.

²⁸ A. Wrede, Rheinische Volkskunde, Leipzig 1922, s. 151; Reuschel, o. c. s. 35.

²⁹ L. Ilić, Slav. nar. običaji (1846) s. 300; poredi i bilj. 25 (gore).

³⁰ Wuttke § 610. Poznato je inače, da su sito i metla stalni atributi i znakovi vještici, a vještice ne mogu protiv njih kao svojih znakova. Vještice leteći na svoje zborove jašu upravo na metli (L. Ilić, Nar. slav. običaji. 1846 s. 289—290; Kuk. Ark. VII 219, 242; Zb. XIII 98; Fehrle, o. c. 63, ili, kad coprnjice kamogod iz doma odlete, metlu ostave doma namjesto sebe (Zb. XIX 125 u Samoboru). U bunjevačkoj narodnoj pripovijetci »Bunarko« vješćev grad u oblacima sagrađen je od samih metala; ko ih se dodirne, odmah nagraisa, jer su te metle zmijske (Književni sever u Subotici, IX, 1933, s. 194).

pokladni utorak načini, bit će pet dana nesretan (XXVII 164 u Bednji u Hrvatskom Zagorju), ali i naprotiv: od česta mokrenja poda izliječit će se dijete, ako ga u mladu nedjelju tri puta udariš onom metlom, koja je načinjena na pokladni utorak (s. 163).

I kod Nijemaca nalazim, da smeće iz sobe i metla imaju apotropejski čar: »U XVII vijeku izvješćuje Anhorn u svojem traktatu o praznovjerju i čarobiji: Tko na Veliki petak izmete sobe novom metlom i tom metlom ljeti potegne preko zelja, bit će osigurano od gusjenica i proždornih crva.«³¹ Tomu možemo navesti slični domaći primjer: »Način kako ćeš uhvatiti kradljivca. Od Barbarinja do Badnjaka svaki dan malo gradi metlu, a na Badnjak je dogotovi, odnesi na ponoćku i onda spravi. Ako na toj metli 3 puta jašeš oko zemlje, na kojoj si što posijao ili posadio, pa ako dođe tat, ne će se tako dugo moći da makne sa tvoje zemlje (jer se svuda naokolo stvori zid), dok ti ne dođeš te ga tom metlom 3 puta ne udariš« (Zb. XII 298 u Sv. Martinu u Međumurju).³² Takva metla je kao njemačka »Zwölftenbesen« (metla napravljena za 12 najcrnjih zimskih dana), koja odbija vještice.³³ Ima jugoslavenska basma (Zauberspruch), koja glasi: »Tri djevojčice, tri sestrice, svaka nosi metlicu, da se omete bolest sa života krštenoga Petra«,³⁴ a da se hudo učara neprijatelj, uzme se *metla, kojom su omeli mrtvacu*, spali se i pepeo se prospe na neprijatelja.³⁵ Za liječenje očiju vračarica uzme tri grančice od metle, kojima oči križa i govori: Tri Marije redom gredu, tri Marije, tri sestrice. Jedna nosi bijelu metlu, druga crvenu, a treća crnu (i t. d. Zb. I 286 u Gorskom Kotaru u Hrvatskoj). Te tri žene, tri Marije, koje su išle grobu Isusovu, često u basmama dolaze protiv opekline, otekline i bradavica i u Nijemaca.^{35a} O tom ima i narodna pjesma u Vuka, Srp. nar. pjes. iz Hercegovine (U Beču 1866 s. 151). Por. tri jetrvica, tri sestrice u basmi protiv žutice u Milićevića (SEZ I 271).

³¹ Marzell, Die heimische Pflanzenwelt im Volksbrauch und Volksglauben, Leipzig 1922, s. 65.

³² Taj primjer navodi i Schneeweis o. c. s. 7.

³³ Handwörterbuch Sp. 1224; por. Fehrle s. 24; P. Sartori, Westfälische Volkskunde, Leipzig 1922, s. 137.

³⁴ Id. Sp. 1228 (citira Krauss, Relig. Brauch 49).

³⁵ Id. Sp. 1224 (citira istoga s. 135).

^{35a} K. Reuschel, Deutsche Volkskunde, II. Teil, Leipzig und Berlin 1924, s. 22 — Drei Jungfrauen (Jungfern), drei Mareie češće u Wuttke §§ 27, 229; tri svete djevice, tri svete sestrice (A. Wrede, Rheinische Volkskunde, Leipzig 1922, s. 140, 318—319).

Osobito se *izvrnutim*, *naopako* postavljenim metlama, isto kao izvrnutim stolovima, stočicama, nožima, hoće nešto postignuti, jer im se na taj način pojačava apotropajska moć: hudo hudim tjerati. Ako netko *izvrne* metlu, što gore da dole, kaže se, da neki gost ne može otići (VII 150).³⁶ Protiv more treba staviti za vrata od sobe metlu *naopako*,³⁷ kad se pođe spavati (Vukov Rječnik pod »mora« i u »Život i običaji naroda srpskoga. U Beču 1867 s. 218). Tako se vjeruje i u Retkovcima (Slavonija — Zb. X 148), u Krku, Kastvu (I 236).

»Kad se ja u konja stvorim«, priča jedan, na kojem je vještica po noći na sastanke jahala, »onda ona na moje mjesto *metlu* metne. Da ti onu metlu *preokreneš*,³⁸ našao bi me u jutru mrtva« (Ilić, 1846, s. 290). U nadomještenome kao da je duša dotičnoga subjekta.

Stare naopako izvrnute metle stavljaju mladići u Češkoj na sramotu djevojkama, koje nijesu sačuvale poštenja, mjesto pravoga majskog na pr. lješnjakova drveta (Mannhardt o. c. I s. 167).

4. Smeće

Sa smećem ima više primjera, u kojima je dandanas očita samo čarobna igra riječi (Wortzauber). U okolici sarajevskoj, u Bosni i drugdje ne smije se u kući ni mesti ni plesti, dok je god tko iz kuće na putu, inače bi mu se zameo³⁹ i zapleo trag (VIII 154).

³⁶ Tako se i vještice upoznaju. »Kad ti dođe žena u kuću, a sumalj ti je, da je višćica, obrni komoštra naopako i metlu za vratin stavi naopako, ne će znat zaći, ona je« (vještica). Zb. X 233 (u split. Poljicima).

³⁷ Opće je njemačko praznovjerje, da metla *naopako* postavljena onemogućuje vjesticama i drugim zlim duhovima pristup i utjecaj na kuću i staju (Wuttke § 178). — U varaždinskoj okolici može se mora odbiti tako, da... ili metne pokraj sebe metlu, da ju s njom natjera, ali tu metlu mora si načiniti od Badnjaka pa sve do Velikoga petka pred suncem svaki dan nješta (Kuk. Ark. VII 250).

³⁸ Da se umre, ako se *preokrene* nešto (metla ili tijelo), imamo još ovaj naš primjer: Kad iz vještice izađe onaj duh, leži kao mrtva, a da joj čovjek okrene glavu, gdje su joj noge bile, ne bi se više ni probudila (Vuk S. Karadžić, Život i običaji, Beč 1867, s. 212—213). Por. vjerovanje u Njemačkoj: Ako se onomu, koji spava te mu duša ostavila tijelo, naprave na tijelu tri križa, ili ako se obrne, duša više ne može ući u tijelo i čovjek taj mora umrijeti (Wuttke s. 54) — kao da duša ne zna više put u tijelo!

³⁹ U Lauenburgu čuvaju se, da ispod postelje, na kojoj netko spava, ne pometu, jer taj inače ne bi mogao spavati devet dana (Neues Wiener Journal 21 nov. 1926). Razlog: metenje bi mu ometlo san. — Uveče se ne smije mesti, jer se tada ne može spavati (Handwörterbuch Sp. 1232). Metla se po noći ne smije ostaviti u sobi, inače se ne može spavati (Wuttke § 610); ne smije se mesti pod posteljom, ako još tko u njoj spava, inače ne spava više za 9 dana (§ 463); je li tko sa živinom na trgu, ne smije mu se u kući mesti, jer se tim ometu kupci (§ 710).

— U koga nema masla, kad métê mlijeko, nek pomete kuću i skupi smeće ondje, gdje obično stoji stap; kad se métê mlijeko, stap neka metne na to smeće (smetlište), pak onda mlijeko métê, bit će masla dosta (X 294: tu je čarobija u sličnim riječima: mésti i mēsti).

Kad dijete izađe iz kuće, ne smije se za njim bacati smeće, jer će dijete od smeća biti nesretno (VII 386 — pravi razlog jamačno će biti taj, da će dijete od smeća biti smeteno). Ako mladić dođe u koju kuću, gdje baš pomeću sobu, vele mu: »Ne buš se letos oženil« (XIX 200 u Samoboru, razlog: bit će ometena, pomućena ženidba). Kad se mētê prašina i zemljurina po kući i ognjenici (kuhinji), valja paziti, da smeće ne pane komu baš na noge, jer da će to čeljade ostati udovac (X 14).^{39a} Razlog tomu mišljenju držim da je analogan kao u predašnjem primjeru: padne li mu *smeće* na noge, dogodit će mu se *smetnja*, neprimilika, nesreća: ostat će udovac.

Ovdje bih potražio razjašnjenje jednoj frazi. U Slavonskom Otoku kaže se za one, koji nijesu pri svojoj zdravoj pameti, između ostalih naziva i ovo: »ošinut blatnim obojkom« (Zb. II 273—274). Obojak je vrsta ili dio obuće, kao što su bječva (čarapa) i navlača, a ošiniti koga blatnim (naprašenim, nečistim) obojkom ima učinak, da mu se smuti, pomete pamet. Tuđa prašina s nogu je uvijek za druge huda, kobna. Za gornju frazu por. još našu bilješku 25 (iz Kušara).

5. Bunište (smetlište) i smeće

Smetlište je kobno, ominizno (Zb. XXI 181). Vile se najviše nalaze na buništu, drvniku i krstopuću.⁴⁰ Vile se viđaju na smetlištu, pepelnicima, na vodi, na okrajku šume (X 144). Utvare ili prikaze prikazuju se na nečistim mjestima, na pr. na buništu; zato noću ne valja nikada ići na bunište, jer se može nagaziti.⁴¹ Na smetlištu se

^{39a} U oba ta primjera slično vjerovanje, a jednaka, držim, misaona podloga: Iznošenje smeća iz kuće slab je znak za onoga, koji se u taj čas namjeri: kućno (sobno) smeće je na neki način kao integralni dio kuće te pripada kući, znak je kućevnosti i domaćeg blagoslova.

⁴⁰ L. Ilić, Nar. slavonski običaji, Zagreb 1846, s. 279. — Por. još Kuku-ljevićev Arkiv II 383: »Na buništu ili smetlištu uvijek imade vilah i na ras-krstjih, na plotištih i prelazih takodjer rado se bave.« — Zb. XXVII/1 s. 44-bilj. 4.

⁴¹ Glasnik zem. muz. X 1899 (Sarajevo) s. 705. Por. još: U sobi ne valja držati smeće i to ne zato što nije zdravo, nego zato, jer se vragovi najviše kupe oko smeća, te bi čovjek mogao lako ograjisati (ib. s. 507 — u Bosni).

'nako nagraisa, uhvati kakova bolest, naštrap, sugreb, ili na konjskoj mokrini (XXVI 178). Zato opomena: Čuvaj kod sebe komadić uskrasnog velikog crkvenog duplira, pa ti ne će nikakva hmajnica («gemeine», prosta, zločesta, huda, nastorna) naškoditi, pa ako budeš i na smetnjaku spavao (XXIII 57 u Loboru). Gotovo sve važnije čini (čari) vrše se na buništu (smetlištu).⁴² Vračevi određuju, da se od uloma («vilovskog uloma») kade svetim travama na drvnjaku, buništu⁴³ ili ognjištu (VII 165 u Slavonskom Otoku). Katkad se traži protiv čira potkožnjaka opanak s buništa (VII 155) ili u svrhu liječenja od uroka češalj s buništa: takvim češljem češljaju urečenoga po glavi i po tijelu, pa se ti predmeti opet stave na bunište, da istrunu na đubretu (s. 152),⁴⁴ ili se za drugo traži star obojak s buništa (II 215), gljiva sa smetlišta (216, VII 194).

Vješticama su glavna prebivališta: smetlišta, lužišta, pepelišta i t. d. ... te na tim mjestima čekaju plijen. »Stoga Bog čuvaj, da češ u suton vidjeti čeljadi, osobito gologlave, uz bunjište, a kamoli preko bunjišta preći. Toga ti se u to doba boji puk kao groma« (Kuk. Arkiv VII 296 — u lonjskoj okolici).

Po tim se primjerima vidi, da je nešto dobro,⁴⁵ ali još više i nešto hudo s buništem (smetlištem, gnojištem). U Nijemaca je

⁴² Miličević, o. c., s. 284 (točka 67), 304 (točka 167, 168); »Rad« 62 s. 31. — U Kalotaszeg-u priča se: Na noć Mladoga ljeta neka se stavi papra, soli i luka u zdjelicu i ta neka se pokopa blizu kuće, tada će se imati sreća, a ako se hoće prisvojiti sreća druge osobe, neka se ukrade u istoj noći sa smetlišta te osobe smet i neka se stavi na svoje smetlište i neka se tada po njemu tuče štapom sedam puta (Zeitschrift des Vereines für Volkskunde IV 316). Ali ima i ova: Smeće iz sobe nositi vrlo je ružno; isto se tako ne smije smeće nositi na metli (ibid. 515).

⁴³ Por. tumačenje g. T. Maretića u »Radu« LXII s. 31: »Bunište je jamčno zato izabrano, jer se na njega i onako baca sve, što je nepotrebno i što otpada od životinja, misli se dakle, da je na takvom mjestu zgodno ostaviti i bolest.« Tu je istaknut motiv »ostavljanja« bolesti na buništu, ali može se razjasniti i drukčije, ovako: Bunište je magično mjesto u vezi s duhovima; kao takvo ima moć u magiji. Por. analogne primjere: Ko ima nabo, nađe na smetlištu i đubretu mrmka i t. d. (Zb. II 210); protiv sugreba nađe se na smetu vunenih obojak, tim tare svrabljivo tijelo i opet nosi obojak na smet (s. 215).

⁴⁴ Por. još: Ako je muž pijanac, žena nabere gljiva na buništu, nakiseli ih u rakiji preko noći i te rakije daje mužu da pije (VII 194). — Na 24 XII prije večere, maja od svake jezbine po zericu načne ... te metne na hrbinu pa iznese na bunište zvati vuka: Vujo, eto ti tvoje, a miruj, što je moje (IV 216); por. XXI 181 u Loboru: a kad smeće nosi na smetnjak, ona pljune na smetnjak, kao i onda, kada ide kroz susjedov smetnjak, pljune na njega, da ne »nagine«.

⁴⁵ Tako dobro, da nekako stoji u redu s ognjištem: »U novoj kući mora se mlada nevjesta katkada okrenuti oko ognjišta ili smeća (buništa) i predstaviti se domaćim živinama, osobito pčelama (Fehle, o. c., s. 98).

gnojište mjesto dobrih duhova vegetacije (Vegetationsgeist), jer gnoj podiže u biljkama snagu klijanja, tako da se upravo na gnojištu vrše neki godišnji obredi plodnosti. Grančicom brekinje (Vogelbeerbaumchen) usječenom za izlaza sunca, na koju su pale prve sunčane zrake, pastir, saznavši u dvorište ukućane i susjede, tri puta udara junicu još neoteljenu po krstima, bokovima i vimenima, a junica stoji na *gnojištu*. U Vestfaliji se blagoslovne životne prutice (mladice, Lebensruten) zatiču u *gnojište* pred staju. Jedno ili više majskih stabala utiču se na gnojištu ili ispred staja, a namijenjena su svakom krupnom grlu (konju, kravi), pa se majska zelena grana, određena za djevojku, također nasađuje u gnoj. Duh vegetacije, po zimi zamrli, iznosi se u kojem god obliku (Strohpuppe, Strohmännchen, pokladna maškara i t. d.) i zakopava se upravo u *gnojište*, jamu za smeće, polije se vodom i pokrije slamom, a to sve za to, da opet oživi.⁴⁶

Kad su u srednjem vijeku pravili umjetne ljude (homunculus), napravljene bi stavili i zatvorili u vrčeve, pa bi vrčeve noću odnijeli na *gnojište* i tu ih zakopali u gnoj. Kad bi ih poslije 4 nedjelje svečano iskopali, oni bi se likovi već potpuno živi razvili.⁴⁷ Tu je svakako misao o gnoju kao moćnom i vitalnom elementu.

⁴⁶ Mannhardt (o. c.) I s. 161, 165, 279, 411, 421; Fehrle, o. c., s. 98: »U novom domu mora mlada nevjesta nekoliko puta obići ognjište ili smeće« (oboje dakle stoji u jednakom redu značenja).

⁴⁷ Zagrebačke »Novosti« od 28 VI 1927 str. 14 (»Kako se prave umjetni ljudi«). — Još poredi ovo: Smeće od tri dana pusti se za tri dana ležati, a na treći se dan stavi na nj crna trinitnopltnena tkanina, zatim se po smeću jako udara štapićem od grozdaste sremze, a tada izade vještica, koja se zatim može ubiti (Marzell, Die heimische Pflanzenwelt, Leipzig 1922, s. 106).

Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća

Franjo Galinec

Proza homiletičkih djela je običajan crkveni govor, u kojem propovjednik poučava narod u vjerskim istinama i upućuje ga na dobar život. Da riječ govornika bude što privlačljivija i što sugestivnija, upotrebljava on sva sredstva, kako bi samo postiga željeni uspjeh. Najobičnije sredstvo, kojim se u takvim zgodama služi, jesu dakako primjeri iz Sv. pisma, život sv. otaca i djela velikih uglednika i učitelja crkvenih. No pored toga osobita pr povjedačka građa, koja je tako značajna za novelističku stran homiletičkih djela, jesu priče i basne, ono »breme travic vsakoga čelaka s kojemu i sam sebe i ovčice kršćanske« hrani prodekator. Priče i basne prava »hrana duhovna« — za »ovčice kršćanske«. Zato su i takva djela naših propovjednika osobita vrsta starije hrvatske književnosti. Znatniji pisci homiletičke proze ujedno su plodni poznati naši književnici. Cio niz hrvatskih pisaca, od M. Divkovića pa sve do Šime Starčevića, svojim propovjedničkim djelima obilno i dostojno dopunjavaju ostali dio naše kulturne i književne prošlosti. Mnogi od njih čine i ugaoni kamen njezin, kao na pr. M. Divković u bosanskoj, Laštrić u bosanskoj i slavonskoj, Leaković u slavonskoj, a J. Muliš u kajkavskoj knjizi.

No Muliš sa svojim »Poslom apoštolskim« nije nipošto osamljen. Što je Muliš radio za svoje doba, to je za svoje savremenike prije njega radio i Habdelić. Mulišov rad nastavlja F. Gašparoti, koji u svojem djelu čitava mjesta uzima po Mulišu. U djelima pomenutih pisaca postoji očevitna veza ne samo po sadržaju i po tendenciji nego i po načinu književne obrade. Kako je go. H. Gašparoti uzimao Muliša kao svoj književni ugled i izvor, tako se opet i Muliš ugledao u J. Habdelića.¹ Stariji Mulišov savremenik bio je kapucin pater Štefan Zagrebec, čiji je rad posve sličan radu

¹ Vidi moju raspravicu: »Juraž Habdelić kao književni ugled i izvor Mulišev«. (»Nastav. Vjesnik«, knj. 43, 1933—1934, str. 39—46.)

navedenih književnika, a napose Habdelića. Književna pak trojka: Juraj Habdelić — Štefan Zagrebec — Hilarion Gašparoti naročito su povezani i time, što pored mnogih priča iz historije, prirodnih nauka i svakodnevnog života za osnov svojemu pričanju uzimaju i navode Ezopovu basnu.

Juraj Habdelić

Prvi kajkavski pisac, koji se u svome književnom radu poslužio Ezopom i njegovom basnom, bio je poznati i toliko spominjani kajkavski propovjednik XVII stoljeća Juraj Habdelić. On u svojem najvećem djelu »Prvi oca našega Adama greh« (Grac 1674) pripisuje tri čiste Ezopove basne. Habdelića osobito veseli, kad svoje pričanje može potkrijepiti primjerom, »lepum fabulicum«. U poglavlju o skuposti, govoreći o gladnom i nezasitnom skupcu, navodi mitološku priču o lakomosti frigijskog kralja Mide: »Nezasićenoga, skupca noriu, lepum fabulicum stari spisuju. Kralj Midas tulikoga je bil na bogatstvo pohlepenja, da je od svojeh Bogov prosil, da česa se gode dotekne, da ono zlatom postane i u zlato se preobrne. Dobi kaj je prosil z velikum darežljivostjum Bogov svojeh, ali z velikem svojem kvarom, pokedobe i kruh i druge jestvine, i piliš ves mu je zlatom postajalo, tak da je od glada i žeje umreti moral.« (Str. 374.)

Prvi primjer basne navodi Habdelić, kad govori o djeci, koja se u svome djetinstvu nauče krađi, ako roditelji ne paze na njih: »Srećen mladenec, ki je iz tatbine priliku svetoga žitka dobil! Ne pripeti se to vsakomu, dapače vse zaveč zapopada se u tom ružnom grehu, prvo nego ga zevsema na konec dopelja, tak da ali naglu od Boga kaštigu prime, ali sramotnum smrtjum pogine. Zakaj zato marljivo moraju paziti rođeniki da se njihova dečica u mladosti ne navade krasti, i maloga dugovanja kakvo je iglica, jabučica, novčec, etc. ar gda na vekše tatbine priliku i dobu dobe, z takve navade ne budu se mogli splesti, i tak očinska lenost i nepriglednost, zrok bude njihovoga greha i pogublenja.« (417.)

1) *Sin i njegov otac (njegova mati)*

Tek iza ove ozbiljne i oštre opomene, kojom poučava roditelje, kako treba da odgajaju svoju djecu, donosi Habdelić samu jezgru Ezopove basne:

»Naj se spomenu od onoga mladenca ki gda su ga za njegove tatbine na smrt peljali, dozval je oca, kak da bi mu kaj otajnoga hotel povedati i najpotlenjem kušnenjem proščenje od njega uzeti, vusta je k licu njegovomu pritisknu ali mesto kušnenja oštre zube je u lice zabol, i dober falat lica istrgnul, govoreći »Proklet otac, ti si zrok ove moje sramotne smrti, ki me pokaral nesi, gda sem u destinstvu kajkakve male tatbinice k tebe donášal, ke su me potlam na velike batrivoga učinile i na ovo dopeljale. Tu ali te prispodobnu drugi pišu peldu od matere, ke je sin na galženah lojtrah nos odgrizel za te isti zrok.« (417—418.)

Basnu završuje svojom naročitom poukom, kako kradljivci uzalud nastoje opravdati svoje nedjelo: »Jesu nekteri, ki ali svoje ali lucke tatbine spričavaju govoreći da im je sujeno krasti. Takvi jesu cigani i gda se u tatbine zapopadu, i gda ih pitaju zakaj krađu? odgovarjaju da im je ta meštria od nature sujena, i od Pharala (tak Pharaona zovu) kralja potvrđena. Ništarmanje ne sami cigani, nego i drugi vnogi se i meštrie te nepoštene drže, i tak ju spričavaju.« (418.)

Varijantu te basne ima po Heroltu i M. Divković.² Drugu varijantu nalazimo u M. Reljkovića. Divković u svojoj basni uzima oca sa sinom, dok Reljković uzima majku i sina: »Fabula XCVI. od jednoga diteta i njegove matere.«³ Habdelić pak izlaže obje varijante zajedno, i to najprije o ocu i sinu, a zatim sasvim ukratko dodaje i onu o majci.

Očekivali bismo, da ćemo ovakve primjere o krađi djece naći na drugome mjestu, možda u raspravljanju o zapovijedi »ne ukradi«. Ali Habdelić taj predmet meće u poglavlje »Skupost«, jer mu je krađa i otimanje tuđeg dobra izravna posljedica skuposti. Motiv o skupcu je dakle zanimljiv ne samo kao predmet za religioznu meditaciju, nego je on privlačljiv i kao osobita društvena pojava. Zato nije čudo, da je taj motiv toliko obrađivan u svjetskoj i u našoj knjiži. Habdelić je misao o skupcu objasnio već svojom pričom o kralju Midi. No on se još jednom vraća na istu temu s »fabulicum« o kućnom i poljskom mišu. Ta je basna stim znatnija, što Habdelić tu otvoreno ističe, da je to Ezopova basna: Za skupca je najveća nesreća, da nikad nije zadovoljan niti

² Š. Urić: »Izvori Divkovićevih priča, legenda i Gospinih zlamenja«. (Nastavni Vjesnik, knj. 19, 1911, str. 254.)

³ Djela M. A. Reljkovića. Stari pisci, knj. XXIII, str. 312.

miran u svom duševnom životu. Taj duševni nemir u skupca opazio je već i Ezop, kad govori: »Najpotlam skupec rasipnik je pokoja svojega, slobode, glasa dobroga, i priateljstva. Pokoja, ar ga vsagdašnje skrbi muče, gda na vse strane pazi kak bi mogal, ali povekšati ali začuvati svoje blago. Zato skupci skoro su vsegdar turobni i prižalosni od teških misli, da gde kvara ne valuju, ali zamutka. Ali je, ali pije skupec, ščiplju ga njegove misli, niti pogleda, niti reči ne od njega vesele dobiti moći. Ta nepokoj prilično je zmatal ovum fabulicum Ezopuš.« (507.)

2) *Miš varaški i miš poljski*

»Dva su bila miša, jedan varaški, drugi poljski. Jenkrat pak izešel se je šetat varaški miš na polje, koga zapazivši muž miš, pozval ga je k obedu, i kaj je mogel pred purgara miša, veselo je postavil. Ali objeden purgarski miš, ne z debelemi i neuljudno pripravljenemi muškemi jestvinami bil kontent podpunoma. Za dobro hotenje zahvalil je i zahvalen biti hoteći, pozval je i on poljskoga miša u varaš na gošćenje; prišel je mužina miš, gosti se z varašcem, i gda su u najboljšem razgovoru, začuše obodva da ključ na vrate škreba, onda domači miš u svoju jamu pobeže, muški pak kot ki ni mesta dobro ne znal, ni navade jedvaj vujde za nekakov zaškrinjek, za kem ni dihati glasno ne smel. Ali gda ne be več čuti škrebanja od ključa izidoše obodva miša, on z svojega duplja, ov za škrinje. Začne zopet nuditi purgar muža, da je, muž pak ki se ne bil navadil na polju obeda svojega pretrgavati, nego je z mirom jedaval doklam se je nasitil, opita toga poštenika, zakaj je na glas ključa, tak naglo u jamu bežal, odgovoril je varašec, kajti gospodarica ove hiže, ali dekla dohaja sim, te ako me gde zapazi, ali metlum, ali palicum me tira i da bi se taki ne vmeknul, zlo bi po me bilo. Opita ga na dalje gost miš. A zakaj te ta gospa tak nazlobuje, reče purgar, kajti kruh, sir, slaninu, i drugi jeliš koga sim sranjaju, trošiti pomagam. Zopet mužina. Gusto krat li te tak nangunaju. Vsaki den, odgovori on, negda i dvakrat i trikrat, te najbolje onda gda najbolje hoću dobro stati. Ako je tomu tak, već je u teh tvojeh (reče poljski miš) nasladneh jestvinah žuća nego meda. Ja stanovito rajši hoću u mojem siromaštvu, na polju stanuvati, i kaj si žičeca spravim, mirovno uživati, nego s tulikem strahom varaškoga obilja prilizavati.« (507—508.)

Istu basnu ima Reljković: »Fabula XXXIX. Od miša kućnoga i od miša poljskoga.« (211.)

3) *Vuk i janje*

Govoreći o zlobi i o zavisti ljudskoj potkrepljuje Habdelić svoje pričanje basnom o vuku i janjetu:

»Lepo te Kainski nazlob i meštriu neka od vuka i janca fabulica znamenuje. Vnogo vremena je vuk pazil na janca, kak bi mu mogel ne listor vunu oskupsti, nego i mesom se nahraniti. Pripeti se ada jenkrat, da obodva žejna buduči pridohu na jeden potok vode pit. Jančec prece visoko od vuka kud je potok otekal, vuk visoko i dobro dalko pred njim. Zače sobum misliti vuk da je sada prilika jancu učiniti kaj je zdavnja nakanil, ali prvo neg se je prijel kot da bi nikakve krivice mu ne činil, reče jancu: Čuješ jančec, nekaj si mi kriv, moram te pojesti. Nesem moj vuk, odgovori jančec, ar te nigdar ni videl nesem, kak bi ti ada kaj bil zloga vučinil, zakaj bi smrti vreden! Ter se išče pričaš, veli vuk, ne vidiš li kak mi vodu kališ, da je čiste piti ne morem. O moj dobri vučina, pače ti vidiš da sem ja dalko od tebe, i od tebe potok dole k mene teče, kak bi ti ada ja vodu mutil. Ako je zmučena, sam si si ju moral zmutiti. Reče vuk, komu se je jače jančeceve krvi hotelo, nego vode. Ne pregovarjaj se z menum, umreti ti je, to li ne pametiš, kak si me išče lani špotal, nesem tak zabljiv da bi se ne spominjal, umreti ti je. Naj dragi moj vuk, moljaše se nevoljni jančec: stanovito lani išče ni rođen nesem bil, ar maloveč od pol leta imam. Onda prigrusti se vuku z jančecem dalje pregovarjati, nego k njemu doskoči, nemilo ga zgrabi na falate brže časa rastrga, niti nikaj š njega ne ostavi, doklam si želuca kot bubnja ne napunil.« (787—788.)

Ezopova basna »Vuk i janje« sačuvana je u više oblika; o toj temi Reljković ima 3, a Dositej 2 basne. Oblik, koji navodi Habdelić, spominju i M. Reljković (244) i Dositej Obradović (Dela, str. 265, Klasici jugoslovenski).

Čini se na prvi pogled, da Habdelić Ezopovoj basni »Miš varaški i miš poljski« nije dodao nikakvu pouku, da je dakle basna ostala bez glavnog svog obilježja. Ali čitamo li dalje, vidjet ćemo, da ju je Habdelić popratio poukom, ali u drugom obliku, na drugi način, nadovezujući novu basnu:

»Kot je fabulicum ovum spisal Ezopuš nepokoj bogacev, tak ga je skušal u istine neki šoštari ki siromah buduči u svojem kučmeru

u kom je pri bogatom človeku záda hiže stanuvál, prez vse skrbi vsaki den si je lepo popevál, pofučkával u miru jel kaj je premogel. To videvši bogatec prikázal mu je prece dobru sumu penez. Ke peneze prijemši šoštar, zabil se je iz popevki i z veselja svojega, te je turoben postal, misleči vse udilj kak mora te peneze čuvati, da ih gdo ne povleče. Majol: Tom. 2. dierum Canicul. Coll: 7. pag. 527.« (508.)

Ova Habdalićeva basna nije samo zanimljiva kao dodatak, dakle kao pouka drugoj basni, nego je ona značajna i zbog toga, što istu basnu, sasvim isti motiv, čak verbalnu sličnost imamo i u pričanju Štefana Zagrepca. On govori o bogatstvu, koje ne čini čovjeka uvijek sretnim. Često mu ono zadaje brigu i nemir, pa odatle i nezadovoljstvo u bogataša, i pored svega njihova blaga. Tu misao ističe Habdelić, a posve isto tvrdi i Zagrebec, koji svoju tvrdnju popraćuje ovom basnom: »Na potvrđenje ove istine spomina se sv. Bernardinus Senensis od jednoga bogatca, i jednoga ubogca, bogatec vu gospockom dvoru prebivajući, ubogec pako tik onoga dvora vu jednom kučmeru stanujući, i vunum sebe hranu služeći, vsaki dan do trdne noći veselo si je popevál, po noći pako sladko do zorje je spal, kaj večkrat on bogatec je zapаметil kak on siromah človek cel dan veselo popeva, i celu noć slatko spi, ov pak nekaj od prekorednoga jeliša, nekaj od velike skrbi na blago da bi mu ne poginulo ni imel sna niti počinka. Zato počel mu je bogatec kakti navideti, i da bi njega svoje muke i skrbi delnika vučinil, i tovaruša dobil, pošel je mučoč po noći k hiže toga suseda svoga, i tiho vrata otprvši, i na čavel na kojem je škropilnica sv. vodum visela, obesil je prec veliku mošnjju penez. Vu jutro rano stavši se on siromah, i hoteči se sv. vodum, poleg dobre kršćanske navade, poškropiti, nut na mesto škropilnice našel je mošnjju punu penez, tiplje, ogleđa, čudi se, i misli, kteri bi to moral sv. Nikula biti, koj mu je ovu mošnjju z penezi donesel? Videči se ada bogatoga z cekini, ostavil je vunu, zapustil je meštiju, ali iz hiže i od doma svoga ni hotel van dalko pojti, boječi se da bi penezi lahko zadobljeni jošče laglje ukradeni ne bili, dapače da bi mošnja z penezi sigurneša bila od tata, nju je vu svoju slamnatu blazinu skril, koju da bi najmenši čas samu ne ostavil, vučinil se je betežnoga, i kakti kokoš na jajceh je sedel, i ležal, žena niti družinče nijedno ni znalo kaj mu je i kakov beteg ima, vsi žalostni jesu ga miluvali, ne videči ga veseloga, niti čuječi ga kot prvo popevati...«

Dovde otprilike seže i Habledićevo pričanje, sasvim identično sa Zagrepčevim, koji svoju priču još ovako nastavlja: »Bogatec to v pamet vzevši da on ubogec potlam je mošnjju dobil već ni vesel, niti si već popeva, kot prvo, pošel je k njemu, pita najprvo ženu gde je gospodar nje? Odgovori mu vsa žalosna da na postelje leži, niti more spati, niti pravo jesti, a nezna se kaj mu je, on sam neče svoga betega povedati. Odgovori bogatec, ne boj se, ja ga taki ozdravam, pusti me samoga k njemu. Gdo rajši neg žena, koja za mošnjju nikaj ni znala. Dojde ada k ubogcu vu hižu bogatec, približa mu se k postelje, pozdravi ga, opita ga kaj mu je, kak se čuti i gde ga kaj boli? Ubogec pun straha za ne pogubiti mošnje, malo je odgovarjal bogatcu. Onda bogatec reče njemu, milo mi te je da si tak nevoljen, i za osloboditi tebe od te nevolje, ja hoću da ti mene povrneš mošnjju moju z penezmi koju si na čavlu mesto škropilnice našel obešenu, koju ako mi taki sada ne povrneš, zutra budeš na galgah visel. Kaj čujuči on siromah da mu se čudno vračtvo za njegov beteg obeča, stal se je iz postelje, i nemarajuči se za takovoga doktora, koji mu je vuze na grlo, mesto vračtva za grlo, z kojem si ne mogel popevati kot prvo doklam mošnje ni bilo, zregnul je iz svoje slamnate blazine mošnjju van, i podal ju je bogatcu, i povrnul se je k svoje meštrije od vune, počel si je kod prvo popevati, i prez skrbi na peneze dobre volje biti, i tako vu siromaštvu za srečnejšega je se spoznaval, neg vu bogactvu, kaj i on bogatec očivesto je spoznal, ali si pomoči, i sam sebe vračiti ni znal, nego onak vu velike skrbi i nepokoju vremenitnom do smrti živuči, nesrečnu dušu vu muke vekovečne je poslal.« (Hrana duhovna V, 192—194.)

Ova je Zagrepčeva priča mnogo veća od Habledićeve. Dok se samo prvi dio Zagrepčeva pripovijedanja stvarno i verbalno podudara sa Habledićem, dotle mu drugi služi kao tumač i pouka za prvi dio. Dakle je samo prvi dio Zagrepčeve priče prava basna, a drugi, mnogo veći dio, samo je pouka i tumač. Tako radi u basni i Dositej, kojemu su često pouka i tumač četiri i pet puta veći od same basne.

Isporedimo li primjenu Ezopove basne u Habledića i Štefana Zagrepca, to ćemo naći, da se Habledić u svome pričanju rado i bez svake ograde poziva na Ezopovu basnu. S nekom osobitom toplinom govori on o njezinu značenju i zove je deminutivom »fabulica«.

Štefan Zagrebec

Kao plodan pisac, izvrstan prozaist i vješt govornik u prvoj polovini XVIII stoljeća Štefan Zagrebec zauzima osobito mjesto u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. Njegovo glavno djelo »Hrana duhovna« ili »Pabulum spirituale«, u 5 velikih svezaka (I, 1715, III, 1723, IV, 1727, V, 1734 u Zagrebu, II, 1718 u Celovcu), kao zbirka crkvenih propovijedi za svaku zgodu u godini još je i danas aktuelno.

Štefan Zagrebec jasno definira basnu, zadatak i sadržaj njezin. Prema historiji i historijskom pričanju njemu je basna nešto naprosto izmišljeno. Na jednom mjestu kaže, da basnu »izmišljaju poete, ili pete škole dijaki«. (III, 144.) Prije nego će protumačiti postanje i značenje latinske rečenice »Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem«, uvodi nas u priču o nekom magarcu i njegovu blagu, pa već na početku priče veli, da ne zna »je li fabula izmišljena, ali prava hiŝtoria, je li laŝ ali istina ono kaj od jednoga mudroga filozofuŝa čtem, diŝputuval se vu tom ne budem...« (V, 324.) Kad Ezop na drugom mjestu pripovijeda priču o Jupiteru i o zvjeradi, koja mu donosi darove, veli za Ezopa: »Zmiŝljuje Ezopuŝ da Bog Jupiter vučinil je...« (IV, 152 »Razgovori zasebni i osebujni«, dodat.) Iako mu je dakle basna »jedno izmišljeno pričanje«, ipak je ona za nj »jedna fabula, i jedna pripovest iz koje se lepa istina van ispeljati more«. (III, 144.) Prema tome naš je prodeikator čisti racionalist. On ne mari za poetski oblik basne, njemu je mnogo više do praktične njezine strane, do sadržaja i pouke. Basna je za nj samo toliko vrijedna, koliko kazuje neku zasadu, vjersku istinu ili moralnu pouku. Tu racionalističku, praktičnu osobinu basne uopće, a napose Ezopove, vidimo i u ostalih naših fabulista. Reljković svoje Ezopove basne namjenjuje djeci za lakšu pouku: »Dičica će u fabulah Ezopovi ŝtogod naravnoga i njiovim godinam priličnoga za sebe naći.« (25.) S istom namjerom posvećuje srpskoj omladini svoje basne i Dositej Obradović: »Ljubezna srpska junoste!... Primi, dakle, rado i usrdno ovu knjiŝicu i čitaj ju sa onim vnimanijem; u prostim basnam naći ćeŝ visoka i opŝtepolezna nastavljenija.« (247.)

Pored glavne svoje osobine ima basna i drugu, pripovjedačku odliku: lakoću i razumljivost, kojom se lako predaje i prima. To je dobro opazio i Štefan Zagrebec: kao prodeikator ozbiljno se zabrinuo i tuŝi se, ŝto njegovi savremenici radije sluŝaju fabule ili

pripovijesti nego božanski nauk, samo evanđelje: »Kršćanstvo, velim, sadašnjega vremena od istine evangeliumske, i pravičnih navukov prodekatorskih vušesa svoja odvrtaču i fabulam ali pripovestiam bolje veruju neg božanskom navukom. Ako hode, ali ne hode prodik poslušat, za fabulu vse drže kaj prodekatori govore.« (V, 131 dodatak.) »Naj dojde koji prodekator na prodekalnicu, naj pripoveda senje, fabule, i norije neprikladne za tak sv. mesto, toga i takvoga ne mogu za dosta prehvaliti.« (IV, 385.) Da ugodí svojim slušačima, morao je i on tu i tamo posegnuti za takvom vrsti lektire, koja će moći probuditi pažnju i interes u savremenom njegovu društvu. Zato uzima u svojem pričanju na više mjesta Ezopovu fabulu, iako joj po svome odgoju i uvjerenju nije bio baš osobito sklon. Već u nekim svojim pričama upotrebljava motive iz Ezopove basne, na pr. kleveta o preljubu žene, koju muž kažnjava, dok se napokon ne uvjeri o njezinoj nevinosti. Ta nas priča (V, 236) sjeća Ezopove basne »Od jednoga događaja koji se u vrime Augusta cesara u Rimu dogodi,« u kojoj bijesan otac pri povratku kući ubija svojeg sina, misleći, da je ubio zavodnika svoje žene. (Reljković 330—332.) Po Plutarhu je zabilježio priču o ocu, koji prije smrti uči svoje sinove o potrebi bratske sloge primjerom na pruću. Tu istu pouku imamo u Ezopovoj basni »Od jednoga oca i njegovi sinova«, fabula XI. (Reljković 232—233.)

Pored primjene basne u priči Štefan Zagrebec donosi gotove, cijele basne. U svemu imamo pet primjera Ezopove basne, a oblik im je dvojak: tri su od njih prave Ezopove, a dvije su Fedorove basne o Ezopu. Dok su Ezopove prave, cjelovite i potpune basne, dotle su Fedrove tako prerađene, da ih jedva poznajemo kao prave basne.

1) Fedrove basne o Ezopu

a) *Ezop s djecom*. — »Misleć ada zvrhu ove Kristuševe poniznosti od velikoga čuda ja ne znam kaj pregovoriti: Kot negda ablegatuši nekoji videći jednoga zmožnoga kralja oposred svoje dece zdrkavati na jedne trstike, kako da bi na sred polja zdrkavali svoga najbolšega kraljevskoga konja, oni ablegatuši od velikoga čuda nisu znali kaj začeti, vnogo menje pred onem kraljem svoj posel naprvo dati, sudeći da se onak ne pristoji jednomu kralju činiti. Čudili su se oni, kajti nesu spoznavali one velike očinske ljubavi proti dece svoje.« (I, 114.)

Svako će lako opaziti, da je to u svojoj jezgri Fedrova basna »Ezop s djecom«. Što je tamo Ezop, to je ovdje kralj. Ondje se ruga Ezopu u njegovoj igri s djecom neki atenski građanin, a ovdje se kralju čude strani poslanici »ablegatuši«. I tendencija je u obje basne različna: u Fedrovoj se basni govori o potrebi duševnoga odmora, dok je ovdje riječ o kralju i njegovoj ljubavi prema djeci. Taj kralj nije niko drugi nego Krist, a mi smo njegova djeca.

b) *Dvije torbe*. — »Jeden puščenik vzel je bil jenkrat jedne bisage, vu koje na jednu stran postavil je bil drobnoga peska, vu drugu pako zrnastoga velikoga kamenja, i ovak postavil je na pleča svoja one bisage, spreda pesek, od zada kamenje, i ovak išel je po varašu, kojega pitajući ljudi kaj zlamenuju one bisage s peskom spreda, kamenjem odzada? Odgovoril je, da po bisage s peskom zlamenuju se male falinge našeh bližnjeh koje mi vsigdar pred očima našemi nosimo, po bisage pako druge s kamenjem zlamenuje se consciencia naša puna smrtneih grehov, koje mi odzada za hrptom nosimo za ne videt ih, i ne spominati se iz nih.« (V. 30.)

To je parafraza poznate Fedrove basne »Dvije torbe«, primijenjene na biblijsku priču o farizejima, koji u očima bližnjeg vide trun, a u svojem oku ne vide brvna.

2) Ezopove basne

a) *Jupiter i životinje*. — Sv. Vasilije uči, da malo vrijedi molitva, koja je samo na jeziku, ako u srcu nema prave pobožnosti i iskrene ljubavi. Na tu pouku nadovezuje naš prodekator kao primjer ovu Ezopovu basnu:

»Zmišljuje Ezopuš da Bog Jupiter vučinil je, i van dal obćinsku zapoved vsemu zverju, da ga za svojega Boga spoznavaju, i na zlamenje toga da mu vsako zvere donese kakov dar. Oroslan, ris, jelen, medved, vuk, vsaki zmeđ njih donesel mu je dar sebe do-stojen, međ vsemi najzadnja došla je i kaća, i svoj dar mu je donesla, ali kak? Buduć da kaća nima ruk, niti nog, s kojemi bi ona mogla kaj donesti, kaća ako kaj hoće nositi, mora vu zubeh, niti drugač ne more nego s vustmi. Ova namerila se je bila na rožu, koju je s vustmi vtrgnula, i pred tronuš kralja svoga Jupitera donesla, kaj videći Jupiter srditem obrazom je nje rekel, dar je lep, ali darovnik je mrzeg. Od vsega zverja dare rad prijmlem, od kaće pako toga ne činim.« (IV, 152—153 dodat.)

Tendencija je basne jasna: njome hoče da iskorijeni pretvaranje savremenika u molitvi i pobožnosti, što je toliko preotelo mah, kako to i dalje razlaže: »Ona žena ponaša cel dan vu rukah ono veliko čislo, brbra vsekuntinoma s jezikom, moli marlivo Otec naš, Zdravu Mariu, ali vu srcu svojem nosi on jal, i nenavidnost proti bližnjemu svojemu, eh roža vu kačjeh vusteh ni prietna. Hodi vsaki dan on vu cirkvu k sv. meše, pod kojum vsakojačke pobožne molitvice moli, ali srce, i pamet ima pri svojem trštvu, užurah i kriveh intereseh, brže li iz cirkve, jur ogovarja, blazni, i proklinja, eh roža vu kačjem gubcu ni prietna. Mole oni mladenci i divojčice Officium vekši, i menši Marie Dev. i vsakojačke druge sv. molitvice tak marlivo da jim slin vu vusteh nestaje, ali srca njihova gore vu nečisteh ljubaviah, i omilaju od telovneh poželenj i nasladnostih, eh roža vu gubceh kačjeh ni prietna. Dari teh takoveh jesu lepi, to je to sv. molitve, ali vusta vu kojeh se pred tronuš Božji donášaju jesu puna čemera smrtneih grehov, i za to takovi dari akoprem sami od sebe lepi, prietni vendar nisu kralju nebeskomu.« (IV, 153.)

b) *Košuta i vinograd.* — Čovjek brzo zaboravlja dobročinstva, koja od drugih prima. Najveću pak hvalu duguju ljudi Bogu, od kojega potječu sva dobra. Da tu istinu potvrdi, navodi ovu Ezopovu basnu:

»Piše Ezopuš jednu fabulu, ali cilju govorenja mojega kruto prikladnu, da naimre budući jedna košuta od jagarov i hrtoiv naganjana na smrt, ova pako vušla je pod jeden trs vinike, i među njegovo listje je se skrila, koje listje počela je košuta ogrizavati, i sebe odkrivati da su ju lovci zapazili, i vu nju streljali, koja videći se ranjenu počela je kričati: »Merito hoc mihi evenit, que violare non dubitaverim, servatricem meam!« Dobro mi stoji da sem streljana, koja se nesem šonala gristi čuvaricu i braniteljicu moju, trs naimre vinični, zvrhu koje fabule ovak lepo neka mudra glava govori: »Docet haec fabula ultionem Numinis non effugere eos, qui pro beneficiis maledicta refundunt«. Vući ova fabula da kaštige Božje vujti nehte, koji z dobra dela, zlem činenjem vraćaju: Ravno tak more se reći od oneh nezahvalneih kršćenikov, koji tuliko krat od jagarov peklenskeih na smrt vekovečnu jesu bili iskani, ali od milošće, i milosrdnosti Božje obranjeni, ali ako ti takovi proti čuvarice i branitelice svoje budu se nezahvalneih z grehi svojemii iskazuvali? naj dobro paze da jih milošća Božja ne ostavi, i jagarom paklenskem pod oblast ne da.« (V, 138—139.)

c) *Sjekira i toporište*. — Djeca poslije Boga najveću zahvalnost duguju svojim roditeljima, kako nas uči i ova Ezopova basna:

»Ezopuš poveda ono kaj nigdar ni bilo, niti ne bude, k vezdašnjemu vendar cilju govorenja mojega kruto prikladno bude, kak se je naimre negda podsečeno drevo proti sekire tužilo, koja se je ne zdavnja lepo molila drevu, da bi je toporišće dalo, potlam milostivna bukva od sebe je otrgnula svrž, i sekire za toporišće podelila, onda sekira podignula se je suproti tulike dobročinitelice svoje, nju je podsekla, i na tla hitila. Oh! tužna ja i nesrečna, veli bukva, kuliku krivicu i škodu za moje dobročinenje trpeti moram, oh! ter zakaj si mi tak vučinila, nezahvalna sekira?«

Sada se dodaje tumač i pouka basne: »N. N. kaj sekira drevu bukovomu je vučinila, to čine i deca vnoga roditelom svojem, ar se čuju vnogi i prevnogi roditeli tužiti. Sinko, kčerkko nismo li mi tebe na svet dali, i odhраниli, gdje je ada zahvalnost vaša? to li smo mi zaslužili, da vi na nas ne samo vaše proklete jezike, nego i ruke postavljate? koje smo vu vutrobah našeh tak teško i žmehko nosili. Ah! ne deca ne, nego Genimina Viperarum. Vsi ti takovi nezahvalni sini i kčere moraju se imenuvati, to je to ljute, čemerne kače mlade.« (IV, 74.)

Zanimljivo je, da Štefan Zagrebec nigdje i ni jednom riječju ništa ne govori o izvoru, otkuda je upotrebio Ezopovu basnu. To je stim čudnije, što nam on inače za svaku i najmanju sitnicu u svome pričanju lojalno navodi izvor. Ili je možda imao pri ruci cijelu zbirkku Ezopove basne, pa je držao nepotrebnim citirati ga kao cijelo djelo, koje će biti većini čitalaca i slušalaca njegovih poznato? Sigurno je samo to, da je on poznavao Ezopovu basnu tek iz druge ruke, u latinskom tekstu, što i sam potvrđuje: »Zvrhu koje fabule ovak lepo neka mudra glava govori: »Docet haec fabula ultionem Numinis non effugere eos, qui pro beneficiis maledicta refundunt!« On dakle nije u grčkom originalu poznavao Ezopa kao njegov savremenik Ignj. Đorđić.

Ko je našem prodekatoru ta »neka mudra glava«, od koje on uzima pouku za Ezopovu basnu? Da nije to sam sv. Augustin, kojega za tim i citira?

Hilarion Gašparoti

Pavlin Hilarion Gašparoti, neobično plodan kajkavski pisac, biograf, historik, enciklopedist XVIII stoljeća, u svome djelu »Cvet sveteh« (Grac—Beč, knj. I—IV, 1750—1761) donosi dvije vijesti o Ezopu.

Prvi put ga spominje u propovijedi o sv. Antunu Padovanskom. On mu je izvor i ugled za duboku i svetu moć, koju je svetac imao u navještanju i širenju Kristove nauke. Kad je jednom u Rimu propovijedao u svome materinskom, španjolskom jeziku, čudo njegovih riječi bilo je toliko, da su ga razumjeli i oni, koji nikad nijesu poznavali španjolski jezik: »Vu Rimu da (= kad) bi prodekuval vu vremenu jubileuma, pred sv. otcom papum Gregurom IX. i ostalemi kardinali, kamo se je spravilo iz vse Europe neizbrojena vnožina narodov, kakti Francuzov, Nemcov, Grkov, Vugrov, Horvatov, Dalmatinov, i ostaleh vsakojačkoga jezika ljudih, i ako prem Anton ni nego svojem španjolskem jezikom govoril: vsaki ga je vendar razumel vu svojem jeziku govorečega!« (II, 754.) »Odkuda reč božju nazveščajučega Antona tulika je vnožina nasledovala, i poslušat dohajala, da ni več vu cirkvah prostora bilo poslušitelom: nego na piaceh, ali na polju, moral je prodekuvati, vnogi o pol noči vstajali jesu da za ran dojdūči mesto bližnje dobiti mogli budu. Vu dnevnu prodekovanja kramari svoje štacune, oštariaši svoje krčme zapirali jesu, i vsi su jedinem načinom poslušat Antona šetuvali.« (II, 757.)

Na početku svoje propovijedi o sv. Antunu Gašparoti počinje lijepo poslovice, s kojima nas uvodi u pričanje o blagotvornom djelovanju poštena jezika i razumne riječi kao i o velikoj šteti ondje, gdje toga nema. Poziva se i na riječi pjesnikove: »Nil linguâ melius, lingua nil pejus eadem« (ili: »V telu kotrig nijen bolši Nit je koj goder gorši od jezika istoga«) (II, 910) i nadovezuje anegdotu iz života Ezopa i o njegovu mišljenju o jeziku:

»Vezda znam zakaj on glasoviti šalec Ezopuš, da (= kad) bi mu gospon zapovedal najbolše jestvine k obedu pripravit, idūči na pijac, same je jezike kupil, i za obed vse jestvine iz jezikov naprvo postavil. Drugoč suprotivnem načinom, da (= kad) bi mu najgorše jestvine zapovedal pripravit, znovič ov norčak, kak prvo za najbolše jestvine same jezike: tak potlam za najgorše jestvine pak same jezike pred njega k obedu je donesel. Kajti najbolše, i najgorše duguvanje jezika je hotel pokazati!« (II, 910.)

Ovu anegdotu o Ezopu nalazimo i u Reljkovića, ali mnogo opširnije izloženu, kao pravu i sočnu priču. (200—202.) U Gašparotijevoj anegdoti nije ni pravo istaknuta pouka, kako je lijepo opet vidimo u Reljkovića. Našu anegdotu o Ezopu možemo samo tumačiti kao konačnu i zaključnu Gašparotijevu potvrdu o veličini i snazi govora rječitog sv. Antuna.

Drugi put spominje Gašparoti Ezopa u svojoj »prodeki od Porciunkule prošćenja«. Gašparoti svaku svoju biografiju i propovijed gotovo uvijek počinje uvodom, za koji uzima primjere i citate iz Sv. pisma. Uvod u propovijed o Porcijunkuli, u kojemu govori o značenju i o važnosti reda sv. Franje Serafinskoga, počinje Ezopovom anegdotom:

»Kam sem došiel? istinsko vidim denes z menum prigodeno, kaj negda z Ezopušem. Ezopuš on glasoviti šalec poslan od Ksantuša mudroznanca na piac, be od varoškoga sudca, ili rihtara opitan: Kam ideš Ezopuš? Odgovori on: Ja sam neznam kam idem. Srdit na odgovor ov sudec, taki zapove vu temnicu postaviti norčaka takovoga. Anda da bi vre vu temnicu postavljali Ezopuša, obrne se on proti sudcu, i reče: Gospon sudec! nesem li vam dobro povedal: da neznam kam idem ar od temnice denes niti mislil nesem, niti senjal: kam sada po zapovedi vaši iti moram. Nasmije se sudec, i šalca pusti onoga!« (II, 320.) Istu anegdotu nalazimo i u Reljkovića (204).

Sada prelazi Gašparoti na poredenje ili parabolu o sv. Franji Serafinskom i o njegovu redu: »Spodobnem načinom, gospoda moja! skoro vidim denes z menum prigodeno, ar pozvan simo, nakanil bil jesem reč Božju vu sveti cirkvi denes nazveščati: ništarmanje vidim mene ne vu cirkvu: nego na mesto skrovnoga viđenja zapeljanoga. Kaj ada vidim? Ah vidim mene postavljenoga vu jednom prelepom vrtu, punem vsakojačkih cvetučeh i dišučeh rožic. Ov vrt spodoben je Campis Elisiis. Od kojeh pete škole dijaki govore: da su mesta vse radosti, i veselja puna.« ... »Kaj ova znamenuju, gospoda moja, i ostali vu Kristušu izabrani poslušitelji? Ja istinsko rastolnačiti ne bi mogel, da (= kad) bi me sveti ne podvučali otc. Kaj anda znamenuje ov prelepi vrt z rožicama nakičen? Nego cvetuči i preslavni red presvetoga otca Ferenc Serafinskoga, vu kojem vnoge črlene gartrože nahajaju se, reči hoću sv. mučeniki, koteri krv svoju za ljubav Kristuša prelejati nesu dvojili. Vu ovom vrtu, to jest sv. redu, vide se lepi beli liliumi, to jest vsi redovniki zbog

angelske čistoče, koju ov sv. red kruto ljubi, i obdržava!» (III, 321—322.)

Ezopova je basna sastavni dio naše parabole kao prvi dio komparacije. I sam Gašparoti ispoređuje sebe s Ezopom. Neizvjestan položaj svoj kao propovjednika ispoređuje s Ezopovom neizvjesnošću, koja ga je dovela u tamnicu. Gašparoti se dakle vrlo zgodno poslužio Ezopovom basnom kao poređenjem paraboli za dalje svoje pričanje.

Dok se Habledić i Štefan Zagrebec kao propovjednici i pripovjedači služe samom građom Ezopovom, t. j. njegovim basnama, dotle Gašparoti, kao hagiograf (biograf ili historik) ne donosi Ezopovih basni, nego samo crta pojedine zgode i anegdote iz Ezopova života. Govoreći o grijehu bludnosti pokazuje posljedice njezine, pa brzo prelazi na drugu temu riječima: »Ali kajti ovdı nesem prodekator, nego hištorie pisec, zato nadalje šetujem.« (III, 625.) Gašparoti ne priopćuje Ezopove basne jamačno i zato, jer su mu se one možda činile kao »fabulice i babje pripovesti«. Zamjerajući sv. Jeronimu, što je radije čitao djela Ciceronova nego Sv. pismo, ozbiljno se tuži na lektiru svojih savremenika: »O kak i mi rajši štejemo, i poslušamo vsakojacke fabulice, i babje pripovesti: nego svete, i pobožne knjižice, ter krščanske k tomu navuke, i prodečtva odhitavamo!» (III, 949.)

Sitniji prilozi

Praznovjerice u narodnim pjesmama

1. *Zli su biljezi, kad se barjak naopako vije*

U našim narodnim pjesmama susrećemo katkada i neke praznovjerice, koje možemo pravo razumjeti samo poznajući narodno vjerovanje u svagdašnjem životu. Narod po Bosni i Hercegovini i Dalmaciji vjeruje, da je rđavo znamenje, ako svadbeni barjak stane barjaktaru vijati *naopako*. Barjak naoposum (pravo) vije, kad on leprša iza glave barjaktarove, dakle natrag; naopako vije, kad leprša naprijed, t. j. ako vjetar puše za svatovima.

To je svoje vjerovanje naš narod prenio i u neke svoje pjesme. Takva je »Mrtva vjerenica« u V. knjizi »Hrvatskih narodnih pjesama«, br. 178, iz Selaca na Braču. Ugrijanin Janko ide sa svatovima po lijepu Fatu, jedinu u majke, ne znajući, da je ona već umrla. Janko u putu govori svatovima:

»Moja svaćo, moja mila braćo!
Sve mi zlo se obilježje kaže.
Moj se barjak naopako vije;
Moji konji stranputicom idu.
Ol je moja umrla divojka,
Ol divojka ol njezina majka,
Ol je majka drugom obećala.«

Barjaktar Marko Kraljević sokoli vjerenika i pobija njegove praznovjerice. Kad dođoše dvoru djevojčinu, rekoše im, da je ona umrla i to jutro ukopana. Ugrijanin se Janko htjede uvjeriti o tome, digoše grobnu ploču i vidješe, da je djevojka zaista preminula.

Vrlo je zanimljivo, da i fra Andrija Kačić-Miošić u »Razgovoru ugodnome« zna za onu praznovjericu o barjaku. U 102. »Pismi od Marka Čurkovića« govori u Prologu planini barjaktar Agićević Ibri svojoj muslimanskoj četi, što se iz Livna bijaše podigla, da porobi Cetinjane:

»Pobratime, Dizdarević Aso!
 Ništo mi se loša srića kaže.
 Duhnu vihar od Cetine ravne,
 Barjak mi se vije naopak o:
 Bog će dati, da će dobro biti;
 Čini mi se da ću poginuti.«

I njegovu se praznome vjervanju ruga i kori ga vođa Dizdarević Aso, ali i ovdje barjak bijaše dobar prorok, jer se domalo namjeriše u Cetinjskome polju na Marka Ćurkovića kod ovaca. Sad barjaktar Ibro poleti sa naperenim kopljem na Marka, ali ga on ubi iz puške, a i vođa Dizdareviću iz druge prebi ruku. Razjareni »turci« obletiše Marka pa mu otsjekoše glavu.

2. Grehota je na konju umrijeti

Najzad jedno 25 godina sreo sam kod nekoga hana blizu Ljubuškoga (u Hercegovini) uz cestu, što ide u Imotski, gdje gone na konju teško bolesna seljačkoga momka muslimana u Ljubuški k liječniku. Momku bijaše pozlilo i brzo ga dignuše s konja, jer *da je grehota umrijeti na konju*.

U »Pismi od Nuke barjaktara«, na str. 45—51. Šunjićevih »Narodnih junačkih pjesama iz Bosne i Hercegovine« nalazimo na dva mjesta to narodno vjerovanje. U toj pjesmi veli teško ranjeni Topo od Bužima Nuki barjaktaru:

»Pobratime, barjaktare Nuko!
 Skini mene sa dorina moga,
 Jesam grdnih dopanuo rana.
 Ja sam čuo od starih četnika:
 Grihota je na konju umr'jeti.«

Nuko mu ispuni želju, pa domalo srete opet grdno ranjena i Pezu iz Dubice, te i on »više Nuku sa konja vranila«:

»O Nukiću, turski barjaktare!
 Skini mene sa konja vranila,
 Jesam grdnih dopanuo rana.
 Ja sam čuo od starih četnika:
 Grihota je na konju umr'jeti.«

Bilo bi vrijedno znati, da li se ovog vjerovanja drže i naši kršćani i hrišćani, ili je ono samo osobina naših muslimana.

3. Zlo je ubiti kućnu zmiju

I danas narod u nekadašnjoj Krajini, zemlji između Neretve i Cetine, tvrdo vjeruje, da će nesreća saletjeti onoga, koji kućnu zmiju ubije. Stariji je ljudi ne će nikako ubiti — već ako je otrovnica, ali i tada rijetko — nego je kâdom tjeraju, t. j. pred onu rupu, gdje se ona uvukla, gore krpetine, vjerujući, da bježi od onoga smrada. Narod vjeruje, da je zmija kućarica sreća onoga doma, i pričaju mnoštvo primjera, kako su mnogi, koji su kućnu zmiju ubili, prošli naopako: nenadano umrli, izgorjela im kuća, pocrkala stoka, pomrla djeca i t. d.

Šunjićeva narodna pjesma o smrti Ilije Smiljanića, koja njegovu pogibiju opisuje dosta vjerno, zna za ono vjerovanje o zmiji. Pjesma kaže, da je Jankov brat, kad u Duvnu prenoćiše, ujutro rano uranio i poveo Jankova konja na vodu, da ga napoji, pa onda veli ovako:

Ma da vidiš čuda velikoga,
Prigoda se prigodila tude,
Di s' izvlači zmija iz kubura,
Zaskače se na dobra putalja,
Pa s' uvlači u grivu putalju.
Guja grli plemića putalja,
Na perčin mu naslonila glavu.
Jankov bratac opazio biše,
Pa se junak poplašio biše,
Da će guja ujesti putalja.
On poteže mača zelenoga,
Pa posiče strahovitu guju.

Krvca iz guje stade kapati niz putalja, pa bratac pođe sve Janku kazati. Kad to Janko čuo, plesnu se rukom po koljenu i zavapi:

»Ajme, brate, grdna rano moja!
Svu mi uze sriću i junaštvo.
To si mene pogubio, brate,
Vilu moju, moju posestrimu,
Koja mi je u pomoći bila.
Sad si meni odlomio krila,
Danas ću ti junak poginuti,
Jal' od puške, jal' od sablje britke.«

Jankovo se kobno proročanstvo ispuni, jer ga domalo Nadžaković Mujo iz puške pogodi u prsa, »dino Janku melem ne tribuje«.

Zna se pouzdano, da je zaista u Duvanjskome polju Nadžaković Mujo ubio Janković Stojana iz puške g. 1688.

4. *Kako se potjera konj, kad ne će da se uputi*

Ni u kojemu selu Primorja makarskoga nijesam čuo toliko praznovjerica, koliko u Drveniku. Između ostalih čuo sam i ovu: Kad ti se tovarna životinja »*ujasi*« (t. j. stane i nikako se ne će smjesta da makne, to najviše čine mazge), sjaši, ako si na njoj, pa uzmi piljak (kamenčić) te ga baci preko živine, a ako nema piljaka, baci preko njega šaku zemlje, pa će se odmah uputiti.

Bez toga nikako ne bih mogao pravo razumjeti »Pismu Vilić Husejina« u Šunjićevoj zbirci (str. 80—85). U toj se pjesmi kao u mnogim drugim pripovijeda *košija* ili utrka konja. Iako Vilić Husejin ima na onoj trci najboljega konja, saleti ga nezgoda, jer mu se konj nikako ne htjede uputiti, i zaista ne bi bio trke dobio, da mu nije viknula vila iz oblaka:

»Pobratime, Vilić Husejine,
Deder sjaši pritila đogina,
Pribaci ga zemljom krtičinom,
Sam će tebi đogat poletiti!«

Vilić posluša posestrinu vilu, konj mu poleti kano vjetar i on uza sve arapske varke i čarke dobi košiju.

Stjepan Banović

Stačilo, stačel, stačelo ili stačilo?

U »Zborniku« XXVII, sv. 1, str. 82—84 (»Nastačilo, stačilo, svatovski član«) iznio sam iz Valvasora, Belostenca, Fortisa, Lovrića i Ivaniševića nekoliko primjera za zanimljivu i, zbog različnih oblika, u kojima dolazi (nastačilo, stačilo, stacheo, stačel), još ne dosta jasnu riječ. Sad donosim još nekoliko primjera, po kojima će se moći toj riječi stalnije odrediti zavičaj i raširenost, a možda i postanak i prvotno značenje.

Očito po Fortisu ima jedan svat *stakeo* u Šime Ljubića, Običaji kod Morlaka u Dalmaciji. U Zadru 1846, s. 62.

U »Jački od kananskoga veselja« (Fr. Kurelac, Jačke. Zagreb 1871, s. 196) ima: Sveti Ivan onde za *stačilo* (? za *stačila*) bil je.

File Szedenich (Sedenić, Sedenik), Naši pišci i književnost. Sopron 1912, među svatovima (mladoženja, zaručnik, zaručnja ili zaručnjica, s njom družice,¹ stari svat, kum, stolnik) navodi na str. 49, 50, 52, 56, 57—59 i *staćilo*: *staćilo* z bauticom (balticom) po gredi troplje (od tropati, biti, udarati) i sve najprvo zove, kad se kupe na koncu pira darovi za mladu nevjestu, da dadu dar; u stihovima veselo i šaljivo poziva; s njime se šale i rugaju mu se ostali svatovi, a on treba da svakomu zna kako valja odbrusiti. Na kananskom veselju (piru) bio je za *staćilu* sv. Ivan, a za stolnika sv. Tomaš (s. 21). Rebac (vrabac) ženeći se uzeo je za *staćilu* pticu lastavicu (s. 31); a *staćilo* ti je kita puršpanova (s. 56).

U knjizi: Ignac Horvat, Gradišćanke. Zagreb 1930, s. 40—41 ima opis svatovskih običaja, u kojem dolazi *staćilo* (gen. *staćile* i t. d.): on sabira mladoj nevjesti darove u košaru, pri tom troplje i u stihovima potiče. U tumaču nepoznatih riječi stoji: *stacilo* (*staćilo*), počasnik za stolom.

»Naša domovina — Letopis hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću«. Leto 1934 uredil Ignac Horvat, ima str. 9 članak g. dr. Mil. Gavazzija: Iz hrvatskih narodnih običajev, u kojem se osim starog svata i drugih spominje i *staćilo* (*veliko staćilo*), koji ima s jedne strane časnu ulogu, a s druge katkada i šaljivu.

U Mate Ujevića, Gradišćanski Hrvati. Zagreb 1934, s. 43 *staćilo* pri uprosu djevojke pruža joj cipele, da ih obuče, da tobože može s proscima ići, a u ovećem opisu samoga gradišćanskoga Hrvata J. Kovača dolazi miješano: *veliki staćilo* (10 puta) i *prvi staćilo* (s. 44, 48), ali se na toga pisca u pogledu pisanja č i ć nikako ne možemo oslanjati, jer u njegovu štampanom opisu, pored inače posve točnog razlikovanja slova č i ć, dolazi ništa manje nego 17 očitih štampanih (ili pišćevih) pogrešaka u pisanju č i ć, tako da nam treba temeljito sumnjati u oblik riječi *staćilo* te uzeti radije *staćilo*, kako imaju Szedenich i Ig. Horvat.

Ovdje bih mogao korigirati i transkripciju Belostenčeva primjera: *dever*, *dever szvadbeni*, [D]almatice *sztachilo pirovni*; bu-

¹ Zovu se i posnahulje, posnašice (ne, kako je krivo štampano, posnažnice) s. 49, 51, 56. Tako i u opisu svadbenih običaja u Južnom Gradišću iz pera Jožefa Kovača Ivkina (u Mate Ujević, Gradišćanski Hrvati. Zagreb 1934, str. 43—49) ima jednom posnažica i posnažnica (44), i posnašnica (s. 48 tri puta). Valjda ne stoji u vezi sa snažiti (čistiti) i snažan (snažen, čist), nego sa snaha.

dući da u Belostenčevu rječniku ima samo jedan znak, *ch*, i za riječi sa *č* i one sa *ć* u štokavskom i čakavskom narječju, to se ne mora čitati *staćilo*, nego se može uzeti i čitati i *staćilo*, što će, vidjet ćemo, bolje odgovarati korenitom glasu.²

Mate Miloradić, Zibrane jačke. Neusalj pri jezeru (u austrijskom Gradišću, Burgenland) 1933, ima, kako već i u Sedenića, čitava pjesma: »Naše pirovanje: Rodi, Bože, ili tropanje« s. 55; *staćilo* uz veselu šalu pobira darove za mladu nevjestu, pri tome troplje i potiče svatove; porugljivo popijeva djevojkama, a one mu slično odgovaraju.

U »Književnom severu« (Subotica, IX, 1933 s. 143) još dolazi u Bunjevaca riječ *staćel* (ili *staćelo*?): mladoženja je već našao muštulundžije i *staće*le, na glasu junake (tako u dramatiziranoj noveli B. Atanackovića: Bunjevka).

U jednom nedavnom opisu svadbenih običaja iz srednje zagorske Dalmacije od župnika don Milana Pavlinovića dolazi za one svatove, koji ne dobivaju nikakve časti, naziv *staćalo* ili *komordžija* (por. kako se i u splitskim Poljicima svatovi bez časti zovu *staćeli* ili *staćenbaši*, Zbornik X, s. 72).

Gosp. J. Erdeljanović (O poreklu Bunjevaca. Beograd 1930) našao je ili saznao, da se u imotskoj i kninskoj krajini u srednjoj zagorskoj Dalmaciji još čuje *staćel* ili *staćela* (s. 223), zatim kod ličkih Bunjevaca katolika u općini Krivi Put i kod pravoslavnih u Vrhovinama (s. 233 — po iskazu dviju osoba), dalje kod bunjevačkih Hrvata u Podunavlju i Bačkoj (*staćela*, *staćala* s. 237).

Kako se iz primjera vidi, riječ, o kojoj se radi, nalazi se kod istarskih (Valvasor: *nastaćilo*), dalmatinskih (Belostenec: *staćilo*, Fortis, Lovrić i dr. — *stacheo*, *stachiel*), gradišćanskih i bunjevačkih (u Lici, Podunavlju i Bačkoj) Hrvata; stara joj je dakle postojbina Dalmacija. Ima biti stara najmanje već 400 godina, kad se nalazi u gradišćanskih i bunjevačkih Hrvata, koji su je otiselivši se ponijeli sa sobom u novu postojbinu i sačuvali.

Pita se, da li je riječ domaća (hrvatska, slavenska) ili tuđa. Riječ dolazi u različnim oblicima: *nastaćilo* (Istra — Valvasor),

² Jednako ne možemo izaći na čisto u našem pitanju ni s Valvasorovom grafikom hrvatskih riječi, gdje dolazi *č* ili *ć*, jer on na pr. piše: *nastazhilo* (Helfer des Staraschina), *kolazh* (kolač), *jezherna* (ječerna), *zhasi i gorezha* (goreća) *glaunia* (glavnja), iako vlastita imena piše sa *ch*: Milasich, Radetich, Udoreicich.

staćilo (Dalmatice — Belostenec), *staćilo* (Szedenich i drugi), *staćilo* (Kurelac), *stacheo* (Fortis), *staćel* (stachiel — Lovrić), *staćelo*, *staćela*, *staćala*, *staćalo*. U Zborniku XXVII/1 pokušao sam rastumačiti riječ na slavenskom tlu (por. hrvatske glagole: nastaćiti, nado- staćiti, i ruske: стаčiti, стачать, настаčiti, настаčавать), ali sada u to sumnjam zbog onih mnogih različnih oblika, osobito zbog č i ć, u kojima naš narod inače ne koleba nikada u domaćim hrvatskim riječima. Gosp. J. Erdeljanović u bilj. str. 233 iznosi, kako njegov svjedok g. Kosanović u Lici izjednačuje *staćela* sa *starim svatom*, a drugi iz Vrhovina, kako znajući za čast *staćela* ne zna za čast *starog svata*; po tome se hoće možda zaključiti, da bi naša riječ bila neki hipokoristikon od *stari svat* ili *starješina*. Na to ću samo reći, da u Fortisa i Lovrića dolazi i *stari svat* i *staćeli* (ili stacheo), u Poljicima *stari svat* i *staćeli*, *staćenbaši* (Zbornik X 72), u opisu Milana Pavlinovića *stari svat* i *staćalo* ili *komordžija*, u gradišćanskih Hrvata *starješina* i *staćilo* (po Szedenichu i M. Gavazziju), dakle ne može i ne smije biti zamjene i zabune u pitanju dvaju naziva, dviju svatovskih časti s različnom službom. Doduše dala bi se pomisliti tvorba hipokoristične riječi *sta(r) + ć + el(ela)* (por. Rad 81 s. 141; 82 s. 100), ali ne treba se ovdje tim pomoći.

Riječ dolazi u više oblika sa glasovnim promjenama, koje nijesu opravdane na našem tlu (kao na pr. palača, polača, palac, palata; skula, škola; rusa, ruža, roža; klobuk, klabuk, kalpak i t. d.). U Dalmaciji su se križali jezici — najmanje rečeno — grčki, latinski (romanski) i talijanski; u Dalmaciji (i Istri) zavičajna je riječ, o kojoj radimo. U talijanskom nema potvrde ni blizu, a moglo bi se pomišljati na grčki jezik (por. Eu - stachius). U »Thesaurus graecae linguae« (Parisiis 1848—1854, vol. VII ili u starijem izdanju tomus III bez godine i mjesta na naslovnom listu) ab auctore Henrico Stephano nalaze se ove riječi:

σταχυολόγος (i *σταχυολογέω*) = onaj, koji pabirči ili paljetkuje iza žetve;

σταχυηλόγος ὁ, ἡ = spicas legens, koji pobira klasje.

Od te riječi *stachyelogos* — novogrčki izgovor: stachiilogos — moglo je u primorju dalmatinskom nastati: stahiel, staćiel, staćil, staćel — por. Aćim, Jaćim od Joachim; Miće od Michele (tal.). Značenje te grčke riječi pokriva se donekle sa zadatkom, koji ima *staćilo* kod gradišćanskih Hrvata: na koncu pira pobira od svatova

darove za mladu nevjestu; pokriva se i u opisu M. Pavlinovića, gdje se kaže: *staćalo* ili *komordžija* (a to je onaj, koji vodi i prati komoru — kamaru — u Vrgorcu — Zbornik I 160, t. j. pratež, miraz mlade nevjeste), ono što je u Fortisa: *komordžija* ili *seksana* (onaj muški, koji čuva miraznu skrinju).

Držim, da je lakše tako razjasniti one mnoge i različne riječi (staćilo, staćel i dr.) nego uzeti, da naš narod nije znao ni mogao sahraniti u prvotnom obliku jednu svoju slavensku riječ (nastaćilo ili staćilo).

Dr. Marijan Stojković

DRUGI DIO

Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463—1878)

Hamdija Kreševljaković

SARAJEVO

I

Iz prošlosti sarajevske čaršije

Svaki iole obrazovan čovjek, koji dođe u Šeher-Sarajevo, odmah će opaziti, da je u gradu, gdje su se sastale dvije kulture: istočno-islamska i zapadno-kršćanska, a to je glavno obilježje današnjeg Sarajeva, koje svoj postanak i razvitak zahvaljuje 400-godišnjoj turskoj i 40-godišnjoj austrougarskoj upravi.

Pred dolazak Osmanlija u ove krajeve stajao je na teritoriju današnjeg Sarajeva mjestance Vrhbosna, koja se prvi put spominje 26 travnja 1379.¹ Još od pradavnih vremena bio je ovaj kraj nastanjen, što je utvrđeno po iskopinama iz mlađeg kamenog² i rimskog doba.³ I prastanovnici i Rimljani bavili su se ovdje obrtom.

U doba bosanske samostalnosti spominje se Vrhbosna dva puta: 1379 kao sjedište dubrovačkih trgovaca i 1415 prigodom pogibije vojvode Pavla Radinovića u Sutjesci, što je ocrtalo u svom izvještaju dubrovačkoj vladi njen poklisar na bosanskom dvoru Ivan Gundulić.⁴

Pogibija Pavla Radinovića izazvala građanski rat, u koji se umiješale i Osmanlije, te 1416 zauzele Vrhbosnu, ali je ubrzo i

¹ Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Prag 1916, str. 85.

² V. Čurčić: Prehistoričke utvrde oko Sarajeva. Sarajevo 1908.

³ Dr. K. Patsch: Sarajevo za rimskog doba. Nada 1895, str. 94.

⁴ M. Pucić: Srbski spomenici I. Primjetbe str. XVI i V. Klaić, Poviest Bosne, str. 254.

izgubiše. Ponovo i stalno osvojiše Osmanlije Vrhbosnu 1436 i udariše ovdje svoj logor, iz koga se često zalijetahu u susjedne zemlje i gradove, što stajahu pod vlašću kralja bosanskog.

Vrhbosna je bila u ovo doba malo mjestance, a protezala se nekako od današnje Čumurije ćuprije uz Miljacku prema istoku.

Kako su Osmanlije učinili svojim logorom Vrhbosnu, počeo se ona naglo razvijati. Isabeg Ishaković kao vojvoda zapadnih strana (1440—1463) i kao drugi sandžakbeg (1464—1470) podiže ovdje više građevina u javne, dobrotvorne i bogoštovne svrhe i odabra ovo mjesto za residenciju bosanskog sandžaka.⁵ Na mjestu današnje Careve džamije sagradio je Isabeg malu džamiju, koju nakon pada Bosne 1463 prozva u počast sultana Mehmeda II el Fatiha Carevom džamijom, do nje banju 1459, pred džamijom ćupriju preko Miljacke, a nešto podalje prema ovoj ćupriji veliki han Kolobaru i uza nj bezisten na istočnoj strani, i u selu Brodču (danas Bendbaša) musafirhanu s imaretom (konačište s kuhinjom za siromašne putnike) i do nje više mlinova na Miljacki.⁶ Nada sve ove građevine bio je, kako tradicija priča, njegov dvor, saraj, po kome se ubrzo prozva naša Vrhbosna — Sarajevom.

Još za Isabegova vremena zovu Osmanlije Vrhbosnu Sarajevom, dok u hrvatskim, talijanskim, latinskim i njemačkim vrelima i djelima XV i XVI stoljeća spominje se ime Vrhbosna i Vrhbosanje, a kasniji pisci pišu: Sarajo, Saraglio, Seraj-Bosna i sl. Prvi meni poznati hrvatski izvor, u kome je napisano »Sarajevo«, jeste zahvalnica bosanskog sandžaka Ferizbega Dubrovčanima od 7 ožujka 1507.⁷

Vakfija (zakladnica) Isabegova za musafirhanu najstariji je dokumenat turskog doba, napisan 1462 na arapskom jeziku, koja nas поближе upoznava s teritorijalnim prilikama onoga vremena. Po ovoj zakladnici zvao se kraj od Kolobare do Bendbaše Brodce. Za izdržavanje ove musafirhane uvakufio je Isabeg svoje vodenice (mli-

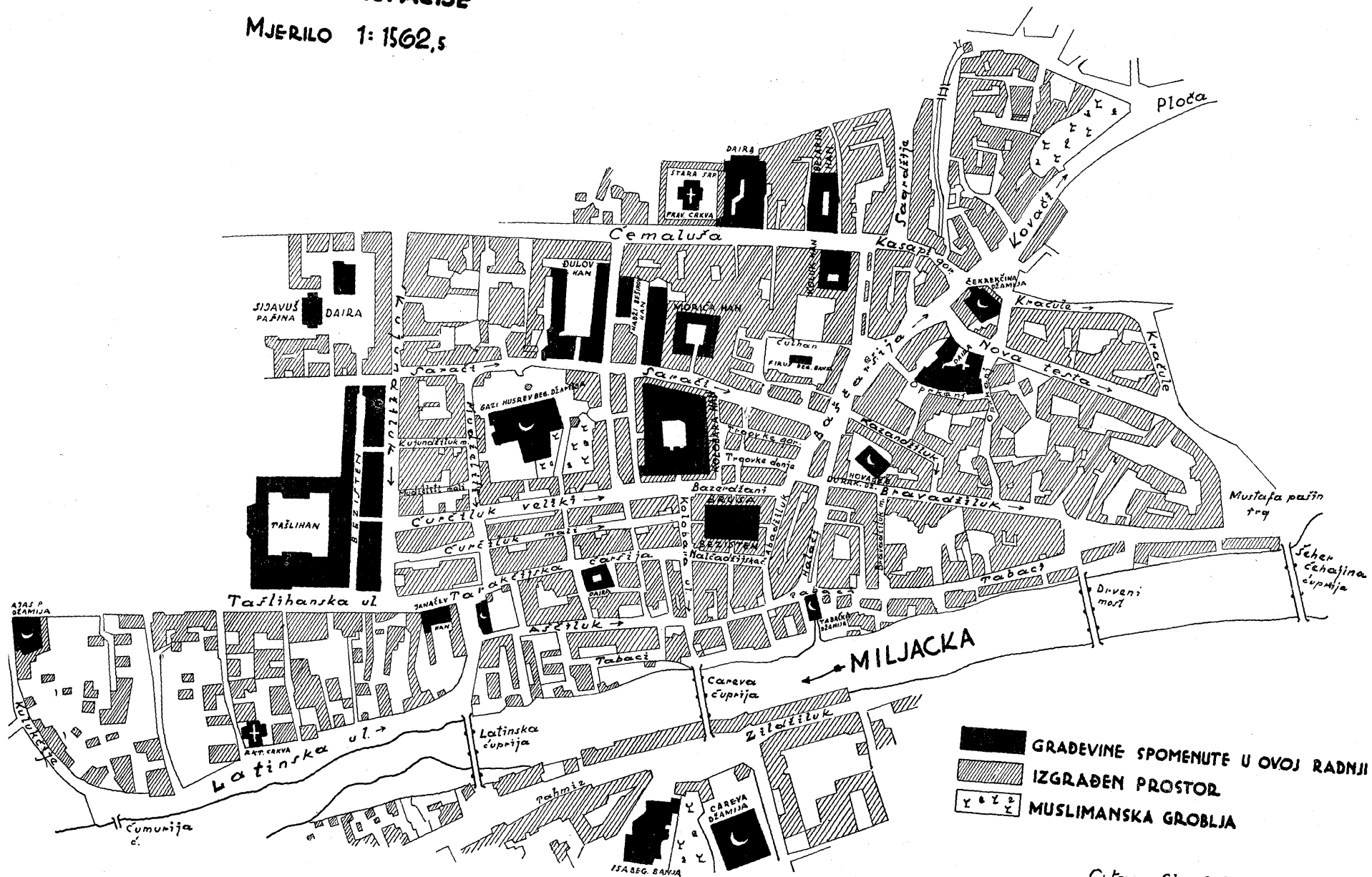
⁵ Dr. Ćiro Truhelka: Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive. Sarajevo 1911, str. 192—201.

⁶ Narod je zvao ove mlinove »ercebegovi mlini«, a po ovome se može zaključiti, da je i svoga starješinu prvih godina zvao ercebegom ili ercegom. Mustafa Hilmi: Prilog istoriji Sarajeva. Glasnik zemaljskog muzeja 1889, sv. I, str. 18. Ovo mišljenje Mustafa Hilmino nije ispravno. Naziv »ercebegovi mlini« nije u vezi s ercegom ili hercegom, nego s Isa begom ili iskvareno Esebegom.

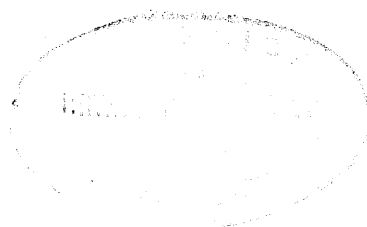
⁷ Truhelka, o. c. str. 136.

PLAN SARAJEVSKE ČARŠIJE PRIJE OKUPACIJE

MJERILO 1:1562,5

Crtao Slavoljub Markos

nove) i do njih oranicu u selu Brodču, onda han (Kolobara), bezisten do ovoga hana i dućane, banju, jednu bašču, vodenice na Koševi i više drugih zemljišta, što su stajala na teritoriju današnjeg Sarajeva.

Iz ove se zakladnice vidi, da je već otprije uz Miljacku stajalo naselje, koje se u ovoj zakladnici zove *stara varoš* (varoši - ātīk). Ovo je bez svake sumnje naša Vrhbosna, koja se u novom Sarajevu prozva u narodu Latinluk, jer su tu stanovali katolici, a u službenim ispravama zove se Franačka mahala. Do potoka Koševe spominje se u ovoj zakladnici i kršćansko groblje, što opet svjedoči, da je na mjestu današnjeg Sarajeva stajalo naselje prije dolaska Osmanlija. Islamsko se groblje ne spominje, nego se kaže, da je bilo nekoliko muslimanskih grobova.

Kako nam ova zakladnica svjedoči, najveći dio današnjeg Sarajeva zapremale su oranice, koje se po imenu navode, a nekim se spominju i vlasnici.

Original ove, po Sarajevo vrlo važne zakladnice izgubio se poslije okupacije (1878). Očuvao nam se jedan prijepis u 77 knjizi sidžila (zapisnika šerijatskog suda) na str. 51. Original je napisan mjeseca džumazul-evela 866 (veljača 1462), a ovaj je prijepis napravljen u početku 1255 (ožujak 1839). Jedan prijepis ove zakladnice objelodanio je Gliša Elezović u svome djelu: »Turski spomenici u Skoplju« (Glasnik skopskog učenog društva I).

Zanimljivo je ovdje spomenuti, da se u ovoj zakladnici ne navodi ni Vrhbosna ni Sarajevo, nego se ovaj kraj naziva Sarajovasi, što znači sarajsko ili dvorsko polje. Ovo je opet dokaz, da je zbilja već onda postojao saraj, po kome je naš grad dobio ime.

Ova je zakladnica sklopljena pred šerijatskim sudom, a pri tome nije prisustvovao sam Isabeg, nego ga je zastupao njegov zastupnik, ponos vitezova, Hoš-kadem, vojvoda. Prvi mutevelija (upravitelj) musafishane bio je hodža Sinanuddin Karamani.

Isabeg je pravi osnivač Sarajeva. U nj se ugledaše i njegovi nasljednici na stolici bosanskog sandžaka i nastaviše njegovo djelo podižući zgrade mahom u dobrotvorne i bogoštovne svrhe, a grad se sve više i više širio i razvijao. U jednoj zakladnici iz 1477 čitamo, da je Sarajevo *kasaba*⁸ ili varošica. Do 1521 podignuto je ovdje uz više privatnih zgrada 16 džamija, dvije musafirhane (konačišta),

⁸ Sidžil 20, str. 33. Kemura: Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Glasnik z. m. 1910, str. 622.

dva imareta (kuhinje za putnike siromahe), tri tekije (samostana za dervise), jedna medresa (bogoslovija), više mekteba (početne škole), četiri javne banje, dva velika hana i lijepa čaršija. U Latinluku je postojala bez svake sumnje i kakva-takva katolička crkva ili bar kapela.⁹ God. 1515 imalo je Sarajevo svoju apoteku. Lijepo je procvao obrt i trgovina. S godinom 1521 završena je prva građevna perioda ovoga grada.

U rujnu ili u početku listopada 1521 došao je ovamo za sandžakbega slavni Gazi Husrevbeg¹⁰ i ostade ovdje uz male prekide do 1541.

Gazi Husrevbeg sagrađi ovdje cijeli niz građevina, po kojima Sarajevo postade od kasabe šehar (veliki grad). Njegovo je doba druga građevna perioda i ujedno zlatni vijek u razvitku Sarajeva. On je podigao Begovu džamiju, bez koje se danas Sarajevo ne da ni zamisliti, do nje s istočne strane dva mauzoleja i mekteb, sa zapadne imaret i musafirhanu, a naprema ulazu u džamiju divnu medresu i hanikah (samostan). Kojih 60 koraka na zapad sagrađio je ogroman bezisten i uza nj karvan-saraj, u narodu prozvan Tašli-han, i nešto podalje banju, najljepšu u Bosni, pa šezdeset dućana sve jedan do drugoga u čaršiji, a prihode od ovoga odredio za izdržavanje svojih zadužbina uz drugi golemi pokretni i nepokretni imetak, što ga je u istu svrhu ostavio.

U ovo je doba sagrađeno više privatnih i javnih zgrada, a po narodnoj predaji u ovom je vremenu podignuta i pravoslavna crkva.¹¹

U trećoj građevnoj periodi, koja ide od smrti slavnog Husrevbega, 18 lipnja 1541 do kraja XVI stoljeća, postiglo je Sarajevo svoj najveći opseg i brojilo je najmanje 50.000 žitelja. Od džamija koje su podignute ovog vremena, četiri su presvedene kubetima pa su i danas ukrasi ovoga grada. Sagrađen je i jedan velik bezisten pored drugih zgrada, podignutih za obrt i trgovinu.

⁹ Dr. M. Blažević: Crkva sv. Ante Paduanskog u Sarajevu. Sarajevo 1917, str. 4.

¹⁰ O Husrevbegu ima više radnja i sve su izašle u Sarajevu: Dr. I. Bašagić: Gazi Husrevbeg 1907; — Dr. M. Spaho: Gazi Husrevbeg 1907; — Dr. Č. Truhelka: Gazi Husrevbeg njegov život i njegovo doba 1912; — »Novi Behar« god. IV, br. 2 i 3; — Gazi Husrevbegova spomenica uz četiristogodišnjicu njegove džamije u Sarajevu 1530—1930, Sarajevo 1932.

¹¹ Kemura: Stara hrišćanska crkva u Sarajevu. Gl. z. m. 1911. str. 297—302.

U ovom periodu nastanili su se ovdje i španjolski Židovi, koji dobiše 1581/2 svoj ghetto i u njemu skroman templ. Oni prionuše objeručke za obrt i trgovinu.¹²

Krajem XVI stoljeća bilo je u Sarajevu oko 100 džamija, dvije crkve i sinagoga, više tekija, imareta i musafirhana, tri medrese i znatan broj mekteba, šest javnih banja, tri bezistena, nekoliko daira, oko 1000 dućana i više hanova. Preko Miljacke sagrađena su tri kamena i četiri drvena mosta. Voda za piće dovedena je iz okolnih vrela, od kojih su neka bila udaljena do 8 km, a preko Vratnika proveden je jedan rukav Moščanice.¹³

Čaršija. Oko većih građevina u sredini grada, uglavnom na desnoj obali Miljacke po brojnim ulicama i uličicama nanizaše se dućani jedan do drugog, dakle obrtnička i trgovačka četvrt, ili kako se to na Istoku kaže jednim imenom: čaršija.

Kako je već spomenuto, Osmanlije su učinili Vrhbosnu svojim logorom i odmah otpočeli s podizanjem raznih zgrada. Znamo, da je onovremena vojska bila neproduktivan stalež, koji ima dosta potreba, pa gdje ona logoruje i gdje se gradi, tu i obrtnici i trgovci posluju. Uz to valja uvažiti, da su Osmanlije došli iz zemalja s većom kulturom i prema tome i s većim potrebama u zemlju manje kulture i manjih potreba, te ne zatekavši ovdje mnogih obrta, koji su njima kao vojnicima trebali, počеше ih osnivati i organizirati prema svojim potrebama. I baš Osmanlijama se ima zahvaliti za razvitak mnogih obrta u Sarajevu i ostaloj Herceg-Bosni.

Oko Isabegova kjarban-saraja i bezistena formirala se pred-okupaciona čaršija. Oko ove dvije zgrade izgrađivala se čaršija uporedo prema porastu stanovništva, a kako je organizacija obrta po bizantijskom uzoru tražila grupiranje radi lakšeg pregleda, to i nastadoše oko ovih zgrada čaršije Bazerdžani, Abadžiluk, Sarači i Kazazi.

Oko džamije Mehmedbega Minetovića, prvog bosanskog sandžaka (1463—1464) i istočno od Latinluka pa uz Miljacku nastade Terzijska, Tarakčijska, Berberska, Tabačka i kasnije Čibukčijska čaršija. Prvih godina XVI stoljeća spominje se u Latinluku Franačka čaršija, koja je postojala i prije dolaska Osmanlija. Prvi put se navodi 1537 u jednoj Husrevbegovoj zakladnici. U njoj su

¹² Dr. M. Levy: Die Sephardim in Bosnien. Sarajevo 1911. »Jevrejski Život« 1926, br. 109.

¹³ Kemura: Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe.

i dubrovački trgovci imali svoje dućane. Na lijevoj obali Miljacke bilo je oko Careve džamije više dućana, a odavde uz Miljacku protezao se Zildžiluk.

Oko Hovadže Durakove (danas Baščaršijske) džamije okupiše se Halači, Bravadžiluk, Kazandžiluk, Bojadžijska i Luledžijska čaršija, koja nastade po svoj prilici krajem XVI stoljeća.

God. 1509 sagradio je bosanski sandžak Firuzbeg banju, od koje se sada samo podor vidi. Istočno i sjeverno-istočno od ove banje bili su Atari, Halvadžiluk, Kasapi (danas uglavnom Baščaršija) i Sagrdžije. Sjeverno od Čekrekčine džamije (sazidana 1526) bili su Kovači, a istočno ulica Kračule, gdje su radili samardžije i koltukčije.

Oko Begove džamije nastade Čizmedžiluk, Veliki i Mali Čurčiluk i Medželiti, a između Husrevbegova imareta s musafirhanom i bezistena Mali i Veliki Kujundžiluk.

Na mjestu današnjeg »Hotel Central« stajala je do 1879 džamija, što ju je podigao bosanski sadžakbeg Ajas paša 1474, a oko nje bila je Sabljarska čaršija, a kako se turski sabljar kaže klčija, to se i ovaj kraj doskora zvaše Kulukčije.

Ovako raspoređenu čaršiju zatekla je i okupacija 1878.

Po nekim ulicama stare sarajevske čaršije bila su ispred dućana t. zv. *kreveta*, kao na pr. u Halvadžiluku, Atarima, Abadžiluku, Saraćima, Velikom Čurčiluku i drugdje. To su bili mali dućani s ravnim krovom, u kojima se čovjek nije mogao uspraviti. U ovim dućančićima i na njima radili su siromašniji obrtnici. Ovakih je kreveta bilo u našoj čaršiji preko tri stotine. Najveći broj kreveta propade u požaru 1852, a ne dadoše ih ponovo sagraditi. Ostala su samo u Halvadžiluku i Atarima, jer ove dvije čaršije nije zahvatio ovaj veliki požar. Halvadžiluk je izgorio u listopadu 1908, i tako nestade i posljednjih kreveta u Sarajevu.

Iznad nekih dućana bile su sobe (odaje), kao što ih još i danas vidimo u Saraćinu, Trgovkama i drugdje, a služile su kao radionice pojedinim obrtnicima.

Da slika čaršije bude što potpunija, spomenućemo ovdje još neke važnije objekte, koji su služili trgovini, obrtu i prometu, kao što su bezisteni, daire i hanovi.

Bezisteni. Do 1551 sagrađena su u Sarajevu tri bezistena. Ondje, gdje su sada Gornje i Donje Trgovke (Pazarbule), dakle na istočnoj strani od Isabegova karvan saraja (Kolobare), bio je

Isabegov bezisten. Sagrađen je nešto prije 1462 i služio je svojoj svrsi do 1842, kada ga je uništio požar, kako je to zabilježio Salih ef. Muvekit 1873, koji je ovo upamtio. Na mjestu ovoga bezistena sagrađeno je oko 60 dućana. Kakav je bio ovaj bezisten, nije nam poznato, jer se nije nigdje sačuvao njegov opis.

Gazi Hesrevbegov bezisten. Sagrađen je oko 1540. Protezao se duž Kujundžiluka od Kralja Petra ulice do Ferhadije (danas Prestolonasljednikove ulice). To je bila uska, 109 m duga, olovom pokrita zgrada. Dva velika, šiljastim svodom natkrivena ulaza vodila su iz Kujundžiluka, a po jedan iz Kralja Petra i Ferhadije. Licem ove zgrade niže se dućan do dućana, a nutrinu predstavljao je dugi, s obje strane opasani hodnik, natkriven otprilike kao kakva bazilika, a tu se nalazio niz luneta, kroz koje je ulazila dosta slaba svjetlost. Danas je još trećina ove zgrade u prijašnjem stanju, dok je vakufska uprava još 1914 počela rušiti ovu zgradu, da ondje digne modernu palaču.

Još doskora u mnogome je vidu ovaj bezisten bio zanimljiv ne samo kao građevni spomenik nego i kao golemo stovarište, gdje je prolaznik mogao kupiti razne robe, što se uvozila sa Orijenta i Zapada. U ovome su bezistenu bila 52 dućana.

Treći i posljednji bezisten sagrađio je 1551 Hrvat Rustem paša, rođeni Sarajlija, veliki vezir i zet sultana Sulejmana II.¹⁴ Podigao ga je ovdje uz druge svoje zadužbine, da ostavi uspomenu u svom zavičaju. Sagrađen je u neposrednoj blizini Isabegova bezistena. To je za naš grad onog vremena upravo monumentalna zgrada, sazidana od kamena, osnovica mu je pravokutnik, pokriven je sa šest kubeta, poređanih u dva reda, što se opiru na zidove zgrade i dva debela četverouglasta stupa. Dug je 27 a širok 18 m. Na sve četiri strane su po jedna velika željezna vrata. Kroz 10 prozora ulazi dosta slaba svjetlost. Uz oba stupa i oko zidova bili su nekoć dućani. Poznat je u Sarajevu pod imenom Brusa-bezisten, jer se u njemu prodavala svila i svilena roba, što se donosila ovamo poglavito iz Bruse.¹⁵ U XIX stoljeću do okupacije bili su u njemu *telali* (staretinari). Zvao se i Mali bezisten za razliku od Husrevbegova. Pod ovim ga imenom spominje i jedan sarajevski list 1869,¹⁶

¹⁴ H. Kreševljaković: Rustem paša, veliki vezir Sulejmana II. Nastavnik Vjesnik, knj. XXXVI, str. 272—287.

¹⁵ Dr. Č. Truhelka: Der Brüssabesisten u »Bosnische Post« 1912, br. 80 od 6 aprila.

¹⁶ »Sarajevski Cvjetnik« (ćir.) od 22 V 1869.

obarajući se na telale, koji tjeraju spekulaciju sa imetkom siročadi, i traži, da se ovake licitacije oglase prije u novinama. Iza okupacije služio je preko 20 godina vojsci kao mondurmagazin. Do nedavno bijaše u njemu veliki dućan manufakturnom robom. Sada je zatvoren. Više puta vršili su se popravci na ovom bezistenu.¹⁷

Ova tri bezistena bijahu centri sarajevske i bosanske trgovine. U prvom redu trgovalo se u njima robom iz Orijenta, iz Mletaka i Dubrovnika, a onda i proizvodima domaćeg obrta.¹⁸

Bezisteni su imali svoje *munâdije*, koji su oglašavali vrijeme namaza (molitve), a nad njima je bio *munâdibâša*, koji je postavljan carskim beratom. Sačuvao nam se jedan takav berat iz 1182 (1768). Bezisteni su imali i svoje noćne čuvare (pasvandžije), koje su trgovci zajednički plaćali.

Daire.¹⁹ Uz magaze, što su ih mnogi obrtnici i svi trgovci imali u svojim dućanima kao skladišta, bila ih je sva sila po hanovima i onim uskim ulicama, gdje ih još i danas vidimo lijep broj. Pored toga bilo je još u Sarajevu, koliko mi je poznato, pet *daira*. *Daira* je skup od više magaza poredanih jedna do druge oko četverokutnog dvorišta opasanog visokim zidom, koji je više služio za obranu od vatre negoli od lupeža. Dvorište je zajedničko i nedjeljivo vlasništvo posjednika magaza. Ovo su prava skladišta. U dvorištu su se drijekali i vezali tovari, što su dolazili i odlazili. U dvorište se ulazilo kroz velika, na svod građena vrata, kao u kakav grad. Sve su magaze tako građene, da im požar nije mogao lako nauditi, a sigurne su bile i od krađe. Vrata i kapci na prozorima su uvijek od željeza, a brave su obično dubrovačke.

Još danas stoji na Varoši (Aleksandrova ulica) jedna dobro očuvana *daira* uz staru pravoslavnu crkvu; dvije su se očuvale djelomično, jedna u Halačima, a druga na Novoj testu, dok su dvije potpuno propale. *Daira* u Kundurdžiluku propala je u požaru 1879, a podor joj sravnije 1898. Pri regulaciji Miljacke 1897 porušeni su ostaci Hadžibesline *daire* kraj Careve ćuprije i Tabačke

¹⁷ Sidžil 29, str. 30, 114.

¹⁸ Francuz Quiclet, koji je boravio u svibnju 1658 u Sarajevu, piše u svome djelu »Les voyages des M. Quiclet à Constantinople par terre« (Paris 1664) ovo: »Ima i vrlo lijepih tržnica, zatvorenih, koje se noću zatvaraju kao zemaljske palače; zovu ih Bezisten. Tu se prodaje sukno, vosak, platno, koža, lijepo krzno i postave, svila i druga roba, koja dolazi iz Mletaka, i druga roba i radovi iz zemlje«. (»Glasnik zemaljskog muzeja« 1905, str. 432. Preveo dr. Č. Truhelka.)

¹⁹ *Daira* arapska riječ, a znači krug.

džamije. God. 1865 prosječena je nova ulica od Baščaršije do današnje vijećnice (Nova testa) i ovom zgodom srušen je jedan dio Hadži Kazanferove daire. Gradnjom jedne nove zgrade oštećena je Hadžimuratovića दौरa u Halačima.

Kada su postale ove daire, nije mi poznato, ali po imenima vlasnika postojale su u XVIII stoljeću, a svakako i prije. Hadži Kazanfer bio je vrlo bogat trgovac u prvoj poli XVIII stoljeća. U isto doba živio je i Hadži Murataga, također vanredno bogat trgovac, koji je posjedovao velik dio Halači ulice (umro 1751). Hadžimuratovića dairu posjedovali su kasnije trgovci Odžaktani, na zlu glasu kao vjerovnici, koje kao takove spominje i narodna pjesma:

Blago tebi, sinja kukavice,
Kad ti kukaš u šumi na grani,
A nijesi Odžaktanu dužna.

Mustafa Hadžibešlija umro je 1796 i ostavio iza sebe ogroman imetak, u koji se broji i 25 magaza kraj Careve ćuprije, a to će biti njegova दौरa. Bio je poznat u svoj Bosni sa svoga dobročinstva, naročito je rado ukonačivao siromašne putnike i popravljao mostove.²⁰

Hanovi (karvan ili kjarban saraji). Obrt, trgovina i promet glavni su osnov blagostanja gradskog žiteljstva, i što se u nekom mjestu bolje udome, to je i život u tom mjestu lakši. Čaršija je centar gospodarskog rada i srce grada. I dok danas putnika privlače u neki grad prirodne ljepote njegove okoline, starine, kulturne i prosvjetne institucije, razne oblasti, industrija i trgovina, u prijašnja je vremena putnik dolazio uglavnom samo u trgovačkom poslu i ostajao po više vremena kupujući i prodajući raznu robu. Na ovo ga je primoravao nedostatak pomagala trgovine i prometa. Istom krajem 1843 dobilo je Sarajevo poštu.

Ljudi, koji su putovali u trgovačkom poslu, nalazili su konak za se i konja u *hanovima*. U ona vremena ne bijahu hanovi (gostionice) obrtna preduzeća i nisu služili u prvom redu vlasniku, da se obogati kao danas, a tek onda da u njima putnik nađe udobno konačište. Te su zgrade bile poglavito dobrotvorne institucije, gdje je putnik mogao naći jeftin konak za se i za svoj karvan, dok su

²⁰ Sarajevski nekrologij Mula Mustafe Bašeskiye (1757—1803). Gl. z. m. 1919, str. 57. Preveo Riza Muderizović.

za siromahe postojala i po manjim mjestima *besplatna konačišta* ili musafirhane. Ovakovi hanovi bili su osobito znatni za promet i trgovinu.

Slavni osnivač Sarajeva Isabeg Ishaković shvatio je važnost hanova za promet i sagradio je prije 1462 svoj karvan-saraj, koji se odavno zove *Kolobara*, u kom putnik nalažao stoljećima udoban konak. Gorio je više puta. Sadašnja je zgrada iz prošlog stoljeća. Godišnja mu je kirija bila, kako se vidi iz sačuvanih obračuna: 1780 god.: 700 groša, 1782: 450 groša, 1805: 2300 groša, 1816: 1800 groša, 1838: 7000 groša.

Kad bi stigao kakav nepoćudan ferman iz Stambola ili buj-ruldija od vezira iz Travnika, u ovom su hanu zborovali age Sarajlije, kakve će se mjere preduzeti protiv cara ili vezira. Osobito se među otpornicima prvih decenija XIX stoljeća isticao zakupnik Kolobare Ibrahim bajraktar Pinjo, koji plati životom u Zvorniku 1826. Njega je bio osudio na smrt Dželal paša, ali je bio pomilovan u listopadu 1822. Zborovanje u Kolobari i Pinju spominje i narodna pjesma:

Paša pita svoga terdžumana:
 »Tkono jaše drugi na vrančiću?«
 Ono ti je Pinjo barjaktare,
 Kahva mu je na srid Kolobare,

Kada hoće age Sarajlije,
 Kada hoće da čine vieće,
 Oni nejdju muli na meščemu,
 Nego idju Pinji barjaktaru.²¹

Husrevbegov kjarban saraj podignut je uz bezisten, s kojim je bio spojen vratima. Sagrađen je kad i bezisten i to od kamena i po tome se obično zvaše Tašli han.²² U osnovici razlikovao se bitno od bezistena, jer su se tu dućani redali oko četvorastog dvorišta, a ne oko dugog uskog hodnika. Ovo je bio i han i bazar. Bezisten je bio prizemna zgrada, a Tašlihan jednokatan. U sredini dvorišta bio je sebilj s više česama, a nad njim na stupovima mala džamija. Tašlihan je propao u požaru 1879, a 1912 porušiše i preostale zidine.

Bezisten i Tašlihan dijelili su uvijek vjerno sudbinu grada Sarajeva. U dobra i sretna vremena bijaše tu zlatno vrelo, iz koga je izviralo blagostanje i bogatstvo Sarajlija, koje je bilo na glasu, da mu se strani putopisci ne mogoše dosta načuditi, a u crne dane, kada bi se — osim kuge — najljući dušmanin sarajevski — požar

²¹ Jukić: Bosanski Prijatelj II, str. 101. Muhamed Hadžijahić: Ibrahim bajraktar Binjo. »Novi Behar«, god. VI, br. 22.

²² Taš = kamen, tašli = kamenit.

gradom razbjesnio, stradali su od njega zajedno. Kada je princip Eugen popalio Sarajevo 1697, znatno su stradale obje zgrade, a za požara 1832 rastopi se olovni krov na njima, te je potrošeno u nove krovove za olovo na bezistenu 27.000, a na Tašlihanu 24.750 groša.²³ Tada je Tašlihan vrlo proširen, te je za to potrošeno 20.750 groša.

U sačuvanim zapisnicima sarajevskog šerijatskog suda (sidžili) i drugim ispravama često se spominje ovaj han.²⁴ Iz tih vrela znamo više zakupnika i koliko su godišnje plaćali vakufu kirije. Tako je na pr. bila kirija: 1557 god.: 17500 akči, 1565: 30000 akči, 1692: 48500 akči. God. 1693 vodila se parnica radi kirije pred kadijom. Upravitelj (mutevelija) Gazi Husrevbegova vakufa Mustafa tužio je zakupnika Omera, jer mu nije mogao platiti kiriju. Omer se tužio na slabu posjetu u godini 1104 (1692/3) i kad se utvrdilo, da je Omer zaista primio te godine u svemu 36000 akči, osuđen je mutevelija (u rujnu 1693), da mu to prizna.²⁵ Ovoj slabojoj posjeti bilo je krivo onovremeno ratno stanje.

Jedan dio Tašlihana došao je u privatne ruke nakon požara od 1697, jer ga vakuf nije bio u mogućnosti popraviti sve do 1709, što se vidi iz jednog ugovora od 24 VI 1121 (31 VIII 1709).²⁶ Stoga mu je i kirija kasnijih godina znatno manja, kretala se između 9600 do 12000 akči u godinama 1760—1765.

Gazi Husrevbegov vakuf imao je još četiri hana i to imaretski, novi, drugi novi han i Koluk.

Uz imaret i musafirhanu bio je *imaretski han*, koji se spominje još u XVII st., a propao je u požaru 1831 i nije poslije obnovljen.

Novi ili *Đulov han* zvao se za razliku od Tašlihana, ali se ne zna, kad je podignut. Prvi spomen ovom hanu nalazimo u vakufskom obračunu za godine 1174—1179 (1760—1765).²⁷ Sarače i Abadžiluk progutao je 1766 požar, a tom je zgodom izgorio i ovaj han, ali je već 1768 obnovljen. Spomenutih godina bila mu je najniža kirija 84.000, a najviša 128.400 akči. God. 1194 (1789) 910, 1185 (1781) 1000, a god. 1201 (1786) uzeo ga je Avdija Mačkar po 1250 groša na godinu. Ponovo je izgorio 1831 i već 1833 ob-

²³ Truhelka: Gazi Husrefbeg, str. 96—100.

²⁴ Sidžil 2, str. 19, 38, 41, 43, 77 i 116.

²⁵ Izvornik u ostavštini Muhamed ef. Kadića.

²⁶ Izvornik u ostavštini Kadića.

²⁷ Izvornik u biblioteci Gazi Husrevbegove džamije.

novljen iz temelja, a potrošeno je 131.934 groša.²⁸ Godine 1240 (1824) bila mu je kirija 10.000 groša, a dućani i magaze u ovom hanu donosili su vakufu preko 6000 groša.

Ovaj je han stajao do hanikaha i protezao se duž cijele Đulagine ulice od Aleksandrove do Prestolonasljednikove (Varoš i Sarači). U njemu su bile 92 sobe, više magaza i dućana. Glavni je ulaz bio iz Đulagine ulice, a po jedna vrata vodila su s Varoši i Sarača. Po zakupniku Mustafi Đulu zvao se od 1832 Đulov han. Mustafa Đul bio je protivnik reforama sultana Mahmuda, pa je i ovaj han u doba Huseina Gradaševića postao središte otpornika reforama i pristaša Huseinovih u našem gradu.

U crnim danima za pašovanja poturice Omer paše Latasa (1850—1852) služile su magaze i sobe Đulova hana kao tamnice, u kojima su tamnovali mnogi bosanski prvaci i protivnici reforama i odavde okovani opremani u surgunluk, među kojima je bio zanosni fratar Ivan Frano Jukić (1818—1857), najvatreniji pristaša Gajeve pokreta iz ponosne Bosne. Ovaj je han izgorio 1879 i nije više obnovljen. Na njegovu mjestu stoji sada ogromna zgrada Husrevbegove medrese.

Drugi novi ili *Morića han* vlasništvo je Husrevbegova vakufa od konca XVIII ili prvih godina XIX stoljeća. Nije isključeno, da je sagrađen na jednom dijelu zemljišta, što je pripadalo Hadži Beširevu hanu, koji se spominje još polovicom XVII stoljeća, a i danas se zove onaj prazni prostor poput dvorišta između ovog hana i Đulagine ulice Beširev han. Valjda je i Hadži Beširev han izgorio 1766 i obnovljen prije 1777, jer je ove godine umro Mula Omer Čajo, graditelj poznatog Hadži Bešireva hana. Radi svog centralnog smještaja bio je ovaj han trgovcima naručniji od svih drugih. U njemu su esnafi (cehovi) držali svoje skupštine, a u njemu se zborovalo i 1878 o otporu protiv okupacije. Izgorio je do temelja 1831 i dvije godine kasnije obnovljen je. Potrošilo se tada 25.632 groša.²⁹ Znatno je oštećen 1852 a idućih godina popravljen i dograđen, kako ga danas vidimo.

Koluk zvao se han na Varoši, a bio je ondje, gdje je sada »Hotel Gazi«. Sagrađen je iza požara 1697 na zemljištu Kulin H. Balina vakufa, a valjda je na ovom mjestu i prije bio han. Gazi

²⁸ Sidžil 75, str. 33—37.

²⁹ Ibid.

Husrevbegov vakuf kupio je ovaj han 11 kolovoza 1778 od šejh Hadži Idrisa, sina Ahmed efendina.

Jedan prostran han sagradio je rumelijski beglerbeg i kasniji veliki vezir Hrvat Sijavuš paša. Ovaj han postade židovski ghetto. Desilo se to ovako: God. 989 po hidžretu (1580—81) boravio je u Sarajevu Sijavuš paša kao beglerbeg od Rumelije u vrlo važnim državnim poslovima. Ovom prilikom potužiše mu se muslimani grada Sarajeva, kako Židovi, koji stanuju u njihovim mahalama, prave veliku galamu i tako ih uznemiruju, a uz to vrlo neoprezno barataju vatrom, te se češće javi požar, i zamoliše ga, da ih odstrani iz njihove sredine. Sijavuš paša dade sagraditi veliki han kao evladijet vakuf, u koji se nastaniše svi Židovi onovremenog Sarajeva.³⁰ Ovaj se han kasnije prozva Velika avlija ili Čifuthana, a bio je ondje, gdje je danas »tempel« kraj bezistena.

U Sarajevu je bila još sva sila hanova. God. 1659 boravio je ovdje glasoviti turski potupisac Evlija Čelebija, koji u svom putopisu spominje, da u Sarajevu imaju 23 hana, a po imenu ističe Hadži Beširev i Tartarov, kao najpoznatije u čaršiji.

Svi veliki hanovi građeni su na sličan način: U sredini je četverouglasto dvorište opasano dućanima, magazama i štalama za konje, a nad ovima su sobe i velika kafana. Danas još opstojе dva hana, Kolobara i Morića han, koji nam predstavljaju pravi tip starih velikih hanova. Ranim jutrom donosili su najsiromašniji obrtnici svoje proizvode i od sobe do sobe nudili trgovcima, koji su konačili po hanovima. Ovakav način ponude prakticirao se sve do naših dana.

Handžije (zakupnici i vlasnici hanova) imali su svoj esnaf (ceh) i svog čehaju (cehmajstora).

God. 1660 Evlija Čelebija opisuje sarajevsku čaršiju ovako: »U čaršiji ima svega hiljadu i osamdeset lijepih dućana. Čaršija je sasvim velika i po redu građena, vrlo slična halepskoj i brusanskoj. Većinom je pokrivena direcima, a ne kubetima. Ulice su veoma čiste i kamenom taracane. Ima vrlo lijep, tvrd bezisten pod kubetima, a u njemu razne skupocjene indijske, sidske, arapske, perzijske, poljske i češke robe. Dubrovnik i velika Venecija donose ovamo na konjima bezbrojnu i različitu robu na prodaju, jer su

³⁰ Dr. Levy, o. c. str. 8. Čini se, da gosp. V. Skarić ne drži ovog Sijavuš pašu za osnivača ovoga hana, jer piše: »Građenje se pripisuje nekom Sijavušpaši« (Glasnik z. m. 1929, str. 52).

Zadar, Šibenik i Split dva-tri konaka udaljeni. Kazaska, kazandžijska i čokadžijska (terzijska) čaršija vrlo su živahne.»³¹

Kao svaki grad, tako i Sarajevo ima u svojoj prošlosti i *crnih dana*, zbog čega je naš grad brojio manje stanovnika u doba okupacije Bosne 1878 nego krajem XVI stoljeća. U te crne dane idu česti požari, poplave i zarazne bolesti.

Požari. Veliki dušmani Sarajeva bili su česti požari, od kojih su stradali pojedini dijelovi grada, naročito čaršija, a u jednom je propao skoro čitav grad. Najveći dio stanovništva grada Sarajeva bavio se obrtom i trgovinom i prema tome je izvor blagostanja Sarajlija bila čaršija, koja je najviše stradala od požara, a njihove su posljedice bile ovdje puno osjetljivije no u onim mjestima, gdje su stanovali posjednici zemlje. Kako se iz pouzdanih izvora zna, zadesio je veći požar naš grad preko dvadeset puta između 1480 i 1879. Posve je sigurno, da ih je bilo i više, ali nam se o njima nijesu vijesti sačuvalе, ili ih ja ne nađoh.

Prvi veći požar zadesio je ovaj grad u jesen 1480. Ove je godine provalio do Sarajeva Vuk Grgurević, koji je bio u službi kralja Matije Korvina. Njegova je vojska porobila i popalila Sarajevo, dok je bilo još u prvim danima svoga razvitka. Potankosti o ovome požaru nijesu nam poznate.³² Tih dana sjeća nas narodna pjesma »Đerzelez Alija i Vuk Jajčanin«.

Poslije ovog požara pa sve do 1656 nema potanjih vijesti o požarima u Sarajevu, premda ih je bilo, jer se građani 1580 tuže Sijavuš paši na Židove, kako neoprezno barataju vatrom i da se poradi toga često pojavi požar. Šezdeset godina kasnije boravio je ovdje Pavao iz Rovinja i u svom izvještaju o Bosni piše 1640, kako se u Sarajevu često javi požar, i da se zato prave trgovački lageri pod zemljom.³³ O požaru od 1656 zna se samo, da je bio u mjesecu travnju i ništa više. Zabilježen je u jednoj kronici kao događaj, koji se desio za vezirovanja Ermeni Sulejman paše.

Najkatastrofalniji požar zadesio je Sarajevo 1697. Jedanaestog rujna ove godine porazio je princ Eugen Savojski tursku vojsku kod Zente i nakon nekoliko dana krenuo s neko 8.000 ljudi

³¹ Evlija Čelebi: *Sejahatnamesi* V. Istanbul 1315 (1897), str. 432.

³² Thalloczy-Sufflay: *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca* 1450—1527. Zagreb 1916, str. 116.

³³ S. Zlatović: *Izvještaj o Bosni od 1640 o. Pavla iz Rovinja*. Starine: 23, str. 36—37.

na Bosnu. Blizu Broda prešao je Savu 10—12 listopada, a onda se uputio prema Sarajevu, kamo stiže 23 istog mjeseca. Vojska je odmah počela robiti kuće i dućane, a noću plane cio grad. Osim 6 džamija pod kubetom, i nekoliko drugih, pa stare pravoslavne crkve na Varoši i malog broja kuća, sve je ostalo pretvoreno u pepeo. Izgorio je i Latinluk s katoličkom crkvom. Princ Eugen ostavio je Sarajevo dva dana kasnije i krenuo natrag. Mnoštvo naroda odveo je u roblje. Najveći broj katolika otselio je s Eugenom u krajeve preko Save.³⁴

Najstarija vijest o ovome požaru sačuvala nam se u pismu braće Filipa i Jakova Brnjakovića iz Sarajeva,³⁵ koji traže od Propagande fide u Rimu 15 prosinca 1698 pomoć i kažu u svom talijanski pisanom pismu, da je grad spaljen i da su se siromašne kršćanske obitelji bez igdje išta iselile za Eugenom.³⁶

Kakvo je stanje bilo u Sarajevu tri godine iza ovoga požara, vidi se iz izvještaja bosanskog namjesnika KJose Halil paše, što ga je opremio Porti 1700 godine. Od 104 džamije u Sarajevu stradale su 92 djelomično ili po temelju, a i njihovi su vakufi uništeni. Ovo je najbolji dokaz, da je grad bio pretvoren u hrpu pepela, jer su uz džamije stradale i okolne mahale i cijela čaršija. U svemu je zavladała oskudica pa i u papiru. Prve isprave šerijatskog suda, što su do nas doprle, a izdavane su prvih sedmica iza ovoga požara, pisane su na vrlo malim komadićima papira. Glasoviti turski pjesnik Sabit iz Užica, koji je bio bosanski mula u Sarajevu od druge polovine 1700, kaže u jednoj pjesmi za Sarajevo, da je leglo jejni, dok pred četiri decenija Evlija Čelebija i Francuz Quiclet opisuju Sarajevo i njegove ljepote tako, da se i mi danas čudom čudimo.

U molbi na Portu, što je Sarajlija otposlao 1706, čitamo, da je u Sarajevu ove godine bilo samo 14 džamija, koje su se mogle izdržavati od svojih vakufa, dok su svi ostali propali, pa se moli iz Carigrada pomoć za njihovo izdržavanje. Dalje se navodi, da su 23

³⁴ Tagebuch des Prinzen Eugen von Savoyen über den Streifzug nach Sarajevo im Jahre 1697. Mitgeteilt von Hauptmann Zitterhoffer. (»Mitteilungen des K. und k. Kriegsarchivs«. Dritte Folge, VIII. Band, Wien 1914.) J. Matasović: Princ Eugen Savojski u Sarajevu 1697. »Narodna Starina« sv. 14, str. 96 i dalje.

³⁵ Fermendžin: Acta Bosnae, str. 533.

³⁶ Lopašić: Slavonski spomenici za XVII. vjek. »Starine« sv. XXX, str. 150. Ovdje stoji, da u Požegi ima »mnogo, osobito iz Sarajeva došavših, siromašnih udovica«.

³⁷ Prijepis ove molbe u biblioteci Husrevbegove džamije.

džamije Božijom pomoći popravljene, a za 30 se traži pomoć, da se neke poprave, a neke iz temelja sagrađe, dok se za 27 kaže u molbi, da se ne usuđuju tražiti pomoći, jer se boje, da time Porti ne dosade.³⁷

Prije ovoga požara, dakle, bilo je Sarajevo postiglo svoj vrhunac, a o njegovoj ljepoti i veličini govore razni talijanski, francuski i turski putopisci XVI i XVII stoljeća.

Istom što se naš grad bio nešto popravio iza ovog velikog požara, pojavi se opet vatra 16 svibnja 1721 i spali veći dio čaršije. Tri godine kasnije (1724) planu jedan kazandžijski dućan, a vatra zahvati i susjedne dućane i ulice. Izgorio je cijeli Kazandžiluk, onda Atari (dio Baščaršije), Sarači do Begove džamije i Abadžiluk do Tabačkog mesdžida. U svibnju 1731 progutao je požar ponovo Kazandžiluk i Bojadžijsku čaršiju, a vatra se ovaj put pojavila iz jednog tufekčijskog dućana. Godine 1748 izgorjela je Čifuthana i oko nje mnoge kuće.³⁸ Godine 1759 pogorio je Kujundžiluk, a 3 prosinca 1766 Novi han i ponovo Sarači i Abadžiluk sa svom robom.⁴⁰ God. 1769 izgorio je kraj između Careve i Latinske ćuprije na lijevoj obali Miljacke, a 2 svibnja 1773 Zildžiluk i šerijatski sud s arhivom. Noću 15 prosinca 1776 progutao je požar više dućana oko Baščaršijske džamije i po treći put Kazandžiluk. Iste je godine izgorjela i sapundžijska menzilhana kraj Latinske ćuprije.⁴¹ Cijele Sadrždžije postadoše žrtvom požara 21 prosinca 1780.

Od svih požara XVIII stoljeća najstrašniji je bio 29 lipnja 1788. Četiri sata po zalazu sunca planula je kuća nekog bogataša Jude, koja je bila blizu templja. Kako je bila velika omara i suša, piše Mula Mustafa Bašeskija, a nije bilo snažnih sila, koje bi mogle upotrebljavati sjekiru i kuku, požar je postepeno rastao, te se jedva iza svanuća utišao. Kako se iz Bašeskiine kronike razabira, zahvatio je požar na zapad do linije Husrevbegova banja—Ćumurija ćuprija, pa onda Miljackom do Tabačkog mesdžida, a odavde linija do Šejh Ferrahove džamije na Abdesthani i na sjever do Čurčića mahale. Ali nije sve izgorjelo, što je bilo na ovome prostoru. Izgorjelo je 17 kuća, 50—60 kavana, bezisten, sahat-kula, pravoslavna crkva i više magaza krcatih robom. U ovo doba najviše je Sarajlija bilo na

³⁸ Muzaferina kronika (rukopis).

³⁹ Gl. z. m. 1916, str. 13.

⁴⁰ Sidžil 8, str. 46—47. Gl. z. m. 1918, str. 31.

⁴¹ o. c. str. 51.

vojsci, i zato naš kroničar kaže, da nije bilo sposobnih ljudi, koji su mogli baratati sjekirom i kukom.⁴²

Zadnji požar u ovome stoljeću desio se 7 veljače 1797; izgorjeli su hanovi Tahmis, Pehlivan i Fejzibegov i još 15 dućana.

22 siječnja 1810 pojavio se požar blizu Careve džamije; izgorjelo je 14 kuća, 8 dućana (2 mumdžijska, 1 džamdžijski, 1 kasapski, 1 brijački, 1 kavana i 2 dućana bez oznake), 4 sjenare i sva drvenarija Isabegove banje. Ponovo je pogorio Zildžiluk 1822. Ovo je ujedno bio zadnji veći požar na lijevoj obali Miljacke.

Između 31 kolovoza 1831 i 8 kolovoza 1879 zadesiše naš grad četiri požara, i to jedan strašniji od drugoga, i nekoliko manjih, u dva nastradaše manji dijelovi čaršije, a u trećem jedna pokrajna mahala.

U požaru od 31 kolovoza 1831 izgorjela je sredina čaršije, naročito je nastradao Gazi Husrevbegov vakuf. Izgorio je hanikah, mekteb, sahat-kula, imaret, imaretski Đulov i Morića han, višet dućana i magaza, a na Begovoj džamiji, bezistenu i Tašlihanu rastopilo se olovo na krovovima. Izgorjela je i Kolobara i oko nje mnogi dućani.

Požar od 9 srpnja 1842 sažgao je 957 dućana, 569 magaza, 261 krevu pod katancem, 741 otvoreno krevu i 303 sobe. U Latinluku je izgorjelo 15 kuća, 10 magaza, 45 soba, a šteta je procijenjena na 18.300 groša; na Varoši 49 kuća, 54 magaze, 127 soba, a šteta je iznosila 55.450 groša; u Čekrekčinoj mahali 3 kuće, 3 magaze, 9 soba, a 21 kuća je oborena, šteta 9.800 groša. Ove je godine bilo u Sarajevu svega 3.462 kuće i to: 2.571 muslimanska, 580 kršćanskih, 242 jevrejske i 69 ciganskih. Vrijednost pogorjele robe procijenjena je na 1,300.000 groša.⁴³ Tri dana iza ovog požara izdao je vezir bujrukdiju, kojom se zabranjuje dizanje cijena životnim namirnicama, i obećava u svakom pogledu svoju pomoć.⁴⁴

Iza ove grozne nesreće nije prošlo ni punih deset godina, svijet se nije ni pravo odmorio i oporavio, a grad zadesi još gora nesreća. Odmah po zalazu sunca 25 svibnja 1852 pojavi se vatra u blizini današnje općinske zgrade, a vjetar prenese požar u donji dio grada. Do zore izgorio je najveći dio grada, što ga zatvara crta povučena od Čumurije ćuprije—Hotel Central—Ferhadija—Hadži Durakova

⁴² O. c. str. 82.

⁴³ Sidžil 79, str. 1.

⁴⁴ O. c. str. 146.

ulica—Stara pravoslavna crkva—Halvadžiluk—Baščaršija—Oprkanj— pa Bravadžiluk na Miljacku. Izgorjelo je oko 3000 dućana, magaza, soba i kreveta. Čaršija je obnovljena po nacrtu nekog inženjera Ešref ef. i zadobila uglavnom današnji oblik. Ulice su ovom zgodom znatno proširene. Nestalo je kreveta u svoj čaršiji osim Halvadžiluka i Atara.⁴⁵

Prije posljednjeg velikog požara bili su manji požari 1848, 1870, 1876 i 1878. Oko 25 listopada 1848 izgorio je Halvadžiluk, jedan dio Varoši, Gornji Kasapi i Sagrdžije. Najsiriomašnjim pogorelcima dala je država pomoć u iznosu od 45.000 groša, a u bujurldiji od 12 XII 1264 (9 XI 1848) naređuje se, da se pri popravku ne bi zgrade pomicala na ulicu, i obećava se, da će vezir ići na ruku pogorjelim.⁴⁶

Iz jedne kavane u Donjim Tabacima (niže od današnje električne centrale) buknula je vatra noću 10 na 11 studenoga 1870, ali velike štete nije bilo.

Početkom travnja 1876 buknuo je požar iz kuće Moše Mamletića u Oruč pehlivan mahali te je zahvatio mahale Buzadži H. Hasan, Arapdžedid, Čekrekči Muslipudin, H. Mahmut, Tabak H. Sulejman i Ćose H. Sinan. U svemu je izgorjelo 57 kuća, 1 han, 1 škola, i džamija, a pri gašenju je oboreno 9 kuća i 1 škola. Odmah je pokrenuta akcija za sakupljanje milodara.

19 kolovoza 1878 pri ulazu okupacionih četa izgorjelo je više kuća po mahalama. Ovom su nezgodom izgorjele sve kuće na Budakovićima zajedno sa džamijom.

Posljednji veliki požar zadesio je Sarajevo u petak 8 kolovoza 1879. Vatra je planula iz kuće Sime Sokolovića u Latinluku, u kojoj je bio nastanjen neki trgovac Schwarz. On je oko 5 sati po podne baratao sa špiritom i sa svijećom se primaknuo buretu, žesta se upalila, plamen zahvatio kuću i prešao na susjedne zgrade. Onaj čas je bjesnio vjetar, dva mjeseca nije bilo kiše, zgrade su bile mahom drvene, požar se lako razbjesnio i trajao do 8 sati ujutro. Vatra je zahvatila zgrade na prostoru, što ga zatvara Miljacka od Ćumurije do stare Careve ćuprije, pa onda dosta ravna crta od bivše Careve ćuprije preko Kundurdžiluka, Malog i Velikog Ćurčiluka, kraj Begove džamije i preko Đulagine ulice na Hrgića ulicu i odavde Ćemerlinom, Strossmayerovom i Zrinskog ulicom do Ćumurije ću-

⁴⁵ Sidžil 85, str. 11.

⁴⁶ Sidžil 48, str. 12.

prije. U svemu je izgorjelo: 304 kuće, 434 dućana i 135 drugih zgrada u 36 ulica. Od znamenitijih zgrada propadoše u ovome požaru četiri džamije, katolička crkva, njemački konzulat, Tašlihan, Đulov han, Hanikah i sinagoga. Tri vojnika platila su životom. Šteta je procijenjena na 23 miliona forinti. U ovo doba bio je ovdje Peleš sa svojim pozorištem i sve mu je izgorjelo. Na stotine ljudi pade preko noći na prosjački štap. Da nije izgorio cijeli grad, zasluga je pionerskih četa, kojima je cijelo vrijeme zapovijedao vojvoda Würtemberg, poglavica zemaljske vlade.

Kao prvu pomoć pogorelcima dala je vlada 25.000 forinti, car i kralj Franjo Josip 10.000, prestolonasljednik Rudolf 1000, nadvojvoda Albreht 2000, Vilim 1000, vojvoda Würtemberg 1000, Prva hrvatska štedionica 500 i ban Mažuranić 50 forinti. Narod u Herceg-Bosni pozvan je na sakupljanje milodara. U istom smislu izdao je naredbu i ban Mažuranić. Sa svih strana stizali su prilozima. Među darovateljima osobito se istakao poznati dobrotvor Dušan Kotur. Njegovim imenom prozvana je u obnovljenom dijelu Sarajeva jedna ulica (danas ulica Sime Milutinovića).⁴⁷

Sarajlije su sada istom zamrzili na Austrijance, držeći, da su grad zapalili hotimice.

Ustanovljena su do 12 kolovoza dva odbora u Sarajevu, jedan za obnovu grada, a drugi da se brine za pogorelce.

Od vremena Topal Osman pašina (1861—1869) bilo je u Sarajevu nekoliko vatrogasnih štrcaljki, a službu vatrogasaca vršili su vojnici. Požar je oglašivan sa tri topovska hica. Na staroj vojarni bila je jedna mala kula, na kojoj bi se noću zapalile lampe, i po tome se znalo, na kojoj je strani požar. U prijašnja vremena svijet je vršio vatrogasnu službu. Nastojalo se vatru lokalizirati, a sredstva za to bile su sjekire i gvozdene kuke na dugim motkama. Iza ovoga požara počelo se ozbiljno raditi o organizaciji vatrogasne čete. Rijetki su gradovi, koje je ovako često i strašno harao požar.

Poplave. Premda je Miljacka mala rijeka, a Ramića banja, njen desni pritok, pravi potok, ipak za vrijeme velikih i naglih kiša ili za naglog otapljanja snijega nabujaju, te u prijašnja vremena više puta nanesoše znatnu štetu stanovništvu našega grada. Po onoj narodnoj »Vatra i voda dobre su sluge, ali zli gospodari« Miljac-

⁴⁷ Isporedi o ovome požaru »Bosansko-hercegovačke novine« i »Narodne novine« od 20 kolovoza 1879 i dalje.

kom su se Sarajlije služile za doplavljivanje drva iz susjednih šuma, na njoj su podignuti mlinovi još u XV stoljeću, a iz nje su vadili led i ljeti ga upotrebljavali za pravljenje šurupa.

Ali Miljacka je i naplaćivala svoje usluge poplavom grada. Prva taka poplava, za koju pouzdano znamo, desila se prvih dana mjeseca veljače 1557. Mora da je udarila vrlo jaka jugovina i rastopila snijeg. Miljacka je jako nadošla, razvalila bend i porušila Isabegove mline i mnoge mostove i prouzročila znatnu štetu.⁴⁸ Ovae su se poplave sigurno češće dešavale, ali ih je spram požara znatno manje zabilježeno po raznim kronikama.

Osman ef. Šuglija zabilježio je u svojoj kronici, kako je počeo padati snijeg 4 travnja 1665, padao neprestano tri dana i napadao za čovječji boj. U istoj godini pala je kiša 28 lipnja, kakova se uopće nije upamtila. Oba puta poplavila je Miljacka Sarajevo. Prvih dana kolovoza 1696 nadošla je Miljacka i oštetila mostove, razvalila bend i Isabegove mline kao i 1557.

Nekoliko poplava zabilježio je i Bašeskija u svojoj kronici. Godine 1767 nabujala je silno Ramića banja; porušila je mlin Gazi Husrevbegova vakufa u Kasapskoj čaršiji, više dućana u Kazandžiluku, poplavila cijelu čaršiju. Voda se nalila i u bezisten. Isti je potok nabujao i 1776 i 1778 i prouzročio oba puta znatnu štetu po čaršiji.

Zbog velikih kiša nadošla je Miljacka prvih dana rujna 1780 i odnijela mnoge tomruke s Bendbaše. U samom Sarajevu nije bilo štete, ali je u Sarajevskom polju poplavila bostane.

Najstrašnija je bila poplava od 15 studenog 1791. Osim Šeheriye ćuprije porušila je voda sve kamene i drvene mostove preko Miljacke, sa zemljom je sravnila nasip na Bendbaši i porušila više kuća u Kračulama i Latinluku i dućana u Zildžiluku. Kroz kratko vrijeme sagrađio je u ono doba dobro poznati nožarski majstor Nuhan drveni most preko Miljacke prema današnjoj kavani »Kristal«. Kratko iza ove poplave sagrađeni su svi mostovi troškom dobrih ljudi.

Zadnje veće poplave u ovome razdoblju bile su 1814 i 1870. Voda je opet razorila mlinske bendove, nekoliko kuća i sve drvene mostove.

⁴⁸ Sarajevski sidžil iz 1557.

Zarazne bolesti. Dok je vatra i voda uništavala imutak Sarajlija, zarazne bolesti rastavljahu milo i drago, kako nam to i narodna pjesma pjeva. Više puta morila je kuga i glad naš grad i ostalu zemlju. Koliko se zna, harala je kuga 1677, 1690, 1731—1741, 1762, 1780—1783 i 1813—1815. Svaki put pomorila je ova pošast na hiljade ljudi. Od 1780 i 1783 pomrlo je u ovome gradu oko 8000 osoba, a po prilici isto toliko i pred 20 godina. Bašeskija bilježi u svojoj kronici, da je bilo dana, u kojim je pomrlo po stotinu osoba. U narodu se još priča, kako bi se klanjale džezaze (molitva prije pokopa) u Begovoj, Carevoj i Ali pašinoj džamiji od podne do pred večer. Ovo pričanje nije pretjerano. U jednoj je kronici zabilježeno, kako se dešavalo, da su tabute s mrtvacom pred džamijama zamjenjivali, i da se to opazilo tek pri pokopu. Kugu od 1813—1815 prozva narod »mubarečija«.

U vrijeme ovakih bolesti bogatiji su ljudi selili izvan grada u bliža ili dalja sela i manje gradove.

Godine 1866 pojavila se u Sarajevu kolera, od koje je umrlo oko 400 osoba, kako navodi Koetschet. Kolera je 1865 i 1866 harala na Istoku i uz Dunav doprla do Beograda. U Sarajevu se pojavila u kolovozu i to najprije među Židovima. Neki sarajevski Židov oženio se iz Beograda. Po mladu je otišlo nekoliko Židova, koji su u Beogradu uz nisku cijenu kupili razne stvari inficirane bacilima ove bolesti i donijeli ih u naš grad, da ih prodaju. U potankostima o ovoj zarazi ne podudaraju se Koetschetovi memoari tačno s vijestima u onovremenim sarajevskim listovima »Bosanskom Vjesniku« i »Bosni«. Bolest se raširila i među vojnicima. Umiralo je do 70% oboljelih. Sreća je bila, što se primicala zima i tako je bolest prestala u kasnu jesen.

Vlast je za ona vremena učinila sve, da se ovoj zarazi stane na put. Osnovan je i sanitetski odbor.⁴⁹

Zemljotresi. U raznim kronikama zabilježeno je i nekoliko potresa, od kojih nije bilo znatnije štete. Jači su potresi bili 15 svibnja 1721, 1751, 1753, 1866 i 12 travnja 1868.

Znatno veći broj Sarajlija nego od ovih elementarnih nezgoda stradao je u raznim ratovima i domaćim borbama naročito u XVIII i XIX stoljeću. Tako je broj muslimana bivao sve manji, dok radi toga nije bilo 1766 zabranjeno klanjati barjramski namaz na Musali, da ne upadne u oči kršćanima, kako ih je malo.

⁴⁹ »Bosanski Vjestnik« 1866, br. 22—25.

Požari i poplave uništise ono Sarajevo, o kome govori Francuz Quiclet, Evlija Čelebija i drugi, i smanjiše mu opseg, zarazne bolesti i ratovi broj stanovnika.

Pravni odnošaji. Od brojnih požara stradali su objekti raznih vakufa, pa kako ih ovi često i po više godina ne bijahu kad obnoviti i popraviti, a vakufski se imutak ne može prodati, to su mutevelije, da osiguraju bar neki dohodak vakufu, dopuštali u pismeni ugovor (mukata - teskera) privatnicima, da na praznim zemljištima prave dućane ili druge zgrade, a vakufu kao vlasnik zemljišta da plaćaju godišnje izvjesnu svotu kao otštetu. U tom slučaju vakuf je vlasnik zemljišta, a privatnik same zgrade. Privatnik je mogao s dopuštenjem mutevelije dotičnog vakufa svoju zgradu prodati, pokloniti, uvakufiti, založiti i svakoj alternaciji podvrći, ali je i novi vlasnik morao plaćati ugovorenu otštetu (mukata). Mukata znači isto, što i hrvatski porez (kat' = rezati dakle neku odrezanu svotu, koja se ima davati vlasniku za uživanje njegova vlasništva.

Najveći dio stare čaršije je pod mukatom raznih vakufa, a se sada ne plaća, jer su to tako malene svote, da ih se ne isplati i pobirati. O ovakom vlasništvu vodi danas brigu jedina grunтовnic koja ovo pravo uvijek bilježi pri svakoj kupoprodaji.

Pošto su u Bezistenu i Tašlihanu dućani već postojali, ni bilo uzroka, da se sistem mukate ovdje osobito razvije, ali se i razvio drugi pravni odnošaj, koji ima izvor u šerijatskoj ustanovi da se vakufske zgrade, koje se daju pod kiriju, imaju svake godine izdavati putem dražbe. Ova ustanova je bila na veliku štetu trgovcima ili obrtnim radnjama, smještenim u vakufskim dućanima jer je trgovac ili obrtnik, tek što se dobro smjestio u takvom dućanu i osigurao sebi neku mušteriju, bio uvijek u opasnosti, da će ga kod iduće dražbe nadvladati konkurent i tako mu otetiti dućan, u kojem se je udomio. Time je štetovao pojedinac, a još više trgovina i obopće. Da se tomu doskoči, pronašla je godine 1613 (1022 f. Hidžretu) carigradska ulema posebni modus, da se takovi dućani daju, kako se tehnički kaže, *idžaretein*, to jest u dvostruki najam.

Temeljno načelo ovom *idžareteinu* jest, da vakuf i nadalje ostaje vlasnik zemljišta i dućana, ali zakupnik da mu plaća godišnju kiriju, te ovaj za to dobiva pravo *trajne* upotrebe svoga dućana, što više i nasljedno pravo u direktnoj lozi. Za to pravo dužan je platiti vakufu pri sklapanju takvog ugovora unaprijed utvrđenu ovcu

svotu, a to je *muadžela*, koja se ne smatra nikako *kupovninom*, nego u neku ruku, kao u starim agrarnim ugovorima, *tapijskom pristojbom*, koja ima i u ovom slučaju potpuno isto značenje, što i staro-njemački Erbbestandsgeld. Osim toga plaća se godišnja zakupnina, koja se zove *muedžela*. Pravo takvog idžaretein-vlasnika ograničeno je utoliko, da prelazi putem baštinstva samo na direktnu mušku i žensku lozu podjednako, da se najamni objekt bez naročite privole mutevelije nikako ne može preinačivati, poklanjati, zalagati niti ikakvoj drugoj alijenaciji ili alteraciji podvrći, čak ni u onom slučaju, ako bi to i sam šerijatski sudac dopustio. U slučaju, ako izumre direktna loza ovakvog idžaretein-zakupnika, postaje dotični objekt vakufu *mahlul*, koji njime može opet posve slobodno raspolagati. Kako se vidi, posjedovni odnošaji su tu vrlo neobični, a u Tašlihanu su bili, kao što su i danas u nekim zgradama, još zamršeniji, jer ima zgrada, gdje parcele nisu samo vertikalno, nego i horizontalno odijeljene tako, da se razizemno nalazi jedan vlasnik dućana, a više njega u prvom katu drugi. (Ć. Truhelka: Gazi Husrefbeg. Glasnik z. m. 1912, str. 189.)

Ali pod idžaretein zakup davala su se i gradilišta kao i pod mukatu. Za ovo imamo jedan lijep primjer iz 1726. Imaretski han, o kom je već bilo govora, izgorio je 1697, i kako ga vakuf nije mogao obnoviti kroz tri decenija, što vidimo iz ugovora sastavljenog između mutevelije Mehmed ef. sa braćom Mehmedagom i Ahmedpašom od 1 I 1139 (29 kolovoza 1726), dao je zemljište u idžaretein zakup. U ovom ugovoru čitamo, kako je došla pred kadiju množina ljudi od murtezike (vakufskih službenika) i iz čaršije i kako su rekli, da bi mnogo bolje i korisnije bilo, ako bi se zemljište imaretskog hana iznajmilo potraživaocima od strane vakufa sa dopuštenjem šerijata, sa idžarei muadželom i muedželom da sagrađe han na temeljima starog hana. Iz ugovora se vidi, da je gradilište bilo dugo 23, a široko 15 aršina, uz to su mu granice tačno određene. Šerijatski sud je obavijestio o ovome bosanskog valiju Abdullah pašu kao hasbi nazora⁵⁰ Husrevbegova vakufa, a ovaj je odredio, da izađe na lice mjesta komisija, sve tačno pregleda i da se izda hudžet, što je i učinjeno.

Na osnovu hudžeta, fetve i naloga spomenutog valije dao je mutevelija Mehmed ef. braći Mehmedagi i Ahmed baši spomenuto

⁵⁰ Počasni nadzornik.

gradilište, da na njemu sagrađe svojim novcem zgradu, da vakufu plate 100 esedi groša u ime muadžele i mjesečno 80 akči idžarei muadžele. Uz to je ugovoreno, da ako Bog da, kad god vakuf mogne podignuti imaret, a han bude potreban vakufu, da ga uzme sebi, a zgradu (valjada otštetu za zgradu) i muadželu njima povrati. U posjedu braću neka niko ne smeta, dokle budu u redu plaćali onih 80 akči mjesečno.⁵¹

II

Esnafi

Kakvih je obrta i obrtnika bilo u Sarajevu

Već je rečeno, da su Dubrovčani dolazili trgovačkim poslom u Vrhbosnu u drugoj polu XIV stoljeća, pa po tome sudeći i tada je bio naš grad trgovačko mjesto, makar i sporednijeg značaja. O kakvom naročitom obrtu u to doba nema nikakvih vijesti. Istom nakon turske okupacije Vrhbosne 1436 udomio se ovdje obrt i trgovina i kroz nekih 100 godina postade Vrhbosna ili Sarajevo jedno od najvažnijih trgovačkih i obrtnih mjesta na Balkanskom poluotoku, što ističu i strani putnici, koji ovuda prolaze. Zeno ističe Sarajevo kao trgovačko mjesto 1550,¹ a 78 godina kasnije stavlja naš grad Arthanasio Gergicco čak na prvo mjesto iza Carigrada, i kako ga je iznenadila naša čaršija, vidi se jasno po njegovu broju trgovačkih i obrtničkih dućana. Po Georgiccovu opisu bilo je tada 12.000 dućana, a to je bar jedanaest puta više, no ih je u istinu bilo.²

Kako se vidi iz zakladnica (vakfija) prvih decenija XVI stoljeća i najstarijeg sidžila, u kom je bilježen rad šerijatskog suda u 964 i 965 (1556 i 1557), cvali su već tada u Sarajevu s malim izuzetkom svi oni obrti, koje je zatekla okupacija Sarajeva 19 kolovoza 1878. Prema ovim izvorima uz neke neznatnije obrte bile su ovdje lijepo zastupane *metalna*, *kožarska* i *tekstilna* industrija. Svaka ova industrija sadržavala je u sebi razne obrte. *Metalnom* su se *industrijom* bavili kovači, klinčari (čelenkiri), bravari, nalčadžije,

⁵¹ Original u arhivu Gazi Husrevbegova vakufa.

¹ P. Matković: Putovanja po balkanskom poluotoku 16. vieka. Rad knj. 62.

² M. Batinić: Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. Starine Jugosl. akad. XVII, str. 126.

sablari i nožari, kazandžije, kalajdžije i zlatari; o *koži* su radili tabaci, sarači, čizmari, papučije i krznari; u *tekstilnoj* platnari, mutabdžije, kečedžije, kazazi, halači, terzije i kolčakčije. Uz ove obrtnike spominju se mlinari, aščije, halvadžije, pekari, buzadžije, mesari, tesari, klesari i dunderi, potkivači konja, samardžije, svjećari, brijači i nalundžije.³

Do kraja XVI i prvih decenija XVII stoljeća spominju se još ovi obrtnici: zvonari, kantardžije, puškari (tufekčije) i koredžije, urari (sahačije), firaledžije, pa čebedžije, jorgandžije, abadžije i koltukčije, kafedžije, križači duhana, luledžije, čibukčije, krčmari, fišekčije, češljari, bojadžije, nakaši (soboslikari), knjigovesci, a u XIX stoljeću limari, cipelari i tipografi. Svakako su mnogi od ovih obrtnika radili i prije 1557, ali se u rečenom sidžilu ne spominju.

Prema ovome za turske uprave u Sarajevu izrađivali su robu od raznih kovina i popravljali predmete od kovine ovi obrtnici: kovači, klinčari, bravari, nalčadžije, sabljari, nožari, puškari, zlatari, urari i limari; kožu su učinjali i od nje izrađivali razne predmete: tabaci, sarači (sedlari, remenari, opančari i nalundžije), čizmari, papučije, mestvedžije, telukčije, nalundžije, firaldžije i cipelari; tekstilnu su robu radili i tkaninu prerađivali platnari, mutabdžije, čebedžije, kazazi, halači, jorgandžije, kečedžije, abadžije, krojači, kolčakčije i bojadžije (sabbag). Pored toga radili su ovdje mlinari, pekari, mesari, aščije (restaurateri), halvedžije (slastičari), buzadžije, kafedžije, križači duhana, luledžije i čibukčije, krčmari, brijači, češljari i brdari, svjećari, koltukčije, samardžije i kaltakčije i nalbanti (potkivači konja), dogramadžije (stolari), klesari i dunderi, nakaši (bojadisari), knjigovesci, tipografi, fišekčije, dakle gotovo sve takvi obrtnici, kojih je bilo u svakom većem gradu onoga vremena.

Mnogi naši obrtnici stekli su svojim neumornim radom lijep imetak i za ljubav Božiju podigoše neki od njih džamije, škole, mostove, vodovode i sl. i za njihovo izdržavanje ostaviše gotovinu ili nekretnine kao zaklade ili vakuf.⁴ Neki su opet uvakufili dio

³ Isp. V. Skarić: Zanatska privreda u Sarajevu starih vremena. Vodič kroz II. zanatlijsko-industrijsku izložbu. Sarajevo 1924, str. 12.

⁴ Vakuf je zaklada, a svrha joj može biti religiozna, kao na pr. uzdržavanje džamija, tekija (derviški samostani) i osoblja, koje služi u njima; vjersko-prosvjetna, na pr. uzdržavanje vjerskih škola; i napokon dobrotvorna i opće korisna, kao na pr. uzdržavanje musafirhana (konačišta za siromašne putnike), vodovoda, mostova, putova i sl. Osnivač ovake zaklade ili vakif pri svakom uvakufljenju sastavi pred šerijatskim sudom

svoga imutka za tuđu zadužbinu i tako ovjekovječili svoje ime kao i osnivači džamija. Pojedini dijelovi grada (mahale) nazivahu se obično po osnivaču džamije, pa tako ima mahala, koje nose imena obrtnika, na pr. mahala Sarača Alije, Halača Davuda, Tabaka Hadži Sulejmana itd.

Uz obrt je cvala i napredovala, a s njim i opadala *trgovina*. Trgovalo se raznom robom domaćom i stranom. Pored domaćih trgovaca muslimana, katolika, pravoslavnih i Židova bilo je i stranaca Dubrovčana, Talijana, a u XIX stoljeću Francuza i Nijemaca, ali vazda u vrlo malom broju. I domaći su trgovci išli u strane zemlje. Godine 1581 poslao je papa Grgur XIII stonskog biskupa fra Bonu Drakulića, da pohodi sarajevske katolike, a na toj milosti zahvaljuje se 24 svibnja iste godine 14 sarajevskih trgovaca, među kojima bijahu 3 Talijana i jedanaest domaćih sinova.⁵ Koliko je trgovaca drugih konfesija toga vremena bilo, dakako, ne zna se. Tada, prije i kasnije trgovalo se kožom, stokom, željeznom, tekstilnom i kolonijalnom robom, obućom, oružjem, duhanom i domaćim proizvodima (žito, brašno, vosak, krzno i vuna), ljekarijama, mirođijama i kozmetičkim predmetima, knjigama, papirom i građevnim materijalom itd. Kao sjedište trgovaca spominju se 3 bezistena, Tašlihan, Zazrdani (Trgovačka ulica) i Atarska čaršija (drogeristi).

Sarajevo je kao trgovačko mjesto privlačilo mnoge kupce sa strane. Godine 1658 ističe Quiclet u svom opisu kao neko čudo sarajevsku čaršiju, gdje se nedjeljom skupi neizmjereno mnogo svijeta i izloži mnogo robe na prodaju.⁶ Iako se ova vijest odnosi na kupce iz sarajvske okoline, dolazili su ovamo trgovci iz cijele Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja, da se podmire raznom robom, kako je to zapazio i opet jedan Francuz imenom Roux la Mazelier god. 1808.⁷

zakladnicu (vakfiju ili vakufnamu), u kojoj je tačno napisano, što je uvakufio (gotovinu ili nekretninu) i u što će se prihod trošiti. Svako je uvakufljenje trajno i ne smije se mijenjati. Upravitelj jednog vakufa zove se mutevelija. Osim ovog pravog vakufa (srfvakuf) ima još jedna vrsta vakufa, a to je evladijet vakuf donekle sličan fidei comisu. Pri ovakvom uvakufljenju određuje se samo dio prihoda u dobrotvorne ili bogoštovne svrhe, a najveći dio ostaje potomcima vakifovim. I ovi se objekti ne smiju prodavati.

⁵ Fermendžin: Acta Bosnae, str. 314.

⁶ Č. Truhelka: Opis Dubrovnika i Bosne iz god. 1658. Gl. z. m. 1905, str. 432.

⁷ V. Jelavić: Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807—1814. Gl. z. m. 1904, str. 458.

I trgovci su dizali zadužbine i svoj imutak vakufili u bogotovne i dobrotvorne svrhe.

Esnafi

Kao po drugim obrtnim gradovima Istoka i Zapada tako su i u Sarajevu obrtnici, a i trgovci imali svoje organizacije, koje se zvali esnafi (cehovi). Svi obrtnici, koji se bave jednim istim obrtom, čine jedan esnaf, na pr. abadžije, češljari, potkivači konja (nalbanti) itd. Bilo je esnafa, u kojim su organizirani razni, ali slični obrti; na pr. *građevinarski*: stolari, klesari, dunderi i trgovci građevnim materijalom ili *čerestedžije*; *kovački* su *esnaf* činili kovači, bravari, nalčadžije, klinčari, puškari, sabljari, nožari, kantardžije i zildžije. Svaki je esnaf imao svoju upravu i bio potpuno autonoman i posve nezavisan od drugog esnafa, ali su svi esnafi imali iste statute u upravnom pogledu. Ako je u jednom esnafu bilo udruženo više raznih, ali po poslu sličnih obrtnika, nijesu se smjeli miješati jedni obrtnici u posao drugih. Tako na pr. nije smio dunder praviti one stvari, što je pravio stolar, kako se to jasno vidi iz jednog akta iz 1775.⁸ Prvi trag esnafu u Sarajevu nalazimo početkom XVI stoljeća; tada su već krojači bili organizirani, jer se 1524 i 1538 spominju krojačke čehaje.

Kako su Osmanlije donijeli ovamo razne obrte i organizaciju, donijeli su i nazive esnaf (ceh), zanat (obrt), zanatlija (obrtnik) i mnoge druge, koji se kod nas udomačiše i isključivo se upotrebljavahu do najnovijeg vremena. Riječ *esnaf* plural je arapske riječi sunufun, a znači razred, vrsta, red ili slobodno uzeto organizacija. *Zanat* dolazi također od arapske riječi san-at, a znači zanimanje. Pored izraza donesenih s Istoka ima lijep broj njemačkih, naročito u rudarskoj terminologiji, a donesoše ih prvi kolonisti Sasi u naše rudnike. (Vidi Metalna industrija.)

Privilegovan položaj Sasa i navika s jedne strane i organizacija esnafa donesena s Istoka stvoriše posebnu organizaciju esnafa kod nas, specijalno u Sarajevu, koje se tokom vremena pretvori u *esnafsku republiku*.⁹ Ovo se naročito počelo sve više ispoljavati nakon druge opsade Beča, i što je više opadala moć i ugled centralne vlasti, to je sve esnaf postajao moćniji faktor u javnom životu

⁸ Rukopis u Balkanskom institutu br. 1800, fol. 57.

⁹ Dr. M. Zildžić: Zanati i zanatlije kod nas. Kalendar »Huriyet« za 1924.

našega grada. Ovu je činjenicu uočio 1808 francuski konzul u Travniku David i u jednom izvještaju svojoj vladi piše među ostalim, kako u Sarajevu postoji neka vrsta *oligarhijske republike*, koja namjerno radi u svemu protiv onoga, što vezir radi.¹⁰

Ovu su oligarhiju uglavnom sačinjavali esnafski prvaci. Oni su bili vrlo moćni. U njih su uvijek upirali oči obrtnici, koji su ih birali, preko njih je vlast vršila svoje odredbe i bez njih se ne čita i ne proglašuje carski ferman i vezirska bujrukdija. Na njihov se poziv zatvara čaršija usred bijela dana, a to je bio znak protesta protiv fermana iz Stambola, bujrukdije iz Travnika ili nepoćudne odredbe i nepravedne osude mule sarajevskog. To je način demonstracije onog vremena i prvi znak pripreme za otpor. Sve je to bilo lijepo, dok su age Sarajlije i esnafski prvaci bili istog mišljenja, ali kada bi se među njima pojavila nesloga, prirodna bolest slavenska, nastale bi smutnje i nemiri, a iz njih katkada planuo građanski rat i prolila se bratska krv, zaredali bi crnji dani od onih iza požara, poplava i zaraznih bolesti. Sjetimo se samo onih teških dana, kada 1681 navali razjarena svjetina na šerijatski sud, usmrti na grozan način mulu i njegova zamjenika, a naročiti komesar poslan iz Carigrada, da izvidi ovu stvar, osudi i pogubi devetnaest začetnika ovih nemira, šestoricu progna, a od ostalih Sarajlija naplati 250 kesa globe i 25 kesa raznih troškova.¹¹ Svakome su poznavaoocu prošlosti Sarajeva dobro poznata žalosna vremena građanskog rata (1747—1756),¹² grozni dani za pašovanja Dželalina (1822),¹³ burni dani protiv reforama Mahmuda II, ukinuće jeničara i strašni pokolj Abdurrahim paše (1826—1827)¹⁴ i njegov izgon u Travnik (1828), pokret Zmaja od Bosne i njegov slom (1831—32), izgon paše Vedžihije i redovne vojske (1836),¹⁵ buna Ahmed Munib efendije Glode (1840), pobuna protiv pašine odredbe za dizanje vojske (1848),¹⁶ jadi i nevolje za Omer paše Latasa (1850—52) i napokon predoku-

¹⁰ V. Jelavić, o. c. str. 458.

¹¹ Prema jednom rukopisu u arhivu zem. muzeja. Isp. Bašagić: Kratka uputa u prošlost B—H., str. 79.

¹² R. Muderizović: Kronika Mula Mustafe Bašeskije. Gl. z. m. 1918 str. 29. Iz ovoga vremena potječe poznata pjesma o braći Morićima, što se još i danas pjeva.

¹³ Po carskom fermanu i pašinoj bujrukdiji prognano je iz Sarajeva 11 buntovnika. Sidžil 62, str. 75 i 84.

¹⁴ Kalendar »Pravda« za 1929, str. 54 i dalje.

¹⁵ Bašagić, o. c. str. 150.

¹⁶ R. Muderizović: Popis sarajevskih zanatlija iz god. 1848. Gl. z. m. 1929, str. 5—8.

paciono doba i zauzeće Sarajeva (1878). Svi su ovi događaji najuže vezani s obrtnicima, glavnim predstavcima grada Sarajeva.

Premda su i ovdje esnafi imali neke vjerske ceremonije kao i po drugim krajevima, ipak tu nijesu bili isključeni od obrta nemuslimani, kao što je to bilo drugdje sa Židovima. Već od XVI stoljeća žitelji Sarajeva pripadaju četirima konfesijama (muslimani, katolici, pravoslavni i jevreji). I dok su na pr. u Hrvatskoj bili isključeni Židovi iz obrta zbog vjerskih ceremonija ceha,¹⁷ ovdje je svaka konfesija za se obavljala te ceremonije i slavila svoje pirove, a imali su zajednički esnaf i zajednički su priređivali izlete prigodom osposobljenja šegrtu za kalfe i kalfi za majstore. Kako se vidi iz očuvanih esnafskih popisa, u zlatarskom su esnafu bile zastupane sve četiri konfesije, u kovačkom je bilo muslimana, katolika i pravoslavnih, a isto tako u kazaskom. (Vidi kazazi.) Nije nam se sačuvao ni jedan popis ćurčijskog esnafa, ali se zna po drugim vijestima, da je krznara bilo u XVI stoljeću i muslimana, dok su od XVIII stoljeća ovamo isključivo kršćani i to najvećim dijelom pravoslavni, ali je bio i po koji katolik. Iz triju popisa priložnika za pravoslavnu crkvu od 1682, 1762 i 1769,¹⁸ i jednog sudskog akta od 1773¹⁹ saznajemo, da je pravoslavnih bilo ćurčija, pekara, timurdžija (kovača), građevinara, samardžija, safundžija, krojača i zlatara, ali oni nijesu činili samostalne esnafe, kako to uzima g. Vladislav Skarić.²⁰ Kako su pravoslavni zasebno slavili svoje pirove, mogla ih je samo njihova crkvena vlast smatrati zasebnim esnafima među svojim pripadnicima. Pravoslavnih je bilo još mehandžija i ćebedžija, a u malom broju i brijača, mlinara, aščija i mesara.

Koliko je kada bilo obrtnika u pojedinim esnafima i cijeloj čaršiji, ne zna se, jer nam se za cijelo ovo vrijeme nije očuvao niti jedan popis od cjelokupne čaršije. Iz godine 1848 imamo jedan djelomičan popis, u kom je navedeno 25 esnafa sa 1596 obrtnika i trgovaca, i izdvojimo li sedam esnafa raznih trgovačkih struka sa 530 trgovaca, onda ostaje 1066 obrtnika u 18 esnafa, ali ovo su sami muslimani, jer obrtnici drugih konfesija nijesu bilježeni, kao ni mu-

¹⁷ Dr. J. Matasović: Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj, dr. Imbro Ignjatović Tkalac. Beograd 1926, knj. II.

¹⁸ V. Skarić: Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17 i 18 vijeku. Sarajevo 1928, str. 69 i 70.

¹⁹ Kronika M. E. Kadića.

²⁰ V. Skarić, o. c. — N. T. Kašiković: Esnafski pirovi u Bosni i Hercegovini. »Bos. Vila« 1886, str. 327 i dalje.

slimani kalfe i šegrta spod 20 godina, pa pekari, građevinari i kafedžije kao esnafi. Popis je sastavljen po nalogu bosanskog namjesnika Mehmed Tahir paše. 7 lipnja 1848 zaključeno je u Travniku, da se s obzirom na kritično stanje u Austriji, Mađarskoj i Hrvatskoj preduzmu sve mjere opreznosti u Bosni. Sarajevo je trebalo dati 1700 pričuvnika, 100 tovara pšenice i 500 tovara ječma. Što se tiče hrane, pristadoše Sarajlije, ali uputiše u Travnik pretstavku i izjaviše, da ne mogu dati 1700 ljudi; ali ako domovina dođe u opasnost, pripravnici su svi od 7 do 70 godina poći na obranu. Zbog ovog neposluha poslana je ovamo redovna vojska, došao je i sam Tahir paša, a u znak protesta zatvori se čaršija. Dvadesetpet kolo-vođa prognao je paša u Hanju na Kreti, a da ne plane buna u Sarajevu nakon njegova odlaska, naredio je, te je uzeta kefilema, t. j. obrtnici i trgovci muslimani jamčili su jedan za drugog, a nemuslimane su držali vjernim carskim podanicim i od njih nijesu to tražili, pa tako ne znamo, koliko ih je bilo u kome esnafu. Koliko sam mogao utvrditi, bila su u Sarajevu 32 obrtnička esnafa.

Uprava esnafa

Svaki esnaf ima svoju upravu, sastavljenu od više najuglednijih lica, što ih biraju obrtnici dotičnog esnafa. Na čelu esnafa je čehaja (cehmajstor), uvijek musliman. Važniji su funkcioneri uz čehaju kalfabaša, ustabaša i čauš,^{20a} a pored njih imali su neki esnafi bajraktara, doadžiju i ehibabu ili ahubabu.

Čehaja je ravnao esnafom i na svakom mjestu štitio njegove interese; on je posrednik između vlasti i esnafa. Birali su ga majstori i kalfe na neizvjesno vrijeme i uvijek su ga mogli skinuti s časti, ako nije valjano vršio svoju dužnost.

Bez njegova dopuštenja ne proglašuje se šegrt za kalfu, a kalfa samostalnim majstorom. Niko ne može otvoriti nove radnje bez njegove dozvole, a ne može se nikome ni zatvoriti bez njegova znanja. On je određivao, koliko šegrta smije držati koji majstor. Čehaja prima tužbe, vodi istrage i rasprave i određuje kazne kalfama i majstorima, a u većim prestupcima i šegrtima.

U nekim se esnafima zvao čehaja imenom obrta s dodatkom baši (glava), na pr. čurčibaša, habasbaša ili ekmekčibaša (glava pe-

^{20a} Čehaja od pers. kethoda; kalfabaša od arap. chalifa, zamjenik; jigit od tur. jigit, hrabar mladić ili junak; ustabaša od pers. ustad, majstor, umjetnik; čauš od tur. čavš, kurir.

kara), bakalbaša, mumdžibaša itd. Neke je ćehaje nakon izbora potvrđivao sam sultan beratom (dekretom). Tako se zna, da je ponovo izdan berat pekarskom ćehaji Mustafabaši Hamaloviću sredinom džumada II 1186 (1772), a odmah iduće godine postavljen je nalbantski ćehaja Salih halifa isto carskim beratom. Čurčibaše su također postavljane carskim beratom na prijedlog sarajevskog kadije, ali mi nije poznato, da ih je esnaf birao. Da li se ovako postupalo i kod drugih esnafa, ne znam, jer za to nema nikakvih podataka.

Neki su esnafi morali prijaviti izbor ćehaje šerijatskom sudu, kako se to vidi iz sidžila prve pole XIX stoljeća, dakle iz vremena čestih nereda i nemira. Tu nalazimo preko dvadeset bilježaka o skidanju i postavljanju ćehaja s drugim funkcionerima u kazandžijskom, krojačkom, građevinarskom, gvoždarskom, kovačkom, pekarskom, mesarskom, svjećarskom i bakalskom esnafu.²¹ Skoro svaki put stoji, kako je ćehaja izabran jednoglasno (bilitafak). Čini se, da su neke ćehaje skinute na mig vlasti. Ovo je moglo biti samo u onim teškim vremenima, jer se prije u esnafske samouprave, koliko se zna, nije vlast miješala, štaviše sa najvišeg se mjesta štitila prava i privilegije esnafa. Za ovo imamo lijep primjer s pekarskim ćehajom Mustafom Hamalovićem. Njega je kadija skinuo odlukom od 9 safera 1186 zbog neposluha, a postavio Mula Hasana sina Osmanova i predložio, da mu se izda berat ne pitajući esnaf, pa kako je već rečeno, ponovo je došao berat Hamaloviću.²²

Pobuna od godine 1848 dovela je do ukinuća prava, da esnafi biraju samostalno sebi ćehaje. Bujruldijom od 13 ševala 1264 (12 rujna 1848) postavio je Mehmed Tahir paša nekog Osmanagu za ćehaju handžijskog esnafa. U ovoj se bujruldiji ističe, kako su za ćehaje pojedinih esnafa postavljani ljudi, koji su ometali red i poradak u zemlji i time stvarali nesigurnost i nespokoјstvo kod stanovništva, a to je protivno onome, što sultan želi, pa se ubuduće zabranjuje esnafu skidati i postavljati ćehaje bez privole vlasti. Ako jedan esnaf nije zadovoljan sa svojim ćehajom, ima to prijaviti vlasti, ova će stvar izvidjeti i ako razlog bude opravdan, izvijestit će o tom vezira, a ovaj će naročito bujruldijom imenovati novog ćehaju, kojeg mu predloži vlast u dogovoru s prvacima esnafa. Po ovoj bujruldiji ćehaje su morale dati pismeno očitovanje, da će svoju dužnost vršiti u potpunom skladu s interesima države. Čini

²¹ Sidžil 55—81.

²² Prijepis berata u kronici M. E. Kadića.

se, da su ove godine skinute ćehaje svih esnafa, za koje se držalo da su nepouzdati, a novi postavljeni vezirskom bujruđijom. Koliko mi je poznato, ovo je prvi i zadnji put, gdje je vlast ovako duboko zadrila u autonomiju esnafa. Ova Tahir pašina odredba poštovala se, dok je on Bosnom upravljao (umro je u Travniku 20 svibnja 1850).

U svakoj deputaciji, koja dolazi pred kadiju u općem interesu grada, uvijek su ćehaje dobro zastupane. Početkom rebiul - evela 1109 (oko 20 rujna 1697) traže prvaci grada i čaršije, da se pregledaju vakufski računi, jer su u većini vakufa imami i mujezini mutevelije, koji jedu vakufski novac, što kadija odmah nalaže. U ovoj je deputaciji bilo devet ćehaja.²³ Među odličnicima grada bilo je dvanaest ćehaja kod kadije u svibnju 1707 i tražili su, da se ostave u Sarajevu neki povjerenici.²⁴ Tačnost i ispravnost popisa zlatarskog esnafa 1777 zajamčilo je dvanaest ćehaja.²⁵ Često ih susrećemo kao svjedoke na raznim ispravama, naročito na zakladnicama.

Koliko su bile uvažene poglavice esnafa, vidi se i po tom, što se i danas čuju u pučkom govoru riječi ćehajiti i oćehajiti. Oćehajiti znači nečem cijenu odrediti ili nešto procijeniti, a ćehajiti se kaže, kad neko nije sporazuman, da mu se nepoćudan u posao miješa, na pr.: Što će on meni ćehajiti. Samo mi je poznat jedan slučaj, gdje je ćehaja radio protiv interesa jednog dijela esnafa.

Kako je već spomenuto, najsiromašniji su obrtnici donosili svoje rukotvorine u hanove i trgovcima prodavali. Mnogi od njih nijesu imali ni dućana, pa su radili doma. Čizmedžijski ćehaja Mustafa halifa zabranio je ovoj sirotinji svog esnafa ovaku trgovinu, a oni se pritužiše šerijatskom sudu na ovaj postupak navodeći, da je to stari običaj, i uz to dodadoše, da ćehaja stoji u sporazumu s trgovcima obućom (kafafima) i ovo čini, da trgovci uzmognu kupovati njihove proizvode ispod cijene, što je opet protiv starog običaja. Kada se kadija uvjerio od vjerodostojnih ljudi, da je stvar onaka, kako su ovi siromasi (fukara ve dedurment) izjavili, izdao je 7 reb. I 1154 (23 V 1741) muraselu i uputio je ćehaji, kojom mu zabranjuje raditi protiv starih običaja i šerijata, te stoga da ne smeta sirotinju, koja svoju robu prodaje po hanovima i od toga živi.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Original ovog popisa u g. Sulejman ef. Mašića.

Kako se iz istog izvora vidi (rukopis u bivšem Bbs.-herc. institutu broj 1817), nije se ćehaja htio pokoriti ovoj odluci, jer ga ova sirotinja tuži kadiji u istoj stvari pet dana kasnije i traži, da se ovaj ćehaja skine, a za novog ćehaju predlažu Huseina Simitovića. Kadija je ovo sve javio u Carigrad, odakle je stigao ferman, kojim se zaštićuje ovaj stari običaj.

Kalfabaša je poslije ćehaje najuglednija ličnost, a u nekim je esnafima uživao od njega veći ugled, kao na pr. kod kazaza i sarača. Njegovo je područje rada u esnafu; on je inspektor rada. Nadzirao je, da li se pojedini predmeti izrađuju onako, kako treba i kako je običaj; njegova je briga bila, da rad bude čestit u skladu s dostojanstvom esnafa. Svako otpustanje od utanačene mjere i propisa izrade strogo se kažnjavalo. U odsutnosti ćehaje zastupa ga *kalfabaša*.

Pored toga, kako mi je pripovijedao Muhamedaga Ramić, *kalfabaša* se brinuo o priređivanju velikih esnafskih izleta i zimskih sijela u pojedinim članova esnafa. Kada je bilo u nekoga od esnafa sijelo, onda bi dotični sjedio u svojoj kući kao i gosti, pušio čibuk i razgovarao, a *kalfabašina* je briga bila, da gosti budu primljeni i pogošćeni, kako treba. Za ovo imam donekle i pismene potvrde. U jednom obračunu od 1819 godine za kazaski izlet i svečanost kušanme stoji, da je troškove učinio *kalfabaša*.²⁶ Neki sarač Hasanbaša priređivao je u svojoj kući godine 1778/9 zimska sijela, a među posjetiocima spominje se i sarački *kalfabaša* Ahmed.²⁷

Jigit ili *jigitbaša* izvršni je organ odbora ili esnafske londže. Sličnu čast imali su i derviši reda bektašija. Ne znam, da li je svaki esnaf imao ovoga funkcionera. Iz esnafskih knjiga znam, da su ga imali sarači i kazazi, zatim se ovaj funkcioner spominje kod pekara, tabaka i krojača. U jednoj ispravi iz 1696²⁸ navodi se *jigit* uz pekarskog ćehaju i čauša, u tabačkom esnafu 1817²⁹ uz ćehaju, a krojači su došli 1827³⁰ pred šerijatski sud i izjavili, da su izabrali ćehaju, *jigita* i čauša.

Ustabaša je stručni organ. To je najbolji majstor u jednom esnafu. Njegovo je mišljenje mjerodavno, kad se posumnjalo u

²⁶ Original u biblioteci Gazi Husrevbegove džamije u Sarajevu.

²⁷ Gl. z. m. 1918, str. 57.

²⁸ Kronika M. E. Kadića.

²⁹ Sidžil 60, str. 13.

³⁰ Sidžil 65, str. 3.

solidnost rada kojeg majstora. On je egzaminator na ispitima šegrta. Ustabaše i jigiti ne biraju se od polovice prošlog stoljeća.

Čauš. Svaki ćehaja ima svoga pomoćnika, a to je čauš. Njegova je dužnost vršiti ono, što mu nalaže ćehaja. On saziva upravu na vijećanje, sakuplja novac za bolesnog i siromašnog obrtnika, oglašuje naloge ćehaje esnafu. Poziva goste na izlet, na testirsku gozbu, sijelo itd. Umre li koji od obrtnika ili neko od ukućana kojeg člana esnafa, čauš to oglašuje od dućana do dućana i poziva na sprovod (dženazu) u toliko i toliko sati. Pored toga pripadalo je u dužnosti čauša kovačkog esnafa, da pri svakom jačem vjetru obiđe sve dućane i naloži majstorima, neka smjesta podunu vatru, pa premda su ovi obrtnici najviše baratali vatrom, iz njihovih se dućana javilo najmanje požara. Za čauša se birao uvijek mlađi majstor ili stariji kalfa.

U građevinarskom esnafu birao se čauš u prvoj polovici XIX stoljeća svake godine i to uvijek kršćanin, a svaki je izbor prijavljen šerijatskom sudu i zaveden u sidžil.³¹

Bajraktar (zastavnik). Svaki je esnaf imao svoj bajrak (zastavu) i svog bajraktara i njegova dva zamjenika ili jamaka.

Zelen ga je barjak poklopio,
A jamaka kita od barjaka.

Zna se, da su obrtnici imali svoje bajrake (zastave) još 1658. Do u naše dane očuvalo se pet esnafskih bajraka i to kazaski, tabački, sarački, krojački i zlatarski. Kazaski se bajrak čuva sada u biblioteci Begove džamije, dug je 3,5, a širok 2 m, od svile, zelenkaste boje sa deset krasno izrađenih kita, koje su kazazi izradili kao sebi. U Zemaljskom muzeju u Sarajevu imaju još dva esnafska bajraka slične veličine, jedan je tabački, a drugi sarački.

Tabački se bajrak čuvao do zadnjih godina u staroj tabačkoj obitelji Hadžialajbegović, iz koje je bio i posljednji ćehaja. Nekih desetak godina iza okupacije oduzet je zajedno s tabačkim arhivom od Salihage Hadžialajbegovića silom i pohranjen u Zemaljski muzej. Organi vlasti prisilili su Salilagu, da im otvori magaz, da je pretraže, jer je tobože prijavljen, da ima oružja, a za to nema dozvole. U magazi je nađena zaista jedna stara puška, esnafski bajrak i arhiv i sve je odneseno. Bojeći se Salilaga kazne nije tražio, da mu se povrati bajrak i arhiv. Ovo mi je pripovijedao Hadži Muhamed-

³¹ Sidžil 55—81.

aga Handžić, potomak stare tabačke porodice, a ovaj je to čuo od rahmetli Salilage Hadžialajbegovića. Hadži Hafiz Tabak priča mi je, da je bajrak neko od tabaka prodao muzeju, ali ovo nije tačno. U arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu nema nikakvih spisa tabačkog esnafa i šta je s njima bilo, ne zna se. Nijesam mogao saznati, na koji je način dospio sarački bajrak u Zemaljski muzej.

Krojački je bajrak zelene boje, dug 2.1, a širok 1.8 m, a na njemu je samo jedna kita. Na bajraku je napisana šehadet kelima.³² Ovaj je bajrak vlasništvo jednog potomka krojačkog bajraktara. Pred nekoliko godina pripovijedao mi je rahmetli Hadži Muhamedaga Kumašin, kako se za vrijeme svjetskog rata negdje zagubio bajrak zlatarskog esnafa. Za kovački bajrak znam iz jednog akta iz 1825.³³ U kolovozu 1788 razvio je sarajevski mula tabačku zastavu na vojnu protiv Austrije.³⁴

Esnafske su se zastave upotrebljavale u esnafske svrhe, razvijali su ih prigodom izleta, različitih svečanosti dolaska i odlaska paše.³⁵

Doadžija. U mnogim esnafima bilo je među muslimanima ljudi, koji su posjedovali lijepu vjersku naobrazbu i vršili uza svoj obrt razne vjerske službe, kako ćemo to kasnije vidjeti u trećem dijelu ove radnje. Jedan od ovih činio je dove (molitve) pri raznim vjerskim ceremonijama esnafa i po tome se zvao doadžija. On nije pripadao u upravu esnafa. Naročitog doadžiju imali su sarači, tabaci, čizmedžije, krojači i kazazi, a sigurno i mnogi drugi esnafi.

Svi veći esnafi imali su među sobom po jednog čovjeka, koji je znao Hamzinu Risalu naizust. Ovo je jedno tursko djelce od nekog Hamze, koje govori, kako treba trgovati, raditi i zarađivati, a da se pri tom čovjek ne ogriješi.³⁶ Ne znam, da li je i ovo bila dužnost doadžije.

Ehibaba ili *ahubaba* bio je šejh i zastupnik poglavice jedne tekije u Kršcheru u Maloj Aziji, pa budući je on imao posla s ta-

³² Temeljna nauka islama: Nema boga osim Allaha, a Muhamed je njegov poslanik.

³³ Sidžil 65, str. 3.

³⁴ Gl. z. m. 1918, str. 84.

³⁵ Dr. Č. Truhelka, o. c. str. 4331.

³⁶ Jedan primjerak ima gosp. direktor Aleksandar Poljanić, a prepisao ga je neki Mustafa, sin Džafer hodžin, u jednom selu blizu Visokog, 25 ševala 1171 (1758). Ovaj Hamza napisao je svoje djelce (Risalu) negdje oko godine 1600, a rodom je Turčin.

bacima, to ćemo se s njim pobliže upoznati, kad budemo govorili o tabacima.

Odbor i esnafske skupštine. Čehaja s ostalim funkcionerima i najuglednijim majstorima sačinjavao je *odbor esnafa*, a mjesto, gdje se sastajao na vijećanje, zvaše se *londža*. Isti je izraz služio za odbor i za esnafsku skupštinu. »Tako je londža karar³⁷ učinila.« U svim zamašnjim stvarima savjetovao se čehaja s odborom a s njim je stvarao i sve važnije odluke, kojim se pokoravao cijeli esnaf. Nije mi poznato, da se ikad esnaf ili pojedinac pritužio na zaključke londže. Odbor je vodio brigu, koliko je koji šegrt na zanatu i kada ga valja osloboditi. Čehaja je sazivao i *esnafske skupštine* prema potrebi, a na njima su pravo glasa imali samo majstori, dok je kalfama bio pristup dopušten kao publici, ali pri izboru odbora imali su pravo glasa. Skupštini je pretsjedao čehaja, a ako ovog nema, onda esnafski kalfabaša. Skupština je birala funkcionere esnafa i najviše se bavila određivanjem cijene robi i povišicom plaće kalfama. Dok su god bile esnafske organizacije čvrste, dotle su i cijene istim predmetima bile iste u svakom dućanu.

Za ilustraciju rada londže neka nam posluže zaključci, što ih stvoriše bakali 1816.

Bivši ser-atik Sulejman aga, koji je ovaj put jednoglasno izabran bakalbašom bakalskog esnafa, učinio je po esnafskom običaju londžu, pa prebravši spomenuti esnaf lihware su i nedostojne izbacili,³⁸ a ostali su se obavezali, da će razne životne namirnice, koje su nabavili i kupili, prodavati od deset za dvanaest (10 : 12) te da će na taj način poštovati ovaj propis i uvjete. Vlasnicima životnih namirnica, koji ih donesu sa strane, ne će zabranjivati da ih sobom prodaju, a da svjećari (mum džije) ne daju svojih svijeća na stranu u druge kotareve, te ako to bude koji činio, da mu se zabrani i da se kazni.

Ove zaključke saopćili su šerijatskom sudu sa zahtjevom, da ih unese u sidžil, što je i učinjeno 9 redžeba 1231 (5 VI 1816).³⁹

³⁷ Zaključila ili za shodno našla.

³⁸ Obrtnik ili trgovac, koji je udarao pretjeranu cijenu robi, zvao se katal. Ovaj se izraz i danas čuje.

³⁹ Sidžil 56, str. 4.

Esnafski statuti

Osim tabaka svi su se ostali esnafi u raznim poslovima držali svojih starih običaja, koji su tokom vremena postali norme, pa ih za to zovem esnafskim statutima, ma da nijesu pisani, no su predajom prelazili s koljena na koljeno. Svi su ih dobro poznavali i po njima se vladali i stariji mlade u njih upućivali. Tabaci su imali pisane statute t. zv. šedžeru ili pirnamu (v. Tabaci).

Prema »starim običajima« tačno su određeni poslovi esnafa, odnos jednog esnafa prema drugom i odnos esnafa prema vlasti. Tačno je određen minimum i maksimum vremena, dok šegrt postane kalfom, a kalfa samostalnim majstorom. Isto su tako precizno određeni odnosi između majstora prema kalfi i šegrtu; način, kako se biraju pojedini funkcioneri odbora i njihova kompetencija; što pripada u kompetenciju odbora, a što skupštine, kako se određuju i izvršuju kazne. Svaki je obrtnik mogao otvoriti dućan samo u čaršiji svoga esnafa; sarač je mogao otvoriti dućan u Saračima, kazandžija u Kazandžiluku, čizmar u Čizmedžiluku itd. Izuzetak su činili stolari, kafedžije, mesari, bakali i još neki brojno slabiji obrtnici.

Po starim običajima određivale su se i *kazne*. Izricao ih je obično čehaja, a koji put i cijela londža. Bile su različite i katkada vrlo oštre, a zavisile su dakako o težini prekršaja. Osobito su strogo kažnjavali one, kod kojih se uhvatila kakova prevara (hillā). Svaka se kazna odmah izvršavala. Najobičnije su kazne batine po tabanima, zatvaranje dućana na izvjesno vrijeme (3—15 dana) i zatvaranje dućana na uvijek i degradiranje majstora na kalfu. Najveća je kazna bila betdova (prokletstvo).

Ako je neko bio kažnjen privremenim zatvaranjem dućana, onda bi dućan stajao napola otvoren, vlasnik je mogao sjediti u dućanu, ali raditi i trgovati nije smio. Alat je bio pokriven zastiračem i stajao na stolu. Ovaku bi kaznu izvršavao čehaja s još jednim članom uprave.

Negdje pred 150 godina napravio je neki terzija feredžu po želji mušterije za 150 groša. U ono doba stajala je feredža oko 100 groša. Čuvši za ovo čehaja sazvao je londžu i osudiše zatvoriti dućan dotičnom majstoru, jer se ovim uvodi moda (bidat). Osuda je po običaju odmah izvršena. Čehaja je s ostalim odborom otišao u dućan dotičnog majstora i pokrio mu bijelim platnom terdžah (stol). Tim je osuda izvršena. Ovo sam slušao od više starih ljudi.

Prokletstvo se sastojalo u tome, što bi se uz odbor iskupili i majstori, otišli u dućan onoga, ko je osuđen, jedan bi ga prokleo, a ostali bi to popratili sa: Amin! Kako stari ljudi pričaju, ovako prokleti ljudi udarili bi u poslu natrag — propali bi i došli na prosjački štap.

Stare su običaje poštovale i uvažavale i onovremene *vlasti*, kako se to vidi iz poznatih izvora. Esnaf je rijetko tražio intervenciju vlasti, nastojao je svaki spor riješiti u esnafu posredovanjem dobrih ljudi, kao ono godine 1771, kad se vodila prepirka između sarajevskih i mostarskih čebedžija radi kupovanja vune u Sarajevu i prodavanja u inozemstvu (vidi čebedžije). Kad se u esnafu javila kakva zloporaba, kojoj londža nije mogla stati na kraj, utekao bi se esnaf vlasti za pomoć, a po koji put zatražio je i zaštitu od konkurencije.

Godine 1776 prisilio je šerijatski sud neke kazandžije, koji su bili povisili nadnice radnicima bez prethodnog sporazuma s ostalim, da to opozovu, jer se takav postupak protivi redu i običaju esnafa.

Sarajevski kadija podnio je bosanskom veziru 9 rujna 1820 ovaj podnesak:

»Dosta veliki broj starijih i uglednih majstora kazaskog esnafa pritužuje se, da od nekog doba mnoge kazaske kalfe, a i drugi, koji nijesu izučili zanat, iz koristoljublja, a protivno dosadašnjem redu i običaju obrtničkom, kupuju direktno od ipekčija⁴⁰ svilu, pa je onda izrađuju i da im izrađeni predmeti budu na vagi teži, kvase ih zejtinom i maslom i na druge slične načine prave varke, dok drugi opet izrađenu svilu dobavljaju iz tuđe zemlje i prodaju stranim trgovcima. Prije je bio red i običaj, da izučene kalfe otvore dućan i u njemu prodaju izrađenu svilu, koju su sami kupili od ipekčija, a oni, koji nijesu otvorili dućana, uzimali su svilu od majstora vlasnika dućana, prerađivali je uz određenu cijenu, a izrađenu robu povraćali onomu, od koga su svilu uzeli. Pošto se ovaj postupak ne podudara sa starim redom i znatno oštećuje obrtnike, mole ovi, da se od divana⁴¹ isposluje jasna i striktna buj-ruldija, kojom se neizučenim zabranjuje kakav mu drago rad sa produktima ovoga zanata, a izučeni kalfe, koji ne žele otvarati dućana, da uzimaju svilu samo od majstora, vlasnika dućana, pre-

⁴⁰ Producent svile.

⁴¹ Vezirsko vijeće ili sam vezir kao namjesnik u jednoj pokrajini.

rađuju je valjano i povraćaju onim, od kojih su je primili, kao što je to otprije bilo.

Uvjerivši se kadija od drugih vjerodostojnih obrtnika, da se opisani slučajevi u istinu događaju, moli vezira, da se ova molba zadovolji. Početkom zilhidžeta 1235.«

Na ovo je stiglo rješenje od 11 ševala 1236, kojim se taj kadijski podnesak odobrava i nalaže, da se stari običaji čuvaju, a neosposobljenim se zabranjuje miješati u poslove obrta.⁴²

27 veljače 1833 došlo je na šerijatski sud više trgovaca, obrtnika i starih ljudi i izjavili, da se odvajkada bavio svaki esnaf samo svojim poslom, a da se nije laćao uz to tuđeg posla i tako o svom poslu radio i zarađivao. Od nazad nekog vremena dolaze i donose robu ovamo strani trgovci muslimani i kršćani, a i domaće ćurčije donose također robu iz Stambola i Rumelije, i prodaju je na malo. Ovakim postupkom nanosi se šteta trgovcima i esnafu, a to će otežati život. Oni traže, da se po starom običaju svako bavi samo svojim poslom, a da strani trgovci prodaju svoju robu jedino ćehajama, da je ne krčme i da se zabrani ćurčijama da se bave trgovinom. Da se može baviti svako svojim poslom bez konkurencije, zamolili su, da se u ovom smislu izda bujruldija. Kad se kadija uvjerio o istinitosti ovih navoda, podnio je gornje želje i molbe valiji, a ovaj izdade bujruldiju 19 zilhidžeta 1248 (9 V 1833), kojom dopušta, da se trguje slobodno životnim namirnicama i obućom, jer je to *po sirotinju korisno*, a ostalo zabrani sve, što nije u skladu sa starim običajima.⁴³

Nešto kasnije podnesoše sličnu molbu trgovci duhanom, na koju stiže ova bujruldija:

»S velikim pečatom Mahmud Hamdi paše, valije bosanskog.

Plemenitom i velikodušnom kadiji — bila mu plemenitost poviše — i uzoru svojih jednakih i drugova muteselim agi u Sarajevu saopćava se: Po starom redu esnafa grada Sarajeva, raznovrsna roba, koja dolazi iz Rumelije, kojem esnafu bude pripadala, to taj esnaf i njihov ćehaja sporazumno s trgovcem, čija je roba, odrede cijenu, pa je kupe tako, da je među sobom pravično i jednako razdijele, a da kupovninu bez štete i manjka predaju vlasniku robe. Tu prije je na molbu svih esnafa šerijatskim ilamom odobreno, da

⁴² Izvornik u knjižnici Begove džamije

⁴³ Sidžil 73, str. 49.

se roba, koja pripada jednomu esnafu, ne prodaje drugome esnafu, i da se toga pravila drži. Premda bi trebalo da i duhandžije poštuju to pravilo, njihov je esnaf mene izvijestio, da duhan, koji se donosi sa strane, uzimaju drugi esnafi i prodaju, pa su zamolili, da i ostali esnafi poštuju usvojeno pravilo. Stoga vi, spomenuti kadijo i muteselime, kad vam stvar bude poznata, poradite, da se natjeraju na poštivanje spomenutog pravila prema donesenom zaključku i ostali esnafi kao i duhandžijski. Samo ako bi se ukazale nepoželjne pojave, da se skrene tim putem, da se roba trgovaca sa strane pokvari i da padne ispod cijene, pa da vlasnici robe imaju štete, to spriječite putem šerijata. Čuvajte obadvije strane od štete i čvrsto se držite uobičajenih (važećih) propisa (šartova). U toj stvari napisana je i izdana od ajaleta bosanskog, sandžaka kliškog i zborničkog i grada Sarajeva ova bujrukdija i predana u ruke duhandžijskom esnafu. Kad s Božijom pomoći stigne, treba da radite (postupate) po njoj i da se protivnog čuvate.«⁴⁴

Bakali su kupovali kožu, učinjali je, od nje pravili oputu i prodavali. Tabački i sarački ćehaja tužili su 1844 bakalskog ćehaju i njegov esnaf, što se miješaju u njihov posao. Na njihovu molbu izdana je odmah bujrukdija, kojom se bakalima zabranjuje raditi protiv starih običaja.⁴⁵

Iako je bujrukdijom od 9 svibnja 1833 zabranjeno ćurčijama trgovati, ponovo su počeli donositi robu iz Rumelije ćurčije Hadži Đoko Šarčević i Risto Lubura, pa im je to na protest trgovaca ponovo zabranjeno 28 šabana 1262 (21 VIII 1846).⁴⁷

Ovakvih i sličnih pojava bilo je i prije u našoj čaršiji, ali su svakako bile rjeđe i nijesu bile zapisane u sidžile, jer ih je londža bila kadra suzbiti svojim autoritetom i kaznama bez intervencije vlasti. Česti nemiri i bune u Bosni i ostaloj Turskoj, promjene u susjednim zemljama i duh novog doba ne ostadoše bez ikakva utjecaja na Sarajevo, u kom se viđao i po koji stranac zadahnut novim idejama. Kako smo vidjeli, dolazilo je ovdje do čestih pobuna. Sve je ovo dovelo naše esnafe do rasula, premda im je vlast pritjecala u pomoć štiteći stare običaje, koji su se bili preživjeli drugdje pa i kod nas.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Sidžil 80, str. 34.

⁴⁶ O. C. str. 191.

Poslovanje u čaršiji

Ranom zorom otvarali su se dućani u čaršiji, a zatvarali o zalazu sunca. Radilo se cijeli dan; posao se prekidao samo za vrijeme molitve. Židovi su zatvarali svoje dućane petkom sat i više prije zapada sunca i subotom nijesu ih ni pod koju cijenu otvarali. Nije mi poznato, da li su kršćani obrtnici i trgovci držali dućane zatvorenim nedjeljom cijeli dan. Noću je bila čaršija zatvorena, a čuvali su je naročiti čuvari, *pasvandžije*. Njih su mjesečno plaćali obrtnici i trgovci onog rajona, koji su čuvali. Čim se čaršija zatvorila, obišao bi svaki pasvandžija sve dućane svoga rajona i pregledao, da li su katanci zaključani, a onda bi svu noć obilazio svojim rajonom i pazio, da se ne bi gdje pojavila vatra, ili da ne bi lupež dućan obio i pokrao.

Svaki je u dućanu radio svoj posao. Neki su nosili posao kući i noću radili. Ovo su naročito prakticirali krojači, abadžije, sarači, pa čizmedžije i papučije.

Čizmedžije, papučije i opančari morali su svaki dan izraditi započeti posao. Kožu, od koje su izrađivali razne predmete, morali su nakvasiti i samo od kože jednom nakvašene mogli su predmet izraditi propisno. Ovaj se rad nije smio prekinuti i drugi dan nastaviti, a zvao se *ludžer*. Ovo je prešlo u poslovicu: Mrtav čovjek može čekati, a ludžer ne.

Svaki majstor nastojao je svojim radom steći povjerenje svojih drugova i mušterija i zato je vodio osobitu kontrolu nad radom kalfi i šegrta. Nekad je bila teška zakletva: Tako mi ljudi vjerovali. Istom od početka XIX stoljeća počeo je esnaf i u ovome pogledu blijedjeti, pa ipak se nalazilo ljudi vjernih starim običajima. Hadži Mujaga Merhemić poznao je izvrsna čizmedžijskog majstora Avdiju Čizmara, koji je živio i radio još i poslije 1878. Jednog dana došao je kupac i zatražio jedne čizme. Avdija mu iznese dvoje i reče, da jedne stoje 35, a druge 36 groša. Kad ih je mušterija pregledao, upita majstora: »Zašto su ove groš skuplje, ne vidim nikakove razlike između jednih i drugih?« Majstor mu odvrati: »Znam, da ne vidiš nikakve razlike, ali ti dobro znaš, da se džon mora prišiti jednim komadom konca. Kad je kalfa šio, pukao mu je konac, pa ga je navezao i navezanim koncem dovršio šav, i zato su ove groš jeftinije, jer imaju falinku.«

U svim esnafima bilo je majstora umjetnika, naročito klesara, stolara, kujundžija, kazandžija i krojača, što nam potvrđuju njihove

rukotvorine, koje su se dosad sačuvale. Vrijedno je ovdje spomenuti, da je neki papučija sigurno za oklad napravio trostruku papuču na jednom džonu, i ko god to vidi, a razumije se u ovaj posao, smatra to nedostiživim majstorlukom. Ovaj majstor biće sigurno iz stare papučijske obitelji Crnčevića, jer ju je ova porodica do danas sačuvala.⁴⁷

Najveći dio obrtnika muslimana bijahu jeničari; u mirno doba kao i graničari radili su svoj posao, a kad bi ih sultan pozvao pod zastavu, zatvorili bi dućane, prihvatili za oružje i uputili se na bojno polje. Čaršija bi opustjela. Dobivali su godišnju plaću, koja se dijelila vrlo neuredno, pa su te plaće sličile više redovnim potporama, kako je to napisao jedan austrijski anonimni uhoda, koji je prokrstario Herceg-Bosnom pred kojih 230 godina. U njegovu opisu kraljevine Bosne čitamo: Alle Jenitscheren und Sejnien, welche Handwerk treiben, bekommen dan und wan ein Deuceur⁴⁸ um ihr Gewerb besser zu treiben, und sich besser leben machen zu können.⁴⁹

Iz esnafskih knjiga saračkog, kazaskog i kovačkog esnafa saznajemo, da je svaki ovaj esnaf činio za se jednu vojnu jedinicu, kojoj je na čelu stajao alajbeg. Prema broju dotičnog esnafa bilo je uz alajbega više časnika i potčasnika. U tefteru saračkog esnafa od 1238 (1823) upisano je 1140 osoba, a prema ovom broju bilo je u ovoj vojnoj jedinici pored alajbega: 1 bašjuzbaša, 10 juzbaša, 1 bašbuljukbaša, 5 buljukbaša, 1 bajraktar i 2 jamaka (zamjenika), 1 serčauš, 1 alajčauš, 14 čauša i 3 doadžije.

Juzbaša odgovara danas kapetanu, a buljukbaša mu je po časti skoro ravan. Doadžija se ima ovdje smatrati kao vojni svećenik. Serčauš, alajčauš i čauš su potčasnici. U tefteru istog esnafa od 1191 (1777) upisano je 898 osoba, a pored alajbega spominje se 1 bašjuzbaša, 1 juzbaša, bašbuljukbaša i 3 buljukbaše, onda 1 bajraktar, 2 jamaka (zamjenika) i 11 potčasnika. Isti broj časnika i potčasnika bio je i u popisu od 1212 (1797). Svi su ovi časnici bili obrtnici. S ovakim rasporedom u esnafu sretamo se prvi put u kazaskom popisu od 1728. Kako se u poznatim mi izvorima spominju alajbezi tabačkog, hafafskog i čizmedžijskog esnafa, to su sigurno i ovi esnafi činili zasebne vojne jedinice.

⁴⁷ Ovo mi je pripovijedao Muhamed Užičanin, kod koga se sada nalaz ova čudnovata papuča.

⁴⁸ Deuceur, sigurno treba da stoji Douceur.

⁴⁹ Beschreibung des Königreich Bosnien. Gl. z. m. 1908, str. III.

Kršćani i Židovi nijesu služili u vojsci, ali na njih je otpadala briga za komoru. Oni su plaćali momke, koji su vodili komorske konje. Jednu trećinu troška snosili su sami Židovi, drugu ćurčije, a treću ostali obrtnici. U tome turska vlast nije dijelila katolike od pravoslavnih.⁵⁰

U ovoj je čaršiji bilo obrtnika od svake konfesije, pa makar i mali broj, koji su osjećali i za prosvjetu, a njihov rad, koliko je dosad poznat, spomenut je u trećem dijelu ove radnje.

Majstor, komu je posao dopuštao, držao je kalfe i šegrtе.

Šegrtа je primao samo onaj majstor, koji je imao toliko posla, da ga je mogao zaposliti i u poslu poučiti za izvjesno vrijeme. Prema jednom rukopisu majstor je primljenog šegrtа imao odmah uputiti, što mu je posao, i uvjeriti se u njegovu poštenju. Šegrt je opet morao izdržati kušnju prije no bi počeo učiti zanat; 40 dana radio bi postepeno teže i proste poslove i ako bi ustrajao, pristupio bi učenju. Učenje je trajalo 1000 dana, a 1001 dan dobio bi idžazet, t. j. bio bi osposobljen. Pored dotičnog obrta bio je majstor dužan naučiti ga pet stvari, po kojima ga mogu obrtnici drugog grada poznati, a ovo je morao držati u tajnosti pred onima, koji ne pripadaju obrtničkom staležu. Kad bi kalfa ili majstor došao tražiti posla u drugo mjesto, bila bi mu dužnost javiti se ćehaji, a ovaj bi sazvaio londžu, koja bi ga ispitala onih pet stvari, a nakon tačnog odgovora bili su dužni naći ovom majstoru dućan, a kalfi zaposlenje.⁵¹

Da se majstor uvjeri, da šegrt ne će ukrasti, podbacio bi mu od zgode do zgode novac, počevši od akče do dukata, pa ako bi svaki put nađeni novac dao majstoru, onda je bio dobar, a ako bi ga zatajio, majstor bi ga za prvi put ukorio ili kaznio, a ako bi se još jedanput ponovilo, onda bi ga otpustio. Ovakom nije bilo više mjesta ni u jednog majstora. Ovako se još doskora iskušavali šegrti i sluge u obrtnika i trgovaca ovoga grada.

Dok je jedan mladić bio šegrt, pored učenja radio je razne poslove, što ih obavlja služinče, u dućanu i kod majstorove kuće.

⁵⁰ V. Skarić: Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17 i 18 vijeku. Sarajevo 1928, str. 75.

⁵¹ Rukopis u orijentalnoj zbirci Jugoslavenske akademije broj 523 (kolekcija Olesnicki). Ovaj je rukopis kupljen u Travniku; ne zna se, ko ga je napisao ni kada, ali po sadržaju jasno se vidi, da mu je pisac bio derviš, jer je i ova kušnja, kao i poseban način, na koji se derviši raznih mjesta među sobom poznaju, derviškog porijekla. Za moju upotrebu prepisao mi je ovaj rukopis g. A. Olesnicki, komu i ovdje najtoplije zahvaljujem.

Ovo su pravo neki majstori, a naročito njihove žene često i zlorabili, pa je katkad šegrtu bila teža majstorova žena od sveg drugog posla. Bilo je opet majstora i bula, koji su pazili šegrte bolje no da su im rođena djeca.

Da šegrt postane kalfom, valjalo mu je položiti ispit, koji se sastojao u tome, da izradi jedan predmet po uzorku (urneku) ili usmenom zadatku. U ocjenjivanju ovoga rada bio je pored majstora glavni faktor ustabaša i koji član londže. Iza ovoga bi proglasili šegrta kalfom uz naročitu ceremoniju. (V. Izleti kušanme.)

U Sarajevo su dolazili mladići iz raznih mjesta Bosne i Hercegovine i ovdje učili zanat, a onda se kao izučene kalfe i majstori vraćali u svoja mjesta i ondje radili. I *seljaci* su se posvećivali obrtu. Zakonom od travnja 1608 određeno je, šta će biti sa zemljom onih seljaka, koji se presele u grad i posvete obrtu, trgovini ili kojem drugom zvanju.⁵²

Da šegrti, a kasnije kalfe i majstori ne budu potpune neznalice, postojao je od davnine u Oprkanju ili Ibričkijskoj čaršiji jedan *mekteb* (početna vjerska škola), u koji su šegrti dolazili ranim jutrom, učili najpotrebnije elemente iz nauke o vjeri, čitati i pisati arapskim slovima. Nastava bi za ovu djecu svršavala oko 9 sati prije podne, da tako mogu u radionicu majstoru. Ovaj je mekteb postojao do 1912.

Neki su nakon dovršena mekteba uz svoj svagdašnji posao u dućanu nastavili nauku u kojoj medresi i osposobili se za službu imama, mujezina ili esnafskog doadžije.

Kalfa. Kada bi šegrt postao kalfom, ostao bi i dalje kod istog majstora i radio pod plaću. Majstor je plaćao kalfu sedmično, a to se zvalo *heftaluk*. Kalfa je prema pogodbi mogao raditi i u »kabalu«, a to je isto, što današnje »u akord«. Heftaluk se isplaćivao pazarnim danom, jer se taj dan obično kuća podmirivala. Ako je u jednog majstora bilo više kalfi, najstariji se zvao natkalfa ili kalfabaša. Majstor je isplaćivao heftaluk počevši od najstarijeg kalfe. Kalfa nije smio držati šegrta, dućan je mogao otvoriti i početi samostalno rad tek onda, kad je bio proglašen za majstora, ali je mogao i nadalje raditi pod plaću.

Otvaranje dućana. Kada je šegrt postao kalfom, dobio bi od majstora najpotrebniji alat, a kao kalfa nabavljao je ono, što nije

⁵² Dr. Č. Truhelka: Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni. Sarajevo 1915, str. 81.

imao. Kad bi prvi dan otvorio svoj dućan, dolazili bi mu na mubarić (čestitanje) majstori njegova esnafa, i ako je ovaj novi majstor bio siromašan, darovao bi ga svaki majstor onom vrstom robe, koje je najviše imao. Tako bi novi majstor, koji je otvorio prazan dućan, zbog bratske pažnje, pred večer zatvorio dućan, u kome je već imao i nešto robe.

Obrtnici su se među sobom vrlo lijepo pazili, pomagali i upravo bratski osjećali jedan za drugoga. Dešavalo se, da je neki obrtnik jedan dan pazario onoliko, koliko treba da namiri svoje potrebe, pa i više, a njegov susjed nije toga dana ništa prodao, pa ako bi ovome obrtniku došla nova mušterija, uputio bi je ovome susjedu s riječima: »Eno kupi u njega, cijena je ista i roba ista, a on danas nije ništa pazario.« Mnogi su znali reći, da tražene robe nemaju, ili da je prodana i čeka, da je kupac odnese i na taj bi način uputio svoju mušteriju susjedu. Onda je zaista bilo lako govoriti i vjerovati, da će doći ono, što je kome kismet. Uočivši ovo i iskušavanje poštenja šegrtu lako je shvatiti poštenje, o kome Evlija Čelebija piše: »Još sam vidio u čaršiji ljudi, kako pare broje, a kad mujezin zauči ezan, ostave pare onako u otvorenim dućanima i ne zatvorivši pohrle u džamiju i kad se povrate, nastave rad i trgovinu.«

Dobro stojeći obrtnici i trgovci nijesu uopće prodavali na malo, da siromašniji može lakše prodavati svoju rukotvorinu. Za vrijeme česatluka (krize) pomaže bogatiji siromašnoga i zaima mu novac bez kamata, bez svjedoka i obveznica.⁵³ Vrlo su rijetki bili ljudi, koji su novac davali na kamatu, a svijet je na njih mrzio.⁵⁴

Nabava čereste i gotove robe. Kako mi je rahmetli Hadži Mustafa Čatić pripovijedao, nekad davno nabavljao je esnaf zajednički čerestu (materijal) pa bi se onda dijelilo među majstore prema uloženom novcu za nabavu. Kasnije su nabavljali pojedinci i prodavali majstorima, a i oni sami izrađivali. Na ovaj način postali su mnogi obrtnici trgovci, a uz to bavili su se obrtom, mnogi nijesu sami radili, ali su držali kalfe i šegrtu.

⁵³ H. Kreševljaković: Dževdet pašina pisma o Bosni iz godine 1864. Sarajevo 1932, str. 7—10.

⁵⁴ Asimaga Hadžišabanović, potomak stare, ugledne trgovačke porodice, pripovijeda, kako su veletržci Odžaktane Sarajlije mrzili i prezirali, jer su davali novac na kamate, i zbog toga nijesu ih pozdravljali ni onda, kad bi na kakvo vijeće s njima bili pozvani. Odžaktani su izumrli u muškoj lozi tridesetih godina XIX stoljeća.

Ako je neki trgovac donio izrađenu robu sa strane, a ta se izrađivala i u Sarajevu, nije je smio krčmiti, nego bi je morao prodati esnafu, a ovaj bi je razdijelio među majstore prema njihovim imućstvenim prilikama. Na ovo se osobito strogo pazilo. Tako su se esnafi branili od strane konkurencije. U ovome je pogledu i vlast štitila esnafa.

Za pričanje rahmetli Čatića nalazimo i potvrdu u jednom sidžilu iz 1842.⁵⁵ Tu stoji, da se ne smije svila, što je donose trgovci iz Rumelije, krčmiti niti drugom osim esnafa prodavati, jer se u protivnom slučaju radi protiv drevnih dobrih običaja u Sarajevu. Pojedinci, koji bi se ogriješili o postojeću praksu pri kupnji gotove robe, bili bi najstrože kažnjeni. Ovakve grešnike stizalo bi obično prokletstvo.

Da trgovci često ne bi donosili robu i tako zaustavili rad u esnafu, mogao je esnaf da je i ne kupi, a vlasnik je opet nije smio krčmiti.

Dok su postojale ovake uredbe, mogao je obrt cvasti, a Sarajevo se ubrajati u red prvih obrtnih gradova Balkanskog poluotoka.

Izleti kušanme

Pošto bi šegrt položio stručni ispit, nije postao kalfa, dok ga ne bi kušatisali, t. j. dok mu ne bi šejh ili njegov zamjenik pripasao peštemalj (kecelja). Majstor bi doveo šegrtu pred šejha ili njegova zamjenika i ostale majstore i funkcionere svoga esnafa i rekao, da je tog mladića osposobio za posao. Ovakav bi mladić stupio pred njih, po tačno propisanom načinu predao šejhu predmet, što ga je izradio, a ovaj bi ga ispitao pet stvari, po kojima će ga poznati svaki obrtnik, da je izučeni kalfa ili majstor, ako dođe raditi u drugo mjesto, gdje ga niko ne zna. Nakon toga izgovorio bi mu šejh svjet, a onda mu pripasao peštemalj.⁵⁶

Šejhovi, koji su obavljali kušanmu, pripadali su jednoj tekiji u Kršcheru u Maloj Aziji. Osnivač te tekije bio je Ehi Oran Mahmud, a oni njeni članovi, koji su išli po cijeloj Turskoj u tu svrhu, zvali su se *ehibabe*, a kod nas ih zвахu *ahubabe*. Ovaj im je privilegij podijelio jedan od turskih sultana prije 300 i više godina samo za tabake, a oni su to protegli i na ostale esnafa iz materijalnih

⁵⁵ Sidžil 79, str. 91.

⁵⁶ Rukopis u orijentalnoj zbirci Jugoslavenske akademije, br. 523.

razloga. Tako su dohoci spomenute tekije morali biti ogromni. Zadnji put proputovao je jedan ahubaba Bosnom i Hercegovinom 1886 i 1887. Islam ne poznaje derviša, pa tako i ove njihove ceremonije nemaju ništa zajedničko s islamskom vjerom.

U tursko-arapskom rukopisu pisanom prije 180 godina nalazi se tekst svjeta, što bi ga govorio ahubaba novom kalfi, a u slobodnom prijevodu glasi:

»Moj sine, slušaj svega srca i primi ove savjete: Ne izlazi ni za stopu iz granica šerijata, ne slijedi strast i šejtana, ne zanemaruju molitve, poštuju majstore i ne odgovaraj kalfama, ne iznevjeri se onome, ko ti je hljeb dao, ne svjedoči krivo, jednom rukom radi za se, a drugom za sirotinju, pa ćeš tako postići i dobro drugog svijeta, nikad ne propusti učiniti ono, što je dobro. Jesi li ovo čuo i primaš li?« Odgovor: »Čuo sam i primam.« Sad bi mu šejh ili njegov zamjenik pripasao peštemalj, pogledao ga i rekao: »Dajem ti idžazet⁵⁷ i na ovaj način zarađuj, a čuvaj se harama. Ovako ako možeš raditi, radi, a ako ne, onda ostavi zanat, jer ću ti ja biti tužitelj na drugom svijetu.« Iza ovih riječi plesnuo bi šejh novog kalfu po licu i tim se svršio ovaj čin.⁵⁸ Kalfa bi prisutne poljubio u ruku, a iza toga bi bila gozba.

U tu bi se svrhu priredio teferič (izlet) kušanme.⁵⁹ Ovi izleti bili su vrlo lijepi i zanimljivi esnafski običaji. Priređivali su se od zgrade do zgrade u romantičnoj okolini Sarajeva, a koji put i u prostranijim baščama samog grada. Uvijek se proglašavalo više šegrta za kalfe i kalfi za majstore, jer se ogromni troškovi radi jednog ne bi mogli snositi. Kao izletišta spominju se u okolini Bendbaša, Pjenkovac, Golubinjak, Abuhajat, Soukbunar, Piščivoda, Kovačići, Koševa, Sedrnik, Zmajevac i Obhodža, a u Sarajevu bašče u Čemaluši i na Budakovićima. Još se uvijek jedan dio Kovačića zove Šatorija, jer su se tu i držali izleti, koji bi trajali po više dana, a za slučaj nevremena razapeli bi se šatori.

Izleti manjih esnafa trajali su jedan do dva, a većih tri do devet dana. Ponedjeljak ili četvrtak obično su prvi dani teferiča. Za vrijeme izleta dotična je čaršija zatvorena. Izleti su se priređivali između Jurjeva i prvih dana listopada. Troškove su snosili majstori i kalfe. Na izlet je mogao doći ko god je htio, a priređivači bi ga

⁵⁷ svjedodžba.

⁵⁸ Rukopis u mojoj biblioteci.

⁵⁹ kušanma od turske riječi kušanmak, a znači pasati, opasati.

pogostili jelom, kafom i duhanom. Izlet je počinjao proglašenjem šegrta za kalfe i ovih za majstore uz opisanu ceremoniju; majstori bi im zaželjeli svako dobro i dali im *hairdovu*,⁶⁰ a doadžija bi proučio dovu. Svaki bi novi kalfa zagruo svog majstora komadom čohu dugačkim 3 do 4½ aršina,⁶¹ a ako je u tog majstora bilo kalfe, i njih bi također zagruo čohom.

Od zametka esnafa u Sarajevu do 1850 priređeno je stotine izleta kušanme i pored najbolje volje pošlo mi je za rukom iznaći podatke samo za 40 od 16 raznih esnafa, što ih prirediše između 1621 i 1849. Za 15 izleta kušanme nalaze se podaci u sačuvanim esnafskim knjigama, a za ostale u jednom rukopisu bivšeg Bos.-herc. instituta za proučavanje Balkana, Bašeskinoj kronici i kronici Muhammed Enveri ef. Kadića.

Prema ovim izvorima *krojači* (terzije) su priredili 12 izleta u godinama 1621, 1654, 1661, 1671, 1673, 1699, 1708, 1722, 1724, 1745, 1755 i 1847 (vidi Krojači); *kazazi* 4 i to 1728, 1759, 1819 i 1820; *sarači* 7 i to 1726, 1770, 1777, 1796, 1797, 1823 i 1834; po dva *kovači* 1751 i 1778, *čizmedžije* 1775 i 1777, *brijači* 1776 i 1795; *zlatari* 1777 i 1836; po jedan *bojadžije* i *kazandžije* 1746, *čebedžije* 1770; *tabaci* 1774; *stolari* i *pekari* 1776; *halači* i *mutapčije* 1777 i *bakali* 1797. Svi su esnafi priredili izlet kušanme 1847. Ovaj veliki izlet biće i posljednji za mnoge esnafe priređen po starim običajima.

Vrijedno je ovdje iznijeti i neka opažanja kroničara Bašeskije o ovim izletima. O čebedžijskom izletu piše doslovce ovo: »Iste godine (1770), kada je bilo sunce u sviježđu Vage, bi svečanost čebedžija za unapređenje šegrta u istom obrtu s izletom u Obhodži, gdje se zapisa oko 100 kalfe.⁶² Pozvano je bilo što iz grada što iz okoline obrtnika, gosta, bašeskija⁶³ i nekolicina pismenih, a i ja sam bio pozvan. Bilo je oko petnaest sofri, te sam tu svjetinu promatrao i izbrojio. Na sofri je bilo tri vrste bojadisanog pilava crvenog, žutog i bijelog skupa sa baklavom, te smo se tu proveselili četiri, pet dana.« — U godini 1774 zabilježio je: »Tabaci napraviše kušanmu u blizini Golubinjaka, kad je sunce unišlo u zviježđe Vage. Pošto je maslo i drugi živež bio na cijeni, sakupiše iz opreznosti

⁶⁰ blagoslov.

⁶¹ aršin = 0.68 m.

⁶² Ovako stoji u originalu, a u prijevodu je 160 kalfe. Gl. z. m. 1918, str. 39.

⁶³ Isluženi vojnik kod jeničara.

mного novaca, a i pomoćnici dobave sobom iz pokrajine masla i ovnova, a majstori porazdijeliše od sebe mnogo jela. Ukratko reći zabaviše se više od jedne sedmice, i uvidjev, da će im dosta novaca preteći, pokupuju mnogu čohu i podijele svim majstorima i pročelnicima po 1—2 čohu, a nekojim i po 3—4. Otišli su na izlet u srijedu, a vratiše se u četvrtak 2 šabana (28 rujna).« Izlet je dakle trajao devet dana, a po svemu se vidi, kako je dobro stajao ovaj esnaf. — »U lipnju 1775 prirediše čizmedžije u masama zabavu na Souk-Bunar u izabraše za čehaju Muharemagu Ramića. — 27 kolovoza 1776 napraviše pekari izlet kušanme u blizini Pjenkovca na Jaliji, a bilo ih je 40—50 osoba. U povorci išli su i kršćani naprijed, a majstori im na konjima, što ne bi po čudi nekolicini bezumnika, od kojih Smail aga Škono ode čehaji, te se prituži, na što poskidaše sa konja kršćane, koji se na to rasrde, veleći, da su time osramoćeni, te prigovore, što im se nije odmah kazalo, da ne mogu u povorci ići naprijed. Ovi prigovori bili su u istinu opravdani, jer ima svakojakih ljudi, koji se računaju u pametnjake, a nemaju ni pameti ni zdrava uma, te im se pilav često raskaši. I u samoj se prijestolnici po kadikad dogodilo, da se ovako šta dopusti.«

Bašeskija je bio derviš i imam jedne džamije, dakle svećenik, pa je prema tome ova opaska još značajnija. — Tri dana prije Miholja 1776 napraviše i brijači na poticaj dvojice trojice raskalašenih kalfi kušanmu, premda za to nije bilo ugodno vrijeme, a i kalfi je bilo malo, poradi čega se namučišu. Oni su htjeli napraviti izlet u Kovačice u Šejh Alijinu tekiju i uzmu dopuštenje od šejha Hadži Mehmeda Berba, na što se razljuti 97 džemat,⁶⁴ veleći, da su trebali tražiti dopuštenje od njega, komu tekija i pripada, a ne od šejha, koji je tu privremeno postavljen. Napokon napraviše izlet jednoga dana u Kovačice i razdijeliše čohu majstorima, od kojih se mnogi nađe povrijeđen, jer nije dobio čohu, i zato taj izlet nije uspio. Osim toga nikoga i ne pogostiše, zbog čega im se svjetina naruga riječima: Dan i noć za majstora, pa makni prstom, eto čohu.

U god. 1777 zabilježio je pomenuti kroničar pet izleta kušanme. »Iza Jurjeva do 12 dana, u mjesecu redžebu 1191, prirediše halači izlet kušanme i postaviše šatore u bašči Bećir age Osmanagića u Sarač Alinoj mahali. 22 redžeba 1191 napraviše mutapčije izlet, a u mesdžidu tabačkom sakupi se nekolicina ljudi i obave molitvu te osta 10—20 osoba i odu na izlet u Šejh Alinu tekiju. Čizmedžije

⁶⁴ Odjel jeničara.

odu također isti dan na izlet na Souk-Bunar, gdje obave kušanmu peštemalja, a mutapčije dođoše u četvrtak i podijeliše šesnaestorici čoha, a pošto sam ja bio pisar, dadoše i meni $4\frac{1}{2}$ aršina. Čizmedžijska povorka bila je veoma golema, što sluti na zlo, a pred nju je izišla nebrojena svjetina i dječurlija. Ta povorka s pomoćnicima i majstorima brojila je 1000 duša, a samih konjanika bilo je u povorci oko 219. Tada je bilo sunce u zvijezdu Djevice četvrtog stupnja, a to je bio ponedjeljak. Tada je upisano u tefter oko 330 kalfi. Izlet čizmedžija ne svrši se mirno, nego se radi čoha desi tučnjava, a i među mutapčijama, koji su došli mirno i uljudno, zapodješe bez ikakvog razloga prostaci tučnjavu.

16 rujna 1777 u ponedjeljak napraviše i kujundžije kušanmu u Koševi i to vrlo okićenu i u redu, a u tome najviše doprinose serdengečdžija mladi Salih aga sa svojom pameću i redom, komu se niko ne usprotivi.

Sarači napraviše svoju kušanmu u gaju i to u četvrtak, kada je sunce bilo četvrti dan u zvijezdu Vage, pred ramazan na jednu sedmicu, a vratiše se u srijedu 26 rujna. Pošto je vrijeme bilo jako ugodno, došlo je mnogo svijeta, da ih gleda, a naročito je jedna osoba, koja je došla iz nekog grada, pravila rakete u raznim vatrenim oblicima i tako je zaradila dosta novca u ime napojnice.«

»U kolovozu 1778 počeo se kovači spremati za izlet u Kovačićima i počeo razapinjati svoje šatore. Na izlet kušanme odoše 23 kolovoza u četvrtak, ali im vrijeme ne bijaše povoljno, jer je bilo čas lijepo, a malo poslije i kiše, a pred povratak bilo je dan i noć neopisive kiše i vjetera. Ta njihova zabava nije dobro ni uspjela, pošto su ti obrtnici većinom ljudi došli sa sela po zanatu, te nijesu uljudni i razboriti, nego od veće česti prostaci, koji ne znaju ni gosta dočekati, niti počastiti, zbog čega bijaše malo i posjetilaca. A i oni, koji su došli, lutali su oko šatora, ne znajući, kuda i kamo će se svratiti, jer nije bilo nikoga, da se brine za goste i da im izide u susret.«

Napokon je kroničar zabilježio bakalski izlet: I bakali napraviše 20 safera (14 srpnja 1797) kušanmu u Kovačićima, ali među njima bijaše samo jedan majstor, a svi ostali kalfi.

Za priredbu svakog izleta kušanme uzimalo se dopuštenje od kadije, za koje se plaćala pristojba, a i jeničarski zapovjednik (jeničaraga) pobirao je također pristojbu za ove izlete. Njemu se možda plaćalo za dopuštenje za sudjelovanje topčija. Za veće se izlete

spremalo po 2—3 mjeseca. U tu bi se svrhu iznajmila soba u kom hanu za dogovore i magaza za nabavljene stvari.

Na izlet se polazilo iz čaršije dotičnog esnafa ili odžaka. Na račun esnafa kupovane su za svaki izlet nove čizme od kajsara čehaji i bajraktaru a čaušu firale.

Da kušanma bude što svečanija, pucalo se iz topova i pušaka. Pjevale su se naše sevdalinke i sviralo uza saz, šargiju i druge instrumente. Zametale su se razne igre, trke, bacalo se kamena s ramena, gađao nišan itd. Koliko se jelo, kafenisalo i pušilo, vidi se iz računa (na str. 106) o jednom ovakom izletu, što se očuvao u arhivu kazaskog esnafa. Prije glavnog izleta otišli su prvaci ovog esnafa i pregledali mjesto, gdje će se držati, i tom zgodom priredili mali teferič, za koji je potrošeno 258 groša i 35 para.⁶⁵

Ako je esnaf bio sastavljen od obrtnika srodnih obrta, svi su zajednički priređivali izlete i upisivali se u zajednički tefter, kao što je bio slučaj kod kovačkog esnafa. Ali su se udruživali i razni obrtnici pa obrtnici i trgovci raznih struka u jedan esnaf, pa su opet morali zajednički priređivati izlete. Za ovakav slučaj imamo samo jedan primjer. Jedno vrijeme imali su zajednički esnaf kavafi ili hafafi⁶⁶ i kovači i zbog izleta došlo je do spora, koji se pred kadijom 14 listopada 1825 (1 reb. evela 1241) izgadio ovako:

Kavafi, koji pripadaju u gvoždarski (haddad) esnaf u Sarajevu, tražili su drugi teferič. Međutim su nožari, kantardžije, puškari, zvonari, bravari, klinčari, kovači i ostali s njima skladni, koji se bave kako izradom tako i kupoprodajom gvožđa, kao jedan esnaf prije nekog vremena izašli sa svojim starim bajraktarom Mustafom Bravom i starim bajrakom. Po svršetku teferiča svrgnuli su spomenutog bajraktara Mustafu i svoj stari bajrak, koji je bio u njegovim rukama, predali novom bajraktaru Dervišu. Još su svoj tefter priklopili i pripojili tefteru, koji su otprije vodili. Svi kavafi, koji su naprijed spomenuti i koji izrađuju i koji prodaju i kupuju (gvožđe), složili su se, pa su se u prisutnosti zabita i odličnika (vudžuh) mjesta obavezali, da će ako Bog da do godine opet (zajedno) izaći na teferič, svoje teftere muhurlejsati i u svakom pogledu poštovati staro uobičajeno pravilo. Na to su bili jamci Abdullah aga Čajo i Abdullah bajraktar Klinić, a da će kavafi, radnici i ostali njima

⁶⁵ Narodna Starina, knj. VI, str. 31.

⁶⁶ Kavaf ili hafaf je trgovac obucom.

Troškovi oko izleta kušanme kazaskog esnafa održanog u Koševi početkom
7 zilkade 1234 (29 kolovoz 1819).

Bakalbaši Muharemu za troškove oko izleta 21 šabana	258	35
1 teste papira, 18 testeta drvenih žlica	8	15
800 oka riže po 30 para	600	—
još 98 oka riže po 30 para i vreća	78	—
kalajisanje kazana	115	14
80 oka meda po 50 para	100	—
9 $\frac{1}{2}$ oka soli po 15 $\frac{1}{2}$ para i 5 p. hamalu	35	22
267 oka meda po 46 para	307	02
174 oke i 260 drama masla po 70 para	308	24
$\frac{1}{2}$ oke bibera	5	05
za njivu u Koševi, na kojoj je izlet	70	—
još 109 oka i 250 dr. masla i prijenos	191	16
za šafran, cimet i klinčić	6	38
kalajisanje sahana i 2 haranija	15	31
100 oka suhих šljiva	18	—
	2116	02
Jeničaragi	60	86
373 komada jaja po 8 akči	18	17
160 komada jaja po 8 akči	300	—
vojsci		
	2495	05
luč, biber, šafran i cimet	10	37
još 50 oka suhих šljiva	9	—
duhan, kahva i bakiš čokadaru	40	08
meso	714	16
kruh	878	09
8 oka crnog baruta i topčijama	54	10
radnicima i kirija	46	29
kiselo mlijeko	14	12
čerpič i drvo za građu	24	29
drvo za gorivo	49	27
Vuku Mustafa baši	16	20
još masla	52	29
	4403	31
kadiji za dopuštenje	33	—
5 starih greda	5	—
ocat, ražanj, kalajisanje kavenih dževzi	26	58
trenice	164	25
luk, pekmez, biber, čavli, žlice i platno	167	—
	4799	14
2 čupa	12	—
čizme čehaji Mula Mehmedu	14	10
čizme barjaktaru Osmanu	14	90
kirija za sobu u Đulovu hanu za 124 dana	93	—
za čohu	1049	—
	5982	14
za magazuu u istome hanu	33	05
nečitljivo	20	06
firale čaušu Bukvi Mustafi	8	63
čehaji Mula Mehmedu za troškove	160	14
	6204	02

skladni, i od strane onih, koji su obavili teferič, biti (smatrani) kao jedan esnaf, i po starom načinu da će biti jedan čehaja, jedan bajraktar i jedan tefter, te da drugi teferič niko ni na kakav način ne će sprečavati, to su opet zajamčili Mehmedaga Bičakćija i Hadži Omer bajraktar Timurdžija. Spomenuta stvar je putem šerijata jedno-glasnim zaključkom velikog zbora mjesnih odličnika na opisani način lijepo uređena, te je među njima sklopljena nagodba i svi su sa zadovoljstvom primili spomenutu nagodbu.

Za vremena Omer paše Latasa učinjen je kraj esnafskim ured-bama, koje su bile uzdrmane još od ukinuća jeničara. Kušanmu pešte-malja zamijenio je testir, a izlete testirska gozba, koja je više fami-lijarne prirode. Od 1851 svaki majstor daje svom šegrtnu testir, oslobađa ga, a u kući majstora ili šegrta priredi se gozba, na kojoj prisustvuje uz majstora čehaja, čauš, kalfabaša i još nekoliko ljudi iz esnafa i rodbine novog kalfe. Majstor progovori novom kalfi nekoliko riječi, blagoslovi ga i prouči se dova. Sličan je postupak pri ovom činu i kod kršćana i Židova; u pravoslavnih govori nasihat (svjet)⁶⁷ kalfi čauš, kako je to bilo i u doba kušanme pešte-malja. Kako je već spomenuto, svi su šegrta polagali ispit pred ustabašom, sudjelovali na izletu kušanme, ali vjerske ceremonije vršila je svaka konfesija za se. I nakon Omer paše izleti su se priređivali, ali samo za zabavu i razonodu. Po pripovijedanju Salihage Foče posljednji su teferič priredile zildžije i bičakćije 1877 na Souk-bunaru.

Esnafski tefteri

Odmah nakon obavljene kušanme još za trajanja izleta ili neposredno po njegovu svršetku sastavio bi se popis cijelog esnafa, u koji bi unijeli kalfe i majstore, onda šegrte, nove kalfe i nove majstore. Jedini izuzetak u ovom čini zlatarski tefter od 1252, jer je sastavljen barem tri mjeseca nakon izleta. U tefter su upisana također imena majstorskih sinova i unučadi. Ovi se popisi zvahu *esnafski tefteri*. Imena majstorskih sinova i unučadi unošena su stoga, da se kasnije zna, da su potekli od majstorske familije, jer, kako mi je pripovijedao 92-godišnji starac i kazaski majstor rahmetli Hadži Mustafa Čatić, majstor je mogao postati samo

⁶⁷ Školski Vjesnik 1909, str. 512. — Savjet majstora terzijskih u Sara-jevu pri testiru ili proizvedenju kalfe za majstora. Prvi bosansko-srpski kalen-dar za 1869. Sarajevo, str. 51.

onaj, kome je neko od predaka bio majstor. Mnoge podatke o esnafskoj organizaciji imam zahvaliti ovom simpatičnom starcu, sada već pokojniku, koji mi je još u prosincu 1924 najsrdačnije izašao u susret, kad sam mu rekao, o čem se radi. Ističem, da je bio potpuno pri svijesti. Govorio je o esnafskim uredbama, majstorima i radu upravo sa zanosom, kao što su nekoć učitelji učiteljskih škola govorili kandidatima o borbi i radu starih učitelja u Hrvatskoj. On se upravo ponosio, što je bio zanatlija u doba, kad su esnafi bili autonomni. Znao je napamet skoro sve stavke iz gornjeg računa o izletu kušanme od 1819 i sadržaj mnogih dokumenata. Ovo je dokaz, kako se nekoć obrtnici pored svoga posla bavili i historijatom svoga esnafa. Njegova je zasluga, da je kazaski arhiv pohranjen u knjižnicu Begove džamije. Kad sam mu pripovijedao, da sam sve ono o njegovu esnafu pregledao i proučio, silno se obradovao i sa suzama radosnicama reče mi doslovce: »Ovo je dževahir (dragocjenost) za onoga, ko zna, a ko ne zna, ne vrijedi pare.«⁶⁸

Do nas je dopro vrlo mali broj esnafskih teftera, samo 13 i to od 4 esnafa: 5 saračkih, 4 kazaska, 2 zlatarska i 2 kovačka. Svih 13 je iz mlađeg vremena; najstariji je iz 1726, a u njem je popis sarača. Spram brojnih esnafa i na stotine izleta kušanme ovo je skoro toliko, koliko i ništa, ali i taj mali broj teftera ipak je dragocjen izvor za povijest obrta ne samo u Sarajevu nego i u ostaloj Bosni. Svi su napisani arapskim slovima a turskim jezikom, formatom gotovo podjednakim, a unutrašnji je raspored vrlo sličan, da ne kažem jednak. Razlika je u uvezu i ljepoti pisma. Ima ih, koji su izrađeni upravo uzorno. S malim izuzetkom svi su čitljivi.

U nasljednika sarača Muhamedage Kalfagića ima pet saračkih, dobro očuvanih i u kožu uvezanih teftera, formata 16,5 × 46,5, a u njima su popisi od:

26/I — 1139	23/IX — 1726
20—30/VIII — 1191	23/X — 1/X — 1777
1/XII — 1211	28/V — 1797
15/I — 1212	10/VII — 1797
1—10/XII — 1238	9—19/VIII — 1823.

⁶⁸ Hadži Mustafa Čatić, rođen je u Sarajevu 1832, gdje je i umro 6 studenog 1925. Pripovijedao mi je među ostalim, da je još u njegovu djetinjstvu bio krumpir u Sarajevu rijetkost.

U knjižnici Gazi Husrevbegove džamije čuvaju se četiri kazaska teftera, a u njima su popisi od:

11/I — 1141 17/VIII — 1728
 5/I — 1171 19/IX — 1757
 7/XI — 1234 29/VIII — 1819
 13/XI — 1235 22/VIII — 1820.

Dva su popisa uvezana (od 1171 i 1235), format 15×32 , neuvezan je od 1234, u formatu 17×46 , a četvrti je napisan na listu (format 68×46).

Gosp. Osman Sokolović ima dva teftera kovačkog esnafa, a napisani su na izletima kušanme:

15/XI — 1165 24/IX — 1752
 početak redžeba 1192 . . 26/VII — 1778,

kako mi je rekao g. Sokolović. Ove teftere nijesam pobliže proučio, jer mi ih nije htio posuditi. Format im je $16 \times 44\frac{1}{2}$.

Od zlatarskog esnafa imamo dva teftera od:

9/VIII — 1191 12/IX — 1777
 12/IX — 1252 12/XII — 1836.

Prvi je vlasništvo gosp. Sulejman Hadži ef. Mašića,⁶⁹ a drugi je bio u rahmetli Hadži Muhamedage Kumašina, od kog sam ga posuđivao 1924, a šta je s njim bilo nakon njegove smrti, nije mi poznato. Obojica su potomci starih zlatarskih porodica. Ovi su tefteri uvezani, prvi je formata saračkih teftera, a drugi 12×19 . Ovaj je tefter napisao Mulo Mestvica Divović, nekoć pisar Murat kapetana Gradaševića, brata slavnog Zmaja od Bosne. I ovo je jedini poznati pisar ovih teftera.

Kazandžijski esnaf imao je jedan od najinteresantnijih teftera, jer su u njem uz popise majstora i kalfi upisani i računi o izletima i druge razne zgode ovoga esnafa još od vremena, kad se kovao novac u Sarajevu, a čuvao ga je zadnjih godina Mehaga Ramić. Pokojni Kosta Hörmann pozajmio je ovaj tefter od čuvara i nikad

⁶⁹ Mašići su se zvali prije Čohadžići, a od boja kod Dubice, gdje se proslavio jedan od njihovih preda kao aga imenom Mahmud ili Mašo, prozvaše se njegovi potomci Mašići.

mu ga nije vratio. Što je s njim bilo dalje, to je još uvijek tajna. Ovo bi bio i najstariji tefter, jer je novac kovan u Sarajevu 1688 godine.

Hadži Saliaga Turbo, posljednji čizmedžijski ćehaja, pripovijedao mi je 1924, da su tefteri i ostali spisi njegova esnafa propali prigodom smrti njegova rođaka Hadži Bajrama Turbe.

U svakom su tefteru tri dijela: predgovor, popis članova esnafa i zaključak.

U predgovoru je ime esnafa, kada je i gdje održan izlet kušanme, a u nekim i koliko je vremena trajao, te da su u nj upisane nove kalfe, novi majstori i majstorski sinovi. Evo jednog takovog predgovora u prijevodu: »Popis kalfi i majstora saračkog esnafa sastavljen 26 muharema 1238 povodom izleta kušanme na Bendbaši, gdje su osobitom požrtvovnošću i neželjenim požrtvovanjem dobrih (erenler) i majstora proglašene nove kalfe i majstori.«

Popis počinje obično s kalfabašom, časnicima i potčasnicima dotičnog esnafa, a onda ide redom cijeli esnaf. Da li je ovdje bio kakav naročiti red pri popisivanju, nije mi poznato. U nekim su tefterima navedena uz imena članova i njegovih očeva još i prezimena, pa u kojoj mahali dotični stanuje. Ako su u esnafu zastupane dvije konfesije ili više njih, onda su napisani napose jedni, napose drugi; uvijek su prvi muslimani, onda kršćani, pa Židovi. Ako je opet u esnafu bilo obrtnika izvan Sarajeva, najprije su popisane Sarajlije, a onda ostali, kao što je to slučaj u kazaskim i kovačkim tefterima.

Kad je ovako unesen cijeli esnaf, i kad bi ćehaja s najuglednijim majstorima udario svoj muhur i potpis na kraju popisa, tefter je bio zaključen. Tefter su potpisali obično majstori istog esnafa, ali ovo nije moralo biti, jer su na tefteru zlatarskog esnafa od 1777 muhuri i potpisi dvanaestorice ćehaja od dvanaest raznih esnafa.

Pri pisanju pazilo se, kako se ne bi moglo što naknadno upisati. Uz to da se ne bi što u tefteru mijenjalo ili falsificiralo, svezao bi se kanafom i zapečatio na više mjesta. Tragovi pečata vide se još na nekim tefterima. I ovo nije bilo dosta! Ovako svezan i zapečaćen tefter stavljaao se u kesu, koja bi se također zapečatila i pohranila u esnafski arhiv. Bio je to mali sanduk, u kome su držani spisi esnafa. Kad bi se stavila u nj kesa s tefterom u prisutnosti uprave esnafa, zaključao bi ga ćehaja i zapečatio pred upravom

i pohranio u zajednički arhiv svih esnafa i šerijatskog suda, a ključ bi zadržao kod sebe. Kad je bilo potrebno sanduk otvoriti, otvarao ga je čehaja u prisutnosti članova esnafske londže i opet na isti način zatvorio. Često sam se puta sjetio ove strogosti listajući ove teftere i ostale spise esnafske.

Ovaj zajednički arhiv bio je u Brusabezistanu u onom prostoru nad zapadnim stupom, jer je ovo mjesto odabrano u tu svrhu po mišljenju stručnjaka kao sigurno od požara nakon pohoda Eugena Savojskog na Sarajevo. Čini se, da se ovaj arhiv razasuo nakon 1851.

Konac starih esnafskih običaja

Sultan Fatih Mehmed II osvojio je Bosnu od kralja bosanskog, ali tek nakon četiri stoljeća, kad je Omer paša Latas svladao bosanske feudalce (1851), postao je sultan pravi gospodar ove zemlje. Gospodarom Bosne brojio se sultan 388 godina, a zapravo su to vrijeme njom gospodarili bosanski plemići. Za svo ovo vrijeme imala je Herceg-Bosna izuzetan položaj u turskom carstvu, a Sarajevo u privilegovanoj Bosni, kao jako gospodarsko središte, uživalo je naročite povlastice. Za izmjenu i dalji razvoj unutrašnjih prilika bio je pad bosanske aristokracije mnogo značajniji od pada slavnog bosanskog kraljevstva i rasula kršne zemlje Hercegovine. Ukinućem jeničara i slomom feudalne aristokracije pokopana su prava i povlastice nekoć moćnih esnafa. Njima nije učinjen kraj carskim fermanom ni vezirskom bujruldijom, no odgovorom Omer paše Latasa na pritužbu zlatara, da neki njihovi drugovi postupaju pri radu protiv starih esnafskih uredaba: »Sada se zavodi tanzimat, a ako možete, prodajte kalaj pod srebro.«

Kako smo vidjeli, esnafska se londža obraćala vlasti za zaštitu starih običaja, jer nije bila kadra stati na put zloupotrebama nekih obrtnika od prvih godina XIX stoljeća, a ovom izjavom paše Latasa uvidjeli su, da više nemaju zaštite ni na ovoj strani. Neki su zbog ove izjave napustili posao svojih pređa i latili se trgovine.

Od 31 prosinca 1850 (26 safer 1267) residira u Sarajevu carski namejsnik sve do okupacije, a o nekadašnjoj moći obrtnika pjeva narodna pjesma:

Hotio bi Ali paša doći,
 Al ne smije kroz Saraj'vo proći,
 Nisu age medene baklave,
 Bajraktari šećer po baklavi,
 A jamaci pita zeljanica,
 A neferi sitni hurmadžići,
 Bazerdžani na među džunlari,
 Mladi bezi keške u kazanu,
 A terzije sitne rešedije,

A bakali bijeli pilavi,
 Krevetari biber po pilavu,
 Biber pali, bijeli pilav kvari,
 Kazandžije zlačani sahani,
 Čizmedžije zerde u sahanu,
 Saračići sitni kolačići,
 A kazazi bamlja u sahanu,
 Borov čorba kahvedžije mlade,
 A ašcije hošaf kaisije.⁷⁰

I nakon 1851 postoje esnafi, biraju se ćehaje, čauši pa i kalfabaše, ali sve je to sad drugačije. Već je spomenuto, što otsad pripada u područje ćehaje: osposobljavanje šegrta za kalfu i kalfe za majstora i to je uglavnom sve. Jedini su se sarači držali svojevoljno starih običaja sve do svjetskog rata.

Ali ono, što je u esnafu bilo najljepše, ostalo je još dugi niz godina, a to je pažnja, ljubav, i bratsko potpomaganje onih, koji su potrebni pomoći, a ponos im nije dopuštao da pomoći traže.

III

Iz prošlosti pojedinih esnafa i obrta

Metalna industrija

Rudno blago Bosne eksploatirali su Rimljani, a nekoliko stoljeća iza njih bosanski vladari. U ovom je pravcu nastavljen živahan rad i nakon pada Bosne pod Osmanlije, i naročito je cvao do prvih decenija XVII stoljeća, a onda jenjao. Slavni Topal Osman paša pokušao je oživiti bosansko rudarstvo i u tu svrhu dozvao ovamo ing. Conrada, koji je proučio naše rude¹ i pri kraju svoga rada u kolovozu 1866 izložio zbirku ruda, koja bijaše sastavni dio ostalih raznih proizvoda zemlje pripremljenih za izložbu u Parizu.² Ovo je ujedno bila prva izložba u Herceg-Bosni.

Za bosanskih vladara dođoše ovamo rudari Sasi iz Sedmo gradske i stadoše kopati rude. Na njih nas potsjećaju geografska

⁷⁰ Ova se pjesma nalazi u još netiskanoj zbirci rahmetli Halida Kreševljakovića.

¹ A. Conrad: Bosnien mit Bezug auf seine Mineralschätze (Mittheilungen der k. k. geogr. Gesellschaft in Wien N. F. 3. Nro. 5. S. 219—228). Ista je radnja izišla na turskom jeziku u službenom kalendaru »Salnama«.

² »Bosanski Vjestnik« od 20 augusta 1866.

imena Sase, Sasina, Saska rijeka, Saski do, kao i neki nazivi u rudarstvu i preradi metala, na pr. utman (Hüttemann), ceh (Ceche), šlag (Schlag), grandžel (Grundstelle), šleganj (Schlägel), cione (od ziehen), smeočar (Schmelzer) itd.³ Za Sase je postojao naročiti »saski zakon«.

Iz raznih rudača dobivalo se zlato, srebro, bakar, olovo i željezo. U rudarskim mjestima Kreševu, Fojnici, Varešu, Starom Majdanu izrađivala se razna željezna roba i izvozila u daleke krajeve. Sarajevo je postalo važno središte za trgovinu željeznom robom.⁴ Pored toga ovdje se razvila metalna industrija. Izrađivalo se oruđe, oružje, posuđe, nakit i drugi razni predmeti od zlata i srebra, a tim se poslom bave kovači, nožari, sabljari, puškari, kazandžije, zvonari, kantardžije i zlatari. Svi su ovi obrtnici osim zlatara i kazandžija imali jedan — kovački — esnaf, kome je zajednički biljeg čekić, nakovanj, mendžele, mijeh i vatra. Zajedničke čaršije nije bilo kao kod drugih esnafa, nego su pojedini skupovi imali zasebne čaršije, kako ćemo to niže vidjeti.

Kao čehaje ovog esnafa spominju se: Derviš Ahmed (1776), Husein (1778), Salih (1818), Mula Mehmed (izabran 21 ožujka 1828), Abdullah (1848).

Kovači su imali svoj bajrak i priređivali su izlete kao i drugi esnafi.⁵

Iz dvaju popisa druge pole XVIII stoljeća vidi se, da su u ovaj esnaf pripadali kovači Fojnice, Visokog, Paleža i nekih drugih sela, a vrlo često doseljavali su se u Sarajevo i ovdje radili. Bašeskija piše, da su ovi obrtnici većinom došli sa sela po zanatu.⁶

U popisu od 1848 popisani su kovači, bravari i nalčadžije kao poseban esnaf, a kantardžije, zildžije, nožari, sabljari i puškari kao drugi zasebni esnaf. Kako se to desilo, nije mi poznato, jer i prije i poslije sačinjavali su samo jedan esnaf. Po ovom popisu bila su u prvom esnafu 42, a u drugom 30 majstora. Možda je tomu

³ Č. Truhelka: Bosniens Handel und Gewerbe in früheren Jahrhunderten. Bosnischer Bote, Sarajevo 1899, str. 287. — Mijo Žuljić: Današnji vareški dijalekat. »Školski Vjesnik« 1908, str. 899—908. — H. Kreševljaković: Željezni obrt u Varešu do godine 1891, Sarajevo 1933.

⁴ Trgovci željeznom robom zvali su se demirdžije ili timurdžije. Imali su svoj esnaf, koji je 1848 brojio 67 trgovaca.

⁵ Sidžil 65, str. 3.

⁶ Kronika Mula Mustafe Bašeskije. Glasnik zemaljskog muzeja 1918, str. 56.

30 m
železn
fondam
metane

biljeg

2 up

A, 12

B 3

C. f. 10^a

bio razlog, što su kovači, bravari i nalčadžije radili u jednoj ulici, pa su ih za to popisali kao zaseban esnaf.

Kovači su izrađivali sitnije predmete, kao što su klinici, ereze, mandali, halke, baglame, lanci, verige, uzendžije, džemovi, sjekire itd., a vršili su i razne popravke.

Još se danas zove jedna ulica Kovači, ali se ne pamt, kad su ovdje radili ovi obrtnici. Njihovi su dućani od davnine u Bravadžiluku.

Bravadžije (bravari) su pravili i popravljali brave. Sarajevske brave nijesu bile osobite vrste. Ovdje su poznate kao dobre brave dubrovačke.

Bravar Mustafa bajraktar Tufo znao je još prije 1773 otvarati brave bez ključa, a ovo je prigodom njegove smrti zabilježio kao osobitost kroničar Bašeskija. Bilo je opet bravara, koji su umjeli napraviti bravu, a otključati je svako nije umio. Ovakve su se brave udarale na sanduke.

Čaršija Bravadžiluk spominje se već 1562, i po tome sudeći, bio je ovaj obrt onda dobro razvijen.

Nalčadžije su kovali nalče ili potkove za čizme. Imali su zasebnu čaršiju (Nalčadžijska čaršija), a spominje se još 1802. Kasnije su radili kao i kovači u Bravadžiluku. I danas se kuju nalče, ali to ne rade naročiti majstori, nego kovači. Neki nalčadžija Hadži Osman sagradio je prije 1557 džamiju na Banjskom brijegu.⁷

Oružje su pravili i popravljali sabljari, puškari i nožari.

Sabljar ili **klčije**. Iz Ajas pašine zakladnice napisane 1477 znamo, da je već onda oko današnjeg Hotel Centrala postojala Sabljarska čaršija (Suki sejafin),⁸ a propala je u jednom od velikih požara, i sve do iza okupacije zvaše se onaj kraj Kulukčije (iskvarenost od klčije). Sabljari su istresali prašinu od čumura (drvenog ugljena) u Miljacku i po tome se sigurno prozvao obližnji most Čumurija. U raznim izvorima spominje se po koji sabljar sve do 1878. S okupacijom propao je ovaj obrt.

Bičakčije (nožari). Nožarski je obrt osobito cvao u Foči, ali se bio lijepo udomio i u Sarajevu. Ovdje su se izrađivale sve vrste noževa počevši od šklopca do handžara, ali su zaostajali u svakom

⁷ Šejh Sejfudin Kemura: Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe. Glasnik z. m. 1911, str. 535.

⁸ Glasnik z. m. 1910, str. 622—624.

3 mp^{mp}
A, 29

5 mp^{mp}
A w 30

pogledu za fočanskim ukoliko su bili dobri, ima se zahvaliti majstorima iz Foče, koji se ovdje nastaniše.⁹

Nije se cijenio nož samo po vrsnoći metala nego i po izradi kavzi¹⁰ i korica. Kavze su se pravile od kosti (soma), što se donosila iz Rusije. Kavze su spojene hašrmom, koja prekriva držak noža, a djelo je posebnog obrtnika, hašermedžije, koji pripada zlatarskom esnafu. Kore noža često su bogato urešene, a izrađivali su ih naročiti majstori koredžije. Bilo je bičakčija, koji stekoše lijep imutak. Nakon strašne poplave Miljacke 1791, kad su porušeni svi mostovi osim Šeherijske, sagradio je odlični nožarski majstor Nuhan o svom trošku privremeni most preko ove rijeke.¹¹ Nožar Hadži Mehmed sin Fadlullahov uvakufio je 27 šabana 1262 (20 VIII 1846) tri sobe u Halačima i odredio, da se prihodom popravljaju česme u Timurhanovoj ulici i Kozija ćuprija.¹²

Bičakšije nijesu imali svoje čaršije, no su radili ponajviše u Kovačima i Zildžiluku. Pored kovačnica uz nožarske dućane, gdje su se kovali noževi, bila je naročita kovačnica za handžare u ulici Basamacima kraj Delalića ćuprije.

Tufekčije (puškari) popravljali su puške, ali mi nije poznato, da su se ovdje pravile. U Dupovcima (kotar Sarajevo) pravile su se puške, koje su se zvale po ovome selu dupovke. Ove su puške bile vrlo teške i pri pucanju nijesu se mogle držati u rukama, no ih je valjalo na što nasloniti.

Tufekčijski su dućani bili u Kovačima.

Tufekčija Avdo Jabučica bio je dobro poznat u predokupacionom Sarajevu zbog svoje vještine u tehnici. Što mu je oko vidjelo, to je ruka umjela napraviti. Godine 1866 krivotvorio je bakreni novac i u tome uhvaćen. Utvrđeno je, da je iskovao u groše 30 oka bakra i za ovo nedjelo odležao je 10 godina u centralnoj kaznionici u Vidinu.¹³ Radi kovanja novaca prozva ga svjetina sultan Jabučica. Kako redovna turska vojska nije smjela sudjelovati u otporu protiv okupacionih četa, to je naredeno, da se iz Krupovih topova izvade igle i tako učine neupotrebljivim. Otpornici natjeraše Jabučicu i on napravi nove igle za topove. Zbog toga i na osnovu

⁹ Potomci ovih doseljenika zovu se danas Foče (nom. Fóčo) i Fočaci (nom. Főčak).

¹⁰ Često se piše pogrešno kamze.

¹¹ Kronika Mula Mustafe Bašeskijske o. c. str. 89.

¹² Zakladnica u centralnoj vakufskoj upravi u Sarajevu.

¹³ »Bosanski Vjestnik« 1866, broj 3.

jedne denuncijacije osudio ga je austrijski prijeki sud na smrt. Pogubljen je prvih dana rujna 1878 pod Goricom.

S okupacijom nestalo je uglavnom tufekčija, a ne prave se više ni handžari, pa je i nožarski obrt znatno oslabio. Prvih dana iza ulaska austrougarskih četa pokupljeno je od građana oružje. Uzeto je oružje i iz dućana tufekčija i bičakčija s popisom, čije je što, i deponirano u vojničke magazine, ma da su ovi izjavili vlasti, da je to njihov kapital i od toga da žive. Istom poslije godinu dana povraćeno im je nakon moljakanja uz uvjet, da ga izvezu van Bosne i tamo prodaju, što ovi i učiniše.¹⁴ Posljednje vrsne bičakčije u Sarajevu bili su Osmanaga, Avdaga i Bajramaga Fočo, Topal Husein, Avdaga Gaćanin i Hadži Salih Bičakčić. Osmanaga Fočo bio je ujedno i zadnji čehaja ovog kovačkog esnafa (umro 1906).

Kantardžije su pravili kantare i terezije (vage), a dućani su im bili u Zildžiluku. Bio ih je malen broj.

Zildžije (zvonari) izrađivali su razne predmete od bronca i mjedi kao zvona, svijećnjake (čirake), havane, utege itd. Zildžijska se čaršija zvala Zildžiluk, protezala se uz lijevu obalu Miljacke od Careve ćuprije do nadomak Šeheriye, a nestalo je 1896 pri regulaciji Miljacke. Pred nekoliko godina nestalo je i posljednjeg zildžije.

Silahdar Mustafa paša, bosanski namjesnik, obratio se u studenom 1798 bujruldijom sarajevskom kadiji, jeničarskom agi i muselimu, da pošalju u Travnik zildžije, koji će popravljati topove. U bujruldiji čitamo: »Većina topova, koji se nalaze po carskim gradovima bosanskog ajaleta, oštećena je dugotrajnom upotrebom. Jasno je, da bi trebalo dugo vremena, dok bi se zamolilo, da se odrede i pošalju iz Carigrada majstori za popravak topova, koji se mogu popraviti i za uređenje njihovih falja. Stoga je jednoglasno nađeno za shodno, da se ovakvi majstori potraže i dobave između zildžijskog esnafa u Sarajevu. Na osnovu toga je sada napisana, izdana i po (izostavljeno) poslana ova bujruldija u svrhu, da se zajednički preko šerijatskog suda potraže i izaberu ovakvi majstori i upute ovamo, pa se najprije prokušaju u popravljanju topova, koji se nalaze na ovim stranama, i da im se u obilju daju bakšiši i plaće za rad i upotrebu, a da se onda kasnije ovako isto upute na ostala mjesta. Ako Bog da, kad vam stigne (bujruldija)

¹⁴ Kako mi je pripovijedao Salihago Fočo, najviše je ovoga oružja izvezeno u Novopazarski sandžak i tamo rasprodano.

i kada se upoznate s njome, treba da postupite na opisani način i da spomenuti esnaf preberete i istražite, pa da takve majstore izaberete i da ih što brže ovamo pošaljete. Vanredno se čuvajte i udaljite od toga, da bi dopustili gledanje kroz prste i popuštanje, već postupajte prema bujruddiji i ustručavajte se da bi protivno radili.«¹⁵

Mnogi potomci ovih obrtnika izgubiše obiteljska imena i prozvaše se po zanimanju svojih preda: Kovači, Klinčari, Nalčadžići, Sabljari, Bičakčići, Tufekčići, Zildžići, Koredžije, Kantardžići.

Tenećedžije (limari) isključivo su Židovi. Koliko sam mogao saznati, ovaj je obrt u Sarajevu mlađeg datuma, tamo negdje od početka XIX stoljeća. Ne znam, da li su imali svoj esnaf. Vrijedno je spomenuti, da je jedan od ovih tenećedžija imenom David Kamhi (1834—1920) još prije okupacije sakupljao naše narodne pjesme. Na taj njegov rad osvrnuo se naročitim člankom dr. Jovan Kršić u »Pregledu«, god. VIII, sv. 121, str. 42—46.

Kazandžije izrađuju sve vrste kuhinjskog posuđa, bakrene svijećnjake, kapke za fenjere, buhurdare (kadionice) i sve ostalo, što se pravi od bakra.

Među prvim obrtima, koji procvatoše u Sarajevu, bio je i kazandžijski. Već početkom XVI stoljeća rade kazandžije i za izvoz. God. 1511 umro je u Dubrovniku trgovac Deli Hamza Abdulahović iz Vrhbosanja, koji je sa sobom onamo donio 1165 mješina i 135 sahana. 27 rujna 1511 daje bosanski gospodar Ferizbeg Mahmudu, bratu umrlog Deli Hamze, i njegovu ortaku Jusufu popratno pismo, u kome moli Dubrovčane, da svu imovinu, što je tamo ostala iza Deli Hamze, predadu ovoj dvojici, što Dubrovčani i učiniše, a ova im dvojica potvrđuju primitak pismom pisanim u Dubrovniku 10 siječnja 1512.¹⁶ Prema ovome izvozila se kazandžijska roba već u početku XVI st., kao što se izvozi i danas.

Francuz Pouillet boravio je u Sarajevu 1658, a onda otišao u Malu Aziju i Persiju, gdje je ostao 8 godina. U Sarajevu je nakupovao raznog bakrenog posuđa u Kazandžiluku i u svom putopisu piše: »Valja vjerovati, da je blizina njemačkih majdana

¹⁵ Ova je bujruddija stigla u Sarajevo 17 džumada II 1213 i prepisana u silidžu br. 38 na str. 147.

¹⁶ Č. Truhelka: Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive. Sarajevo 1911, str. 131 i 135.

uzrokom, te je ovo posuđe u ovoj varoši jeftinije negoli drugdje, pošto se trgovci njime tu snabdijevaju, pa ga prodaju čak u Persiju.«¹⁷

Kazandžije se spominju vrlo često u raznim vakfijama i sidžilima, a i Kazandžijska čaršija, koju ističe i Evlija Čelebija u svom putopisu. Pored Kazandžijske čaršije ili Kazandžiluka spominje se još i Ibričkijska čaršija, koja obuhvataše današnji Oprkanj, a pripada ovome esnafu. Kako joj već samo ime kaže, u ovoj su se čaršiji izrađivali ibrici. Kazandžije su imali na Vratniku svoje radionice, koje se zovu kalhane. U kalhanama kuju kazane, haranije i druge veće stvari. U ulici Mravovac bila je talionica bakrenih rudača.

U ovaj esnaf pripadaju i kalajdžije, koji bakreno posuđe prevlače kalajom (kositerom) ili kalajišu, i fenjerdžije, koji prave fenjere.

God. 1688—89 kovao se u Oprkanju bakreni novac, mangur. Kovanje mangura i mjesto, gdje je bila ta kovnica, živi još u predaji ovih obrtnika, a kao razlog navodi se, da je car toga vremena ratovao sa ćesarom i da je austrijska vojska presjekla put između Bosne i Carigrada, odakle je novac dolazio.¹⁸ Vrlo mali broj u Sarajevu kovanih mangura očuvao se do danas.

Bašeskija bilježi, da su kazandžije priredili izlet kušanme 1746, ali se još i danas u ovome esnafu s ponosom priča o njihovim velikim izletima, koji su obično trajali po nedjelju dana.

U ovom su esnafu bili ćehaje: Ahmed Čelebija (1697), Ahmed baša (1707), Mustafa (1777), Hadži Salih (1778), Salih (1806), Mula Halil Bektić (1848—1850).

God. 1848 brojio je ovaj esnaf 60 majstora.

Među kazandžijama je bilo vrlo bogatih ljudi, i mnoge današnje ugledne porodice vuku lozu iz ovog esnafa. Hadži Alija, kazandžija, sagradio je u Sarajevu 1561 jednu džamiju i do nje mekteb, a za uzdržavanje uvakufio više hiljada akči.¹⁹ Više kazandžija ostavilo je ponešto od svog imutka u bogoštovne i dobrotvorne

¹⁷ V. Jelavić: Doživljaji Francuza Poulllet-a na putu kroz Dubrovnik u Bosnu (g. 1658). Gl. z. m. 1908, str. 43.

¹⁸ Truhelka: Zanimiv turski novac, kovan u Sarajevu. Gl. z. m. knj. I, 1889, str. 57; Milan Rešetar: Stari bosanski novci, »Bos. Vila« 1913, str. 75; »Numismatische Zeitschrift«, Wien 1908; Ivan Rendeo: Tursko-bosanski novci, kalendar »Napredak« za god. 1933, str. 168—183.

¹⁹ Kemura: Sarajevske džamije. Gl. z. m. 1909, str. 544.

svrhe. Hadži Osman Hadžimuharemović uvakufio je 6 magaza i nad njima sobu za mekteb u Kazandžiluku, polovinom XVIII stoljeća, a nešto prije popravio je Baščaršijsku džamiju Hadžišabanović, šukundjed istoimene porodice.

Kazandžija Ahmed sin Alin prepisao je vrlo lijepim talikom Tefsir glasovitog komentatora Bejzavije. Prva je strana ovog prijepisa ukrašena divnim ornamentima. Prijepis je dovršen u ponoć 1 siječnja 1148 (1735). Ovo je djelo posjedovao Hadži Hasan ef. Spaho i tvrdio, da je prepisivač njegov pradjed, a to je posve vjerojatno, jer su Spahe od starine kazandžije.²⁰ Ovo je svakako lijep primjer, kako su naši obrtnici imali smisla i za ovakav rad. Ahmedov savremenik kazandžija Ibrahim ef. Ramić bio je vrstan teolog (umro 1782 u 90 godini).²¹

Kazandžija je bilo pravih umjetnika u svom poslu, a njihovim se rukotvorinama divi obrazovan svijet. U posljednje doba svojim radom osobito se istakao Salih Bektić. Muhamedaga Ramić, čiji su predi od konca XVII stoljeća kazandžije, pripovijedao mi je ovo: Jedan od najboljih majstora u našem esnafu bio je Salih Bektić. Francuski konzul donio je na poklon Topal Osman paši jednu zdjelu od činije (porculana), a na poklopcu joj je bila kokoš također od činije, i tom zgodom hvalio mu francuski obrt. Osman paša je rekao, da bi se možda i u Sarajevu našao majstor, koji bi ovako što napravio, u što je konzul posumnjao. Isti ili drugi dan poslao je paša po Bektića i kad je ovaj razumio, da ga paša preda se zove, uplašio se. Bio je svijestan, da nije ništa skrivio, ali kako je bio pijanica, bojao se, da ovo nije uzrok pozivu. Što se više konaku²² približavao, sve ga više strah hvatao i posve uplašen stupio je pred pašu, a kad mu je paša rekao, zašto ga je pozvao, bez razmišljanja je obećao, da će onaku zdjelu napraviti od bakra, i sav sretan ostavio je pašu i konak i povratio se u dućan i ne kazujući nikom ništa nastavio svoj posao. Kad je bilo vrijeme da se ide kući, zatvorio Bektić dućan, uputio se po običaju u mejhanu na akšamluk. Ove večeri popio je Bektić nešto više no je inače pio i nageo kući. Došavši doma onako nakresan pao je na minder i zaspao. Kako je kasnije pripovijedao, cijelo je vrijeme razmišljao, kako će izvesti ono, što je paši obećao, i u tim je mislio i zaspao. Usnio je nepo-

²⁰ Ovaj rukopis posjeduje danas g. Fehim ef. Spaho.

²¹ Gl. z. m. 1919, str. 51.

²² Pašina residencija.

znata čovjeka, koji savija taslak (formu) od bakra za poklopac zdjele, kakvu mu je paša pokazao. On se prenuo iza sna, upalio fenjer i uputio se odmah u dućan. Bilo je zimsko doba. Došavši u dućan razduhao je vatru, prihvatio se posla i prije zore bio je taslak gotov, ali nije znao, kako će dalje nastaviti. Započeto djelo ostavio je na skrovito mjesto i nastavio svagdanji posao, razmišljajući, kako će započeto djelo dovršiti. Još dvije večeri došao je Bektić doma nakresan kao i one prve i svake noći usnio je istog čovjeka, kako radi poklopac, koji pretstavlja kvočku, a ispod nje vire pilad. On je nakon sna učinio u obje noći isto kao i prve. U tri noći poklopac je bio svršen. Cijelu zdjelu svršio je za deset dana radeći samo noću. Osman paša i konzul divili su se djelu »zatu-canog« Bošnjaka, koje je bilo ljepše od francuskog fabrikata, ali Bektić je bio rođeni umjetnik.

Bektić je izradio i ona četiri čiraka u Begovoj džamiji, za koje zapne oko svakom posjetiocu, koji zna, što je lijepo. Bio je osobit majstor u izrađivanju buhurdara (kadionica). Kasnije je mnogo radio za Osman pašu, a iza okupacije za Otta pl. Szent-györgyija. Salihov brat Ibrahim bio je također vrstan majstor.²³

U savaćenju (graviranju) i kalemljenju (cizeliranju) ovim obrtnicima-umjetnicima nema premca nadaleku. Obje ove grane umjetničkog obrta mnogo su ljepše cvale nego danas, što nam svjedoče predmeti iz prijašnjih vremena.

Premda se bakrene rude ponešto nalazi i u Bosni, ipak se najviše bakra i bakrenih rudača uvozilo iz susjednih zemalja. Pouzdano se zna, da se bakar uvezio u XVIII stoljeću iz Banata. Prije pada Beograda u austrijske ruke 1718 carinio se bakar, što se uvezio u Bosnu, u Beogradu. I dok je Beograd bio u vlasti Austrijanaca (1718—1739), uvezio se bakar istim putem, preko nekih skela na Drinu i tu se carinio. Kada je nakon pada Beograda 1739 uspostavljena carinarnica u ovom gradu, tražili su zakupnici pojedinih skela na Drini ponovo carinu na bakar, što se vidi iz jednog turskog rukopisa bivšeg Bos.-herc. instituta za proučavanje Balkana

²³ Mehmed ef. Bektić bio je dugi niz godina učitelj u školi za umjetne obrte u Sarajevu, a sin je Saliha Bektića. U cizeliranju i graviranju bio je prvi majstor i pravi umjetnik. Njegova se djela mogu vidjeti u muzejima za umjetni obrt u Beču i Parizu. Bivša austrijska uprava poslala ga je jednom profesoru u Beč, kod koga je učio dvije godine. Pored mnogih predmeta, što ih je on izradio, nalaze se u spomenutoj školi tri debele knjige njegovih crteža, koji služe učenicima za uzorke. Umro je 16 listopada 1928 u 57 godini života.

(broj 1817). Sarajevski trgovci tražili su preko šerijatskog suda 1 reb. I 1154 (17 V 1741) od sultana ferman, da se bakar carini samo u Beogradu kao i prije, a da se strogo zabrani zakupnicima skela na Drini, da ponovo traže carinu na bakar.

Među kazandžijama bila je poznata jedna vrsta bakra pod imenom »slatki« ili »čuče« bakar, a od njega su se pravili naročiti ibrici, iz kojih je voda bila zaista ukusnija od one iz ibrika od običnog bakra.

Zlatari (kujundžije). Kako smo već dosad vidjeli, za najveći dio obrtnika i velik dio njihovih proizvoda upotrebljavaju se turski i arapski nazivi, koji su s vremenom dobili građansko pravo u hrvatskom jeziku, dok u tome čine izuzetak kovači, a donekle i zlatari. Narodna pjesma pjeva o zlataru i kujundžiji:

Oj zlataru, tako ti zanata,
Skuj mi momka od suhoga zlata,
Nemoj plava, ni odveć garava.

— — — — —
Ili srmu kiju kujundžije,
Ili zlatom vezu vezilice?

Zlato i srebro glavni su metali, koje prerađuju zlatari. Zna se, da su ove kovine eksploatirane još za rimskog gospodstva u Bosni i onda u doba bosanskih vladara pa i za osmanlijskog vremena. Obje ove drage kovine spominje biskup Maravić u svom izvještaju o Bosni 1655,²⁴ a i Evlija Čelebija. Osmanlije su u XVI stoljeću kovali u Srebrenici, Čajniču i Sarajevu u naročitim kovnicama srebrene akče sigurno od bosanskog srebra. Kovnica u Srebrenici spominje se u sarajevskom sidžilu od god. 1556. O akčama kovanim u Bosni govori se u već spomenutoj radnji o tursko-bosanskom novcu od prof. Ivana Rendea. Zlato se ispiralo u rijekama Vrbasu, Lašvi i Fojnici i za turske, pa još i za austrijske uprave. U Sarajevskom sidžilu br. 2 čitamo, kako su u zilhidžetu 973 (19 lipanj — 18 srpanj 1566) u Sarajevo donijeli upravitelji rudnika u Kreševu Ahmed i Bali-hodža sinovi Nesuhovi i Drap (?) Luka 93 komada srebra i pred kadijom predali Inhanagi, dizdaru (čuvaru) grada Hodidjeda, i izmjerivši ga utvrdili težinu od 8520 drama. Ovo je srebro ubrano kao porez od kreševskih rudnika i kao državno dobro predano, da se pohrani u Hodidjedu. Produkcija

²⁴ Gl. z. m. 1908, str. 253.

ovih kovina bila je neznatna i nedovoljna za živahnu djelatnost kujundžija, pa su ovi često topili zlatni i srebrni tekući i stari novac, pa ih s pravom danas numizmatičari (»babčari«) okrivljuju.

Pored raznih predmeta, što služe kao nakit, radile su sarajevske kujundžije mnogo po narudžbi za razne crkve i manastire. Radeći za crkve i manastire, držim, da je jedna stara sarajevska pravoslavna kujundžijska obitelj mogla doći do divnog prijepisa zakonika cara Dušana prepisanog na kraju XIV ili u početku XV stoljeća, što ga je kao amanet predavao otac sinu dugi niz godina, dok ga nedavno jedan član ove porodice nije prodao.

Zlatari su bili ponajviše muslimani, onda kršćani i Židovi. U sidžilu od 1557 spominju se kujundžije. Tu je među drugim zaveden početkom rebiul-evela 964 (početak siječnja 1557) jedan kupoprodajni ugovor, u kom čitamo, da je kujundžija Mihailo sin Markov kupio jedno zemljište u Sabljarskoj mahali za 3000 akči, a graničilo je sa zemljištem terzije Mihaila i vakufa Alije terzije.²⁵ Biće da je ovaj Mihailo sin Markov identičan s Mihailom Desisalićem, koji je bio imućan čovjek onih vremena i po čijem je nalogu dak Mitar 1564 napisao Poučenje svetih otaca.²⁶

Zlatarski su dućani bili oko Gazi Husrevbegova bezistena i imareta, gdje još sada radi nekoliko zlatara. Po njima se zvahu do 1930 dvije ulice: Veliki i Mali Kujundžiluk. U tim su ulicama radili također urari, koji pripadaju u ovaj esnaf, a i mjenjači novaca ili sarafi.

Iz jednog hudžeta čitamo, kako su nakon velikog požara od 1697 zlatari i trgovci u Kujundžiluku sagradili nove dućane na vakufskom zemljištu, bez privole mutevelije i 1737 tužili ga, da im uz obavezu, da će plaćati mukatu za zemljište, prizna pravo vlasništva na te dućane. Sud je odbio ovu tužbu s motivacijom, da za te dućane po zakladnici, hatihumajunu i valijskoj bujrulđiji vrijedi odnošaj idžaretein-ugovora te da mogu samo direktnom linijom prelaziti na djecu.²⁷

U zlatarskom esnafu bilo je 1777 preko 200 osoba. U popisu od 1848 zabilježena su imena 34 majstora muslimana, pa tako ne znamo, koliko je zlatara tada bilo, jer od kršćana i Židova, kako

²⁵ Sličan kupoprodajni ugovor, u kome se spominje ovaj Mihailo, nalazi se u II knj. sidžila na str. 258 iz godine 1565.

²⁶ Ovaj se rukopis čuva u muzeju stare pravoslavne crkve u Sarajevu.

²⁷ Original hudžeta u arhivu Gazi Husrevbegova vakufa.

je spomenuto, nijesu uzimali jamstvo. Godine 1836 bilo je 78 zlatarskih kalfi i 19 majstoriskih sinova.²⁸

U ovom su esnafu bili čehaje: Osman čelebija (1707), Mehmed čelebija (1771), Ahmed sin Salihov (1777), Mula Ibrahim Karić (1798), Mustafa (1806), Ehli Zevk Aga-zade Mehmed aga (1819), Abdullah aga Kumašin (1836) i Mula Mehmed Brkanija (1848). Ahmed sin Osmanov (1777) i Ahmed baša (1800) spominju se kao zlatarske kalfabaše.

Zlatarski je esnaf imao u svojoj čaršiji jedan zajednički dućan, koji je i danas vlasništvo onih zlatara, čiji su predi bili članovi esnafa. Prihodom ovog dućana pomagali su siromašnije svoje drugove u nevolji i kupovali alat siromašnim kalfama. Ovo je jedini primjer nepokretne imovine jednog esnafa.

Kada je Omer paša ukinuo stara prava esnafskih uprava, zatvoriše neki majstori ovoga esnafa svoje dućane i latiše se trgovine. Tako na pr. Abdullah Kumašin ostavi zanat svojih pradjedova i poče trgovati manufakturnom robom. Ovo je najljepši primjer solidnosti ovih obrtnika.

Zlatar Husein sin Hasanov a otac Mujage Zlatarevića, dobro poznatog druga Zmaja od Bosne, obnovio je krajem XIII stoljeća svojim troškom džamiju u Mjedenici i uvakufio jedan dućan u Kujundžiluku za njeno uzdržavanje. Zakladnica se izgubila pa se ne zna tačan datum ovog uvakufljenja, ali se to desilo svakako oko 1800. Kako je zlatar Mujaga Zlatarević prešao sa Zmajem od Bosne u Slavoniju nakon sloma bosanskog pokreta, konfiscirala je država 22 srpnja 1832 imutak Zlatarevića²⁹ pa i ovaj dućan, našto je imam ove džamije Hadži Jahja efendija podigao tužbu protiv nasilja Musa age, koji raspolaže državnim imanjem, i dokazao, da je ovaj dućan vakuf. Šerijatski sud izrekao je osudu 8 prosinca 1832 u priilog vakufu.³⁰

U jednom dućanu u Kujundžiluku sjedio je Mehmed ef. Korinović, no da li je radio o zanatu, ne znam. Kada je 1836 došlo do pobune zbog nasilja Arnauta, što ih je ovamo kao regularnu vojsku doveo Mehmed Salih paša Vedžihija, vlast je proglasila Korinovića začetnikom ove pobune. Jedan major dođe s nekoliko

²⁸ Ovaj se popis nalazi u obitelji Kumašin.

²⁹ H. Kreševljaković: Husein kapetan Gradašćević — Zmaj od Bosne, Sarajevo 1931, str. 26.

³⁰ Kemura: Gl. z. m. 1909, str. 536—537.

Arnauta, da ga digne iz dućana i predvedu veziru. Korinović se lati oružja, i ranivši jednog Arnauta, dade se u bijeg. Arnauti zapucaju iz pušaka i ubiju jednog nedužnog čovjeka, a drugog rane. Tako se ponovo zabuni i čaršija se zatvori. »Usred grada pucale su puške ko na Zasavici.« Lozinka butovnika bijaše: van iz grada s Arnautima, ili će se veliko zlo oplesti. Da pobuna ne zauzme širih dimenzija, napusti Vedžihija Sarajevo i ponovo prenese vezirsku stolicu u Travnik u srpnju 1836. Tako je i opet svanulo Sarajlijama, koji teška srca gledahu vezira i regularnu vojsku u svojoj sredini pune četiri godine.³¹

Sahačije (urari). Republika sv. Vlaha poslala je u kolovozu 1493 jedan sat na uzdarje hercegovačkom krajišniku Sulejmanbegu, koji je rezidirao u Foči, i kako piše dr. Truhelka, možda je bio ovaj sat prvi, što je prokucao u Bosni. Ovakve darove slali su Dubrovčani i kasnije.³² Još i u XVI stoljeću bio je sat u Bosni rijetkost. Pouzdano se zna, da je 1658 bio jedan sahačija u Sarajevu, ali svakako ne i jedini, no kako je bilo malo satova, nije bilo mnogo ni sahačija.

Zidni su satovi dolazili preko Beograda, a žepni preko Carigrada, pa se po tome prvi zvahu beogradski, a drugi stambolski. Bila je jedna vrsta žepnih satova, i zvahu se manastirski, a donošeni su sigurno preko Manastira (Bitolja). Sudeći po nazivu alata naših starih sahačija, i ovaj je obrt došao s Istoka, jer za sve se alate upotrebljavaju turski nazivi.

U kakvim se prilikama nalazilo urarstvo u Sarajevu još 1658, najljepše se vidi iz Poulletova putopisa po Istoku. On preporučuje svojim zemljacima, koji se zapute u ove krajeve, trgovinu ili obrt, ako hoće da što lakše prođu. »Ja ću — piše Poullet — uvijek više voljeti ranarstvo ili urarstvo, jer su ta dva zanata cijenjena na Istoku, pa ih se u šest mjeseci može izučiti dovoljno, a da se zna na putovanju, poput onoga, što ga preduzeh, kad eto ja, koji jedva znam privezati uzicu na moj sat, prolažah na nekim mjestima za velikog učenjaka.

Ovaj mi glas bješe pribavila okolnost, da je Bosna jednako udaljena od drumova, koji vode iz Francuske i iz Njemačke, to

³¹ Bašagić: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1900, str. 150.

³² Truhelka: Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive, str. 215 i 217.

jest iz zemalja, gdje se ove stvari najbolje i najjeftinije prave, pa ih Turci ovih krajeva dobivaju jedino, kad se namjere na kojega putnika iz rečenih zemalja. U dobar čas ja ih bijah ponio jedno tuce sa sobom iz Pariza. To se bješe naslutilo, netom se saznalo, da sam Francuz. Džovani, Armenac iz naše karavane, koji bijaše vrlo vješt ovome kraju, uze me nagovarati, da ih sve prodam, uvjeravajući me, da će im cijena pasti, tek što budem stigao u Beograd, kuda prolazi trgovački put te vodi iz Beča preko Budima, tako da ih se tu može za vrlo jeftin novac nabaviti.

Ja pogriješih, jer mu ne povjerovah i jer mu prepustih na raspolaganje samo tri, za dvoje kojih dobih polovinu više, nego me bjehu stajali. Treći bješe jedan od onih malih podugačkih satova sa srebrenim zaklopcima, što ih žene nošahu pred pedeset godina i kojih bi se danas u Parizu na vagone prodalo, po dvije pistole vagon. Jednoga mi dana pade na um, da pravu, koja pokreće kazaljku, stavim pod staklo optočeno pozlaćenim bakrom, koje me ne bješe više stajalo od stotinu sola, pa videći, da dobro pristaje, ja pribih na nj malenu ploču, na koju bijah udario obručić, sa satovima označenim turskim brojkama.

Ovaj stroj, načinjen od odijeljenih komada, bi viđen u rukama Džovana, a neki pašin doglavljenik bješe ga pomno promotrio i obavijestio o tome pašu. Ovaj ga zaželi vidjeti i pošto mu se veoma svidje, ponudi za nj osamdeset talira. Džovani zatraži stotinu. Ja bih bio rado pristao na jednu i na drugu cijenu, tim prije, što se uvažavala samo kutija, pa mi se htjelo povratiti stroj, ipak sam morao poduprijeti tražbinu Jermeninovu, koga sam držao jako zainteresovanim, i primih suvišak od osamdeset na stotinu. Bilo kako bilo, ja ću se uvijek zadovoljiti sa dobiti od osam pistola za dvije.

Ja ne znam, da li broj satova, ili razlaganje, što ga bijah učinio jednomu sajdžiji, kojemu bijah dao nekoliko da ih očisti, bjehu uzrokom, te su me stali smatrati vrlo vještima u tom zanatu, ili se možda ovi Armenci služahu tom izlikom, da zadovolje želje onih, koji me htjedoše posjetiti, ili jer bijah Francuz (a naši zemljaci prolaze vrlo rijetko ovim krajevima), ili zbog neprilika, što ih bijah doživio u Mlecima.³³

Sigurno se zna, da od XVII stoljeća postoji ovdje i *sahat-kula*. Sahačija Hadži Mustafa, poznat pod nadimkom Samsarija,

³³ V. Jelavić o. c. str. 64—66.

načinio je 1772 čudnovatu sahat-kulu tako, da je sat bio na zemlji spojen lancem sa zvonom na kuli i tukao u određeno vrijeme.

U predokupaciono doba donošeni su satovi ravno iz Beča, što saznajemo iz onovremenih sarajevskih novina. Preko puta od Tašlihana prodavao je H. Illek i Com. francuske sobne satove.

Trgovački putnik Jakob Werner iz Beča donio je ovamo 1871 mnoštvo zlatnih i srebrenih satova i raznog nakita i nastanio se u Janjačevu hanu. Dva otpuštena vojnika iz Kosovskog vilajeta pokrali su mu 30 satova i 70 lanaca od zlata i srebra, ali su pri polasku kući uhvaćeni.

God. 1878 bilo je u Sarajevu svega devet sahačija i to 7 muslimana, 1 katolik (Hadži Ivo Livajić) i 1 jevrej.

Nalbanti su kovači, što potkivaju konje. Isključivo su bili muslimani. Narodna ih pjesma zove nalbanti:

Ja ne mogu nalbanta ljubiti,

a i nalburdžije (Marjanović, str. 118):

Dobar ti je tebi nalburdžija,
Na vjeru će t' konja podkovati.

Kako su ovi obrtnici trebali vojsci, sigurno ih je bilo sto i više godina prije, no se prvi put spominju u jednom hudžetu od džumada I 964 (ožujak 1557),³⁴ gdje među svjedocima nalazimo nalbanta Aliju sina Abdullahova. Jednom drugom zgodom spomenut je iste godine i nalbant Čejvan sin Abdullahov. Kasnije se spominje nalbantski esnaf. Godine 1848 bilo je u ovom esnafu 13 majstora, a ćehaja je bio Osman aga Čuprilića. Godine 1773 postavljen je carskim beratom (od početka ramazana 1187) za ćehaju Hadži Salih halifa sin H. Ibrahimov, jer je esnaf bio bez ćehaje.³⁵ Godine 1844 bio je ćehaja Hadži Abdullah Linga. Okupacija je zatekla ćehaju Bećiragu Nalbanta, a kad je on umro 1884, izabran je i od gradskog poglavarstva potvrđen Ahmed Nalo.

Nalbantske čaršije nije bilo, njihovi su dućani ili nalbantnice bili u blizini hanova.

U Kreševu, Fojnici i Varešu kovale su se konjske ploče u znatno većoj količini no danas, a ovamo su ih donosili trgovci željeznom robom.

³⁴ Hudžet u kronici Muhamed Enveri Kadića.

³⁵ Originalni berat u ostavštini M. E. Kadića.

Kožarska industrija

Tabaci su obrtnici, što se bave učinjanjem koža. Kako su ove zemlje bile šumovite, razvilo se ovdje još u davna vremena stočarstvo. Zna se, da se još u doba bosanskih banova i kraljeva izvozilo iz ovih zemalja nasoljeno meso i sirova koža. I kako se nakon dolaska Osmanlija počеше ovdje razvijati razni obrti u većoj mjeri, među prvim bio je i tabački, jer su za nj naročito bili povoljni uvjeti, a njegovi proizvodi vrlo potrebni. Pored Sarajeva procvao je tabački obrt i po drugim mjestima, kao što su Čajniče, Foča, Rogatica, Srebrenica, Nova Kasaba, Tešanj, Visoko, Banja Luka, Fojnica, Travnik, Jajce, Mostar, Konjic i Stolac.

Sarajevski tabaci izrađivali su đon, ćusele, bujer-ćusele, bijelu mješinu, kajsar, šapliju, tirše i tokmakajš. Za učinjanje kože upotrebljavao se ruj, šiška i loj. Ruj raste u dolini rječice Lapišnice, desne pritoke Miljacke i njenoj okolini, a zaravanak ispod Hodiđeda (Starog grada) zove se Tabačko guvno, jer su tu nekoć tabaci sušili ruj, ali se mnogo dobavljaio i sa strane.

Don se pravio od teških, a ćusele od lakših goveđih pa i telećih koža. Bujer-ćusele izrađivao se od istih koža kao i ćusele, a razlika je u tome, što je ćusele bijele, a bujer-ćusele kestenaste boje. Boja za bujer-ćusele pravila se od crvenog jabukinog i kruškinog lista i bila je stalna do izdera. Đon služi za poplate, a ćusele i za lice i za poplate krajišničkih opanaka.

Mješina je produkt učinjene ovčije, a *kajsar* i sahtijan kozije kože. *Tirše* je slično debelu koncu, a pravilo se od bravijih koža i služilo za šaranje i ukrašavanje raznih proizvoda saračkog obrta. Pravilo se i u Visokom, ali se uvažalo i iz Carigrada i zvalo se đumiš-tirše, jer je bilo srebrenaste boje, a naše je bilo zeleno.

Tokmakajš se pripremao samo od volovskih koža uređenih u loju. Pri produkciji tokmakajša bio je loj ono, što je šiška pri izradi đona, a ruj ostalih proizvoda tabačkog obrta. Od koža učinjenih u loju pravili su se povodci i kajase za kolane i terkiije. Tokmakajš se izrađivao u čerhanama, što su bile na Moščanici iza Višegradskih vrata ili Zagrdom, a ostale vrste kože u tabhanama na Miljacki od Tabačke džamije do nadomak današnje vijećnice (danas Gornji Tabaci ulica). Producente tokmakajša zvali su prema njihovim radionicama (čerhanama) *čerhandžije*, a pripadali su u tabački esnaf.

U Sarajevu su se učinjale i magarečije, konjske i pasije kože, ali je to bilo rijetko. Od proizvoda tabačkog obrta na osobitu je glasu bio đon i ćusele, pa je to prešlo i u izreku: »Sarajevski đon i ćusele, visočka mješina, mostarski kajsar i ušćupski sahtijan«, a to će reći, da je to roba prve vrste.

Već početkom XVI stoljeća rade tabaci i za izvoz. To saznajemo iz potvrde od 10 siječnja 1512, kojom brat umrlog trgovca u Dubrovniku Deli Hamze iz Vrhbosanja, Mahmud Abdulahović i ortak mu Jusuf potvrđuju Dubrovčanima, da su među ostavštinom pokojnog Deli Hamze primili i 1165 mješina, koje je donio sa sobom.¹ Proizvodi ovog obrta izvozili su se u razna mjesta Bosne i Hercegovine, iako je ovaj obrt bio zastupan i po drugim mjestima. Pouzdano znam, da je tabak Hadži Mehaga izvezio kožu kojih desetak godina prije okupacije u Zagreb i iz Hrvatske i Slavonije uvezio sirovu kožu. Hadži Mehaga je umro 1315 (1897). Ovo mi je pripovijedao njegov sin Hadži Muhamed Handzić.

Iz jednog kupoprodajnog ugovora, što se nalazi u II knj. sidžila, čitamo, da su u blizini Isabegove banje prodana tri tabačka dućana, jedna stolarska radionica i jedan tabački stup sa sobom kraj Miljacke za 2300 akči. Iz ovoga se vidi, da je tabačkih dućana bilo 1565 i na lijevoj obali Miljacke, dok je glavna čaršija bila na desnoj obali, kako je već spomenuto. Za vrijeme Topal Osman paše (1861—1869) prenesene su tabhane niže današnje električne centrale i ovdje nastala nova ulica Donji Tabaci, a ovo je učinjeno iz zdravstvenih razloga. U Donjim se Tabacima radilo sve do 1921, kada nestala i posljednje tabhane u Sarajevu, koja je bila vlasništvo Hadži Hafiza Abdullaha Tabaka, a posljednja ćerhana Zagradom obustavila je svoj rad 1918. Velika industrija ubila je ovaj obrt.

U Sarajevu je bilo oko 25 tabhana, a još polovicom XIX stoljeća bilo je tabaka, u kojih je radilo ljeti po 40 radnika. God. 1848 brojio je ovaj esnaf 85 majstora. Sve tabhane i svi tabaci jednog mjesta čine tabački *odžak*.

Pored ćehaje imali su tabaci, kako je već spomenuto, jigit-bašu, doadžiju, ehibabu, kalfabašu i čauša.

Od tabačkih ćehaja spominju se Mehmed baša (1707), Redžeb čelebija sin Omerov (1708), Smail sin Abdullahov (1784), Hadži

¹ Truhelka o. c. str. 135.

Husein (1787), Smail aga Hasečija (1798), Mehmed baša sin Hadži Ibrahimov (1807 i 1808), Ibrahim bajraktar Gačo (1822), Ahmed sin Mehmeda bajraktara (1824), Salih sin Mehmedov (umro 1833), Hadži Ibrahim 1844), Hadži Osman Alajbeg (1848 i 1850) i Abdurreis Hadži Žilo (1878).

Uzor međusobne pažnje i prijateljstva jesu tabaci. Kako je već spomenuto, obrtnici su se vrlo pazili i pomagali, a ovdje ću navesti jedan klasičan primjer. Hadži Hafiz Abdullah Tabak pripovijedao mi je, da je njegov djed Hadži Ahmed Elezović umro i ostavio lijep imutak i dvoje nejake djece Avdiju i Pašu. Dućanske komšije uzeše ovu djecu i imovinu u svoje ruke, izučiše ih zanat i vođahu za to vrijeme uza svoj rad još i radnju njihova oca. Ovu djecu zвахu Tabačad. Kad su poodrasli i izučili zanat, proglasiše ih majstorima, predadoše im očev dućan i kapital. Sve, što su sinovi Hadži Ahmedovi izgubili, jest prezime Elezović, koje zamijeniše sa Tabak. Prijatelji njihova oca, a i njihovi, predali su im nešto više kapitala, nego je ostalo iza Hadži Ahmeda. Ovo je bilo vrijeme rada, a ne konkurencije! Pašo i Avdija postadoše kasnije prvi tabaci u esnafu i hadžije.

Tabaci su često priređivali izlete kušanme i kako su svi s reda dobro stajali, bijahu njihovi izleti prave gozbe. Kako su stari tabaci pripovijedali Hafiz Muharem efendiji Čirkinagiću, sagradili su ostatkom novca, što je pretekao iza jednog izleta, tabački porušeni mesdžid iz temelja, ma da o ovom ne zna ništa Kemura.²

Više tabaka odvojilo je ponešto od svog imutka u bogoštovne svrhe. U XVI stoljeću sagradio je tabak Hadži Sulejman džamiju u današnjoj Odžaktanovoj ulici, koja još uspravno stoji. Nepoznate godine uvakufio je tabak Ahmed sin Nurullahov jedan dućan u Tabacima za Sarač Smailovu džamiju, i kako se vidi iz hudžeta od početka muharema 1192 (konac siječnja 1778), dućan je propao 1762, a zemljište izdano pod mukatu.³ Tim je zapravo nestalo ovog vakufa i danas nas na nj potsjeća samo ovaj hudžet. Meni nepoznatog vremena uvakufiše tabaci Hadži Hasan sin Mehmedov dućan u Čizmedžiluku, Hadži Abdija sobu u Gornjim Tabacima, Hadži Husein dva dućana u G. Tabacima, Hadži Osman kuću u Magudi i Hadži Smail šest soba u G. Tabacima kao evladijet vakuf (fidei comis).

² Gl. z. m. 1911, str. 397—407.

³ Prijepis hudžeta u kronici Muhamed Enveri Kadića.

Tabaci su se držali u radu strogo svoje pirname (regula), koju je tobože sastavio začetnik ovog obrta šejh Ehi Oran Mahmud, osnivač jedne tekije u Kršeheru u Anatoliji. Ove regule zovu tabaci pirnama, a službeni im je naziv »šedžera«. Do pirname nijesam mogao doći, a po onome, što sam slušao, svaka je koža, dok se učinila, trebala 1001 put prijeći preko ruku, što svakako ne odgovara istini.

Pošto je tabački posao bio težak, držalo se, da je tabački novac najblagoslovljeniji, pa su ljudi, koji su u ovo vjerovali, pri polasku na hodočašće u Meku zamjenjivali svoj novac u tabaka, držeći, da je time i njihov novac možda stečen na nedopušten način postao čist.

Tabak nije smio biti ortak s onim obrtnicima, koji učinjenu kožu dalje prerađuju, kao što su sarači, čizmari i slično. Ovo je bilo sigurno zato, da ne bi sarači i drugi počeli proizvoditi kožu za se i tim tabacima umanjivati zaradu. Ovakih slučajeva bilo je nakon okupacije. Iz hudžeta od sredine šabana 1120 (konac listopada 1708)⁴ vidi se, da su tabaci pri svakoj kupnji i prodaji morali davati ahubabi, zastupniku tekije u Kršeheru, izvjestan dio koža. Iz istog hudžeta saznajemo, kako je sarajevski ahubaba Sejjid Mensur čelebija sin Sejjid Ali efendin tužio tabake sarajevskog odžaka, koji se zvao službeno »odžak Šejh Ehi Urana Mahmuda sina Abasova«, kako mu ne će, kada bude devr od koža, da daju vrijednost od koža, koja se daje od svakog devra onomu, koji bude šejh i ehi, kako je to običaj, koji važi od starine po tabačkoj šedžeri. Prisutni tabaci sa čehajom Redžeb čelebijom odgovorili su na tužbu ahubabinu, da priznaju, da je on šejh i ehi u njihovu odžaku i da su pripravnici davati pri svakom devru onoliko koža u prirodi, koliko se oduvijek u njihovu odžaku davalo onim, koji su bili šejhovi i ahubabe, ali on se time ne zadovoljava, već iz gramzivosti za bogatstvom protivno starom običaju traži pare i uznemiruje ih, pa traže da mu se to zabrani. Kada su potvrdili svjedoci, da se od starine daju kože u prirodi, a ne vrijednost koža u novcu i da se to nije nikad dešavalo protiv volje tabaka, šerijatski je sud odbio zahtjev tužioca i zabranio mu, da tabake uznemiruje. Ovi prihodi od tabaka trošili su se za popravak tekije u Kršeheru i za

⁴ Prijepis u kronici M. E. Kadića.

hranu putnika, koji su dolazili i odlazili, kako se to izričito kaže u fermanu od 3 džumadul-evela 1233 (11 ožujak 1818).⁵

Prema izvratku iz pirname napravljenom u šabanu 1107 (ožujak 1696) nijesu smjeli kupovati sirovu kožu pripadnici jednog odžaka u području drugog, i baš u tu svrhu napravljen je ovaj izvadak i razaslan svim kadijama, da ovakav postupak spriječe, ako se u njihovu području pojavi, jer od Adamova (Adenova) vremena nije bio običaj, da se iz jednog odžaka u drugom odžaku uzima koža!

Šejhovi spomenute tekije bili su šejhovi tabačkog zanata u turskom carstvu, kako se to ističe u fermanu od 1818; preko njih se vršilo postavljanje doadžije i ahubabe, čehaje i jigibabe i izdavanje idžazeta i inabe (svjedodžbe) majstorima i kalfama. Ovo su u pojedinim mjestima vršili njihovi zastupnici ili ahubabe, koji su bili redovnici. U ovo su se počeli miješati nepozvani, pa se šejh tekije u Kršheru Omer sin šejha Smaila obratio molbom sultanu, i uslijed toga izdan je ferman 1818, u kom se ovo sve konstatira i zabranjuje, a vezirima i ostalim službenicima nalaže, da carsku zapovijed vrše. Ovaj je ferman prispio u Sarajevo 17 safera 1235 (3 prosinca 1819).

Zadnji dan ramazana iza ikindije sastali bi se svi tabaci u svom odžaku i održali dovu za dušu svoga pira Ehi Urana Mahmuda.

Sarači pripadaju među najvažnije obrtnike Sarajeva. Njihovim proizvodima podmirivao se najveći dio Bosne i Hercegovine, a izvozili su se i u druge zemlje. Predmeti ovoga obrta bili su: silahi ili bensilahi, kehaje, fišekluci, čile, duhanske kese ili mjehur-kese, kresivače, putničke sinije, matare, razno remenje (kajševi), šarpelji, musafske kese, opanci, nalune, uzde, sedla, bisage, hurče, kuburluci i pletene kandžije.

Svi proizvodi ovoga obrta rađeni su od mješine, sahtijana i kajsara, dona i čuseleta. Od kože, što su je tabaci učinjali, pravili su sarači predmete za praktičnu porabu. Ovamo su se ubrajale i *nalundžije*.

Silah se pasao oko pojasa, a za njim se nosile male puške i noževi. Danas su rijetki ljudi, koji pašu silah. *Kehara* je služila kao novčarka za sitni kovani novac. U *fišeklucima* se nosili naboji ili

⁵ Sarajevski sidžil br. 60, str. 13—14; mostarski sidžil u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu br. 968.

fišeci, a u čili barut. *Duhanske kese* (tutunkese) pravile su se od čohe i govedijeg mjehura, prve su pravili terzije, a druge sarači. Ove kese od govedijeg mjehura imale su tu prednost, što se u njima duhan nije sušio. U *kresivači* se nosilo kresivo (čakmak, kremen i trud) za pripaljivanje lule. Putnička sinija (sofra) nosila se pri putovanju kao kakva kesa, a kad bi se htjelo jesti, razvukla bi se i eto sofre. U njoj se nosilo posuđe i jelo, a u *matari* voda na dugu putu. Bile su naročite kese za Musafe (Kurane), a djeca su ih nosila o vratu idući u mekteb. *Hurče* su služile istoj svrsi, kojoj sada služi veliki putnički kufer, a nosio ih je konj kao i bisage, samo se u tom slučaju ne bi na njem jahalo.

U Sarajevu su se izrađivali t. zv. sarajevski i krajišnički *opanci*. Po veličini bilo je deset vrsta opanaka i to: karšunići (najmanji), mačorići, mali, srednji i veliki u testetu, ispod ženski, ženski, ulojci, batali i preko batali.

Na nekim predmetima saračkog obrta ima nešto ornamentike, a njenu izvođenju kažu sarači: našarati ili nabasmati.

Iz zakladnice Hadži Mustafe Čekrekčije sina Ishakova od zilkade 932 (kolovoz 1526) znamo, da je tada postojala džamija sarača Smaila i oko nje mahala istog imena. Ovo je najstariji spomen saračima u Sarajevu.⁶ Prije 1544 sagradio je na Vrbanjuši sarač Alija svoju džamiju,⁷ a nepoznate godine istog stoljeća podigao je sarač Hajdar također jednu džamiju poviše džamije sarača Smaila. Što su ostavila ova trojica sarača za uzdržavanje svojih džamija, nije mi poznato, ali ova činjenica jasno govori, da je sarački obrt već u ovo doba vrlo lijepo procvao i održao se na zamjernoj visini sve do najskorijeg vremena. Sarači se često spominju u raznim ispravama XVI—XIX stoljeća i po svemu se vidi, da su bili imućni ljudi.

Koliko mi je poznato, dvojica su sarača zavjetovali po dućan u Saračima ulici i to sarač H. Ahmed sin Salihov 1789 za Ajas pašinu⁸ i Husein bajraktar sin Osman bajraktara 1824 za šejh Bagdadinu džamiju⁹ i o tom napisashe zakladnice. Sarač Hadži Salih Ago sin Hadži Mustafin ostavio je u dobrotvorne svrhe magazu i nad njom sobu u Čulhanu i odredio, da se od prihoda naj-

⁶ Original ove zakladnice čuva se u arhivu Centralne vakufske uprave u Sarajevu.

⁷ Kemura: Gl. z. m. 1911, str. 541.

⁸ Sidžil 31, str. 33.; Gl. z. m. 1910, str. 625.

⁹ Sidžil 64.

prije plaća mukata Firuzbegovu vakufu, a ostalim prihodom da se rasvjetljuje Ajas pašina džamija, da se pred njegovu dušu kolje kurban o Hadži-bajramu, da se popravlja most na Zujevini kraj sela Hadžića i put u selu Garavcima (kotar Sarajevo) u duljini od 400—500 aršina.¹⁰

Sarački je esnaf bio treći po broju. Godine 1848 brojio je 142 majstora, a oko ovog broja kretao se i prije, kako se to vidi iz sedam sačuvanih popisa sastavljenih između 1750 i 1834. Saračka čaršija obuhvatala je današnje Sarače ulicu i Čulhan. U službenim ispravama Čulhan se zove Mali Sarači.

Od 1697 na ovamo spominju se čehaje: Omer čelebija (1697—1707), Derviš Ahmed (1750), Mehmed Nurkić (1769—1772), Osmanaga (1777), Alibeg (1783), Mehmed baša Zuber (1787—1796), Ibrahim Karasalihović (1796), Abdullah baša (1811), Mustafa (1819), Osman bajraktar (1821—1822), Mula Abdullah (1844), Hadži Mahmud sandžaktar (1848—1850). Kao u kazaskom esnafu tako je i u saračkom osobit ugled uživao kalfabaša. Krajem XVIII stoljeća bili su kalfabaše Mula Ahmed Lepir (1790—1794) i Hadži Abdullah Kalfaga (1795 do iza 1800) a 1844 i 1848 spominje se u istom svojstvu drugi Abdullah, a njegovi su potomci današnji Kalfagići. I danas sarači imaju svoj esnaf. Njihov posljednji čehaja Salih aga Mravović umro je 7 studenog 1932 u 98 godini života, a kao čehaja bio je od 1906 do smrti.

Ovi su obrtnici držali često svoje skupštine u Morića hanu i dogovarali se o svojim poslovima. Zadnja taka skupština održana je 9 veljače 1930.

Sarački čehaja Derviš Ahmed postao je negdje iza 1750 šejh mevlevijskog reda, kome pripadaše dobar dio sarača, i u tom je svojstvu i umro 1770 u 110 godini života. Čehaja Mehmed Nurkić bio je više godina imam u džamiji Gazi Mehmeda sina bosanskog sandžaka Isabega na Bistriku, a po njegovoj smrti (umro 1772) spominje se među nasljednicima Sulejman aga, aga jeničara u Carigradu, i po bilješci, koja je nastala u 14 sidžilu u povodu smrti Nurkića, znamo za prezime i rodno mjesto Sulejman agino, jer ga turski izvori spominju samo kao Bošnjaka.¹¹ — U Bašeskinom ne-

¹⁰ Sidžil 86, str. 81.; Gl. z. m. 1910, str. 627.

¹¹ Koliko je poznato, sarački je esnaf dao samo jednog državnika, a to je bio Sulejmanaga, kasniji Suljeman paša Nurkić. On je došao u Carigrad i stupio u jeničarski odžak, gdje se nešto naobrazao i po redu napredovao. God. 1770 postao je kol-čehaja (policajni inspektor), a onda edrenski aga, a

krologiju zabilježena je 1183 (1769—70) smrt sarača Hadži Mujage, koji se istakao kao junak u bici pod Banjom Lukom 4 kolovoza 1737 i postao aga i ajan sarajevski. — Saračkog kalfu Hadži Ahmeda i sarača Hamida alemdara (bajraktara) prognao je kao buntovnika Dželal paša sa ostalim Sarajlijama 1822. U vrijeme Gradašćevića pokreta istakao se sarač Abdul Hamid bajraktar, pradjed sarajevskih Bajraktarevića, a Gradašćević ga u znak priznanja postavio zamjenikom malodobnog mutevelije Gazi Husrevbegova vakufa. Ovo je jedini slučaj u 400-godišnjoj povijesti ovog vakufa, da je njime upravljao jedan obrtnik. — U predokupacionim pripremama za otpor istaknuo se svojim radom Hadži Salih aga Bičakčić, a i kasnije u borbi za vjerskoprosvjetnu autonomiju.

Nalundžije su pravili muške i ženske nalune, kehare i čile, a ubrajali su se u sarački esnaf. Najstariju vijest o ovim obrtnicima nalazimo u jednom hudžetu iz 1557, gdje se navodi kao svjedok Piri sin Hasanov, nalundžija u Sarajevu.¹²

Nalundžijski je posao vrlo lagan, jer drveta za nalune kupuju gotova i na njih samo prikivaju kaiše. Drveta se odvajkada prave u Pazariću blizu Sarajeva, a prije su se pravila ponešto i u Hadžićima kraj Pazarića. To je zimski posao seljaka ovih sela. Drveta su za muške nalune od bukovine, a za ženske od javorovine. I danas ima još lijep broj sarača i nalundžija u ovome gradu.

Opančari. Pored sarajevskih i krajišničkih opanaka pravili su se u Sarajevu šabački opanci i fašnjaci. Ovim su se poslom bavili samo pravoslavni. Oni su učinjali i kožu za ove opanke u Piruši uz potok Ramića Banju. Tubinović piše,¹³ da su opančari pravoslavni imali zaseban esnaf. Ali kada je nastao i kad su se pojavili ovi obrtnici, nijesam našao nikakovih vijesti. Sudeći po imenu, donesen je ovaj obrt iz Šapca. Nije ih bilo mnogo, zasebne opančarske čaršije nema, a u zadnje doba bilo ih je najviše oko stare pravoslavne crkve, gdje se još i sada po koji vidi.

Čizmedžije. Osim opanaka i u najnovije doba cipela izrađivale su čizmedžije svu ostalu mušku i žensku obuću: čizme, pa-

kratko po tome kao vrlo trijezan čovjek posta jeničarski aga. God. 1773 imenovan je vezirom i zamjenikom velikog vezira. Kad se veliki vezir povratio, preuzeo je opet dužnost jeničarskog age. God. 1774 posta valijom na Kreti, onda muhafiz u Dardanelima i napokon mufetiš u Anatoliji i valjda u Koreji. (Sidžili Osmani III, str. 84.)

¹² Prijepis hudžeta u kronici M. E. Kadića.

¹³ »Bosanska Vila« 1887.

puče, tomake, mestve i firale i prema tome u čizmedžijski su esnaf pripadali čizmari, papučije, mestvedžije i firaledžije. I muškarci i žene nosili su čizme, papuče, mestve, firale, dok su tomake isključivo ženska obuća. Tomake i papuče pravili su papučije. Firale (jemenije) su se pravile od kajsara, a sva ostala obuća od žutog sahtijana i žute mješine. Kajsar-jemenije i od kajsara firale spominje i narodna pjesma:

A na noge kajsar-jemenije,	Zaiskaću žutu madžariju,
Dragi mi je podero firale	Pa ću ići u novu čaršiju
Dolazeć mi jutrom i večerom.	I kupiti kajsarli firale.
Kad mi dođe babo iz čaršije,	Kad mi dragi na ašikluk dođe,
Daću njemu kajsarli firale.	

Žute čizme nosile su naročito udate žene:

To začule četiri jetrve,
One mnogo muštuluka daju,
Jedna daje svoje čizme žute.

Na čizme i papuče prišivale su se i prikivale nalče. Djevojka govori (Erlangenski rukopis, str. 74):

Snimiti ću sa papuča nalče,
Pa ću njemu konja potkovati.

God. 1538 spominju se čizmedžije, a 1557 papučije. Čizmedžijski esnaf bio je najbrojniji u Sarajevu, jer se ova vrsta obuće izradivala ovdje skoro za svu Bosnu. Čizmedžije su nosile svoju robu po raznim sajmovima, naročito u Banja Luku. Jedan sajam spominje i kroničar Bašeskija: »God. 1194 (1780) donese svjetina, napose čizmedžije mnogu robu na sajam u Skoplju u tolikoj mjeri, kako to nije nikad bilo, ali prođe bi malo.« Dok se nijesu nosile cipele, radio je ovaj esnaf vrlo dobro, a od sedmog decenija XIX stoljeća počeo je opadati. God. 1848 brojio je preko 170 majstora i kalfi, bio je dosta jak i kasnije. Još pred svjetski rat bilo je u ovom esnafu pedesetak osoba, a danas rade još dva majstora. Sada nas potsjeća na ovaj obrt Čizmedžiluk ulica bez čizmedžija. U ovom je esnafu bilo vrlo imućnih ljudi, dakle obratno onom, što kaže narodna pjesma:

Čizmedžije jedne dilendžije¹⁴
Muštom tuku, od gladi se vuku.

¹⁴ Prosjak.

U raznim ispravama našao sam imena ovih ćehaja: Hamza hodža (1697), Hadži Mehmed (1707), Mustafa halifa (1741), Muharemaga Ramić, koga Bašeskija naziva imućni Muše (1774—1776), Ibrahim (1777), Mustafa baša Salata (1780), Salih aga Ramić (više puta biran), Mula Husein (1803), Salih (1819), Ahmed baša sin Mehmeda bajraktara (1822 i 1824), Abdulhamid Hafizović (1848 i 1850). Posljednji je ćehaja bio Hadži Salih Turbo (umro 1925).

Bašeskija je zabilježio dva izleta kušanme 1775 i 1777, posljednji zajednički izlet priređen je u srpnju 1874.

Kao tabaci tako su se i čizmedžije sastajali svakog posljednjeg dana mjeseca ramazana iza ikindije u jednom prostranijem dućanu i činili dovu svome piru. Naravno da svi pripadnici ovog esnafa nijesu mogli stati u jedan dućan, no bi se okupili na ulici ispred dućana. Posljednje dove održavale su se u dućanu Hadži Bajramage Turbe.

U ovom je esnafu bilo nekoliko ljudi, koji se istakoše kao otpornici protiv sultana i travničkog vezira u onim burnim godinama prvih decenija XIX stoljeća. Godine 1822 prognano je za vezirovanja Dželal pašina odavde 18 najžešćih otpornika i među njima čizmedžije Hadži Alijaga Vatrenjak i Hadži Abdi aga, dok je Ahmed bajraktar sin Husein bajraktara udavljen u sarajevskoj tvrđavi. Po proglašenju fermana o ukinuću jeničara 1826 istaknuo se bajraktar Bulić.¹⁵

Umihana, kći poznatog čizmedžije Mehmed baše, uvakufila je bašču za džamiju Mimara Sinana 27 zilkade 1234 (17 rujana 1819).

Žuti sahtijan i mješina, glavni materijal, što su ga trebali ovi obrtnici, uvezio se uglavnom iz Skoplja (Üsküb). Sigurnih podataka o tome imamo iz XVI stoljeća. Sahtijan su donosili i Židovi,¹⁶ a trgovci, koji su ga krčmili, zvali su se sahtijandžije. Dobavljan je i iz Carigrada u manjoj mjeri. Kajsar (crveni sahtijan) dolazio je iz Skadra i Mostara. Neki Hadži Mahmud prvi je poznati sahtijandžija u Sarajevu. Sagradio je 1562 džamiju u Sahtijanuši ulici (danas Miss Irby-na ulica), koja se po njem zvala sve do 1915. Osim što je ovaj sahtijandžija bio hadžija i sagradio džamiju, ostavio je 260.000 akči, da se od prihoda ovog novca izdržava i

¹⁵ Kalendar »Pravda« 1925, str. 56.

¹⁶ V. Skarić: Iz prošlosti Jevreja. Spomenica o proslavi 30-godišnjice La Benevolencije. Beograd 1924, str. 30.

popravlja ova džamija.¹⁷ Iz toga se vidi, da je trgovina sahtijanom dobro napredovala, a po tome i čizmedžijski obrt. Posljednji trgovac ovom robom u Sarajevu bio je rahmetli Mehaga Kreševljaković, trgovao je oko 35 godina i stekao lijep imetak. Umro je 22 travnja 1921. Zadnji tovari sahtijana iz Skoplja došli su 1912.

Bilo je trgovaca, koji su trgovali obućom, a zvali su se *hafafi*. Imali su i oni svoj esnaf.

Cipelari (kundurdžije). U predokupacionom Sarajevu najmlađi je bio cipelarski obrt, a razvio se nakon reorganizacije zemaljske uprave i vojske. Od 1850 ovamo odijeva se činovništvo po evropskom uzoru, a i novo zavedena bosanska vojska (1864) nosi uniformu i cipele. I da se obuća ne uvozi, opremi bosanski guverner Topal Šerif Osman paša (1861—1869) o državnom trošku trojicu sarajevskih mladića u Carigrad, da izuče cipelarski obrt. Kroz tri godine izučiše u vojnoj radionici u Carigradu ovaj zanat Mehmed Palavra, Salih Dokara i Mehmed Ademović i povratiše se u Sarajevo, gdje otpočеше samostalno raditi i druge poučavati. Ovaj se obrt ubrzo raširi u našem gradu. Kako su prvi dućani otvoreni u Tarakčijskoj i Nalčadžijskoj čaršiji, a ubrzo se otvarahu nove cipelarske radnje u istim čaršijama, to se ove dvije čaršije prozvaše *Kundurdžiluk*.

I kundurdžije su imali svoj esnaf. Prvi ćehaja bio je Mehaga Palavra, poznat među svojom družinom pod imenom »Šeh«. Umro je u 56 godini života 15 lipnja 1894. Iza njega bio je ćehaja Mehmed ef. Ademović (rođen 1838), kraće vremena bio je i upravitelj Islahane (obrtne škole). Umro je 4 svibnja 1923. Njih trojica podgojili su cijelu generaciju, od koje je danas na životu još neznatan broj.

Ćurčije (krznari). I ćurčijski je obrt bio od onih, po kojima je Sarajevo bilo nadaleko poznato. Sada u ovom gradu nema ni jednog ćurčije, a kao uspomena na cvjetanje ovog obrta imamo dvije ulice: Veliki i Mali Ćurčiluk, gdje je do svjetskog rata bilo još nekoliko krznara. Đorđo Hadžidamjanović bio je posljednji ćurčija u Sarajevu i radio skoro do pred smrt (umro 1929).

U nastarijem sidžilu sarajevskom iz 964 (1557) spominje se više ćurčija muslimana i po tome se zna, da se ovaj obrt već tada bio udomio u našem gradu i da su se njim bavili muslimani, a da li je još tada bilo kršćana ćurčija, ne vidi se iz spomenutog vrela. U

¹⁷ Kemura: Gl. z. m. 1911, str. 188—193.

XVIII stoljeću ovaj je obrt isključivo u kršćanskim rukama, naročito u pravoslavnim, ali je bilo i katolika ćurčija. Biće da je ovaj obrt prešao u kršćanske ruke još u XVII stoljeću.

I ćurčije su imali svoj esnaf, kome je na čelu ćurčibaša. I kad su u ovom esnafu bili sami kršćani, opet je bio ćurčibaša musliman, a postavljan je carskim beratom na prijedlog kadije. Prvi meni poznati ćurčibaša bio je otprije 1697 neki Alibeg, a u ovoj ga časti nalazimo i u svibnju 1707 u jednoj deputaciji, koja dolazi na šerijatski sud. Godine 1765 i 1766, a valjda i još prije bio je ćurčibaša Kara Osmanaga sin Omerov a unuk Mehmedov, seratik kod jeničara, pripadao 97 odjelu i zbog neposluha svojim glavarima osuđen je na smrt. Na osnovu kadina ilama izdana je bujruhdija, po kojoj je Kara Osmanaga na grozan način udavljen zadnjih dana prosinca 1767,¹⁸ a već prije godinu dana skinut je sa časti ćurčibaše i na ovo mjesto postavljen Jakub sin Ahmedov.¹⁹ Kako je Jakub ubrzo umro bez djece, postavljen je na ovo mjesto Osman sin Omerov beratom od 5 V 1181 (29 rujna 1767).²⁰ Od kraja lipnja 1772 do početka srpnja 1775 bio je Sulejmanaga, a naslijedio ga je Hasan, koga je već u veljači 1776 zamijenio Mula Ahmed,²¹ a ovog ponovo Sulejmanaga i ostao od konca siječnja 1786. U 25 sidžilu na 52 strani stoji, da je skinut poradi nesposobnosti i štete esnafu, a postavljen Osman beratom od 29 III 1200 (30 I 1786). O ovome čitamo u Bašeskinjoj kronici: »Jedan ćurčijjski obrtnik dobaci nezgodnu riječ svojim majstorima, koji ga prijaviše muteselimu, na što mu ovaj dâ udariti žig, a on se za inad poturči i uvrsti se u deseti odio, čija momčad ovog kršćanina, koji je bio dosta uvažena osoba, jer je postao musliman i njihovim drugom, počasti odijelom i novcem i dade ga načiniti ćurčibašom na mjesto ćurčibaše Sulejmana, koji je musliman i čiji su pređi bili ćurčibaše. Pošto je bio lijepo odjeven, dadnu mu ime i nadimak mule, tobož da treba svakog lijepo odjevenog odlikovati nadimkom mule, te ga tako prozvaše mula Osmanom govoreći: »Hodi ovamo, mula Osmane, hajde tamo mula Osmane« i tako ga prozvaše. Ali time su učinili veliku glupost, jer je licemjerstvo najgadnija stvar, te i mula Osman odmagli jednog dana skupa sa svojom ženom u Austriju! Ovo se dogodi 1787.«

¹⁸ Prijepis bujruhdije u kronici M. E. Kadića.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Sidžil 29, str. 21.

Evo istinitosti one narodne: Pošto bi se poturčio, Marko? Zanimljivo je ovdje i mišljenje jednog imama i derviša onoga doba.²²

Nakon bijega Mula Osmanova u Austriju postavljen je Sulejmanaga po treći put za ćurčibašu 5 lipnja 1786 i dokle je ostao, nijesam mogao utvrditi. Jedan od njegovih nasljednika bio je Abdullah aga (1836—1841).

Kako Jovo Tubinović piše, uz ćurčibašu su stajala dvojica ustabaša ili čorbadžija, dva čauša i dvojica t. zv. dvanestih majstora, koji su kupili u »svijeću i porez«.²³ Da li je uvijek ovako bilo u ovom esnafu, nije mi poznato. Sve do okupacije bio je ovaj esnaf brojao. Po Skariću bilo je godine 1762 329, a 1769 353 ćurčije. Oko godine 1866 bila su 42 ćurčijska dućana i to 20 glavnih, a 22 manja. Bilo je dućana, u kojima je bilo zaposleno 10—30 radnika uz majstora, naročito od Jurjeva do polovice kolovoza, kad se polazilo na sajam u Carigrad i Uzundževo. Polazak na ove sajmove bio je vrlo svečan. Mnoštvo svijeta ispratilo bi putnike do Kozije ćuprije. Ovdje bi se priredio obilan ručak, a onda po starom običaju skakala bi djeca s mosta, putnici ih nagrađivali, a onda se oprostiv s rodbinom i prijateljima pojaši na konje pa s konaka na konak do Stambola. Godine 1836 išao je na ovaj sajam Jovo H. N. Besarović u društvu sa 29 Srba, 2 katoilka iz Doca kraj Travnika i 1 musliman. Nosili su 72 tovara razne ćurčijske robe.²⁴ Osman Sokolović navodi po pričanju ćurčije Hadžidamjanovića, da je do nedavno odlazilo iz Sarajeva u Carigrad po 150 tovara izrađene krznene robe.²⁵

Na istom mjestu piše Jovo H. N. Besarović, da su Bosna i Hercegovina davale 10—15 hiljada lisičina, a da se ostalo uvozilo iz Srbije, Dalmacije, Osijeka, Pešte, Beča, pa čak i iz Leipziga, ali držim ovo pretjeranim, jer su se krzna iz Bosne izvozila baš u onom vremenu, kad je Besarović radio, kako to čitamo u onovremenom listu »Sarajevskom Cvjetniku«, jer se traži, da se u svim okružnim mjestima, gdje ima brzojavni ured, svaki dan oglašuje tečaj bečke burze stoga, što se iz Austrije roba uvozi i u Austriju izvozi vuna, koža, žito i krzno.²⁶ Bosna je poslije Finske bila naj-

²² Gl. z. m. 1918, str. 79.

²³ prilozi, što su se davali za svijeću piru. Jovo Tubinović: Esnafski običaji u Sarajevu. »Bosanska Vila« 1887, str. 265.

²⁴ »Bosanska Vila« 1886, str. 41.

²⁵ O. Sokolović: Zanatlije u Bosni i Hercegovini. Vodič kroz II. zanatlijsko-industrijsku izložbu. Sarajevo, 1924, str. 22.

²⁶ »Sarajevski Cvjetnik« 1871.

bogatija zemlja šumom, a u njoj je bilo zvjeradi u obilju. Krzno kao prirodne produkte Bosne spominje i biskup Maravić u svom izvještaju još 1655.²⁷

U Bosni se trošilo krzno za postavu ćurdija. Ćurdija je bilo dugih i kratkih, a nosili su ih ljudi i žene. Lice je ženske ćurdije mahom od kadife, a muške od čohe. Mladinska je ćurdija stajala 10—25 dukata ćesarskih.

Izvozile su se i zečije kože, o čemu se nalazi zanimljiva bilješka u jednom sarajevskom sidžilu. Trgovci, koji su kupovali zečije kože i izvozili ih iz Sarajeva, pritužili su se 1775 veziru, kako im ćurčije od nekog vremena uzimaju neovlašteno po 2 groša po tovaru. Bujruđijom od početka rebiul-ahara 1189 (početak lipnja 1775) pozvao je vezir u Travnik ćurčibašu i neke ćurčije, da se to raspravi. Kako se ova stvar svršila, nije mi poznato, ali svakako će biti s ovim u vezi porez od dvije pare, koji je uveden na svaku zečiju kožu i dat kao malikjana nekim ljudima na Porti, što saznamo iz jednog carskog berata od rebiul-ahara 1192 (1778).²⁸ Ćurčije su plaćale polovicu svih daća, što su ih plaćali pravoslavni obrtnici Sarajeva, i smatrajući ovo nepravdom, pritužili su se šerijatskom sudu. O ovoj se stvari vodila rasprava 25 safera 1187 (18 svibnja 1773), i kako su obrtnici pravoslavne vjere ostalih esnafa dokazali sa dva starija hudžeta, da je to stari običaj, presuđeno je, da se i dalje radi po staroj praksi. I to je dokaz o dobrom stanju i velikom broju ovih obrtnika. Ove je godine bilo pravoslavnih zanačija zlatara, gvoždara, pekara, krojača, dundera, samardžija i sapundžija.

Na molbu fra Grge Martića darovao je ovaj esnaf 2205 groša za dogradnju crkve sv. Ante u Sarajevu (1854), na čemu se Martić zahvalio naročitim listom.²⁹

Ovdje valja zabilježiti jedan lijep događaj iz ovog esnafa. Ćurčija Ivan sin Neškov, stanovnik sarajevskog Latinluka, uvakufio je dućan s magazom i pred njim kreve u Ćurčijskoj čaršiji pod mukatom šejh Ramadan efendina vakufa i odredio, da se plaća 40 akči godišnje mukate spomenutom vakufu, a ostatak dijeli sirotinji i iznemoglim, a za upravitelja ovoga vakufa postavio najstariju

²⁷ Dr. Fran Milobar: Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća. Gl. z. m. 1904, str. 253.

²⁸ Prijepis berata u kronici M. E. Kadića.

²⁹ Dr. F. Blažević: Jedno pismo Martićevo. »Serafinski Perivoj« 1910, str. 184.

kćer Andeliju i njene ženske potomke s koljena na koljeno. O ovom je napisana zakladnica pred šerijatskim sudom 3 džumadel-ahara 1192 (29 lipnja 1778).³⁰ Ivan je umro prije 1783, što se vidi iz očitovanja Andelina od 18 travnja, u kom se odriče u svoje i u ime svoje sestre Marte sedmine u kući u Latinluku, sagrađene na mjestu katoličke crkve još 1725, da u njoj svećenici poučavaju djecu u Evandelju, stanuje kršćanska sirotinja i da se time vrši dobročinstvo. Tako je ova kuća bila i škola i sirotište.³¹ Ovo je ujedno i dokaz, da je u ovom esnafu bilo i katolika, što dosad — koliko znamo — nije nigdje spomenuto.

Tekstilna industrija

Jašmakčije (platnari). U sidžilu od 964—5 spominje se kao svjedok platnar Mustafa sin Huseinov, dakle je već tada bilo i ovih obrtnika u Sarajevu. Platnari se spominju i kasnije. Tkanje platna i vez ženski je posao, ali su se tim nekoć bavili i muškarci. Tkanje platna (beza), koliko se zna, kućni je obrt, jer o kakvim naročitim radionicama nema spomena. Tkalo se za kućnu potrebu, a i za prodaju. Kako su u zadnje vrijeme tkale platno samo siromašne žene i djevojke i tim se prehranjivale, bile su opet naročite žene, koje su ga po kućama bogatijeg svijeta nosile i prodavale, zvale su se *trgovke*, a nagrada za taj posao zvala se pazarluk. U zadnje je vrijeme iznosio pazarluk 10%. Trgovke su prodavale također vezivo, rublje i polovno žensko, a i muško odijelo. Ono, što ne bi mogle trgovke prodati, vraćale su vlasnici, pa je njihov posao odgovarao komisionoj trgovini, a pazarluk proviziji. Cijenu pojedinim predmetima limitirale su vlasnice, a trgovka nije smjela bez znanja vlasnice prodati ispod određene cijene.

Prema osnovi i potki bilo je više vrsta beza, i to: burundžuk, ćereče, melez, kamiš i uzvod. Pored platna za rublje tkale su se mahrame, bošče i drolje.¹

Po platnu se vezlo. To je bio uglavnom djevojački posao. Danas se u Sarajevu malo tka, a još manje veze, pa je tako i tkivo

³⁰ Sidžil 19, str. 140.

³¹ Kemura: Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika iz sidžila kutubhane Careve džamije u Sarajevu. Gl. z. m. 1910, str. 568. Bos. Prijatelj II, str. 96;

¹ Gl. z. m. 1909, str. 545.

i vezivo skoro iščezlo kao domaći obrt, a predmeti izloženi u Zemaljskom muzeju svjedoci su negdašnjeg rada i ukusa.

U sarajevskoj čaršiji zovu se dvije ulice Donje i Gornje Trgovke, a dobile su svoja imena, jer su u njima pazarnim danom prodavale trgovke proizvode kućnog obrta. Nijesu imale svojih dućana, no bi na ulici sjedile onako, kako se to i danas vidi po gradovima u sedmične i dnevne sajmove.

Mutabdžije su obrtnici, koji tkaju razne predmete od kostrijeti, kao što su pokrovci (mutapi), vreće ili harari, zobnice, bisage, džebre, kolani itd.

Najstariji spomenik, u kome se nalazi traga ovome obrtu, jest zakladnica Gazi Husrevbegova iz 1531 god. Ovdje stoji: »... uvakufjam čerhanu i prostran dućan, uređen za zanatlije, koji se bave predom konaca, te se po njima zove mutaban-čerhana.« U jednoj drugoj vakfiji iz godine 1602 spominje se jedan mutabdžija. Kasnije se spominju češće puta ovi obrtnici, sve do prvih decenija XIX stoljeća.

Ovi su obrtnici imali svoj esnaf. Jedini meni poznati mutabdžijski ćehaja je neki Alibeg, a spominje se među ćehajama drugih esnafa 1707. Isto tako zna se samo za jedan izlet kušanme, koji je priređen 26 kolovoza 1777.

Od početka XIX stoljeća ovaj se esnaf ne spominje u Sarajevu, ali lijepo cvate još i danas u Gornjem Vakufu, Varcaru (Mrkonjić Gradu) i nekim selima oko Sarajeva, Goražda, Foče i Stoca.

Ćebedžije. Tkanje ćebeta također se razvilo u Sarajevu i još u drugoj poli XVIII stoljeća bio je ćebedžijski esnaf dosta velik, ali je naglo zamro prvih godina prošlog stoljeća iz meni nepoznatog razloga. Na nj nas potsjeća danas jedna pokrajna mahala, Ćebedžije, u kojoj su nekoć radili ovi obrtnici, dok su doskora radile stupe na rječici Kovačici pokraj Sarajeva, gdje se valjahu ćebeta, što se uvozila iz Visokog. Mostarske su ćebedžije prodavali vunu u inozemstvo i zbog toga došlo je do duge raspre među njima i sarajevskim ćebedžijama, koji su se protivili toj trgovini i ometali Mostarce u tom poslu. Najposlije je došao u Sarajevo ćehaja mostarskih ćebedžija i posredovanjem dobrih ljudi nagodili su se, da mostarske ćebedžije mogu u Sarajevu, Visokom i po drugim mjestima nesmetano kupovati vunu, ali je ne smiju u inozemstvu

1844
29. 11. 1844
29. 11. 1844
29. 11. 1844

prodavati. Ovako očitovaše i na šerijatskom sudu i rebuil-ahara 1185 (14 srpnja 1771).²

Dvadeset godina kasnije parničio se ovaj esnaf pred šerijatskim sudom radi broja šegrta. Čehaja Osman baša i majstori Smail baša, Mustafa bajraktar, Sulejman baša, Mula Ibrahim, Salihaga Čišo, drugi Ibrahim baša i ostali očituju se u prisutnosti kalfa istog esnafa kršćanina Maksima i brata mu Save i drugog mu brata sinova Afendepinih, pa Jovana i brata mu, drugog Jovana sina Stepanova, Mihata sina Lazareva i brata mu Jovana, Laze sina Vasiljeva, Jovana Mostarca sina Vasiljeva i ostalih kršćana i podnose ovu tužbu: Ovi spomenuti prije nekog vremena, dok nijesu imali u spomenutom gradu među našim zanatlijama uobičajenog dopuštenja majstorskog za otvaranje dućana, zatražili su ga i mi smo im ga dali pod uvjetima, koji od starine važe među esnafom, i ugovorili, da uz svakog kalfu u njihovim dućanima rade po dva šegrta. Oni su postupili protivno i uzeli neki po tri, a neki i po četiri šegrta. Pošto to škodi našem privređivanju i prouzrokuje manjak našem uzdržavanju, tražimo, da im to zabrani, jer se to protivi obrtničkim propisima. Prisutni kršćani su priznali, da je stvar onakva, kako je opisana, ali su dodali, da su im njihovi majstori dajući izun i idžazet uzeli po trista groša za svjedodžbu i da svojim radom ne mogu zaslužiti, koliko im treba, pa da uzdrže svoje porodice, uzeli su veći broj šegrta. Ako je po šerijatu, neka nam naši majstori vrate svote, koje su nam uzeli, pa da i mi ne postupamo protivno zanatlijskim i majstorskim propisima. Pošto se ispostavilo, da uvjeti i obaveze, koje su sklopljene među njima, nijesu od onih uvjeta, koji važe po šerijatu i kanunu, to se čehaji Osman baši i ostalim izabranicima zabranjuje, da protiv šerijata i kanuna napadaju i smetaju spomenute kršćane.³

God. 1770 priredio je ovaj esnaf izlet kušanme na Obhodži, i tom je zgodom upisano 100 kalfi u tefter ovog esnafa. U raznim ispravama spominju se Kurt Ali čelebija (1707), Husein baša (1771 i 1777) i Osman baša (1791) kao čebedžijske čehaje.

Kada su se ovdje prestala tkati ćebeta, donošena su iz Visokog, ovdje valjana i prodavana, a trgovci, koji su ćebetima trgovali,

² Gl. z. m. 1910, str. 363.

³ Rukopis u bivšem Institutu za proučavanje Balkana u Sarajevu br. 1352, list 200.

imali su svoj esnaf, u kome je 1848 bilo 16 osoba, a čehaja im je bio Hadži Mehmed Užičanin.

Sagrakčije i kečedžije. Sagrakčije ili sagrdžije, kako se obično kaže, jesu obrtnici, koji su strugali dlaku sa goveđijih koža, a kečedžije su od ove dlake pravili kečeta, kojim se postavljaju sedla. Ulica, u kojoj su i jedni i drugi radili, zove se Sagrdžije. Ovom su se dlakom nalagali i jastuci. Ovamo pripadaju i čulahčije, koji su pravili čulahe.

Neki sagrakčija Hadži Mahmud sagradio je džamiju u Sagrdžijama ulici prije 1557.

Kazazi (Posamentierer). Ovo su obrtnici, što su izrađivali od svile i vune, a kasnije i od pamuka razne predmete za ukras odjeće i konjske opreme, kao zeh, ibrišim, gajtan, širit, konce, dugmeta, čapraze, podveze, razne kite itd. Njihova čaršija zove se Kazazi. U njoj se izrađivahu samo sitniji predmeti i prodavaše se gotova roba, dok se najviše predmeta ovog obrta radilo po kućama. Sve, što se izrađivalo na čarak (stroj), radilo se doma. Ovim su se poslom ponajviše bavili muslimani, a bilo je kazaza i Židova i kršćana. Na izletu 1728 proglašeno je za majstore osam Židova i neki Pavao sin Pavlov.

Prvi spomen ovim obrtnicima sačuvao nam se u sidžilu od 1557, a prve vijesti o esnafu potječu iz prve pole XVII stoljeća. Bez svake sumnje ovaj je obrt procvao još u drugoj polu XV stoljeća. Kazaski se obrt lijepo razvio također u Travniku i selima Budoželj i Kadarićima (kotar Visoko). Stanovnici ovih sela najviše su izrađivali dugmeta, a pripadali su kazaskom esnafu u Sarajevu. Kazaski je esnaf bio uvijek brojani i kao takav pao je u oči putopiscu Evliji Čelebiji u XVII stoljeću. Godine 1848 brojio je 150 majstora i po broju zaostajao samo za čizmedžijama.

Dobar dio Bosne i cijelu Hercegovinu podmirivali su sarajevski kazazi svojim proizvodima, a najveći dio Srbije podvezama.

U ovom je esnafu osobit ugled uživao kalfabaša i za sam esnaf njegova je riječ više vrijedila no čehajina. Kazazi su svim silama nastojali i radili, da zadovolje zahtjeve, što se stavljaju na poštene obrtnike, i svaku su nepravilnost uklanjali, a začetnike kažnjavali.

Kao čehaje ovog esnafa spominju se Jusuf čelebija (1697) Jusuf aga (prije 1728), Salih ef. sin Osmanagin (1728), Hadži Osman

(1753), Mustafa Čelebija Bendžo (1757), Salih baša Jusić (1796), Mula Mehmed (1819), Hadži Mustafa Muzdedžija (1822), Mehmedaga Lošić (1848), Salihaga Harba (1878). Godine 1887 izabraše kazazi zadnji put za čehaju Mujagu Buljugiju, za kalfabašu Hadži Derviša Čejvaniju,⁴ za čauša Hadži Ibrahima Išaretovića.

Kazazi kao jak esnaf priređivali su često izlete, ali поблиžih vijesti imamo samo o izletima 1728, 1757, 1819 i 1820.

Danas je ovaj obrt u likvidaciji, jer se njime bave dva majstora (Muhamedaga Čatić i Salihaga Dobitak) bez i jednog šegrt. Još 1910 bilo je oko 20 kazaskih dućana.

U drugoj poli XVIII stoljeća spominju se trojica kazaza kao age kod jeničara, i to Pariphodžić, Mehmedaga Dugalić i Ibrahimaga Čemerlić. Pariphodžić se istaknuo u ratu protiv Rusije 1769 i postao aga pod Hoćimom (umro 1771),⁵ a Dugalić i Čemerlić razviše zastave 1788 sa ostalim sarajevskim agama i povedoše vojsku protiv Austrije.⁶ Bašeskija je zabilježio 1779 smrt Mehmeda, derviša i pripadnika ovog esnafa, i navodi, kako je išao na hodočašće u Meku bez novaca i povrativši se postao šejh Aline tekije i hatib Ali pašine džamije. Ovom je esnafu pripadao i Hadži Junuz Ekmić; bio je izvrstan kaligraf i imam Lubine džamije, u kojoj se još i danas nalazi nekoliko vrlo lijepo izrađenih levhi ovoga majstora. Poginuo je pri zauzeću Sarajeva 19 kolovoza 1878.

Terzije (krojači). Terzije su krojili i šili muška i ženska odijela od raznih tkanina osim domaćeg sukna kao i danas. Izrađivali su čakšire, fermene, džemadane, dičerme (ječerme), gurnjeve, ćurkove, džubeta, libade, hrke, beluke, binjiše, kontuše, dolame, feredže, duge i kratke anterije, čevkene, muške i ženske šalvare, dimije, crkveno ruho, kese za duhan itd. Sve se ovo izradivalo rukom.

U lipnju 1867 otvorio je čistionicu haljina u hanu Antonija Jeftanovića u Kujundžiluku neki Ivan Grünstein, a u drugoj poli 1872 otvorio je prvu modernu krojačku radnju u Malom Ćurčuluku Arso N. Popović. Prvi šivaći stroj donio je u Sarajevo 1866 neki Antun Schmutzer. Od svih rečenih vrsta odijela danas se izra-

⁴ Obitelj Čejvanija bavila se ovim obrtom preko 200 god.

⁵ Gl. z. m. 1919, str. 44.

⁶ Gl. z. m. 1918, str. 80.

18. d.
A, 11
B, 24

đuju još čakšire, fermeni, anterije, džemadani, muške šalvare i džubeta.

Među terzijama bilo je majstora, koji su umjeli lijepo vesti. Veza je bilo na fermentima, kratkim gunjevima, džemadanima i čakširama.

Pojedine dijelove odjeće spominje i narodna pjesma, na pr.

Jesi l' išla, Maro, skoro u Sarajevo,
Jesi l' vidla, Maro, mlade Sarajlije?
Kako nazli hode, kako đuzel nose,
Đuzel odijelo: od saje čakšire,
Kovče jedrenlije, kajsar jemenije,
Do dva džamadana, do dva bensilaha,
Do dvi breše male pošom pripasane,
Fino-fes na glavi, lahur oko fesa,
Zelena dolama, ferment na dolami,
Čurčić na fermentu, binjiš na ramenu.

(Bos. Prijatelj II, str. 96)

Pošetala Sarajka devojka,
Na njojzi su tri nova beluka,
Tri beluka sva tri iz begluka:
Jedan žuti, što me često ljuti,
Drugi b'jeli, vrazi ga odn'jeli,
Treći mavi, što mene pomami.

(Bugarinović, str. 59)

Umami mene u šikli odaju,
Izdera meni džamfezli šalvare.

(Njegoslav Dvorović, str. 57)

Po dimijan bejaz anterije
Pripe pečū, obuče feredžu.

(M. Kurt)

Bilo je terzija, koji su radili samo *smalamu*, t. j. po narudžbi, a bilo ih opet, koji su radili samo *pazariju* (za prodaju) a i takovih, koji su radili i jedno i drugo. Terzije, što su radli samo pazariju, zvali su se *aračadžije*.

Nošnja se počela bitno mijenjati uvođenjem reforama i ukidanjem jeničara, a pogotovu iza okupacije. Evropska nošnja polagano potiskuje narodnu, a s njome i stare terzije, i ukoliko se ova održala u zadnjih sto godina, razlog je konzervativna narav Bošnjaka i Hercegovaca. Nije tome davno, što se držalo strašnim grijehom nositi »tijesno odijelo«. Jedna od prvih naredaba na-

rodne vlade u predokupacionim danima bijaše zabrana a la francu odijela.

U Sarajevu u Balibegovici ulici ima jedna džamija, što ju je 1524 sagradio terzibaša Hadži Alija,⁷ koji je tada bio terzijski čehaja. Ovo je prvi meni poznati spomen ovim obrtnicima i njihovu esnafu. Godine 1538 spominje se u Kemalbegovoj zakladnici terzijski čehaja Hadži Jusuf.⁸ Prije i poslije ove godine često se navode terzije. Ovaj je esnaf bio nekoć vrlo brojna, a Terzijska čaršija velika, a kao takovu spominje je i Evlija Čelebija. Ova se čaršija nalazila oko Nesuhbegove džamije, što je stajala na mjestu današnje Centralne vakufske uprave (Kralja Petra ulica). Prvi put se bilježi na tom mjestu u izvještaju Čose Halil paše na Portu o požaru od 1697, a nakon požara 1852 nestade je, te se terzije razidoše po svoj čaršiji, a naročito se nastaniše u Pazarbulama (Gornje i Donje Trgovke). Terzija je bilo muslimana i kršćana, a možda i Židova.

Pored gore navedene dvojice čehaja spominju se još Musli čelebija (1697), Ibrahim (1819), Mula Muharem sin Ibrahimov (1827), Mula Ahmed Skender skinut 25 studenog 1845, a postavljen na molbu svih majstora ovog esnafa Lutfaga Pekara, a od 1847 pa do iza 1851 bio je Salihaga Salić. — U raznim ispravama spominju se ovi terzijski alajbezi: Arap-zade (1654), Kadribeg (1699), Mustafa Hadžiabdić (1722), bivši kalfabaša izabran za alajbega (1745).

U kronici Muhamed Enveri ef. Kadića zabilježeno je više terzijskih izleta, i to 1621, 1654, 1673 (izabran za kalfabašu Hadži Memija), 1699, 1722 i 1745. U jednom rukopisu⁹ navode se izleti u ovim godinama: 1661, 1671, 1708, 1755 i 1847.

Koliko je majstora bilo u ovom esnafu 1848, ne zna se, jer u često spominjanom popisu navedeno je 46 muslimana. U jednom hudžetu od rebi-ul-evela 964 (siječanj 1557) spominje se terzija Mihailo.¹⁰ Godine 1762 bilo je 57, a godine 1769 49 pravoslavnih terzija.¹¹

Ovaj je esnaf imao svoju zastavu.

⁷ Gl. z. m. 1909, str. 545.

⁸ Gl. z. m. 1910, str. 636.

⁹ Rukopis u bivšem Institutu za proučavanje Balkana u Sarajevu br. 1352, l. 200.

¹⁰ Kronika M. E. Kadića.

¹¹ V. Skarić: Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17 i 18 vijeku. Sarajevo 1928, str. 70.

Kako su se veziri na Bosni često mijenjali, a bio je običaj da novi vezir daruje neke jeničare odijelima, tako su se i terzije često ohašlučile. Naš Bašeskija piše u svojoj kronici: »Popisao sam odijela, što je paši porezao stari terzibaša Elčić, i pobrojio sam upravo 223 odijela (hilata sa binjišem i kontušem), a za onih poprečno 20 gotovih odijela bješe došlo do svađe i prepirke, ko da ih prije ujagmi.« Ovo je bilo u prosincu 1779, a tada je došao za bosanskog valiju Mehmed paša Nišandžija.¹² On je 28 prosinca podijelio agama, bajraktarima, kadijama i čaušima više od 120 hilata i to u binjišima, kontušima i binjišima od franačke čohe.¹³

Ovamo su pripadale i kolčakčije, koji se spominju u sidžilu od 1565-66. Oni prave kolčake. To su zakrpe na koljenima čakšira i na laktovima gunjeva i anterija. Kolčake su udarali i na nove čakšire i anterije.

Terzija starac Sulejman bio je prije 1766 sarajevski ajan i imam. Imamsku je službu također vršio u Uskudar Ahmedovoj džamiji terzija Salih Vilajetović (umro 1780).

Za vezirovanja Husein kapetana Gradašćevića bio je sarajevski terzija Hadži Abdija Mostić njegov terzibaša i s njim prebjegao u Osijek, a kad se Gradašćević uputio u Carigrad, povratio se u Sarajevo. Neki Nikola bio je terzibaša Hajdarpašin (valjda Hizri pašin) 1682, a god. 1713 spominje se jedan pravoslavni kao terzibaša Čupriljća.¹⁴

Trojica terzija ostavili su ponešto od svog imutka u bogostovne svrhe. Hadži Alija Terzibaša, koliko se zna, ostavio je jedno zemljište za svoju džamiju u Kujundžiluku i jedno u Sabljarskoj čaršiji oko 1524. Arkijadžija Hadži Avdija ostavio je 1704 nešto gotova novca za popravak džamija i česama, a terzija Hadži Omer sin Ibrahimov iz Jagdžića mahale uvakufio je dućan u Balugdžijskoj (Ribarskoj) čaršiji 1763.

¹² Gl. z. m. 1918, str. 60.

¹³ Hilat = odijelo; binjiš = široka kabanica, što su nosili odličnici prigodom raznih svečanosti; kontuš = gornji kaput, što su ga nosili tatarski bezi. U prvašnjim vremenima nije bilo u Turskoj carevini redova u civilnim službama, osim čina velikog vezira, kao ni odlikovanja. Namjesto reda i kolajni dijelila su se odijela, čelenke (sorgući) i oružje (izvezeni noževi i sablje) u znak odlikovanja. Vidi Muderizović: Jedan popis sarajevskih jeničara iz početka XIX. vijeka. Gl. z. m. 1917, str. 105.

¹⁴ God. 1682 bio je na Bosni vezir Hizri paša, a 1713 Numan paša Čuprilčić. Isp. V. Skarić o. c. str. 71.

Čohu su donosili trgovci iz Mletaka i Carigrada. Na molbu odličnih građana i ilama šerijatskog suda zabranio je Husamuddin paša 1795 trgovcima, da ne smiju dobavljati tkanina iz Mletaka skupljih od 10 groša niti se njima oblačiti.¹⁵

Abadžije su krojači, koji prave ponajviše seljačku odjeću od domaćeg ili bugarskog sukna (aba), ali bilo je pojedinih komada odjeće od sukna, što su nosili doskora i građani, na pr. kabanice, zagarija-gunj i dugi gunj. Dugi su gunjevi bili postavljeni janjetinom. Građani su nosili i kabanice od sukna, ali samo na putovanju. U Sarajevu je bilo 40—50 dućana abadžija, a imali su i svoj esnaf. Ulica, u kojoj su radili, zove se Abadžiluk. Danas ih ima još nekoliko, pa se može reći, da će i ovog obrta u Sarajevu brzo nestati. U ovom su esnafu 1848 bila 44 majstora.

Poznata su mi samo dvojica čehaja ovog esnafa i to Hadži Salih Nuhić (1848 i 1850) i Hadži Abdija Puhalović kao posljednji abadžijski čehaja.

U nekrologiju Mula Mustafe Bašeskije zabilježeno je više abadžija, a među njima Mula Hasan sin Hadži Mustafin kao ljubitelj derviša i dobro upućen u astronomiju, a poginuo je (ili bio zarobljen) u Bukureštu 1771. Iste godine 10 travnja (24 XII 1184) napisana je zakladnica, iz koje se vidi, da je abadžija Hadži Omer sin Ibrahimov iz temelja sagradio Tokminu džamiju, što je propala za pohoda princa Eugena, i do nje napravio česmu, a za uzdržavanje uvakufio u Abadžiluku dva dućana s magazama i pred njima dva kreveta.

Trgovci, koji su trgovali s Rumelijom, donosili su ovamo bugarsko sukno ili šajak.¹⁶ Nastojanjem Topal Osman paše osnovana je u Sarajevu *suknarska zadruga* (aba kompanija) na dionice i radila je sedam godina, ponajviše za policiju i vojsku. Sjedište joj je bilo u Tašlihanu. Do studenog 1868 imala je ova zadruga 901 dionicu po 250 groša, a onda je raspisana nova supskripcija na 599 dionica.¹⁷ Čini se dioničari nijesu bili zadovoljni s upravom i tražili su, da se putem javnosti iznese bilanca (1870), pa i ako je zadruga dobro prosperirala, ipak je radi samovolje upravnog od-

¹⁵ Riza ef. Muderizović: Nekoliko muhurova bosanskih valiija. Gl. z. m. 1916, str. 18.

¹⁶ Po gradu Samokovu zovu se i dugi gunjevi »gunj Samokov«, a krojeni su svakako od bugarskog sukna.

¹⁷ »Bosna« br. 128 od 23 XI 1868.

bora brzo likvidirala.¹⁸ Ovo je bilo prvo društvo u Bosni osnovano na dionice.

Godine 1873 i 1874 radilo se o osnutku tvornice sukna u Sarajevu. Bio je sakupljen i prilično velik kapital, koji je prema pismu velikog vezira od 15 zilcade 1291, broj 204 (24 XII 1874) okrenut u drugu svrhu, a osnutak tvornice odgođen.

*19. m. 1873
A 12, B. 25
upor
27. m. 1873*

Halači i jorgandžije. Halači su obrtnici, koji se bave pucajem pamuka i nalaganjem t. zv. debelih anterija, jorgana, hrki i beluka, a jorgandžije prošivaju i šiju jorgane. Po njima se još i danas zove jedna ulica Halači, u kojoj su radili jedni i drugi obrtnici. Ova se ulica u službenim ispravama od XVI stoljeća zove Mošćanica čaršija. U ovoj je čaršiji uvakufio tuzlanski dobrotvor Turali beg 15 dućana prije godine 1572, a iz ove vakufname saznajemo, da su se Halači zvali Mošćanica čaršija. — Pamuk su dobavljali trgovci iz Makedonije. Neki Hadži Davud, halač, sagradio je jedan mesdžid 1554, što stoji prema današnjoj pivovari. Ovo je najstariji spomen ovoga obrta. Halači i jorgandžije čine jedan esnaf.

U ovome esnafu poznate su mi čehaje: Husein baša (1775), Osman baša (1803), Mehmed baša (1811), Abdullah (1819), Abdi bajraktar (1822) i Hadži Mehmed Kajmak (1848 i 1850). Godine 1848 bilo je u Sarajevu 14 halača.

*m. 1873
u. 1873*

U isti esnaf pribrajali su se i *pucari*. Oni nemaju dućana, no idu od kuće do kuće i pucaju vunu za duške i jastuke. U nekim mjestima Hercegovine (Trebinje) zovu pucara i *kartar*, jer se kaže vunu kartati i vunu češljati. Riječ *kartar* dolazi u jednom pismu XVIII stoljeća. Halač Hadži Ibrahim Bulbul bio je poznat kao buntovnik i prognan je s ostalim Sarajlijama 1822 u Bijelo Polje.

Koltukčije šiju i nalažu jastuke i mindere. Nekoć su se jastuci i minderer nalagali vunom, a danas se u tu svrhu uzima slama. God. 1848 bila su u koltukčijskom esnafu 132 člana, a čehaja im bijaše Hadži Mustafa Krivošija.

Koltukčije su prodavali i stare stvari. Danas nema koltukčija, a njihovim se poslom bave samardžije.

¹⁸ »Sarajevski Cvjetnik« 1870, br. 19 od 9 V.

Bilješka 1 treba da glasi: Jelica Belović Bernadzikovska: Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada. Sarajevo 1898—1906. — Bilj. 2: Kronika M. E. Kadića. — Bilj. 3: Ova je osuda izrečena 13 I 1206 (13 IX 1791). Sidžil 32, str. 39.

Razni esnafi i obrti

Nedžarski (dunderski ili građevinarski) esnaf sačinjavali su klesari (taščije), stolari (dogramadžije), dunderi i trgovci građevnim materijalom (ćerestedžije); imali su istog ćehaju i isti esnafski tefter, ali svaki razred radio je za se i u zajedničkom esnafu imao neku vrstu autonomije, kako se to vidi iz jednog podneska Porti od 25 safera 1189 (27 travnja 1775).¹ Svi ovi obrtnici imali su dosta posla u našem gradu, osobito u XV i XVI stoljeću, a i kasnije naročito iza svakog požara i poplave. Ovamo su pozivani više puta majstori iz drugih gradova i zemalja, kao i strani arhitekti, ili, kako ih u nas obično zovu, neimari.

Najljepše i najsolidnije su građevine nastale u XVI stoljeću.

Taščije (klesari). U narodu se i dandanas pripovijeda, da je sa vojskom sultana Fatiha išlo 12000 taščija, koji su klesali nadgrobne spomenike (nišane) palim junacima. Za sve one krasne i velike nišane kaže narod da stoje nad grobom Fatihovih šehita. Ova tradicija nije posve prazna. Dolaskom Osmanlija došle su i taščije u naše zemlje, ali ih je bilo i prije, što nam potvrđuju stećci na patarenskim grobovima i druga njihova djela.

Uz kršćane bio je i velik broj muslimana taščija. I dokle su se muslimani bavili ovim obrtom, dotle su i rađeni oni zaista krasni nišani, što još i sada stoje po raznim sarajevskim grobljima. Sudeći po nišanima, ovaj su obrt napustili muslimani početkom prošlog stoljeća. U Sarajevu živi muslimanska porodica Taščić, čiji su predci bili taščije.

U XVI stoljeću rade klesari vrlo mnogo. Kao produkti dlijeta i čekića jesu razni stupovi, nišani, korita, češmetaši,² kurne,³ dibeci,⁴ okviri i pragovi prozora, vrata, kućnih i dućanskih magaza, ploče, kojim su popločane »mermer-avlije«, kameni basamac, vitke munare, tornjevi itd.

Stolari ili dogramadžije. Njihov se rad kretao uvijek oko drvenine. Oni su imali svoje dućane po čaršiji. Među dogramadžijama bilo je majstora, čija nas djela zadivljuju. Mnogo je toga propalo u požarima i vremenom, ali se dosta toga može vidjeti u

¹ Rukopis Balkanskog instituta br. 1800, fol. 57.

² češmetaš = kamena ploča, iz koje je tekla voda, a stajala je nad koritom.

³ kurna = malo korito u banji. Ispr. H. Kreševljaković: Stare sarajevske banje. »Napredak« 1931, br. 5—6.

⁴ dibek; vidi kafedžije.

32 M^k
A 2 (Bosn)
B 46.

etnografskom odjelu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Strop i ponutrica jedne sobe rađena je katkad i po koju godinu, jer se onda sve radilo rukom. Pouzdano se zna, da su dvojica dogramadžija prije kojih 100 godina radili jedan strop (šiše) u jednoj kući u Odžakta-novoj ulici preko godinu dana, koje je lijepo izrađeno, ali daleko zaostaje za onima u Zemaljskom muzeju. Ova kuća pripada danas obitelji Tufo.

Po našim starim kućama nije bilo ormara. Njih su nadomještali dulafi i dušekluci, a od ormara se razlikuju, što su nepomični i nijesu sa svih strana zatvoreni. U dušekluku se drži posteljina, a dulaf nadomještava kredenc. Uz ovo je bila još banjica (hamandžik) za pranje, mjesto umivaonika i banje. Dulaf, dušekluk i banjica zovu se jednim imenom okolica ili musandara. Uz banjicu je uvijek peć, a njeno je mjesto dio okolice. Musandare se prave još i danas po bos.-herc. kućama, ali ne više onako iskićeno kao prije. Rublje se držalo, a drži još i danas u sanducima. Lice je sanduka ukrašeno ornamentom, koji nije crtež, nego reljef. Majstori, koji su radili sanduke, zvali su se sandukčije. Za odijela bili su po sobama i trijemovima srgovi, preko kojih se odijela prebacivala, dok je čiviluk služio za oružje.

U bosanskoj je kući još mnogo toga, što je radio dogramadžija. Tu su u prvom redu vrata, prozori s mušepcima i kapcima, basamaci i trabozani, kamarije (verande) pa klupe za sjedenje i posuđe. U boljim kućama izrađivao je sve ovo dogramadžija. Dogramadžije, koji su pravili okvire (čerčiva) za prozore i umetali stakla, zvali su se *džamdžije*.

Dulgeri ili *dunderi* (*nedžari*). Dok klesari rade o kamenu, a dogramadžije o drvetu, *dunder* je sposoban za sve; on je kadar napraviti malu bosansku kuću od temelja do šljemena. Po njima se i zove ovaj esnaf *dunderski* ili *nedžarski*.

U raznim ispravama spominju se čerahori, duvardžije, topljači olova, sujoldžije, bunardžije, čerpičije, čeremidžije i pećari.

Čerahori su gradli i popravljali gradove. Često se puta nalaže vezirskom bujrukdijom, da se upute u koji grad na rad. *Duwardžije* su zidari (duvar-zid). *Topljači* olova su topili olovo, pravili i popravljali olovne krovove. Njihova radionica blizu Begove džamije propala je u požaru 1697, što saznajemo iz jedne isprave od 1707,⁵ ali je ponovo obnovljena. U istoj se ispravi spominju *sujol-*

⁵ Original u arhivu Gazi Husrevbegova vakufa.

džije, koji su pravili i popravljali vodovode. Imali su puno posla, jer su cijevi bile od slaba materijala, pa su se često kvarile. Okupacija je zatekla u Sarajevu 48.5 km vodovoda.⁶ Bunare su kopali i zidali *bunardžije*. *Čerpičije* su pravili čerpič (nepečenu ciglu), a *čeremidžije* čeremit (crijep). 31 mib

Iz raznih obračuna o gradnjama saznajemo, da je 1694 bila nadnica majstoru 70 akči, 1771 76 akči, 1777 14 para, 1842 majstoru 5, a kalfi 4 groša.

U Sarajevu je uvijek bio lijep broj klesara, dogramadžija i dunđera, pa i pored toga pozivani su ovamo majstori sa strane, naročito klesari i dunđeri, i to ili poradi preobila posla ili stoga, što domaći majstori ne bijahu dorasli za izvođenje pojedinih građevina. Kada je Firuzbeg gradio svoju banju 1509, poslaše Dubrovčani po njegovoj želji 2 zidara i 4 »magistros caguere«,⁷ a dvadeset godina kasnije šalju također Gazi Husrevbegu pet kamenara i jednog tesara.⁸ Godine 1797 pozvano je 20 zidara s neimarom Ristom iz Ljubinja, da se gradi Latinska čuprija iz legata Hadži Abdullah age Brige, koji su ovdje radili 1798.⁹ Pri gradnji konaka (residencija guvernera) i vojne bolnice 1866 sudjelovali su majstori iz Dalmacije.

Pored običnih majstora dolazili su ovamo i *neimari* (graditelji i arhitekti) sa strane, osobito s Istoka. Bez svake sumnje Husrevbeg je imao jednog graditelja, koji je izišao iz škole, kojoj je udario temelj sultan Bajazid II (1481—1512) svojim gradnjama u Drinopolju i Carigradu, a koja postiže vrhunac u doba Sulejmana II, kada joj bijaše na čelu neimar Sinan, najglasovitiji graditelj svojeg doba.¹⁰

Graditelj konaka i vojne bolnice bio je ing. F. Moise, rodom iz Dalmacije, a novu srpsko-pravoslavnu crkvu, posljednju veliku građevinu turskog doba, gradio je (1863—1872) neki neimar Andrija iz Srbije, koji nije znao ni čitati ni pisati.

Od domaćih neimara spominju se: Nikola, bio je zaposlen pri gradnji Careve džamije 1565, i kako saznajemo iz II knjige sidžila, umro je prije 11 kolovoza spomenute godine, jer toga dana pred

⁶ Ph. Ballif: Wasserbauten in Bosnien und der Hercegovina. II. Theil. Wien 1899, str. 100.

⁷ Dr. Č. Truhelka: Tursko-slovenski spomenici, str. 208.

⁸ Dr. Č. Truhelka: Gazi Husrevbeg i njegovo doba. Sarajevo 1912, str. 63.

⁹ Kemura: Gl. z. m. 1910, str. 256—260.

¹⁰ Č. Truhelka o. c.

šerijatskim sudom vraća Margareta kći Markova iz Latinluka 10 filorina Marku sinu umrlog Nikole, komu je bila dužna. Durak spahija i Luka sin Vukin spominju se 1699 kao glasoviti neimari i zaposleni su pri obnovi zgrade šerijatskog suda. Proračun za popravak Careve banje sastavili su 1112 (1700) neimari Radojica sin Jovanov i Todosi sin Ivanov. Bilo je neimara, koji su znali praviti nacрте. Zanimljivu vijest o jednom neimararu nalazimo u nekrologiju Mula Mustafe Bašeskije, koja glasi: Dne 24 veljače 1777 umro je u Sarajevu graditelj poznatog Hadži Bešireva hana Mula Omer Čajo od 97 džemata,¹¹ koji je bio i mutevelija Firuzbegove banje i nadglednik radnje zgrade šerijatskog suda. On je imao u rukama vareške rudokope, posjedovao je mnogo dućana i drugih nekretnina, a posjedovao je nebrojeno blago, te je napokon postao aga kod »dalkilića«.¹² Bio je odan alkoholu i od toga dobio zaduhu te umro u 53 godini života. Njegove su nekretnine vrijedile 14000 groša, što je za ono vrijeme bio ogroman novac.¹³

Godine 1776 bio je ćehaja starac Sulejman baša Spaho, 1777 Hasan, 1790 serdengečdija Hasanaga, 1819 Osman, 28 I 1829 postavljen je za ćehaju bajraktar Hadži Mustafa, a 10 ožujka iste godine Mula Halil Abadžija,¹⁴ a nešto kasnije Mustafa Abadžija i krajem siječnja 1843 skinut sa znanjem kadije, muselima i prvaka grada, a postavljen Salih aga Ablagija, koji je bio »omiljen kod esnafa i građana«.¹⁵

Čauš je, koliko sam mogao utvrditi, biran svake godine i to uvijek kršćanin. Ove su se promjene javljale šerijantskom sudu i zavodile u sidžil.

Polovinom XIX stoljeća organizirali su se pravoslavni dunđeri u posebni esnaf. Tubinović priča: »Dunđeri su imali nešto, što ne bijaše u drugih esnafa. I oni, kao i drugi, imadahu svoje prvomajstore i neimare, pa su imali još i svoje londže i sastanke često, a osobito su imali svoju glavnu londžu (zbor) svake godine 20 januara, i tu bi činili neku čast. Kada bi se na londži sastali prvomajstori i neimari, tude ti ne bi smjeli mladi sjediti, a osobito, koji

¹¹ Odjel kod jeničara.

¹² Dalkilići su kod jeničara vojnici, koji pri navalama idu naprijed i udaraju na tvrđave.

¹³ R. Muderizović: Sarajevski nekrologij Mula Mustafa Bašeskija. Gl. z. m. 1919, str. 47.

¹⁴ Sidžil 67.

¹⁵ Sidžil 79, str. 2.

još zanat uče, već bi previli ruke, pa dvorili kao mlade nevjestе. Njihovi neimari bijahu vrlo strogi tako, kad bi ko iz esnafa skrivio, ne bi mu drugog suda tražili, već skupi esnaf, pa štono veljahu esnaf ulile (po saglašenju cijelog esnafa) povalili krivca, pa mu udarili dvadeset i pet ščapa po tabanima — i tim se sva sudija nad njim svršila.¹⁶ Ovo ističe Tubinović kao razliku između ostalih srpskih esnafa i dundera.

Neki nedžar Hadži Ibrahim sagradio je džamiju u Mjedenici ulici 1558, pa se po njemu i danas ova mahala zove Nedžar Ibrahimova mahala. Što je za ovu džamiju uvakufio, nije mi poznato. U dvorištu ove džamije pokopan je Mujaga Zlatarević, najvjerniji drug Zmaja od Bosne.¹⁷

Nekih dvadesetak godina kasnije sagradio je na Golobrcu džamiju neimar Sinan, ali ne onaj glasoviti, kako to neki pišu.

Bojadžije su obrtnici, koji boje sukna i druge tkanine. U Sarajevu ih nije bilo mnogo, ali su imali svoj esnaf i svoju čaršiju. Najstariji spomen ovim zanatlijama sačuvao nam se u Gazi Husrevbegovoj zakladnici od 1531. Tu se među svjedocima spominje Muhamed sin Hamzin zanimanjem bojadžija (sabbag). U popisu od 1848 ne spominje se njihov esnaf, ali je sigurno postojao i u XVIII stoljeću. Između 1697 i 1707 bio je bojadžijski čehaja neki Hadži Omer, a 1819 Ahmed. Godine 1746 priredili su ovi obrtnici izlet kušanme.

Bojadžijska čaršija bila je negdje u blizini Kazandžiluka, jer su obje izgorjele 1731.

Nakaši (farbari ili **bojadisari**) su obrtnici, koji bojadišu kuće i zovu se bojadžije kao i oni, koji boje tkanine, a nekoć su ih nazivali nakašima, jer se ovaj naziv očuvao do dana današnjeg kao prezime jedne porodice, čiji je starenik bio *nakaš*. Prije okupacije nije bio običaj bojadisati zidove soba i hodnika, a rijetke su bile kuće, u kojima je drvenina bila obojena. Koliko mi je poznato, u ono su se vrijeme bojadisali zidovi jedino u bogomoljama, a kako Islam zabranjuje slikati ljude i životinje, to su zidovi džamija ukrašeni ornamentima, slikama raznog drveća i lijepo napisanim rečenicama religioznog sadržaja na zidu ili tabli (levhi). U nekim je džamijama bojadisan i portal. Jedina je Miščina džamija u Sarajevu, u kojoj su na zidu naslikani sveti islamski gradovi

¹⁶ »Bosanska Vila« 1887.

¹⁷ Kemura: Gl. z. m. 1909, str. 533—538.

Meka i Medina.¹⁸ U nekim su džamijama ovi radovi upravo umjetnički izvedeni.

Bojadisanju džamija nalazimo prvi spomen koncem XVII stoljeća. Iz proračuna za popravak Careve džamije (sastavljen početkom šabana 1104 — travanj 1693) vidi se, da je predviđena svota od 64.800 čuruk akči za bojadisanje, a kao obrazloženje za ovaj proračun navedeno je, kako su na šerijatski sud došli službenici spomenute džamije i neki ljudi iz čaršije i tražili, da se džamija popravi i preboji, iz čega se jasno vidi, da je i prije bila bojadisana. Godine 1755 popravljena je i prebojena i Husrevbegova džamija. Prvi po imenu poznati mi nakaš je neki Osman baša, koji se uz mnoge druge obrtnike spominje kao svjedok na zakladnici dobrotvorke Subhije, sastavljenoj 17 redžeba 1176 (1 veljače 1763).

Nakaša je bilo ovdje vrlo malo, a njihovu esnafu nijesam našao spomena. Sigurno je, da su ovdje radili i strani nakaši.

Mlinari. Na Miljacki i njenim pritocima Koševi i Mošćanici podignuta je sva sila mlinova. Isabeg je sagradio 9 mlinova na Miljacki, po kojima se još danas zove jedna ulica, a Skender paša Mihajlović podiže 13 mlinova na Koševi i 18 na Mošćanici. Kada je ovdje boravio Evlija Čelebija, onda je bilo 176 mlinova i kako pripovijeda, svaki je mogao samljeti za 24 sata po 50 čila.¹⁹ S osobitim je interesom promatrao ove mlinove Francuz Pouillet. Nijemac Sturm donosi u svome djelu nacrt našega mlina i stavlja ga za uzor svojoj braći. Grdna rano, i dandanas su naše vodenice svjedokom, da je Sturmov nacrt posve tačan, iako je rađen pred 200 i više godina!²⁰

Mlinari su imali svoj esnaf i svog čehaju.

Kraj iza Višegradskih vrata zvao se Degrmenlija.²¹

Pekari ili ekmekčije nijesu imali posebne čaršije, njihovi su dućani (ekmekčinice) bili raštrkani po cijelom gradu. Najviše je pekara bilo po mahalama, jer se po kućama slabo što peklo, no se nosilo u pekaru, ma da je skoro u svakoj kući ispod ognjišta u kuhinji bila t. zv. pitna peć. Kruh, što su ga pekari kuhali, pekli i prodavali u pekari i po čaršiji, priređivao se različito, pa se prema

¹⁸ Ovo je rad Hadži Mustafe Faginovca, koji se odmah iza okupacije otselio u Carigrad, pa je i tamo slovio kao odličan majstor. Kalendar »Narodna Uzdanica« 1935, str. 137.

¹⁹ čila, mjera za težinu = 25 oka, 1 oka = 1'28 kg.

²⁰ L. K. Sturm: Vollständige Mühlen-Baukunst. Augsburg 1718.

²¹ degrmen turska riječ a znači mlin. Tu je doskora bilo više mlinova, kao i u doba Evlije Čelebije.

tome i nazivao: somun, simit, čurek, elif, čahija, bosman, kaplama itd. Kad se dizala vojska, pekli bi za nju peksimet, a to se često dešavalo. O tome imamo i službenih isprava. Godine 1694 (4 ožujka) priznaje pekarski čehaja, čauš i ostali pekari, da im je od strane države isplaćeno 406.173 akče za peksimet vojsci.²² Ovo se obnovilo i 26 svibnja 1696,²³ a bujruclijom od 17 II 1182 (3 VII 1768) naređuje im se, da kuhaju i peku peksimet za vojsku.²⁴ U istu svrhu odveo je sarajevski muslim Osmanbeg Dženetić više pekara u Mostar početkom 1822 na državni trošak.²⁵

Pekari su u Sarajevu bili muslimani i pravoslavni, a imali su i svoj esnaf, kome na čelu stoji ekmekčibaša ili habasbaša,²⁶ a uza nj jigiti i čauš. Esnaf je birao ekmekčibašu, jigita i čauša i o tome obavještavao vlast. Ima slučajeva, da je ekmekčibašu potvrđivao sultan beratom. Godine 1694 do 1697 nalazimo na čelu ovog esnafa Omerbašu sina Derviševa, jigita Mehmeda sina Abdullahova i čauše Ejub bašu (1694) i Džafer bašu sina Jusufova (1696). Još su poznate iz raznih isprava ove ekmekčibaše: Ibrahim baša (1707), Smail sin Ibrahimov (1762), Mustafa baša Hirno Hamalović sin Mehmedov (skinut 12 V 1772), Mula Hasan sin Osmanov, ponovo Mustafa baša Hirno (postavljen 15 IX 1772), Smail (1778), Mustafa (1819), Mustafa sin Abdullahov (izabran 17 IV 1827), Mula Osman Hilo (4 IX 1836) i Hadži Derviš (1850). U vrijeme nemira za braće Morića među poginulim osobama od 1747—1756 spominje se i pekarica Stoja. To je prva žena iz ovih vremena, koja se, koliko je meni poznato, bavila obrtom.

Biće da su pravoslavni pekari nakon Omerpaše Latasa stvorili svoj zasebni esnaf, koji je imao upravu kao i drugi njihovi esnafi. Tubinović piše o pekarima: Kod ekmekčija pak, kad bi koji majstor zadro na stranu, te ne bi slušao esnaf, opomenuli bi ga dva-tri puta, pa kad opet ne bi htio slušati, onda bi se sastao cio esnaf i držali su kletav na njega i njegovu kuću, pa koga bi prokleli i dovu mu izgovorili, tome poslije nije baš lako bilo, propao bi kad-tad.²⁷

²² Kronika M. E. Kadića.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Mostarski sidžil iz 1237 u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Za putni trošak, prenočište i nadnice izdato je 4800 groša.

²⁶ ekmek, turski kruh; hubs, arapski kruh, a habas = pekar.

²⁷ »Bosanska Vila« str. 267.

Ovaj je esnaf priređivao izlete. Jedan pekarski izlet od 1776 već smo spomenuli.

Ovom je esnafu spadalo u dužnost čišćenje ulica oko Careve džamije i šerijatskog suda. Ovako što slično nije mi poznato ni kod kog drugog esnafa. Tu dužnost nije htio vršiti ekmekčibaša Mustafa baša Hirno, i zato je kadija Mehmed Emin efendija izdao muraselu 9 safera 1186 (12 svibnja 1772), kojom se ovaj skida, a postavlja Mula Hasan, i to izvijestio Carigrad. Sultan je ponovo izdao berat bivšem ekmekčibaši Mustafi, a zatim je stigao ferman, kojim se nalaže, da pekari čiste ulice oko Careve džamije, kako su to od davnih vremena radili. Ovu carsku zapovijed primio je na znanje Mustafa i odredio čovjeka za taj posao.

Kasapi (mesari) i dželepčije (trgovci stokom). Kasapi (mesari) pripadaju među najstarije obrtnike ovog grada. Pouzdano se zna, da ih je bilo i prije 1463. Najstarija se kasapnica spominje u blizini Careve džamije. Oko 1526 nastala je Kasapska čaršija na zapadnoj strani Čekrekčine džamije pod Sagrdžijama, ali je bilo kasapnica i u blizini Careve džamije, Šeherehajine ćuprije i drugdje. Prema jednoj vijesti iz novijeg vremena kasapnice su dosta nečiste, a u njima je bilo smrdljivih i ucrvanih koža.

Kasapski zanat nije bio omiljen u narodu, čak je vladalo vjerovanje, da se od kasapa ne valja ženiti ni za kasape udavati.

Kasapi su imali svoj esnaf, njihov se ćehaja zvao kasapbaša. U početku XIX stoljeća spominje se više kasapbaša. Godine 1803 bio je neki Ibrahim baša, 1821 skinut je Ali baša, a postavljen Mustafa baša Tora, za kojeg je jamčio cijeli esnaf, da će vršiti svoju dužnost godinu dana. Tora je skinut zaključkom cijelog esnafa 23 srpnja 1825 i izabran ponovo Ali baša, koji se obavezao na tačno vršenje dužnosti. Od 1826—1850 spominje se Salih baša sin Sulejmanov, Uzun Ibrahim sin Mustafin i Ibrahim Zulfić.

Godine 1848 brojio je ovaj esnaf 42 člana.

Cijenu mesu (narak) određivao je šerijatski sud u sporazumu s esnafom. Iznad narka nijesu smjeli kasapi prodavati meso, ali niko ih nije mogao prisiliti, da prodaju ispod cijene. Neka službena lica uzimala su 1777 silom meso ispod cijene. Na to se kasapi prituže u Carigrad, te krajem svibnja 1778 izađe carski ferman, kojim se ovo najstrože zabranjuje.²⁸

²⁸ Kronika M. E. Kadića.

Kasapi su bili dužni davati loj svjećarima i sapundžijama.

U Sarajevu je bio lijep broj *dželepčija* (godine 1848 bilo ih je 37), a imali su i svoj esnaf. Neki su išli i u prekomorske krajeve, što u XVII i XVIII stoljeću nije bila osobita rijetkost. Kako se vidi iz jedne odluke šerijatskog suda, bavile su se dželepčije također kasapskim poslom.

Svjećari i sapundžije morali su se pritužiti šerijatskom sudu 1706, da im kasapi i dželepčije ne daju dovoljno loja, pa je sud izdao 18 III 1118 (30 lipnja 1706) muraselu (odluku) nekom Hamza hodži, kojom mu nalaže, da po starom običaju na tefter (knjiga) uzima loj, što pada u kasapnicama od kasapa i dželepčija, i da ga dijeli svjećarima i sapundžijama prema njihovoj redi (nobet), da knjigu o loju čuva, u nju sve tačno bilježi i utvrđuje (valjda pred svjedocima).²⁹ Uz ovo mu je naloženo, da posao vrši pošteno, da pazi, kako ne bi loj propadao. Ako bi kasapi i dželepčije loj krili i htjeli nositi svojim kućama ili na druga mjesta, dužan je to odmah sudu prijaviti. Sud je o tome vodio brigu stoga, da stanovnici ne oskudijevaju sa svijećama i sapunom, što se često dešavalo.

Bašeskija nam bilježi vrlo interesantnu vijest, koja je u vezi sa kasapima. U godini 1771 bila je nestašica mesom, zatraže tefter od trgovaca stokom i kad ga pregledaju, razljute se na ove trgovce i zapečate im kuće. Ova se bilješka mora tumačiti tako, da su dželepčije previše stoku izvozili i stoga je bila nestašica mesa, a narod se o tome uvjerio, sam osuđu izrekao i izvršio.

Aščije (kuhari) pripadaju bez sumnje među prve obrtnike Sarajeva. U Kemalbegovoj oporuci od 1538 spominje se među robovima aščija Pervan, koji se ima oprostiti po Kemalbegovoj smrti. Od ovog vremena do XVIII stoljeća ne spominju se ovi obrtnici u poznatim mi izvorima, ali kako je Sarajevo trgovački grad, u koji su stranci dolazili i po duže vremena boravili, to je posve sigurno, da je ovaj obrt bio lijepo razvijen. Uz to valja dodati, da su sarajevski obrtnici i trgovci odvajkada ručavali u čaršiji, a ne kod kuće, a nekim je donošeno jelo iz aščinice u dućan. Aščinice su bile razasute po cijeloj čaršiji kao i bakalski dućani, ali se jedna ulica i danas zove Aščiluk, a prvi put se spominje u prošlom stoljeću. Svaki imaret imao je po jednog ili dvojicu aščija. Još u XVIII stoljeću spominje se i jedan kršćanin kao aščija.

²⁹ Ibid.

I aščije su imali svoj esnaf, svog ćehaju i čauša. Godine 1811 bio je ćehaja neki Mula Mustafa, a 1848 i 1850 Mujaga Hadžibajrić. Posljednja dvojica ćehaja bili su Avdaga Hadžibajrić i H. Hašimaga Činjarević (umro 1924).

Kako je kuhanje ženski posao, to je bilo prije mnogo više nego sada u Sarajevu vrlo vještih žena, koje su se zvale aščikadune ili samo aščije. One su od ovoga umijeća živjele, jer ih je bogatiji svijet pozivao u kuće prigodom raznih gozbi, da načinjaju razna jela. Bilo je opet i takovih, koji su imali uvijek u kući po jednu aščikadunu.

Bašeskija ima u svojoj kronici jednu vrlo zanimljivu bilješku, koja se odnosi na aščije: »Sedmi dan iza Jurjeva (1779) ogłosi telal Prečo, da niko ne uzima na čaršiji više žita od pola šinika i to žito neka ne bude pokvareno, a aščije da ne daju hljeb svojim mušterijama, već da si svaki sobom ponese, te da pekari ne paze na red, i da se ide na molitvu svako jutro sa učenicima. A i seljaci su otišli na molitvu. Mnogi su se Bogu molili za kišu, ali sve to nije ništa, pošto Bog ne mijenja svojih odredaba radi molitava i moljakanja. Nebeski pojavi vezani su sa zemaljskim. Razlog, zašto nema kiše, poznat je astronomima. Molitva je Bogu robovanje, a nije njeno ostvarenje, a da je svaka molitva od Boga uslišena, i sami bi se svijet poravnio. Teško je otkriti Božije tajne; nego pustiti, neka mole, a onaj, koji se molio neposredno pred kišu te kiša slučajno padne, izvikan je kao dobri čovjek, čija je molitva uslišena.«

U biblioteci bivšeg Instituta za proučavanje Balkana čuva se među orijentalnim rukopisima zbirka turskih pripovijedaka i pjesama, što ih je prepisao Sarajlija aščija Sejid Husein sin Mefrukov. Rukopis je dovršen 27 ševala 1261 (29 listopada 1861). Prepisivač je ovo djelo posvetio i poklonio nalbantu Jusufu. Ime prepisivača napisano je na 69, 109 i 190 strani.

Rijetke su aščije, koje nijesu bar jednog siromaha dnevno nahranili, a ovaj lijepi običaj nije još iščezao.

Halvadžije su pravili halvu obično od pekmeza i prodavali a u svečane dane pekli su zulbiju i džunlare. Njihova se čaršija zvaše Halvadžiluk i rijetko se spominje. Halvadžiluk je izgorio 1787 i opet obnovljen. Iza okupacije bijaše ovo najinteresantniji dio čaršije, u koji su stranci vrlo rado zalazili. Izgorio je 1908 i nije se više obnovio.

Kahva i kahvedžije. Kahva (kafa) došla je u Bosnu preko Carigrada u XVI stoljeću. Osmanlije su se s njom upoznali u Hedžazu i Egiptu za vojna Selima I (1512—1520), a u Carigrad je donesena 1534, dakle za vlade Sulejmana II, i tada je otvorena i prva kafana. I sigurno nije dugo vremena prošlo, pa je i Sarajevo dobilo svoju kafanu, jer se pouzdano zna, da je postojala 1592.

Već za Selima II (1566—1574) otpočela je borba protiv kafe, i ortodokсна islamska ulema uporedila ju je sa vinom. Gospodin Fehim Spaho našao je među orijentalnim rukopisima bivšeg Balkanskog instituta u Sarajevu jedan traktat protiv raznih poroka i nestraności, što ga je napisao Mesih sin Abdullahov za vlade Selima II, u kome je cijelo poglavlje upereno protiv kafe. Ali najžešće se oborio na kafu Fahrudin Muhamed Čivizade, šejhul islam (umro 1587), i u jednoj raspravi protiv raznih novotarija najveći broj strana ispunio je pogrđama na kafu. Protivnicima je pošlo za rukom, da je sultan Murat IV naredio 1633 zatvaranje i rušenje kafana, o čemu govori poznati turski geograf i savremenik Murata IV Hadži Kalfa (Čatib Čelebija) u posebnom poglavlju posljednjeg svog djela (1656).³⁰ Koliko je djelovala ova zabrana kafe i kafana u Bosni, nije poznato, ali svakako nije se na nju puno osvrtao, jer se iz Pouilletova opisa puta kroz Bosnu 1658 vidi, da se kafa pila, kao što je to bilo i prije Muratove naredbe, što saznajemo iz jednog francuskog izvještaja od 1611.³¹

Turski historik Ibrahim efendija Alajbegović, poznat pod imenom Pečevića, putovao je Bosnom 1592 i u svojoj Povijesti (Tarihi Pečevi) opisuje, kako je sjedio u jednoj lijepoj kafani u Sarajevu, u kojoj je bilo 10 sečija (nešimen) i to svaka za određenu klasu ljudi. Prema tome je ovdje otvorena kafana prije no u Parizu (1672) i Beču (1683).

Kafana je bilo po svoj čaršiji, skoro svaka ulica imala je svoju kafanu, svaki han svoju, a bilo ih je i po mahalama. Mahalske su kafane za zimskih noći stjecišta mahaljana. Tu se kafenisało, pušilo i razgovaralo. Kafedžije su držali po cijelu zimu pjevače guslare, koji bi uz gusle pjevali junačke pjesme. Gdje je bolji pjevač, tamo je i kafana bila punija. Čim bi pjevač prevukao gudalom, sve bi

³⁰ Fehim Spaho: Kafane u našim krajevima. »Novi Behar« god. V 1931.

³¹ V. Jelavić: Kratki francuski putopis kroz Hercegovinu i Novopazarski sandžak iz god. 1611. Gl. z. m. 1907, str. 482.

mukom zamuknulo. Pjevači su obično počinjali svaku pjesmu ovako:

Gdi sidimo, da se veselimo,	Još po tome da vam pismu kažem,
Eda bi nas i Bog veselio!	Od istine, što je za družine,
Na dobru nam nojcu zamrcalo,	Jer družina nije za varanja.
A na bolje jutro osvicalo!	Da počnemo, pa dokle mognemo,
Još po tome, moja bratjo draga,	Ili cilu ili polovinu!

Ako je pjesma bila dulja, pjevač bi se odmarao, kafu pio i pušio, a i slušaoci. Prekinutu pjesmu otpočeo bi obično: »Gdi li bismo, gdi li ostadosmo«. Nakon dovršene pjesme otvarao bi se eglen, zametale bi se razne igre, kao: igra prstenka, dame i dr. Drugi bi opet gonetali zagonetke i razne pitalice, pa pričali razne narodne pripovijetke. Oni opet, koji su putovali po stranim i dalekim zemljama (naročito hadžije i trgovci), kazivali bi, kako se živi u tim mjestima, kakvi su ljudi i običaji. Tako se eto gajila tradicionalna literatura. Ljudi vješti arapskom, turskom i persijskom jeziku »kazivali bi tavarih«. To su razne zbirke arapskih i turskih pripovijedaka, koje su čitali i prevodili. Ovako su mnoge istočne priče ušle u našu književnost, jer bi ih slušaoci pričali svojim ukućanima, a ovi dalje, i tako prelazile s koljena na koljeno, dok ih sakupljač narodnog blaga ne zabilježi. Kafedžije su plaćali ljude, koji su »kazivali tavarih«. Onovremene kafane nadomještale su današnje čitaonice.

Po kafanama se također sviralo uz saz i druge instrumente. Bašeskija spominje nekoliko svirača 1777. Pod god. 1207 (1792—93) zabilježio je smrt nekog Mehmed baše i primjećuje, da mu u udaranju uza saz nije bilo ravna u Rumeliji (Evropska Turska) i po tom se valjda i prozvao Tamburija.

Pored starije igre dame vidaju se po sarajevskim kafanama šezdesetih godina prošlog stoljeća karte, tavla i domine. Karadžozi,³² što se skitahu od mjesta do mjesta, dolazili su također ovamo i igrali po nekim kafanama, koje bi za ovo vrijeme nadomještale cirkus. Deset godina prije okupacije došao je ovamo bilijar. Protiv svega ovog udarao je onovremeni list »Sarajevski Cvjetnik« i preporučivao *poučnu knjigu* i otvaranje čitaonica, a zatvaranje kafana. List hvali ljude, koji se klone karadžoza i radije slušaju *gusle*. Službeni list »Bosna« u broju 196 od 22 III 1870 donosi zabranu igre

³² karadžoz = čarobnjak (Schwarzkünstler).

tavle, tombole, domina, bilijarda u novac po kafanama, dućanima i kućama.

U nekrologiju spominje se više kafedžija, a po tome se vidi, da je bilo dosta i kafana. Tu se spominje i neki Lipa kao dobar kafedžija, a njegovo se ime u čaršiji dugo spominjalo: »Kahva mu je ko Lipina.«

U kafanama se svijet sakupljao i dogovarao u doba raznih pobuna. Tako se zna, da su kafane bile središta anarhije, što je vladala 1747—1756. U doba otpora protiv Dželal paše 1822 i ukinuća jeničara 1826 istaknuo se kafedžija Ibrahim bajraktar Pinjo u Kolobari, a za Husein kapetanova pokreta 1831 i 1832 Hasan bajraktar Zubović, i nakon sloma pokreta naređeno je 8 lipnja 1832, da se njegova kafana do temelja poruši.

I kafedžije su imali svoj esnaf, njihov se ćehaja zvao kahvedžibaša. Godine 1777 bio je kahvedžibaša Kara Mustafa, a među umrlim osobama 1779 zabilježen je kahvedžibaša Ahmetaš.

Kafedžije nijesu smjeli prženu kafu mljeti odnosno tući, no su je morali nositi u tahmishane, da se istuče. Kako vladi nije pošlo za rukom zabraniti kafu, odlučila je i stvorila za državu nov prihod i monopolizirala je tučenje kafe. Taj monopol zvao se *tahmis*,³³ a zaveden je krajem XVII ili početkom XVIII stoljeća. Zakupnici ovog monopola zvali su se *tahmišćije*, a državi su plaćali petinu od utrška tučene kafe.

U travnju 1780 svrgnut je dugogodišnji tahmišćija Fejzibeg, a tahmis uze Dugi Hasan, handžija imaretskog hana. Fejzibeg mu ne htjede prodati *dibeke*,³⁴ te ovaj bi prisiljen naručiti nove kod klesara.³⁵ Čini se, da je to bio unosan posao, jer mnogi predadoše molbu za taj obrt novoimenovanom bosanskom namjesniku Sarajliji Abdulah paši Defterdareviću, dok je ovdje boravio na putu u Travnik od 11—19 prosinca 1780. Tahmis je kasnije bio u Muzaferinu hanu, a iza toga u jednom hanu na lijevoj obali Miljacke, između Latinske i Careve ćuprije. Ovaj je monopol ukinut 1868.

Tahmis se davao u zakup na godinu ili doživotno (malikjana).³⁶ Godine 1784 bio je sarajevski i travnički tahmis malikjana

³³ tahmis je arapska riječ, a znači nešto na petoro razdijeliti.

³⁴ dibek je poveći havan od kamena ukopan u zemlju i u njemu se tukla kafa teškom željeznom ćuskinjom sličnom tucalu kod havana. Ima i drvenih dibeka, koji se još i danas vide po manjim mjestima.

³⁵ Gl. z. m. 1918, str. 63.

³⁶ carski (državni) prihod izdan trajno u zakup.

neko Omera, koji se pritužio u Carigrad na serdengečdiske age³⁷ i bajraktare, jer su nabavljali za svoje kafane dibeke, i po svojoj volji tukli kafu, i da neki vojni odredi ne plaćaju pristojbe za tučenje kafe, što se protivi postojećim uvjetima. U njih su se ugledali i seljaci u oba kotara i sami počeli tući kafu. Kako se ovakvim postupkom nanosi šteta državnim financijama i zakupniku Omeru, zamolio je carski divan, da se to zabrani. Kad se utvrdilo iz knjiga carske blagajne, da je mukata sarajevskog tahmisa uz 110 i travničkog uz 881½ groša godišnje kao malikjana u rukama Omerovim, te da su uglavljani uvjeti, da se kafa tuče u državnim tahmisima i za to plaća uobičajena pristojba (resum), da se nikom ne dopusti tući kafu drugdje, a da one, koji rade protivno, spriječi šerijatski sud, izdan je ferman zadnjeg safera 1198 na bosanskog valiju, sarajevskog i travničkog kadiju, u kom se nalaže, da se ovo zabrani i da se uobičajena pristojba plaća. Bude li neko protivno radio, neka se spriječi putem šerijata.³⁸

Takvi su se prestupci događali i kasnije, što saznajemo iz bujruldije bos. valije Mehmed Husrev paše od 23 X 1257.³⁹ Ove godine držao je sarajevski tahmis pod zakup Zulfikarbeg Rizvanbegović, sin hercegovačkog mutesarifa Ali paše, i pritužio se valiji, kako u Sarajevu svako, komu god duša hoće, u kojekakvim mjestima i kafanama daje tući kafu, te tako nastaje manjak u prihodima tahmisa. Valija je izdao bujruldiju, da se taj protupravni postupak putem vlasti zabrani i spriječi, jer je protivno starevini. Nikome se ne smije dopustiti, da kafu tuče izvan tahmisa.⁴⁰ Koliko je ova bujruldija djelovala, nije nam poznato, ali svakako nije od nje bilo puno koristi, jer se u ono vrijeme slabo marilo za ovake naloge.

Sve tahmishane u Bosni izdate su u zakup za 1262 (1845—6) Mustafa paši Babiću i to je saopćeno svim vlastima u zemlji. Tu se ističe, kako su prije ove godine izdavane u zakup potraživaocima i od njih upravljene, a kako su neki stranci i lihvari kriomice donosili kafu iz drugih mjesta i prodavali ispod ruke, i tako kvarili red, te i zakupci to gledali, pa da se ovim nedopuštenim postupcima učini

³⁷ Serdengečdijski aga je poglavica dobrovoljaca u jeničarsko doba, koji su napadali na neprijateljsku vojsku i upadali u opsjednute tvrđave.

³⁸ Ovaj je ferman stigao u Sarajevo 15 redžeba 1198 (4 svibanj 1784). Sidžil 23, str. 87.

³⁹ 8 XII 1841.

⁴⁰ Sidžil 79, str. 74.

kraj, zaključio je erkjani ajalet,⁴¹ da se sve tahmishane izdaju jednoj osobi.⁴² Uz to se nalaže, da se u kafu ništa ne miješa.⁴³ Svim se uredima nalaže, da zakupniku idu na ruku.⁴⁴

Ovom ne će biti razlog krijumčarenje kafe, jer se kafa prenosila kao kontrabant iz Bosne u Hrvatsku,⁴⁵ no to, što su u ono doba Fadil paša Šerifović i Mustafa paša Babić bili svrha i razvrha u Bosni i u rukama imali sve državne prihode i obnašali razne časti. Njih dvojica su pravi pretstavnici onovremene korupcije i po njihovoj volji izdavani su vezirski nalozi onakvi, kakvi su njima konvenirali.

Sarajevski je tahmis dat pod zakup 1282 (1865/6) za 41.900 groša a iduće godine za 31.000 groša.

Prerada duhana. U više turskih kronika stoji, da se u osmanskom carstvu počeo duhan pušiti 1012 (1603—4), a burmut prašiti 1050 (1640—41), ali to nije tačno, jer je još u drugoj poli XVI stoljeća vrhovni poglavica muslimana (šejh ul islam) Fahrudin Muhamed Čivizade (1530—1587) radio zborom i perom protiv kafe, duhana, burmuta i opijuma kao novotarija, i uza nj pristajala mnoga ulema (vjerski učenjaci), sultan Murat IV (1623—1640) kažnjavao je smrću pušače. Pa ipak je svijet pušio. Iz jednog francuskog izvještaja o putovanju kroz Herceg-Bosnu i Srbiju saznajemo, da se duhan pušio u Prokuplju⁴⁶ 1611, a bez svake sumnje i u Sarajevu. I Francuz Pouillet u svom opisu puta kroz Hercegovinu i Bosnu priča 1658 o pušenju duhana.

Iz druge pole XVII stoljeća imamo dvije pjesme, u kojima se spominje duhan. Šejh Hasan Kaimija (rođen u Sarajevu, a umro u Zvorniku 1690) spjevao je jednu poučnu pjesmu (kasidu) protiv duhana i po stihovima:

I mi smo ga pili
I u smradu bili,
Kao Bogomili.
Ostan'te se tutuna.

⁴¹ prvaci pokrajine s namjesnikom na čelu činili su neku vrstu upravnog vijeća nakon ukinuća ajanskog vijeća 1836.

⁴² U ovo su vrijeme bile u Bosni 23 tahmishane. Sidžil 82, str. 69.

⁴³ U kafu se miješao nohut.

⁴⁴ Sidžil 81, str. 110.

⁴⁵ Iz Turske u Austriju krijumčarila se so, kafa i šećer, jer je ova roba u Turskoj bila u pola cijene jeftinija. Matasović: Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj, dr. Imbro Ignjatović Tkalac, knj. I, str. 100.

⁴⁶ V. Jelavić o. c. str. 482.

čini se, da je i on pušio i okanio se ovog po zdravlje štetnog užitka. Popularni »Duvanjski arzuhal« jeste pritužba nepoznatog autora, koji je valjda bio interniran u Duvno i uz to pušač, pa uz druge nezgode ističe, kako u Duvnu (Tomislav-grad) nema:

Ni čaršije ni hana,
A nestalo duhana,
Već pušimo smrdana,
Razumite, gospodo!

Po dr. Otonu Blau-u nastao je ovaj arzuhal 1656.⁴⁷ Obje ove pjesme ponikoše nekako u isto doba, kad su tiskane dvije najstarije knjige o duhanu, poljska 1650 i njemačka 1658. I u ovo se doba u Sarajevu dosta trošio duhan, jer se po Poulletu smatralo vrlinom, ko ga nije pušio.

Duhan se u naše krajeve uvezio iz Makedonije, a u Hercegovini se počeo sijati istom od vremena Ali paše Rizvanbegovića (1833—1851), a nešto kasnije i u okolici Livna, ali se i opet uvezio, jer berba domaćeg duhana zadugo nije podmirivala potrebu zemlje. Glavni centar za trgovinu duhanom bili su Sarajevo i Livno.

Oko 20 prosinca 1696 utvrdio je Mehmedaga, zamjenik šefa financija za Bosnu Mehmed efendije, da se u Sarajevu troše samo dvije vrste duhana i to Strumica i Kaba duhan.⁴⁸

Zna se pouzdano, da se ovdje trošio i burmut i opijum, ali svakako u manjoj mjeri. Bašeskija je zabilježio u svom nekrologiju, da je 1762 od opijuma umro neki Mula Osman.

Duhan se kaže turski tutun i po tome se nazivlju trgovci duhanom *tutundžije*, a kako je donošen ovamo u listu, to se ovdje križao, i obrtnici, koji su se tim poslom bavili, zvali su se *križači duhana* ili *havandžije*. Nijesu imali zasebnog esnafa, nego su pripadali u esnaf tutundžija, koji je 1848 brojio 96 osoba, a čehaja im bijaše Alibegović. S okupacijom Bosne nestade ovog esnafa.

Duhan u Turskoj sve do pred okupaciju nije bio monopol, pa ga je mogao svako saditi i s njime trgovati, ali je država pobirala neki porez. Prvi spomen tom porezu nalazi se u fermanu od muharema 1108 (kolovoz 1696), a u Sarajevu je proglašen oko 20 prosinca iste godine. U njemu se spominje više vrsta duhana, i

⁴⁷ Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler. Leipzig 1868, a Kemura-Ćorović stavljaju postanak ovog arzuhala mnogo kasnije. Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslims. Sarajevo 1912.

⁴⁸ Kronika M. E. Kadića.

kako je već rečeno, ovdje su se trošile samo dvije vrste i obje su oporezovane po 20 zdravih akči od oke, a porez je povisivan više puta (1772, 1835), dok nije dosegao 12 groša na oku. God. 1835 podignut je od 16 na 20 para (polu groša),⁴⁹ a već 1866 bio je 12 groša i zvao se resim murrurija, dakle za trideset godina postao je 24 puta veći, a u kolovozu je bila zapela trgovina duhanom, jer su se bili pronijeli glasovi o povišenju.⁵⁰ Sredinom kolovoza izdala je bosanska vlada saopćenje, u kome se ova vijest proglašuje izmišljenom.⁵¹ U Bosni se već onda trošio duhan u znatnoj mjeri.

Burmut su zakupljivali pojedinci i onda prodavali trgovcima.⁵² Bujruđijom od 1838 zabranjuje se kriomčarenje burmuta.

Monopol duhana uveden je u Carigradu 1 III 1872, a u Bosni 1875. Fabriku duhana otvorio je u Alajbegovića ulici Kosta Skarić, a u Kanjinom sokaku Jovan Sterije Serezlija 1875. Oni su imali i naročite prodavaonice izrađenog duhana. Vrhovna financijska uprava izdala je 3 I 1294 (18 I 1877) naredbu, kojom se nalaže, da križači duhana moraju u vremenu od dva mjeseca prodati svoj alat vlasnicima fabrika duhana, a ako ga ne prodaju, biće zaplijenjen i dotični će biti kažnjen po § 90 duhanskog zakona sa 5—50 zlatnih lira turskih. (»Bosna« br. 557.) Čini se, da ova naredba nije potpuno provedena do ulaska austrijske vojske u Sarajevo.

Čibukčije. Čibuk (kamiš) i lula doneseni su u naše krajeve, kad i duhan, i gdje se spominje duhan, spominje se čibuk i lula (Kaimija, Pouillet i dr.). Čibuci su se pravili i u Sarajevu, a dovošeni su i sa strane. Bilo je dugih (do 150 cm) i kratkih čibuka. U narodnim pjesmama spominje se također čibuk:

Na svilen se jastuk naslonio,
Na mafeli čibuk zapalio.

U Bosni su se mnogo upotrebljavali kratki čibuci ili pajdaci:

Krnje lule, čibuci pajdaci,
Po tome se poznaju Bošnjaci.

Čibuci su se pravili mahom od hudikovine (fudikovine).

Čibujski se esnaf ne spominje.

⁴⁹ Sidžil 75, str. 9.

⁵⁰ Službeni list »Bosna« 1866, »Bosanski Vjestnik« 1866, str. 23.

⁵¹ Saopćenje je datirano 29 reb. ahara 1283.

⁵² Sidžil 19, str. 104; 76, str. 188.

U ispravama XVIII stoljeća spominje se Čibukčijska čaršija, a u nekrologiju Bašeskijinu zabilježena je smrt dvojice čibukčija (1789 i 1797), pa se po ovome može zaključiti, da ih je bilo malo. Prvi put se sretamo sa čibukčijom u jednoj ispravi od 22 reb. II 1158 (1745), ali je ovaj obrt mnogo stariji u Sarajevu. Asimaga H. Šabanović, trgovac i potomak stare trgovačke obitelji, slušao je od starih trgovaca, da su se čibuci hudikovci izvozili odavde čak u Misir.

U selu Goduši (kotar Visoko) prave se od davnine čibuci. Oko god. 1876 umro je u Sarajevu čibukčija Bičo, koji je izrađivao pored čibuka i basme ili naprašnice; to su jajetu slične zdjele od kosti, a iz njih se naprašivale falje pušaka kremenjača. Ovaj obrt bio je naročito razvijen u spomenutom selu.

Čibukčija ima još jedno značenje. Istim se nazivom zvalu momci (sluge), koji su išli uz age i begove i nosili im čibuke, punili lule i pripaljivali.

Kahvedžije kahvu iznesoše,
Čibukčije lulu pripališe.

Na duljem putu nosili su se čibuci i lule u posebnoj kesi, što se vješala o sedlo, a zvala se *čibukluk*, a kad je nestalo čibuka, nošahu u njima kišobrane.

Luledžije. Cigar - papir počeo se upotrebljavati u Bosni koju godinu prije okupacije, i kako mi je pripovijedao jedan starac, smatralo se to grehotom, a za ilustraciju naveo mi je jedan svoj doživljaj. Kad su Švabe — priča — zauzele Sarajevo, uputilo se nas nekoliko isti dan put Taslidže (Plevlja), a u našoj družini bio je jedan, koji nije nikad metnuo u usta cigaru, a godinama je pušio na čibuk. On zameračio zapaliti, ali nije imao lule na čibuku. Mi smo i prije ulaska Austrije pušili cigarete i nudili ga da zapali, ali uzalud. Prošla su tako 3 dana, a on ne puši, i kad smo pali na treći konak, s njim se već nije moglo ni govoriti. Skolimo ga, da zapali cigaru, a on, prije no je metne u usta, reče: »Ja rabum tobe estagfirullah«⁵³ i zapali. »To je tebi tuhaf (smiješno), ali su se tako čuvali naši adeti (običaji), do kojih ti — reče mi — ne držiš ništa i hoćeš, da ti bude dobro. Nikad, moj dragi!«

Lule za čibuke i nargile pravili su luledžije u Sarajevu, ali su se i importirale. I danas se nađe po koja domaća starinska lula i

⁵³ Moj Bože, oprosti mi.

na prvi pogled opaziš, da je djelo vrsna majstora. Luledžija je bilo vrlo malo i kasno se spominju (tek 1793), ali svakako je ovaj obrt spram prvog spomena znatno stariji. U Sarajevu živi obitelj Luledžija i koliko se zna, bili su joj pređi preko 170 godina luledžije. U luledžijskom je esnafu bilo 1848 12 majstora, a čehaja im je bio Sulejman luledžija. Imali su kalfabašu i ustabašu. Od ovih 12 majstora, koliko se iz popisa vidi, dvojica su bili Arnauti, dvojica se navode s prezimenom Misirlije, a jedan je Banjolučanin.

Njihove su radionice bile uvrh Bravadžiluka, gdje je još posljednji luledžija radio do pred svjetski rat. Njegov alat vidi se u etnografskom odjelu Zemaljskog muzeja.

Mejhandžije (krčmari). Islam najstrože zabranjuje svojim sljedbenicima alkoholna pića proizvoditi, piti i prodavati, pa pored ove stroge zabrane bilo je i u prijašnje doba muslimana, koji su pili, pa i proizvodili i na veliko prodavali, ali sve do najnovijeg vremena nije bilo krčmara. Krčme su držali kršćani, a ponešto i Židovi. Ovim su se poslom bavile i žene.

Ali paša Hećimović zabranio je 1737 produkciju i prodaju pića muslimanima i kršćanima u Hercegovini⁵⁴ i po tome se vidi, da su i muslimani proizvodili piće, i to sigurno oni, koji su posjedovali vinograde. Vinova je loza uspijevala, kako piše Evlija Čelebija, i u Sarajevu još u XVII stoljeću. I danas se zove jedan kraj na periferiji Vinograd.

Kad je otvorena prva krčma ovdje, ne zna se, ali nije isključeno, da je postojala u Vrhbosni prije dolaska Osmanlija. Isto tako ne zna se, koliko je krčmi bilo u koje vrijeme. Jedini podatak o broju krčmi sačuvao nam se u Bašeskinjoj kronici. Pod godinom 1784 zabilježio je, da je došao novi poglavica jeničara i navijestio, da će biti strog i ne će uzimati globe od pijanica, nego će ih žigosati. Tada je bila 21 krčma u Sarajevu. Pravoslavne mejhandžije imali su svoj esnaf sredinom prošlog stoljeća, a možda i ranije, ali se u poznatim mi izvorima ne spominje.

Više puta izdavane su vezirske odredbe, kojim se nalaže, da se zatvore sve krčme kao izvori raznih izgreda i zala, što bi ih učinili ljudi pri piću. Tako je na pr. na zahtjev Sarajlija izdana bujruldiya 1761, da se sve mejhane u ovom gradu zatvore.⁵⁵ Ovako zatvaranje bilo je svaki put na kraće vrijeme, jer se iza svake

⁵⁴ Original u ostavštini M. E. Kadića, a prijepis u njegovoj kronici

⁵⁵ Bujruldiya datirana 27 safera 1175.

ovake odredbe nakon kraćeg vremena spominju krčme. Najviše se pila rakija, a ponešto i vino.⁵⁶ Šezdesetih godina prošlog stoljeća otvorio je ovdje Jos. Feldbauer iz Nove Gradiške prvu tvornicu piva, ali je bila kratka vijeka. Kasnije je ovu pivovaru prikupio trgovac Radul Risto i ostavio je testamentom još i 2000 dukata, da se pivovara popravi, pa da se od njenih prihoda izdržava neprekidno po petoro djece na naukama u Evropi. List »Bosna« (br. 541 od 6 XI 1876) hvali ovaj gest i stavlja ga za uzor drugima.

Za pečenje rakijske plaćala se kazanija, koja se također davala u zakup.⁵⁷ O tome imamo vijesti iz novijeg vremena.

Mumdžije (svjećari). Može se reći, da je svijeća pored vatre, luča i baklje bila jedino sredstvo za rasvjetu kuće i radionice sve do 1878, a uz nju palili su se kandilji po bogomoljama. Svijeće su se pravile od loja i voska. Kao što je vlast u sporazumu s mesarima određivala narak mesu, isto je tako određivala cijenu svjećama i brinula se, da svjećari ili mumdžije tačno dobivaju loj od mesara, a svjećari su se obavezivali, da će kroz izvjesno vrijeme izrađivati potrebni kvantum svijeća po utanačenoj cijeni i da građani ne će oskudijevati sa svjećama. Ima slučajeva, kada su svjećari morali za svoju obavezu naći i jamce. Tako 1822 jamči pet ćehaja za obaveze ovog esnafa,⁵⁸ a isto tako i 1844.⁵⁹ I pored svega toga osjećala se češće nestašica svijeća, pa se u ovakvim slučajevima mogla kupiti samo određena količina, a ne onoliko, koliko je ko htio i trebao. Svijeće su se prodavale na oku, a u razna vremena bila im je cijena različita kao i svakoj drugoj robi. Još godine 1867 bila je cijena svjećama 8 groša i pošto je loj poskupio, podigoše cijenu na 9 groša i o tom esnaf izvijesti vlast, koja ovo odobri, pošto se uvjerila u istinitost navoda esnafa.

Svjećara nije bilo mnogo. Godine 1822 brojio je ovaj esnaf 11, 1844 14, a 1847 i 1848 15 majstora. Posebne čaršije nije bilo. God. 1777 spominje se tvornica svijeća, ali поблиžih podataka ne nađoh. Biće to zajednička radionica svih svjećara. Posljednji svjećari radili su u Halvadžiluku do Firuzbegove banje. Hadži Bećir

⁵⁶ Vino se čak prodavalo potajno, kako nam pripovijeda Matija Mažuranić u svom djelu »Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839 do 1840.« Zagreb 1842, str. 51.

⁵⁷ Sidžil 76, str. 120.

⁵⁸ Sidžil 62.

⁵⁹ Sidžil 80.

Prelo bio je zadnji, koji se bavio i nakon 1878 ovim obrtom u tećoj mjeri.

U jednom hudžetu od 1111 (1699) potpisan je kao svjedok čehaja mumdžijskog esnafa Mehmedaga. U svibnju 1819 izabran je a čehaju Sulejmanaga Užičanin i obavezao se, da će nastojati, da e proizvodi potrebna količina svijeća. 30 listopada 1822 skinut je ednoglasno Mula Ibrahim Dede-oglu, a izabran Ibrahim baša sin Halihov, 1825 bio je Ahmed aga Hamzić, a 1848 i 1850 Hadži Halih Hamzić.

Svjecari su i sapun proizvodili, ali u manjoj mjeri. Sapunlžije su bili mahom pravoslavni; 1762 bilo je 29, a sedam godina kasnije samo 14.⁶⁰

Šarene svijeće. U Sarajevu je od davnine običaj, da se šaraju vijeće, što ih o mubarec-večerima (četiri puta u godini) pale muslimani po kućama iza zapada sunca i u te dane nose u džamije. Dvo je specijalan sarajevski običaj, a živi još i danas.⁶¹ Ove se sviće boje obično crveno, bijelo, plavo (ili zeleno).

Berberi (brijači). Prvi berberski dućan spominje se blizu Dareve džamije 1463, i ovo je ujedno najstariji spomen ovom obrtu. Današnja Aščiluk ulica zvaše se još u XVII stoljeću Berberska aršija, ali je berbernica bilo i po drugim ulicama. I berberi imaju voj esnaf, svog čehaju i čauša. Sve do 1924 imali su berberi predkupacione čaršije svog čehaju.⁶² U raznim ispravama spominju se ve berberske čehaje: Hadži Ibrahim (1697), Hasan baša (1775—776), Mustafa (1777), Abdullah (1803, 1811, 1819 i 1822), Salih (1806), Mustafa Porča (1848) i Mula Mustafa Čadordžija (1850).

Dva izleta ovog esnafa zabilježio je Bašeskija i to 1776 i 1795. Izlet 1776 priređen je oko Miholja na poticaj nekih nediscipliniranih alfi i nije uspio. Neki majstori povratili su se s ovog izleta uvrijeđeni, jer ne dobiše uobičajene čohu, a tome je razlog, što su ovaj brt učila djeca siromašnih roditelja, bakiš nije onda bio uobičajen, majstori šegrtima nijesu ništa plaćali. Povrijeđene je majstore vjetina trehala dovikujući im: Dan i noć za majstora, pa makni rstom eto čohu!

⁶⁰ V. Skarić: Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17 i 18ijeku. Sarajevo 1928, str. 70.

⁶¹ Ivan Zovko: Običaj šaranja svijeća o mubarek večerima u Sarajevu. Il. z. m. 1890, str. 416—17.

⁶² Posljednji čehaja bio je Hadži Mehmed Mulibrić. Njegova je vlast restala osnutkom brijačkog društva.

God. 1848 bilo je u ovome esnafu 25 majstora i kalfi.

Berberski je posao iziskivao čistoću. Djevojka se hvali i međim inim kaže: »Imam ruke kao u berbera«.

Današnja brijačnica skoro i ne sliči staroj, ni po uređaju ni po namještaju. U Sarajevu su danas još dvije stare brijačnice, kakve su bile i prije 200 i više godina. Određenih cijena nije bilo, svaki plaćao onoliko, koliko je htio. Novac se obično ostavlja na malom ogledalu, a nije se davao berberu u ruke. Isto je tako bilo i s plaćanjem berberima, koji su vidali bolesnika. Svak je dao onoliko koliko je mogao, a berber je primao sa zahvalnošću.

I pored ovakog naplaćivanja ostavio je berber Hadži Osmo Tandar sin Omerov kao vakuf zemljište s bašćom i odredio, da se tu napravi kuća za imama Hovadže Sinanove džamije i o tom napisao vakfiju 23 II 1189 (25 travanj 1775).

Pored svog glavnog posla bavili su se brijači liječenjem raznih bolesti i sve do šezdesetih godina XIX stoljeća bili su skoro jedini liječnici (hećimi), kirurzi (džerah), zubari pa i ljekarnici. U narodnoj se kaže: »Berber brije i rane vida, stoga je i brijalac i vidar«, a djelu fra Filipa Lastrića (1700—1783), hrvatskog pisca iz Bosne čitamo: Privedeše ga do berbera iliti likara.⁶³ I narodne pjesme znaju za berbere kao liječnike, koji liječe ranjenike. U krajišničkim pjesmama spominje se često berber Mašin. Kad se pušta sužanj u tamnice, dozivlju se tri berbera:

Jedan mi je, drugi kosu brije,
A treći mu nokte obrezuje.

Godine 1768 poginuo je na Crnoj Gori berber Ahmo iz Sarajeva, a bio je glasovit kirurg. Ovdje se i danas pripovijeda jednom berberu, koji je s uspjehom operirao ranu u grlu Memisa Hrida, vodi dunderije⁶⁴ na početku prošlog stoljeća. U tu svrhu dao alat prevući zlatom. Jedan od najpoznatijih berbera nedavnoj prošlosti bio je Avdaga Vilajetović, proslavio se kao vrstan liječnik, i ne pamti se, da je ikog iskrenije žalio cijeli grad kao njega, kad je oči zaklopio.

⁶³ Testimonium bilabium seu sermones panegyrico-dogmatico moralis Venetiis 1755. Dodatak str. 106.

⁶⁴ Prema imućstvenim prilikama dijelili su se obrtnici i trgovci u Sarajevu na dunderiju i barbaguzane; prvi odgovaraju današnjem proletarijatu, drugi buržoaziji.

Berberi su pravili razne lijekove, naročito meleme i hapove⁶⁵ po tome ih prozvaše *hapari*. Jedan hapar spominje se kao svjedok parnici protiv mutevelije Skender pašina vakufa 1798.⁶⁶ Polomom XIX stoljeća bio je na glasu kao hapar Mustafa Čadordžija, nešto kasnije Mula Salih Brkić, koji je svojim hapovima liječio tenjak (sifilis).

Sarajevski se berberi ponose, da je iz njihove sredine bio glaviti Džezar Ahmed paša, koji je obranio Akru od Napoleona. oznata je ona Napoleonova izreka: »Da ne bi ovoga čovjeka, revrnuo bih cijeli svijet.«

I u susjednim našim krajevima spominju se liječnici brijači.⁶⁷

Mudželiti (knjigovesci) i prepisivači knjiga. Po mudželitima⁶⁸ ovu se još i sada u Sarajevu dvije ulice: Mudželiti i Mali Mudžeti, u kojima su radili ovi obrtnici i iza 1878. Moderni knjigoveski obrt potpuno je istisnuo stari i danas nema više ni jednog mudželita. Njihov rad bio je solidan, što se vidi po knjigama, koje su isane i prepisivane u Sarajevu i bez svake sumnje ovdje i korićene. Ili su naši mudželiti popravljali i vezali knjige, koje su uvožene Istoka. Po uvezu nekih knjiga vidi se, da je ovdje bilo savršenih majstora u ovom poslu za ona vremena, a što se tiče čvrstoće, moglo bi služiti za uzor i današnjim knjigovescima.

Mudželiti se prvi put spominju 1654, ali ih je sigurno bilo mnogo prije. Iz ove godine sačuvao nam se jedan kupoprodajni govor, a odnosi se na prodaju jednog zemljišta u Koševi, sastavljen krajem muharrema 1065 (početak prosinca 1654). Zemljište je rodio mudželit Kurt Čelebija, a prodaju je posvjedočilo među drugim pet mudželita.⁶⁹ Mudželiti su imali svoj esnaf. Između 1775 i 1789 spominju se imena četvorice čehaja ovog esnafa: Mula Abdija Vehabija, neki Džino, Mula Mustafa Prozorac i Mula Jusuf Prozorac. Da ti obrtnici nijesu imali posla, ne bi se ovaj obrt ovdje ni razvio, pa je i ovo dokaz, da Sarajlije nijesu živjele u temi neznanja i bez prosvjete, kako se to i danas govori, osobito kad je riječ o onim vremenima.

⁶⁵ hap = electarium, slično današnjoj piluli.

⁶⁶ Gl. z. m. 1910, str. 602.

⁶⁷ V. Klaić: Povjest Hrvata, sv. III, dio I, str. 373. Dr. Grga Novak: Liječnici, brijači i ljekarnici autonomnog Splita. »Liječnički Vjesnik« god. 53 (1931), r. 400.

⁶⁸ mudželid od arapske riječi džild znači svezak i korice.

⁶⁹ Kronika M. E. Kadića.

U Mudželitima su imali svoje dućane i oni, kojima bijaše pisanje i prepisivanje stalno zanimanje. Pisali su zapise (amulete ili, kako se ovdje kaže: zapisivali, hamajlije, molbe, tužbe, pisma, levhe itd. Gledajući knjige i druge sastavke bilo je ovdje savršeni hatata (kaligrafa) u svim vrstama arapskog pisma. Ovaj je običavao u svim zemljama, koje nastavahu muslimani, pa i u Bosni i turske uprave i nakon izuma štampe, jer je prva turska tiskara otvorena u Carigradu tek 1725, a u Sarajevu istom 1866. U Mudželitima je imao svoj dućan najpoznatiji sarajevski kroničar Mustafa Bašeskija, i tu marljivo i na svoj način bilježio razne događaje u ovom gradu od 1756—1802, a za lokalnu povijest stekao neprocijenjenih zasluga. Original ove kronike čuva se u biblioteci uz Hursrevbegovu džamiju. Bio je i pjesnik. Pjevao je i turski i hrvatski.⁷⁰ U privatnim rukama i po raznim bibliotekama (Zemaljski muzej, bivši Bos.-herz. Institut für Balkanforschung, Gazi Husrevbegova kjetubhana) i u zbirci orijentalnih rukopisa Jugoslavenske akademije u Zagrebu čuva se sva sila Sarajevu pisanih i prepisanih knjiga. Bilo je prepisivača i izvala ove čaršije. Mnogi su radili i kod kuće.

Bašeskija je zabilježio u svom nekrologiju 1214 (1799) smrti bekrije Mustafe, pisca *levhi*, jedinih ukrasa zidova. Levhe su manje ili veće table, na kojim je kićenim arapskim pismom napisan koja rečenica iz Kurana ili kakva mudra izreka. U istom se nekrologiju spominje više hatata (kaligrafa) i prepisivača Kurana: Mustafa Ahmed Sahanija, Hasan ef. Misirlija, Hadži Hafiz Kalajdžić i drugi. Najznamenitiji prepisivač Kurana bio je imam Careve džamije Ibrahim sin Hadži Muhamedov, Sarajlija. Više od šezdeset puta prepisao je Kuran. U Hadži Mujage Merhemića ima jedan primjerak, na kom stoji, da je to šezdeset i prvi, a dovršen je 122 (1806), a valjda nije zadnji, jer je Ibrahim živio još četiri godine (umro 1810 u Sarajevu). Sadašnji imam i hatib iste džamije Hafi Džemaluddin Hadžijahić posjeduje 54 primjerak, dovršen 121 (1800).

Mehmed Ševkija Turabija bio je mudželit, a uz to se bavio pisanjem i prepisivanjem knjiga. Prepisao je Ibrahim Hakin diva

⁷⁰ Gosp. Riza Muderizović, preveo je i u dva maha objelodanio jedan dio ove kronike u Glasniku zemaljskog muzeja za 1918 i 1919; o tome kroničaru napisao je Vladislav Skarić jednu studiju, tiskanu 1927.

(zbirka pjesama). Prijepis je dovršen 29 ševala 1287 (1 II 1870).⁷¹ Sačuvale se i dvije međžmue (zbirke) raznih pjesama, recepta za zapise i raznih bilježaka, po kojima bi se mogla sastaviti biografija ovog pisara i mudželita.⁷² On je prepisao i Fadil pašin divan. Umro je 1883.

Trgovci su donosili knjige s Istoka i ovdje prodavali. Početkom XVII stoljeća prodavale su se ovdje i hrvatske knjige, kako to čitamo na djelu »Ogledalo duhovno« od god. 1613: tiskano je, da se prodaje »... u Sarajevu pri gosp. Ivanu Padilu u Latinluk...«⁷³

Mudželiti, čizmedžije i neki drugi obrtnici upotrebljavali su pri radu čiriš (ljepilo), koji su sami proizvodili. Kako mi je pričao H. Muhamed aga Handžić, bila je nekad mala tvornica čiriša u blizini današnje tvornice duhana, i po tome je prozvan onaj kraj Čirišana.

Prva moderna knjigoveznica otvorena je u Sarajevu 1876 u obrtnoj školi ili islahani.

Telukčije i tepelukčije pravili su teluke, tepeluke i peče, vezli kolane i slično.

Teluke ili *terluke* su papuče od sahtijana ili kajsara ozgor izvezene zlatom ili svilom, a nosile su ih žene i djevojke kao kućnu obuću. Majka kara sina jedinoga (Dvorović str. 54):

»Bor t' ubio, moj jedini sine,	Dva kićena, a dva nekićena.
Štogod steče sve dade djevojci!»	Litru zlata i trista dukata,
»A što sam joj, mila majko, dao?	Dva kavada, dvanaest hiljada;
Dva fesića biserom kićena,	I dva pasa, nek' je više glasa,
I terluke navezene zlatom.««	

Tepeluk je ženska kapa odozgo opkićena biserom ili duka-po tome se zvale *kitije*. Posljednja glasovita kitija je Dževa Kalaba rođ. Bakarević, koja i danas živi.

Peča je neka vrsta izvezene maske, što je nošahu žene na licu. U nekim krajevima nose ih još i danas seoske žene. »Pripe peču, obuče feredžu«.

⁷¹ Ovaj se rukopis čuva u orijentalnoj zbirci bivšeg Instituta za proučavanje Balkana, br. 349.

⁷² Jednoj međžmui vlasnik je Muderiz Hadži Mehmed ef. Handžić, a drugoj Numan ef. Bajraktarević.

⁷³ V. Klaić: Knjižarstvo u Hrvata. Zagreb 1922, str. 6. — Uprav ovih godina pisao je ovdje prva svoja djela fra Matija Divković, prvi hrvatski pisac iz Bosne, a nešto kasnije fra Pavao Papić i Augustin Vlastelinović.

Kolan je također dio ženske odjeće, vezen je zlatom, a pasao se kao pojas.

Ovih je obrtnika bilo vrlo malo. Svoga esnafa nijesu imali.

Fišekčije su pravili fiškeke ili naboje za privatnike i vojsku. Barut, potreban vojsci, donošen je iz Carigrada, ali se i ovdje proizvodio za privatnu upotrebu. Neko 2 km cestom od Višegradskih vrata, prema selu Faletićima, bila je baruthana, gdje se pravio barut još polovicom prošlog stoljeća. O njenom postanku nije mi ništa poznato. Trgovci, koji su prodavali barut, zvali su *baručije*, a pripadali su u *atarski esnaf*. U isti esnaf pripadahu i fišekčije. Rijetko se spominju i po tom zaključujem, da ih je bilo malo, ali su ipak imali čaršiju, kojoj se očuvao spomen u zakladnici Hadži Osman bega Dženetića.⁷⁴ Kako se vidi iz bujrukdije od 17 II 1182 (3 VII 1768), radile su fišekčije i za vojsku, jer se ovom bujrukdijom nalaže, da se iz sarajevske tvrđave izda fišekčijama barut, da naprave 5000 testeta⁷⁵ naboja.

Tarakčije (češljari i brdari) izrađuju češljeve i brda (Weberblatt). U turskom jeziku znači tarak i češalj i brdo. Brdo je sastavni dio stana tkalačkog.

I evo ti sedam boščaluka,
Nit' su tkani, niti su predeni,

Ni u sitno brdo uvođeni,
Već od čista zlata saljeveni.

Današnja Kundurdžiluk ulica naziva se u jednoj zakladnici od 1846 stara Tarakčijska čaršija. Ima i prezimena Tarakčića. I jedno i drugo govori, da je i ovaj obrt nekoć bio ovdje zastupan, ali mu se davno izgubio svaki trag.

U kujundžijskom popisu od 1777 potpisan je uz druge če-haje i Smail, čehaja tarakčija, pa se po tome vidi, da su i ovi obrtnici imali svoj esnaf, ali kako se ne spominju u popisu od 1848, valjda ih je nestalo u ovom međuvremenu. Još i danas prave se češljevi, ne baš osobite vrste u selu Goduši (kotar Visoko).

Samardžije i kaltakčije nalazimo u ovom gradu među obrtnicima XVI stoljeća, a svakako ih je bilo i ranije, prvi su pravili samare, a drugi tatarska drvena sedla ili kaltake, pa unkaše i arkaše za obična sedla.

U jednom hudžetu od 1557 spominje se kao svjedok samardžija Alija sin Abdullahov i po tome saznajemo, da su nekoć radili

⁷⁴ Ova je vakfija napisana 1263 (1847).

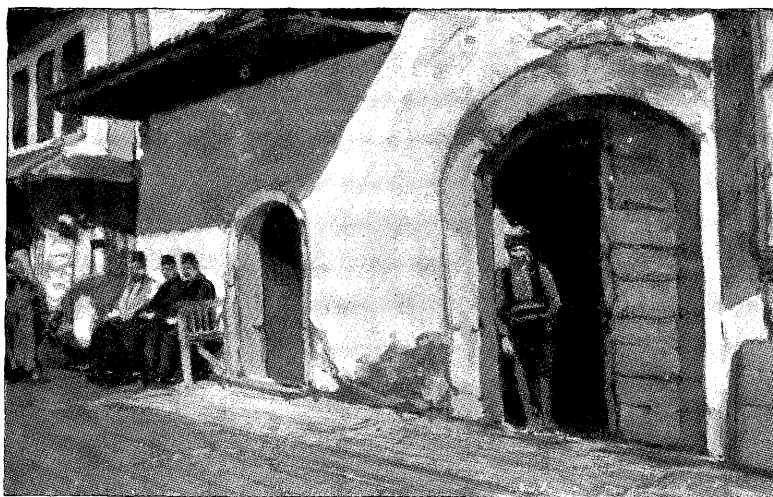
⁷⁵ 1 teste = 10 komada.

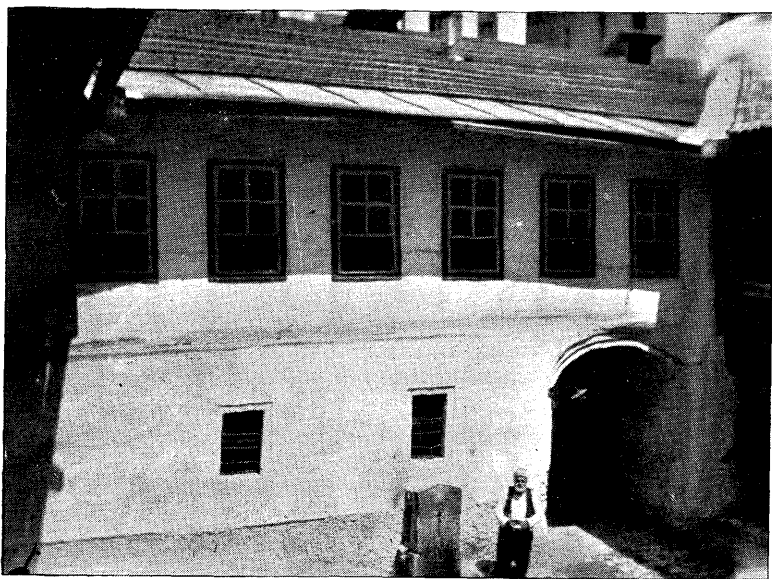
Sl. 1. Brusa-bezisten (str. 61).

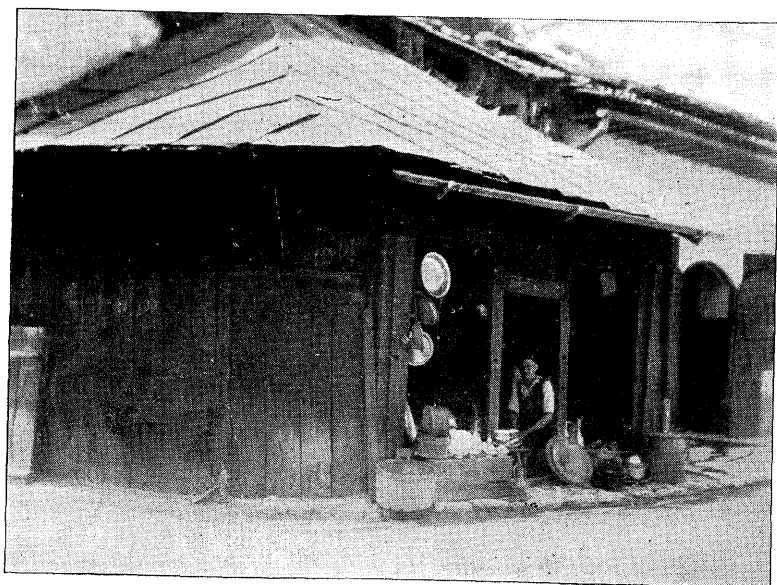
Sl. 2. Brusa-bezisten (str. 61).

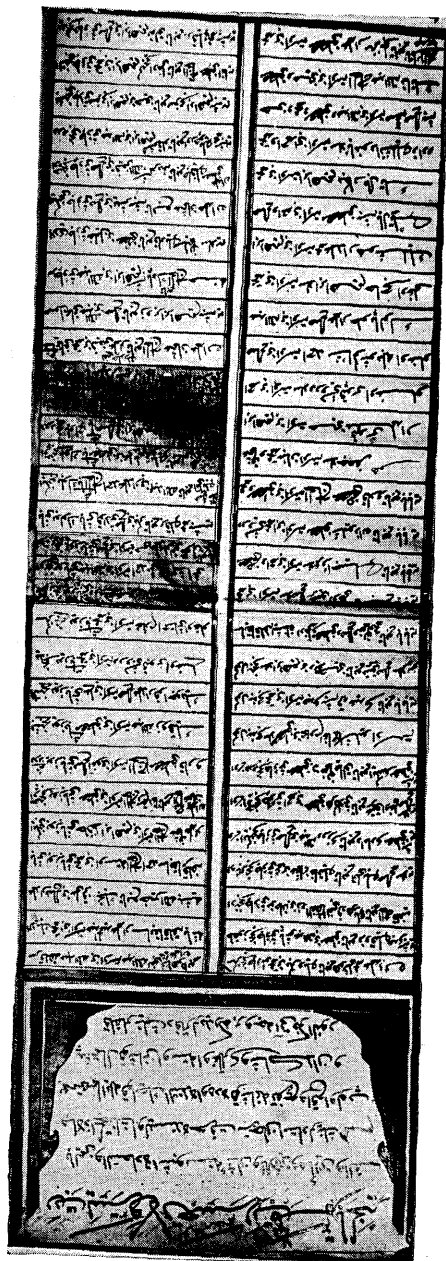
Sl. 3. Ulaz u dairu u Halačima (str. 63).

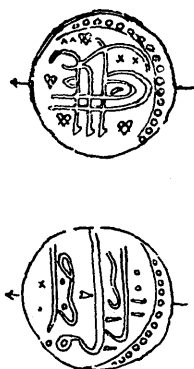
Sl. 4. Dvorište Morića hana (str. 66).

Sl. 5. Kazandžijski dućan (str. 117).

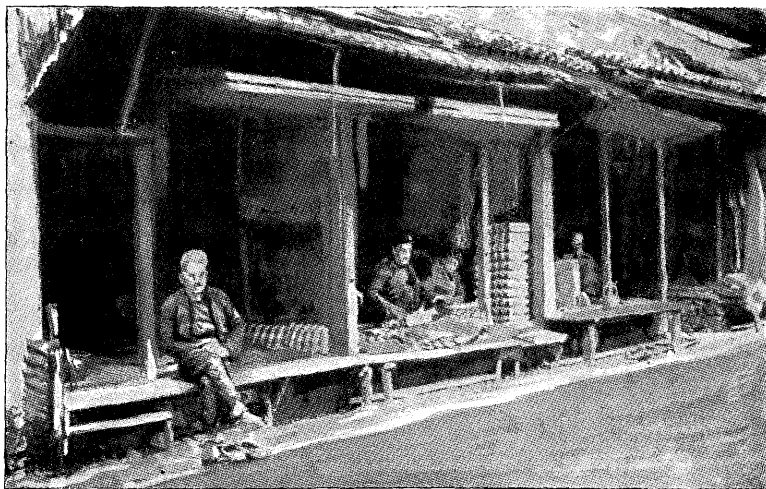
Sl. 6. Početak esnafskog teftera (str. 107).

Sl. 7. Novac kovan u Sarajevu god. 1100 (1688/89).

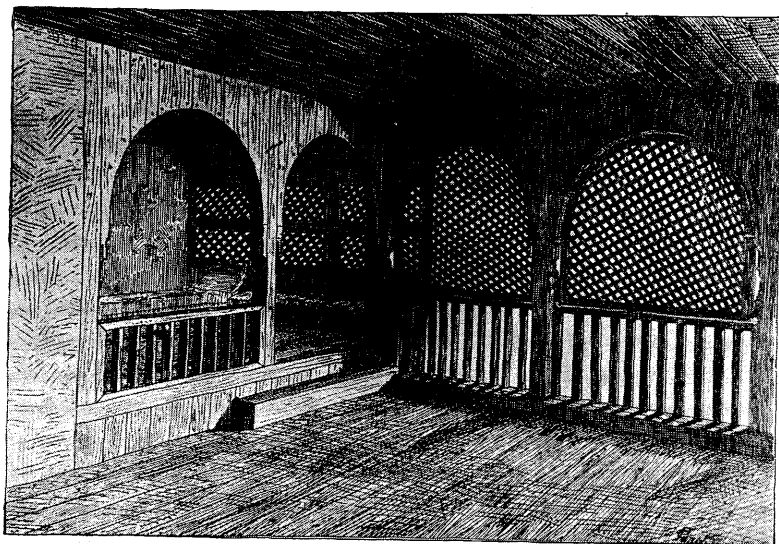
Sl. 8. Sedlar (str. 131).

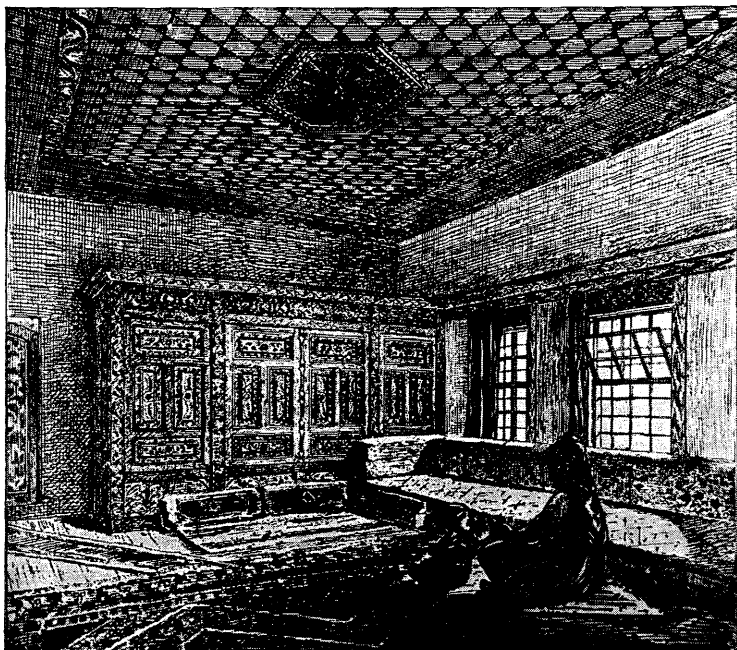
Sl. 9. Posljednji kazaski dućani (str. 144).

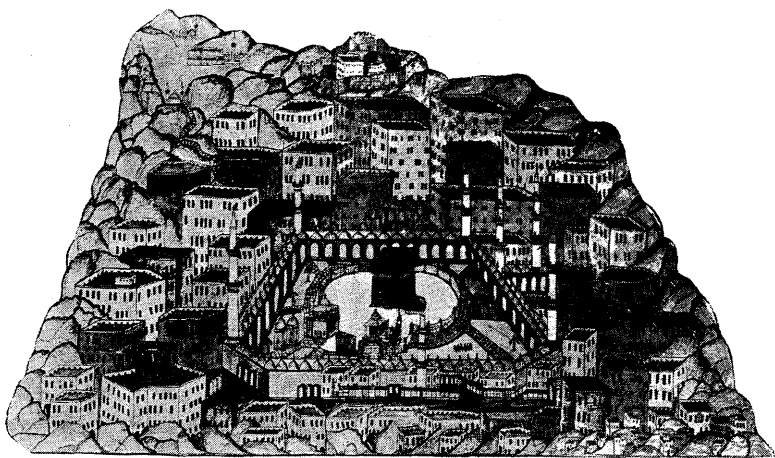
Sl. 10. Odžaktanova kuća (sad Asimage Hadžišabanovića) (str. 152).

Sl. 11. Veranda u Odžaktanovoj kući (str. 153).

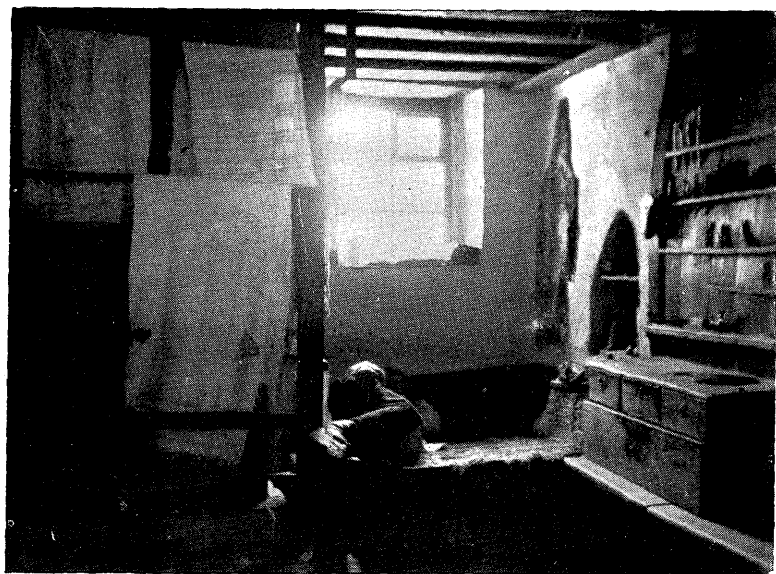
Sl. 12. Soba u Odžaktanovoj kući (str. 152).

Sl. 13. Meka na zidu Miščine džamije (str. 155).

Sl. 14. Medina na zidu Miščine džamije (str. 155).

Sl. 15. U Čadordžinoj brijačnici (str. 171).

o ovom poslu i muslimani, jer se ovim obrtom u XVIII stoljeću i kasnije bave samo pravoslavni. U drugoj polu XVII stoljeća imale su samardžije svoj esnaf, no da li je i prije postojao, nije mi poznato. 1762 i 1769 bilo je u ovom esnafu po 18 majstora.

Klašnje za samare prave također samardžije, a po ovome je na njih prešao i rad nekadašnjih koltukčija.

Bardakčije su obrtnici, koji prave bardake i drugo glineno posuđe. Jedna pokrajna mahala u Sarajevu nosi još i danas ime Bardakčije, a u neposrednoj blizini ima gline i dosta jama, koje nam kažu, da se ovdje nekoć radilo.

Ova je mahala postojala još prije 1557, kako se to vidi iz najstarijeg poznatog sidžila. Možda ne ću pogriješiti, ako kažem, da se ovo glineno posuđe izrađivalo ovdje u drugoj polovini XV stoljeća.

Islahana (obrtna škola)

Bosanski valija Safvet paša, a ne Topal Osman paša, kako se to dosad svuda pisalo,⁷⁶ osnovu je islahanu. Safvet paša je obrazložio potrebu i korist jedne ovake škole u velikom vijeću 1869, koje je ovaj prijedlog prihvatilo. Carskom pomoći i dobrovoljnim priložima otvoren je taj zavod u svibnju 1870. Bihačko okružje, onda najsiromašnije u zemlji, sakupilo je u ovu svrhu 40.000 groša. Na mjestu, gdje je sada tvornica čilima, stajala je povećta zgrada, u kojoj je bio zavod od osnutka do okupacije, kad je likvidirao. Islahanu prozvaše »Darufefeka« (dom milosti), jer su u nju smještene djeca, što su se na pola gola i bosa skitala sarajevskim ulicama bez ikakva nadzora. Uz školu je bio i internat. Sve troškove snosila je vlada.

Pri otvorenju smješteno je 80 djece bez razlike vjere. Uz ruždiju (neka vrsta građanske škole) bio je ovo jedini zavod, u kome se sastadoše djeca svih konfesija. Pitomci su bili uniformirani. Učili su razne zanate, naročito one, čije je proizvode trebala vojska. U istoj su zgradi bile i radionice, pa su jedino izlazili na izvan oni pitomci, koji su učili grafički obrt u vilajetskoj (pokrajinskoj) tiskari.⁷⁷ Od umjetnih obrta poučavalo se samo u inkrustiranju, a

⁷⁶ Herkalovića su podaci o ovom zavodu netačni. Vorgeschichte der Occupation Bosniens. Zagreb 1906, str. 10 i 11. Isp. »Sarajevski Cvjetnik« 1870, broj 15 i 18.

⁷⁷ H. Kreševljaković: Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529—1878. »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 9. Zagreb 1920, str 12—28.

učitelj je bio Sulejman Osmanagić, najbolji inkrustator u zemlji u ono i kasnije doba, koji je od 1892 bio učitelj u radionici za umjetne obrte u Sarajevu. Pored zanata poučavalo se pitomce u čitanju, pisanju, računu i vjeronauci.

Glavni je cilj bio odgojiti obrtnički podmladak, koji će svojim proizvodima moći podmirivati potrebe novog doba, u koje je i Bosna makar vrlo sporo ulazila, jer postojeći obrtnici radili su po onoj narodnoj: pleti kotac ko i otac, i od ovog se nijesu odmicali.

Prvi upravitelj islahane bio je neki Hasan Hilmi ef., rođeni Osmanlija, koji je skinut u lipnju 1871, na njegovo mjesto došao činovnik istog zavoda u Ruščuku, a za učitelja Omer Fevzi ef. iz Mostara. Promjeni upravitelja bio je razlog pronevjerjenje u iznosu od 24.000 groša, koje je učinio pri gradnji pekare. Imenovana je komisija, koja će ovu stvar tačno ispitati. Uz to mu se u grijeh upisalo, što je gojio svilene bube za svoj račun, a za taj posao izrabljivao povjerenu mu mladež.⁷⁸ Posljednji upravitelj bio je domaći sin Mehmed ef. Ademović, koji je bio i cipelarski majstor u isto vrijeme. Pod njegovom upravom počeo se ovaj zavod lijepo razvijati, ali ga prekide okupacija.

★

Završujući prvi dio ove radnje, dužnost mi je, da i ovdje izrazim naročitu hvalu gg. Fehim ef. Spahi i Hafiz Džemaluddin ef. Hadžijahiću, koji su me u pribiranju arhivalne građe za ovu radnju mnogo zadužili.

⁷⁸ »Sarajevski Cvjetnik« 1871, broj 20, 24 i 25.

Narodne pjesme

(Crna Gora i Dukadın)

Mićun M. Pavićević

Prvo kolo

I

Lov lovio Malisore
Okolo dvora pašinoga.
On ne gleda lov da lovi,
No da vidi pašinicu.
Ona njega prva viđe,
Maše rukom i jabukom:
»Hajd u dvore, Malisore,
Osman-paše doma nije.
Neće doći za neđelju,
No je u lov u planinu.«
Mudar bješe Malisore,
Postavio do tri straže:
Jednu stražu nakraj mora,
Onu drugu posred polja,
Onu treću ispred dvora.
Malisore u dvorove,
Ljubi lice pašinice.
Vika straža sakraj mora:
»Bjež' iz dvora, Malisore,
Evo ide Osman-paša!«
Malisore i hoćase,
Pašinica ne davaše.
»Stan' polako, Malisore,
Nije ovo b'jeli snijeg,
Da ga gaziš pa ostaviš,
No je lice pašinice.«
Vika straža sakraj mora:

»Bjež' iz dvora, Malisore,
Evo ide Osman-paša!«
Malisore i hoćase,
Pašinica ne davaše:
»Stan' polako, Malisore,
N'jesu ovo b'jele ovce,
Da ih tjeraš kroz planinu,
No je lice pašinice.«
Vika straža ispred dvora:
»Bjež' iz dvora, Malisore,
Evo dođe stari paša!«
Malisore bjezat ćaše,
Pašinica ne davaše:
»Ljubi bolje, Malisore,
Neće sada paša doći.«
Osman-paša na dvorove,
Malisore niz prozore.
Kada dođe Osman-paša,
Pašinici govorio:
»Zulko dano, ljubo moja,
Što je kosa zamršena,
Što su oči zamućene,
Što su dojke raskopčane?«
Pašinica govorila:
»Osman-paša gospodaru,
Dojke su mi raskopčane:
Dojila sam ludo čedo;

Oči su mi zamućene:
 Sjedela sam na prozore,
 Gledala sam slano more;
 Kose su mi zamršene:
 Jer izadoh na čardake,
 Punu vjetar sa planine,
 Kose mi je zamrsio.«
 »Zulko dano, ljubo moja,
 Čija j' ovo samur kapa,
 I čije su puške male,

Čij je konjic u avliju,
 Čij je soko na selviju?«
 »Osman-paša gospodaru,
 Bratac mi je dolazio,
 Pio vino i rakiju,
 Sve na голу veresiju,
 Pa sam njemu zastavila
 Samur kapu, puške male,
 Vrana konja i sokola.«

2

Vozila se šajka lađa,
 Puna lađa đevojaka,
 Među njima Anđelina.
 Punu vihor sa planine
 Te prevrnu šajku lađu.
 Sve đevojke isplivaše,
 Anđelina ne mogaše.
 Vika Anđe ispod lađe:
 »Je li koga pokraj mora
 Da izvadi Anđelinu?
 Daću njemu lice moje.«
 To začuo mor-Jovane;
 Zaplivaio posred mora,
 Izvadio Anđelinu.
 Pa govori mor-Jovane:
 »Daj mi, Anđe, što si rekla.«
 Anđelina govorila:
 »Ne, Jovane, nakraj mora,
 Pokraj mora lovci love,
 Viđeće me, pron'jeće me.«
 Kad dodoše usred polja,

Govorio mor-Jovane:
 »Daj mi, Anđe, što si rekla.«
 Anđelina govorila:
 »Ne, Jovane, usred polja
 Orači su i kopači,
 Viđeće me, pron'jeće me.
 Kad dođemo pred dvorove,
 Daću tebe što sam rekla.«
 Kad dodoše pred dvorove:
 »Daj mi, Anđe, što si rekla.«
 »Ne, Jovane, pred dvorove,
 No hajdemo u dvorove.«
 Uljeglja je u dvorove,
 Vrata mu je zatvorila,
 Na prozor je iskočila:
 »Bili-bili, mor-Jovane,
 Nit si junak, nit si bio.
 Da si junak, da si bio,
 Lice bi mi obljubio
 Kad si mene izbavio
 Nakraj mora, udno polja.«

3

Sve car piše na Ivanu
 Da svak pošlje svoga sina,
 Ako nema sam da ide.

Raič-bego sina nema,
 Nego ima tri đevojke,
 Kako koju tako bolju,

A najmlađu te najbolju.
Ona babu govorila:
»O moj babo Raič-bego,
Ja ću poći na Ivanu,
Naredi me na dainstvo,
Oružaj me na spainstvo,
Daj mi konja od igranja,
Daj mi sablju od trzanja.«
Baš tako je učinio:
Naredi je na dainstvo,
Oruža je na spainstvo,
Dade konja od igranja,
Dade sablju od trzanja.
Kada pođe na Ivanu,
Tamo bješe pogibija,
Pogibija momčadije,

Sve im konje nadigrala,
Sve im sablje istrzala.
Pa se vrati na dvorove,
Pred njom babo ispanuo:
»Dobro došla, curo moja!«
»Bolje našla, dragi babo!«
Pita babo kćercu milu:
»Kako bješe na Ivanu?«
»Tamo bješe pogibija,
Pogibija momčadije,
Sve ih s konja nadoljaki,
Sve ih sablje natrzaki.«
Babo njojzi govorio:
»O tako mi kćeri moja,
Krojiću ti čudno ruho,
Da si bolja od svih drugih.«

4

Spravljaše se mlado momče
Da mi ide Carigradu,
Praćahu ga do tri mome.
Jednojzi je ime Mare,
Drugojzi je ime Anđe,
Trećejzi je ime Jane.
Mare veli i govori:
»Hajde s Bogom, mlado momče,
Kad ćeš doći Carigradu,
Prati mene jedne crevlje,
Tvoga srca žive želje.
Kad obučem crevlje nove,
Da gledaju druge moje.«
Anđuša mu govoraše:

»Hajde s Bogom, mlado momče,
Kad ćeš doći Carigradu,
Prati mene prsten zlatan,
Da ga stavim ruci mojoj,
Kada l'jegam, da ga gledam,
Kad se dižem, da uzdišem.«
Jane veli pa govori:
»Hajde s Bogom, mlado momče,
Kad ćeš doći Carigradu,
Pozdravi mi moga muža,
Prokleta mu bila duša,
Zašto neće doma doći,
Pa da znade opet poći.«

5

Ženio se mladi Đuro,
Zove sestre na veselje.
Sve mu sestre redom idu,
A najmlađa ne gređaše,

Zašto ima ludo čedo,
Ludo čedo od nedelje.
Pa je zavi govorila:
»Zavo moja Anđelino,

Da ti dadem ruvo moje,
 Ruvo moje i od'jelo,
 Da ti dadem zlatne burme,
 Podi Đuru na veselje,
 Na veselje mjesto mene.«
 Anđelina i hoćаше,
 I snaha joj ruho daje,
 I daje joj vrana konja.
 Lijepo je snaha uči:
 »Zavo moja Anđelino,
 Stisni konju uzdu dobro,
 Ne pusti ga ti do volje,
 On će tebe zle nevolje.
 Kad ćeš doći pred dvorove,
 Pred dvorove brata moga,
 Pred dvore mu kolo igra,
 U kolo će biti Đuro.
 Do Đura se ne uhvati,
 E je Đuro taj đidija,
 Čepaće ti nogom nogu,
 Stisnuće ti rukom ruku,

Slomiće ti zlatne burme,
 Zubma će te dohvatiti
 Za bijelo lice tvoje.«
 Anđelina obrnula,
 Pušta konju dobru volju,
 A konj njojzi zlu nevolju.
 Brzo dođe pred dvorove.
 Pred dvorove kolo igra,
 U kolo je mladi Đuro,
 Do Đura se uhvatila.
 Đuro bješe taj đidija,
 Čepao joj nogom nogu,
 Stisnuo joj rukom ruku,
 Slomio joj zlatne burme,
 Za lice je ugrizao,
 Prosuo joj sitan đerdan.
 Ali Đura sestra vika:
 »Hajde, Đuro, na vjenčanje!«
 On je sestri govorio:
 »Ja ti neću tamo doći,
 Evo mi je uz ramena.«

6

Čoban čuva b'jele ovce
 Iza gore pokraj vode,
 Na more ih napojio,
 Pod jelom ih plandovaše.
 Čoban sjedi na kamenu,
 Ovca bleji pod kamenom.
 Čoban ovci govorio:
 »Što je tebe, b'jela ovco?«
 »Kako što je, moj čobane:
 Kad sam bila mlada doma,
 Idah prva od družine,
 Nosah zvona od hiljade,
 Za mnom ovca tri hiljade,
 Pasah trave deteline,
 Pijah vode na izvore.

Sad sam ovca ostarala,
 Bačih zvono od hiljade,
 Idem zadnja od družine,
 Pasem travu žaboriku,
 Pijem vodu mutežinu.«
 Opet čoban govorio:
 »Prođi mi se, ovco moja,
 Ne budi mi rane moje:
 Kad sam bio mladi junak,
 Nosah puške od cekina
 I te svire i kavale,
 Čuvah ovce na buljuke.
 Devojke me diko zvahu,
 A nevjestе čelebija,
 A starice naš delija.

Sad sam jadan ostario,
Devojke me odža zovu,

A nevjeste starješino,
Stare babe vučiklašnje.«

7

Momče njivi vrana konja,
Vrana konja i sokola.
Njivio ga tri godine,
Četvrtu ga osedlao.
Maši mu se na ramena,
Te on minu preko sela.
Selom ide, selo pita:
»De je kula Alil-bega?«
Sve mu selo kazivaše:
»Ona što je navrh sela,
Ona što je ponajbolja,
To je kula Alil-bega.«
Pravo pođe pred tom kulom,
Vrata bjehu zatvorena,
A pendžeri otvoreni.
Misli momče činjet što će,
Dobrome se domislio:
Sveza konja za avliju,
A sokola za selviju;
Pa on pođe na čardake,
Na čardaku moma spaše.
Misli momče činjet što će:
Hoće li je razbuditi,
Ili će je ostaviti.
Dok se jadu domislio,
Konjicu je govorio:
»Ded zavrišti, moj konjicu,
Ne bi l' momu probudio.
Ako momu ti razbudiš,
Noge ću ti potkovati
Tankom pločom madžarkinjom.«
Konj ciliknu, dvor odjeknu.
Za to moma ne hajaše,
No još bolji san činjaše.
Sokolu je govorio:

»Oj sokole, moj sokole,
Nu zaklikni kolko možeš,
Ne bi l' momu probudio.«
Soko kliknu, dvor odjeknu.
Za to moma ne hajaše.
Sleže dolje u džardine
Te ubere do tri bilja:
Jedno bilje fesliđena,
Ono drugo ruzmarina,
Ono treće karanfila.
Opet ide na čardake,
Udara je prvim biljem
Preko čela bijeloga;
Udara je drugim biljem
Preko lica bijeloga;
Udara je trećim biljem
Ispod grla bijeloga.
Skoči moma ka manita:
»Ko je bio u džardine
I ubrao do tri bilja
Desnu nogu salomio!«
»Ne kun', momo, ne kun', dušo,
Nego, zlato, ostaj s Bogom!«
»Hajde s Bogom, ja ću s tobom.«
»Ne moš, dušo, sa mnom doći,
Visoka je Šar planina,
Nego, dušo, ostaj s Bogom.«
»Hajde s Bogom, ja ću s tobom.«
»Ne moš, dušo, sa mnom poći,
Široka je Arbanija,
Ne može je konjic proći;
Duboka je mor - Bojana,
Ne može je lađa proći,
Kamol' moma bose noge,
Bose noge u pačmage.«

8

Oj gavrane mrke boje,
Sađi dolje u ponore,
Pa ti vidi braću milu,
De ti leže svi u krvi.
Tu ćeš naći braću milu:
Dva junaka, dva serdara,
Serdar Ščepa i Iliju.
Na njih ruse glave nema,
Obadva su poginuli.
Tu, gavrane, panut nemoj,
No raširi crna krila
Pa poleti u Glavicu,
Tu ćeš naći krvi dosta.
Za Nikšić se cura sprema,
Na put sreće Ferjančića,
Austrijskog vahmajstora.
Kad ga vidi cura mlada,
Želijaše uzmaknuti
I natrag se povrnuti.
Vahmajstor joj ne davaše,
Za ruku je on hvataše,
Pa je nožem bodijaše.
No mu mlada govoraše:
»Ne za boga, vahmajstore,
Nemoj mene pogubiti,
No me metni na otkupe,
Braća će me otkupiti,
Daće za me otkup teški.«
Tad vahmajstor progovara:
»Odakle si, curo mlada,
Kog od roda imaš svoga?«
No mu mlada odgovara:
»Ču li mene, vahmajstore,
Ja ti roda kriti neću.
Ja sam cura sasred župe,
Šćerka Luke popovoga,
A unuka popa Mirka.«
Kad to začu vahmajstore,

Od radosti progovara:
»O ti li si Anđelija,
A đe ti je Radojica,
Ta komitska perjanica?
Ta on nije perjanica,
Već je bratska izdajica.«
To izreče, noža hvata,
S njime curu bodijaše,
Al se cura previjaše
I iz glasa sve kukaše:
»Kuku braćo sedmorica!
Osveti me, Radojica!«
Glas odjeknu u Glavicu,
U Glavicu Panduricu.
Začu soko Radojica,
Začu viku i kuknjavu,
Pa pol'jeće niz Glavicu,
Na džadu je izlazio,
Mrtvu sestru nalazio.
Mrtva glava progovara:
»Kuku braćo sedmorica,
Osveti me, Radojica!«
Radojica to slušaše,
Grozne suze proljevaše,
Pa se setri kunijaše:
»A tako mi sestro mila,
Ili ću te osvetiti,
Ili glavu izgubiti.«
To izreče pa poskoči,
Pa ga eto stranputicom
Dok preteče vahmajstora.
Na cestu je izlazio
I za kamen zapanuo
Pa iz glasa povikao:
»Stan' polako, vahmajstore,
Srce si mi izvadio,
Sestru milu pogubio;
Ruke gore, vahmajstore!«

On od straha pušku baca,
 Radojica priskočio:
 Pušku mu je oduzeo
 I ruke mu savezao.
 Al ga moli vahmajstore:
 »Ne za Boga, Radojica,
 Nemoj mene pogubiti,
 No me vrzi na otkupe.
 Na dom imam šest sestara,
 Sestre će me otkupiti,
 Daće za me otkup velji,
 Jer sam jedan među njima.«
 Radojica ne čušaše,
 Uz Glavicu ga vođaše,
 Kod braće ga dovodaše.
 Među sobom govorahu

Kako će ga umoriti.
 Tad se braća saglasiše,
 Pa poskoči Radojica,
 Za ruku ga on vođaše,
 Iz braće ga izvođaše,
 Pa mu ruku načinjaše;
 Do pasa ga on kopaše,
 Pa mu ruku lomijaše;
 I oči mu on vadaše,
 Pa ga nožem bodijaše.
 Kad ga junak umorio,
 Tad zavika iz sveg glasa:
 »Oj gavrane mrke boje!
 Sađi dolje u ponore
 Pa se napij švapske krvi!«

9

U Vukića Brankovića
 Vranic konjic bez bjelege,
 Za njega mu niko ne zna,
 Samo sestra Vidosava,
 Koja mu je zob davala
 Ispod skuta svilenoga
 Iz leđena srebrnoga.
 Na brata se napučila,
 Kod cara ga prosočila:
 »U Vukića brata moga

Vranic konjic bez bjelege.«
 Car Vukiću poručuje:
 »O Vukiću slugo moja,
 Dadni meni konja tvoga,
 Ja ću tebi do dva moja,
 I dva grada nešetana,
 Dvije mome neljubljene.«
 »Ne dajem ti konja moga,
 Da mi dadeš tvog Stambola.«

10

Igralo je divno kolo,
 U kolu su sve nevjeste,
 Među njima banovica.
 Iz kraja je kralj pogleda,
 Kralj je banu govorio:
 »Daj mi, bane, banovicu,
 Ja ću tebe kraljevicu,
 I dva sina kraljevića,

I dva konja nesedlana,
 Dvije sablje netrzane,
 I dva grada nešetana,
 Dvije ovce nemlađene,
 Dvije čele nerojene.«
 Ban je kralju govorio:
 »Kraljica ti udovica,
 Kraljevići siročići,

Dva ti konja vuk izio,
Sablje ti se ne trzale,
Nego ti ih rđa jela,
Uzeli ti Turci grade,

A čele ti grinje jele.
Ne dajem ti zlato moje,
Prije bih ti dao glavu
Nego vjernu moju ljublu.»

II

Konja kuje Alil - bego
U oboru pod pendžeru.
Na pendžer mu zlato sjedi.
Alil - beg joj ovo reče:
»Bjež' otale, zlato moje,
Da ja konja ne ukujem,
Neću moći putovati.«
A ona mu ispovrati:
»Ja baš za to Boga molim

Da ne možeš putovati.«
»I ako ću putovati,
Neću tamo mnogo stati,
Neću stati tri godine.«
»Oj za Boga, gospodare,
Oči će mi ispanuti
Gledajući kroz planine,
Čekajući tri godine!«

12

Razbolje se mlad Jovane
U planini kod ovaca.
Kod Jovana nikog nema,
Samo sestra Anđelija.
Bolesna ga upitala:
»Bi l' bolestan što god htio?«
»Ne bih, sestro, ništa htio,
Osim što bih vode pio
Sa bunara piperskoga.«
A Anđa mu odgovori:
»Ja ne smijem vodi poći,
Na bunar je Piper - momče,
Mladu će me zarobiti.«
Al se Anđa dosjetila:
Ruse kose odrezala
Pa oblači odijelo,
Odijelo Jovanovo,
I pripasa oštru sablju,
Oštru sablju Jovanovu,

I pojaha dobra đoga,
Dobra đoga Jovanova,
Pa je eto preko polja
Ka bunaru piperskome.
Kad je Anđa vodi došla,
Susrela je Piper - momče
I ovako govorila:
»Dobro jutro, Piper - momče!
Oćeš li mi vode dati?«
»Ja ću tebi vode dati,
Ako ćeš mi Anđu dati.«
»Kako ću ti Anđu dati,
Kad se Anđa razboljela
U planini kod ovaca.«
Anđa vodu zahvatila
I pobjegla uz planinu,
Piperu se narugala
I Jovanu vode dala.

13

Mlad se Janko oženio.
 Do ponoći slugom bio,
 Od ponoći ferman dođe,
 Car ga zove u Stambulu:
 Carska azna pokradena
 I na Janka narečena.
 »O moj Janko, lale moje,
 Kom ostavljaš zlato svoje?«
 »Ostavljam te kod matere,
 Majke moje ko i tvoje;
 Pričekaj me tri godine
 I četvrtu polovinu.

Ako se ja živ povratim,
 Opet ćeš mi ljuba biti.«
 Nije prošla ni nedelja,
 Ljuba mu se preudala
 U komšije u adžije.
 Nije prošla ni godina,
 Mlad se Janko natrag vraća,
 Čizmu skida, majku pita:
 »A đe mi je vjerna ljuba?«
 »Ljuba ti se preudala,
 U komšije u adžije.«

14

Čoban čuva b'jele ovce
 Iza gore pokraj vode,
 Na more ih napojaše,
 Pod jelom ih plandovaše.
 Skoči zmija savrh jele
 Te čobanu na ramena.
 Čoban ide na dvorove
 Iz obora: »Nane moja,
 Pruž' mi ruku, miči zmiju.«
 Veli njemu nane svoja:
 »Neću ti je pruževati,
 Ja bez tebe lasno mogu,
 A bez ruke stat ne mogu.«

Sada čoban govorio
 Iz obora: »Sestro moja,
 Pruž' mi ruku, miči zmiju.«
 »Neću ti je pruževati,
 Ja bez tebe lasno mogu,
 A bez ruke stat ne mogu.«
 Opet čoban govoraše
 Iz obora: »Ljubo moja,
 Pruž' mi ruku, miči zmiju.«
 »Ja ću ti je pruževati,
 Jer bez ruke lasno mogu,
 Ruka će mi ozdraviti,
 A bez tebe stat ne mogu.«

15

Šetala se Mare, Jane
 Oko guvna srebrnoga.
 Mare jelek i košulju,
 Fina Jane sva u zlato.
 Mare stoji više puta,
 Fina Jane niže puta.
 Ko god putom tuda prođe,
 Svaki Mari Boga zvaše,

Finoj Jani niđe niko.
 Jane vika svoju majku:
 »Oj tako ti majko moja,
 Mare stoji više puta,
 A ja jedna niže puta.
 Ko god putom čaše proći,
 Svaki Mari se javljaše,
 Jadnoj Jani niđe niko.«

»Muči, kćeri, vazda jedna,
Tebe ti je lako znati.
Mare ima devet brata,
A ti jedna ni jednoga.«
»Oj tako ti nane moja,
Da pođemo na pazare,
Da prodamo moje zlato,

Da kupimo mene brata,
Mene brata, tebe sina.«
»Muči, kćeri, vazda jedna,
U nebrata brata nije,
U nesina sina nije,
U tuđina vjere nije.«

16

Trepećala trepetljika
Ni od leda ni od grada,
No od jada svoje majke,
Jer ju majka dalek dala:
Tri dni hoda preko mora,
A četiri preko polja,
To sve čini sedam dana.
Braća su joj vjeru dala,
Često će je polaziti:
Da joj pođe stari brate
Kad će višnje cvjetovati;
Da joj pođe srednji brate
Kad će višnje vezivati;
Da joj pođe mlađi brate
Kad će višnje uzoriti.

Višnje biše i prodoše,
Braća njojzi ne dodoše,
Osim jednog bratućeda.
Lijepo ga dočekala:
Kolje ovna ispod zvona,
Kolje vola ispod jarma.
Lijepo ga ispratila,
Majci pozdrav poručila:
»Što mi braću ne puštala,
Sva tri sina ukopala.«
Sestri pozdrav ispratila:
»Nikad dvora ne šenula,
S'jedu kosu u dvor plela,
Što mi braću ne puštala.«

17

Pade magla na Bojanu,
Sitna rosa na livadu.
Niko rosu proć ne može,
Samo jedna bosa moma.
Ni ona je proć ne može,
Potspuže joj desna noga,
Dočeka se l'jevoj ruci,
Poskoči joj zlatan prsten.
Moma momku govorila:
»Ti mi, momče prsten kradeš.«
Nisam, moma, živ mi glave!
Ja sam sinoć s vojske doša,

Jutros rano u lov pošao
Zagarima i hrtima.
Puštih hrte niz livade,
A zagare uz livade:
»Hajte hrti i zagari,
Ulovite silna lova,
Meso vaše kosti naše.«
»Što ni hoće gole kosti?«
Da napravim nove ključe,
Da oključam nove grade.
U grad igra divno kolo,
U kolu su svi junaci.

Braća staše govor činjet:
 »Za kim ćemo sestru dati?
 Da je damo za sunčedom,
 Sunce će ni nama valjat

Na te ljetske duge dnevi,
 Sunce će ni nama valjat
 U oranje i kopanje.«

18

Vidosava ovce čuva
 Pokraj vode na livadi,
 Gledali je devet brata
 I deseta stara majka.
 Radoč majci govorio:
 »Prosi, majko, Vidosavu,
 Onu božju ljepoticu.«
 U petak je isprosiše,
 U subotu dovedoše,
 U subotu na vjenčanje.
 Do podne je vedro bilo,
 Od podne se naoblaci,
 A iz neba krvca proli
 Te Radiča po dolami,
 Vidosavu po marami.

Niko ništa ne govori,
 Bez Jovana učitelja:
 »Što se sluči, Vidosava?«
 Vidosava progovara:
 »Ja ne mogu ništa znati,
 Jer sam luda zarobljena.
 Dok sam bila u bešici,
 Turci su me zarobili,
 Preko mora prenijeli.
 Drugi su mi kazivali
 Da ja imam devet brata:
 Radoč, Rada i Radoja,
 Vučić, Vuka i Vukajla,
 Milič, Milan i Mihajla,
 Majci mi je ponajgore.«

19

Viđeh čudo neviđeno
 Će brat sestru prodavaše,
 Ruho ljubi kupovaše.
 Sestra brata kunijaše:
 »Sa njim čedo ne imala;
 I ako ga kad imala,
 A majka ga ne njičila;
 I ako ga podnjivila,
 Na vojsku ga ne praćala;
 I ako ga kad pratila,
 Sa vojske ne dohodio!

Sve mu društvo dolazilo
 I konja mu dovodilo,
 I na konju bojno sedlo,
 I na sedlo mač i pušku,
 I o maču desnu ruku,
 I na ruku rukavicu:
 Svakom svilom izvezena,
 Ponajviše crnom svilom,
 Da je majci crno srce
 Kano sestri godinice!«

20

Raslo drvo lovorika
 Nasred grada Dubrovnika.

Naliva ga car đevojka,
 Car đevojka, zorna Jana

Sasred grada Dubrovnika.
 U Jane su duge kose,
 Varošani Janu prose.
 »Ne daj, majko, ne daj, mila,
 Neću Srba ni jednoga.
 Do mladoga kapetana.
 Kuća mu je ukraj puta,
 Ja nalazim često puta.

Kad naljegoh jedno jutro
 Pa mu nazvah dobro jutro:
 Dobro jutro, pile moje,
 Na bijele dvore tvoje!
 Da je kuća na dva boja,
 Ja bih bila ljuba tvoja,
 No je kuća mnogo niska,
 Ti m' u majke ne poiska.«

21

Sjedela je l'jepa Jana
 Na livadi kraj jezera.
 Gledala je b'jela vila
 Pa je Jani govorila:
 »Id' odale, l'jepa Jana!
 Sunce će te ožariti,
 Vjetar će te ponijeti.«
 »I neka me vjetar nosi,
 I neka me sunce žari,
 Sve u inat braće moje.

Daleko me udadoše,
 Pa za mene ne znadoše.«
 Za njom ide jetrvica:
 »Vrat' se natrag, l'jepa Jano!
 Evo idu tvoja braća
 I sa njima stara majka.«
 Koliko se posilila,
 Dva je mora prebrodila,
 Dva je mora prebrodila,
 U treće se utopila.

22

Krenuh ovce tamo dolje
 Niza Slivlje ravno polje.
 Sve mi nešto oko gleda,
 Čini mi se dragi sjedi.
 Neko reče: ono ko je?
 A ja rekoh: dragi to je.
 Ta se mjesta Guvna zvahu
 Će mi ovce plandovahu;
 To se drvo kruška zvaše
 Će mi dragi dolazaše.
 Polećela ptica mala
 Pa na krušku zapjevala,

U pjevanju mene zvala:
 »Diž' se, diž' se, čobanice,
 Niza Slivlje b'jele ovce
 Izgubiše jasno zvonce.«
 Ja povratih b'jele ovce
 I potražih jasno zvonce
 Gledale me udovice
 Sa Daljaka, sa Gorice:
 Jedna plete, druga spava,
 Treća sa mnom progovara:
 »Odbij ovce od jagnjadi,
 Nađoše te danas jadi.«

23

Na presjeku gavran pao
 Pa žalosno zagraktao,

Kune Dugu i Goliju:
 »Oj Golijo, Bog ubio,

Da sam juče u te bio,
Krv bih se napojio,
Tople krvi od lešina,
Od turskijeh dervišina.

Dva mi pera opadoše,
U Goliju ostadoše.
Ta dva pera najmilija:
Serdar Šćepan i Ilija.«

24

Prepade mi Šar planina,
Potfati mi tri čobana.
Prvi čoban gu se moli:
»Pušti mene, Šar planino!
Imam majku što me žali,
Majka žali doj do groba.«
Drugi čoban gu se moli:

»Pušti mene, Šar planino,
Imam sestru što me žali,
Sestra žali dok se uda.«
Treći čoban gu se moli:
»Pušti mene, Šar planino,
Imam ljubu što me žali,
Ljuba žali do subote.«

25

Što Morava mutno teče,
Mutno teče svaku večer?
Kupale se dv'je sestre
Magdalena i Marija.
Marija se utopila,
Magdalena preplovila.
Mrtva glava progovara:
»Magdaleno, sejo mila,

Nemoj meni majci kazat
Da sam joj se utopila,
Već da sam se nadomila.
Svi svatovi svi valovi,
Dva kamena dva đevera,
A ribice jetrvice,
Trula krpa zla svekrva.«

26

Sadih jelu na planinu,
Presadih je žutom dunjom,
Žutom dunjom i nerandžom.
Navrnuh joj žubor vodu,
Stavih stražu mladu momu.
Ne poh tamo za godinu.
Često meni glasi dođu
Da je jela uvenula,
Žuta dunja osušila,
Žuber voda presahnula,
Mlada moma umrijela.

Sedlah konja, poh da vidim,
Ne mogah se primaknuti
Od visine vite jele,
Od mirisa žute dunje,
Od žubora hladne vode,
Od ljepote mlade mome.
Lak polako primakoh se,
Napričah se s mladom momom,
Nagledah se vite jele,
Namirisah žute dunje,
I napojih hladne vode.

27

Oj zelena zeleniko,
 I crvena šipkovino,
 Oj da li ti ja ne rekoh,
 Da ne rasteš na igrište,
 Na igrište pokraj puta
 De junaci igrom gredu.
 Kad će doći nakraj puta,
 Tu će malo počiniti,
 Oružje će objesiti
 Niz zelene grane tvoje.
 Grane će se salomiti,
 A lišće će uvenuti,
 Pa će tebi grđe biti.
 Oj zelena zeleniko,
 I crvena šipkovino,
 Oj da li ti ja ne rekoh
 Da ne rasteš na igrište,
 Na igrište nakraj puta

De nevjestice igrom gredu.
 Tu će malo počiniti,
 Šamije će objesiti
 Niz zelene grane tvoje.
 Grane će se salomiti,
 Lišće će ti uvenuti,
 Pa će tebi grđe biti.
 Oj zelena zeleniko,
 I crvena šipkovino,
 Oj da li ti ja ne rekoh
 Da ne rasteš nakraj puta.
 Devojke će igrom doći,
 Pod tobom će počiniti,
 Đerđefe će objesiti
 Niz zelene grane tvoje.
 Grane će se salomiti,
 Pa će tebi grđe biti.

28

Sitan kamen do kamena,
 Po kamenu bosilj raste,
 Po bosilju kolo igra.
 Iz kola se magla digla,
 U maglu se soko vije.
 Mamili ga momci mladi
 Na njihove puške male.
 Što ga oni više mame,
 To se soko više vije,
 Izvija se u oblake.

Mamile ga nevjestice
 Na rumene jagodice.
 Što ga one više mame,
 To se soko više vije,
 Izvija se u oblake.
 Mamile ga devojčice
 Na njihove b'jele grudi.
 Što ga one više mame,
 To se soko niže svija,
 Savi im se u njedrima.

29

Tu je izvor, tu je voda,
 Tu je rasla šever trava,
 Tu je draga čevres prala,
 Čevres prala pa zaspala.

Prikrade se hajduk momče
 Te ukrade dragoj čevres.
 Draga kuka i leleče:
 »Lele mene, čevres moje,

Ja ne žalim čevres moje,
No ja žalim mlado momče

Što mi pođe neviđeno,
Neviđeno, neljubljeno.«

30

Koje ovo doba noći
Rekla mi je draga doći,
Rekla, rekla, pa je nema,
Rekla doći, pa ne dođe.
Ja je čekah do ponoći,
Od ponoći podoh kući.

Drago mi se naljutila,
Slamkom vrata potkočila,
A veziljkom zaključala,
I prozor je otvorila,
Na prozor se naslonila,
B'jele dojke proturila.

31

Oj devojko, dušo moja,
Što ti reče majka tvoja:
Hoće l' tebe meni dati,
Hoće l' mene zetom zvati?
»Ne nadaj se, mlado momče.
Mene majka drugom dala,

U Pazaru gospodaru
Koji nosi mor dolamu,
Po dolami zlatni jelek,
Po jeleku zlatna puca,
Za pojas mu sahat kuca,
Da devojci srce puca.«

32

Grad gradila b'jela vila
Ni na nebo ni na zemlju,
Već na zrake pod oblake.
Na grad meće troja vrata:
Prva vrata od mermera,
Druga vrata od bisera,
Treća vrata sva od zlata.

Što su vrata od mermera,
Na njih vila sina ženi;
Što su vrata od bisera,
Na njih vila šćer udaje;
Što su vrata sve od zlata,
Na njih vila sama sjedi,
Sama sjedi, zlato prede.

33

Oj javore, zelen bore,
Blago tebe usred gore:
Zimi tebi zima nije,
U ljeto te grad ne bije,
Sasred tebe čele lete,
Sa vrha ti biser kaplje,

Iz žila ti voda teče,
I na vodi konj zelenko,
I na konju gojno sedlo
I na njemu upisano:
»Blago tome ko je sretan,
Ko je sretan i veseo.«

34

Oj jabuko zeleniko,
 Zelen ti si rod rodila:
 Na tri grane tri jabuke,
 Na četvrtu soko sjedi,
 Soko gleda k ravnu polju
 De košuta vodu pije.
 Košuti je govorio:

»Bjež', košuto, zlo popila,
 Eto lovci i trgovci,
 Živu će te uhvatiti,
 Caru će te pokloniti.
 Car će tebe darovati:
 Sve Ruševo i Kruševo
 I sve ravno Sarajevo.«

35

Zelen trava do koljena,
 Detelina do ramena,
 U njoj pasu tri pauna
 I četvrta paunica.
 Čuvala ih devojčica,
 Pod grlo joj tri đerdana.
 Gledali je tri serdara.
 Najstariji govorio:

»Voli' bih je poljubiti.
 Nego s carem večerati.«
 Najsrednji je govorio:
 »Voli' bih je poljubiti
 Nego caru sluga biti.«
 Najmlađi je govorio:
 »Voli' bih je poljubiti
 No na Bosnu vezir biti.«

36

Saraj trava do ramena,
 Detelina do koljena,
 U njoj pasu dva pauna
 I tri tića paunića.
 Čuvala ih devojčica,
 Na njoj tanka košuljica
 I svileni maramica.

Otud ide bećar momče
 Te devojci progovara:
 »Daj, devojko, jedno oko.«
 »Pođi s vragom, mlado momče,
 I pričekaj dva minuta,
 Jer je majka zabrinuta.«

37

Oj devojko, o nevjero,
 Sinoć si se zaklinjala:
 Neću rodā da ostavim.
 Oj devojko, o nevjero,
 Sinoć si se zaklinjala:
 Neću majku da ostavim.

Za svekrvu upituje:
 Neću oca da ostavim.
 A za svekra upituje:
 Neću brata da ostavim.
 Za đevera upituje:
 Neću sestru da ostavim.

38

Što si sjetan, serdar Jole?
»Nevolja je, Gospodare:
Dokle Jole mlad bijaše,
Đeverdar mu ciktijaše.
Oko Spuža krvavoga
I varoši Podgorice
Jole glave sjecijaše

I kralju ih donošaše,
A kralj njega darivaše:
Britkom sabljom i ordenjem.
»Daj mi sablju, serdar Jole!«
»Na ti ovo tupo gvožđe,
A sablja je serdar Jole.«

39

Oj golube letomire,
Ne padaj mi na maline.
Maline su još zelene:

Kad maline budu zrele,
Same će ti opadati.

40

Čilikćala čilik ptica
U kostriku lovoriku;
Što pojaše to zboraše,
Sve istinu govoraše:

»Ko se skoro oženio
Svako dobro poželio,
I u selo jaranicu
I lijepu devojčicu.«

41

Oj devojko, jagnje b'jelo,
Što se b'jeliš i rumeniš,
Što li meni jadnom veliš?
»Ja ti velim da se ženiš,

Da na mene nad ne gubiš,
Jer ja imam drugog momka,
Ko svaka devojka.«

42

Rasla trava detelina
Tamo gore u planinu,
Đevojka je žanijaše,
Za njom momče vezijaše.

Momče curi govoraše:
»Tanko si se opasala
Po košulji bez jeleka,
Moje srce stoji jeka.«

43

Milić Mirov ovce čuva,
A Milica jaganjčice.
Milić Mirov govorio:
»O Milice devojčice,

Dadni mene jaganjčice,
Ja ću tebe ovce moje,
Da zajedno plandujemo.«

44

Devojčica loze sadi
Na pržinu nakraj mora,
Svaku lozu bolju, bolju,
A najbolju kratošiju
I bijelu razagliju.
U to dođe star na konja:
»Božja pomoć, devojčice!
Oću li ti doć pomoći,
Doć pomoći loze sadit?«
»Hajd odatle, star na konja,
Volim sama do ponoći

Nego tebe u pomoći.
Đe mi stari nogom stane,
Tu mi loza grozdom vene.«
Stari pođe, momče dođe:
»Božja pomoć, devojčice!
Oću li ti doć pomoći,
Doć pomoći loze sadit?«
»Hajd naprijed, mlado momče!
Ti mi možeš doć pomoći.
Đe mi momče nogom stane,
Tu mi loza grozdom zrene.«

45

Srmu prede mlada moma
Na kuđelju javorovu,
Na vretenu šimširovu.
Otud dođe star na konja:
»Božja pomoć, mlada moma,
Hoće li mi srme pasti
Od kuđelje javorove,
Od vretena šimširova?«
»Hajd otale, star na konja,

Za tebe se nije prela
Ni kuđelja napravljala
Ni vretena kupovala.«
Stari prođe, mladi dođe:
»Hajde dođi, mlado momče,
Za tebe se sprema prela,
I kuđelja napravljala,
I vretena kupovala.«

46

U mlin melje mlinarica,
Kažu da je udovica,
Jedna dobra basunica.
Tuda prođe star na konja:
»Božja pomoć, udovice!
Hoću li ti doć pomoći,
Doć pomoći mlin podići
I pod mline kline vrći?«
»Ajd otale, star na konja!
Ne možeš mi ti pomoći

Mlin podići, kline vrći.«
Tude dođe mlad na konja:
»Božja pomoć, udovice!
Oću li ti doć pomoći,
Doć pomoći mlin podići
I pod mline kline vrći?«
»Ajd naprijed, mlad na konja!
Ti mi možeš doć pomoći,
Doć pomoći mlin podići,
Mlin podići, kline vrći.«

47

Sedamdeset sedmog ljeta,
A od maja prvog cv'jeta,

B'jela vila lice mila
Više varoš Podgorice.

To ne bješe b'jela vila,
 Nego bješe Alem - Sava,
 Sama sobom govorila:
 »Da ne uzmem starca s bradom
 No da uzmem mlada momka.«
 Začuo je starac s bradom,
 Uze britvu brivačicu,
 Struže brke, struže bradu,
 Sve na sliku mladog momka.
 Prevari se Alem - Sava
 Pa uzima starca s bradom.
 Starac joj je govorio:
 »Imam kuću kularicu,
 Imam ovce na buljuka,
 Imam koze na košare.«
 Prevari se, udade se.
 Odnese je u pećinu,

U pećinu od kamena:
 Evo kuća kularica.
 Kada dođe crna noćca,
 Starac joj je govorio:
 »Prostri meni meki dušek,
 Meki dušek, šaren jastuk,
 Šaren jastuk, svilen jorgan.
 Meki dušek crna zemlja,
 Šaren jastuk mokra ploča,
 Svilen jorgan crna struka.«
 Kad u jutru dan osvanu,
 Stavi šaku iza vrata
 Pa napuni šaku uši:
 »Evo ovce na buljuka.«
 Stavi šaku u prašinu:
 »Evo koze na košare.«

48

Gajtan plete mlada moma,
 Gajtanom se razgovara:
 »Oj gajtane, moj gajtane,
 Da bih znala kome ću te,
 Ko će tebe raskidati.
 Da znam e će staro biti,
 Bih te likom nakitila,

A kostikom potkitila,
 Da je starca grđe videt.
 Da znam e će mladi biti,
 Bih te svilom nakitila,
 A biserom potkitila,
 Da je momka ljepše videt.«

49

»Oj devojko crno oko,
 Hvata li te san na oko?«
 »Hvata mene, spat ne mogu.
 Za kim ćeš me, nane, dati?«
 »Oš li, sinko, za oračem?«
 »Orač ore vazdan dragi,
 Pa u večje trudan dođe,
 Ne mogu mu noge prati.«
 »Hoćeš, sinko, za kopačem?«
 »Neću ti ga, mila nane;

Kopač kopa vazdan dragi,
 A u večje trudan dođe,
 Ne mogu mu ruke prati.«
 »Oš li, sinko, za čobanom?«
 »Neću ti ga, nane moja;
 Čoban čuva vazdan dragi,
 Pa u večje mokar dođe,
 Ne mogu mu struke vještati.«
 »No za kim ćeš, kćerko moja?
 Za kim ti je tebe volja?

Oš li, sinko, za ciganom?«
»Oću ti ga, nanē stara,

Cigan prosi, doma nosi,
Što donese to izije.»

50

Tekla voda, dilber - voda;
Na brod sjedi Ahmet-Bego,
Na glavi mu tunus fesa,
Za tunusom rusa kita.
Trusnu kita u junake;
Junaci se razbjegoše
Ko sokoli kroz planinu.
Trusnu kita u nevjestę;

Nevjeste se razbjegoše
Kao patke niz livade.
Trusnu kita u đevojke;
Đevojke se razbjegoše
Kao tice jarebice.
Trusnu kita u starice;
Starice se razbjegoše
Kao žabe gubavice.

51

Stara baba poranila,
Lojem kosu namazala,
Grebenom se iščešljala.
Pa je eto čobanima,
Božju pomoć nazivala.
»Bog i s tobom, stara bako!«
»Ja nijesam stara baba.«
»Kad nijesi stara baba,
Što su tebe kose s'jede?«
»Ja sam bila mlinarica
I kosu sam obrašnala.«

»Kad nijesi stara baba,
Što su tebe leđa vita?«
»Ja sam bila mlinarica,
Pa sam leđa iskrivila.«
Tu je čoban ne vjeruje,
Pa je opet staru pita:
»Ne budali, stara bako,
Što su tebe noge krive?«
Odgovara stara baka:
»Ja sam bila igračica
Pa sam noge iskrivila.«

52

Izvirala izvor voda,
Na tu vodu mlin meljaše,
Čuvaše ga stara baba.
Otud dođe mlado momče:
»Pomoz, Bože, stara baba!«
»Bog da' dobro, mlado momče!
Ja nijesam stara baba,
Već sam moma bez godina.«
»Kad si moma bez godina,
Što je tebe s'jeda kosa?«
»U mlinu sam noćevala,

Brašnom mi se natrunila.«
»Šta su tebe krive ruke?«
»Majka mi ih krive dala.«
»Kad si moma bez godina,
Šta su tebe krive noge?«
»Otac mi ih krive ima.«
»Šta su tebe kriva leđa?«
»Nosila sam kvartu soli.«
Prevari se mlado momče
Te uzima staru babu.
Pođe momče na pazare,

Kad u veče doma dođe,
 Viknu momče za vratima:
 »Otvor' vrata, ljubo moja!«
 Lako baba da poskoči,
 Zape joj se košuljina

Za drvinu grabovinu,
 Te slomila tri lončića,
 Mlada momka oparila. —
 Staro mlado bit ne može.

53

Naumih se oženiti,
 Minuh selo, tražih ženu.
 Prvim selom slomih čelo,
 A u drugo slomih nogu,
 U trećemu nađoh ženu:
 Lakat dugu, dva široku.
 Pa se vratih na dvorove,
 Skupih kola i volove,
 Pa otidoh za devojku.
 Kada dođoh pred dvorove,
 Pred dvorove devojačke,
 Uzeh curu i vratih se.
 Kada dođoh na po puta,
 Staše kola krkotati
 I volovi rikotati.
 Ustu balje, ustu šare!
 Nije proso ni šenica,

No je kućna domaćica.
 Kada dođoh na dvorove,
 No mi Bože ne pomože,
 Vratima mi proć ne može.
 Vikah selo i mahaluz:
 U pomoć mi, braćo moja!
 Dođe selo i mahala,
 Svaki nosi po ćuskiyu,
 A mahala i sjekire.
 Slomih prage i vratnice,
 Uvedoh je u dvorove,
 Al je Bože ne pomože.
 Ne može je odar držat,
 Ote joj se jedna noga,
 Devetini rane dala,
 A desetog osmrtila.

54

Postav snuje tašta žaba
 Uz potoke niz potoke
 Na čepure pelinove.
 Otud ide zet na konja.
 »Božja pomoć, tašto žabo,
 Oće li mi gaće biti?«
 »Muči, zete, zloslutniče,
 Hoće gaće i košulja.
 Ja sam tebe dosta dala
 Kad sam tebe kćercu dala.«
 »Velje si mi čudo dala
 Kad si mene kćerku dala.
 Što god vidi, sve se čudi:

Kad mi vide stara oca,
 Zove druge, zove kume:
 O zaboga, druge moje,
 Šta je ovo velje čudo!
 Je li ovo jarac s bradom?
 Kad mi vide staru majku
 De promeće u stative,
 Zove druge, zove kume:
 O zaboga, kume moje,
 Što je ovo velje čudo?
 Drvo gore, drvo dolje,
 U sredini premetuša
 Što promeće gore, dolje.»

55

Oženih se lud i mali,
 Naučih se vina piti.
 Stade mene žena biti,
 Stado joj se ja moliti:
 »Nemoj, ženo, mene biti,
 Kupiću ti nove niti,

Nove niti i brdilo,
 Pomoć ću ti uvedati
 I u brdu i u niti,
 Kupiću ti objeljala
 I crvena crvenila.«

56

Pošla cura žito žnjeti,
 Zaboravi srp uzeti,
 Na čobana pogledala,
 Po prstu se porezala.
 Stade njega cura kleti:
 »O čobane, moj čobane,
 Ovce ti se ne jagnjile;
 I ako se kad jagnjile,
 Crne janjce ojagnjile.«

A govori čobanine:
 »Nemoj mene, curo, kleti,
 Ti se nikad ne udala;
 I ako se kad udala,
 Muško čedo ne imala;
 I ako ga kad imala,
 Na vojsku ga ne šiljala;
 I ako ga kad šiljala,
 Ranjenog ga dočekala.«

57

Što sam grdna ka Građanka,
 Šaren-struke ka Brđanka.
 U papuče ka Kotorka,
 Ofišćena ka Paštrovka,
 Gologlava ka Budvanka,
 Crven-raše ka Špičanka,
 U kapote ka Ulcinjka,
 U jeleke ka Barkinja,
 Kozjarica ka Šestanka,
 U opanke Krnjičanka,

Selačkinja ribarica,
 A Godinjka bostanjkinja,
 Visikosa Boljevička,
 Čičoglava Gluhodoljka,
 Igračica Bukovička,
 Pazarkinja Sotonicka,
 Crnooka Brćeovka,
 Tanka stasa Građankinja,
 Bjelogrla Podgorkinja.

58

Znaj, devojko, onog dana
 Kad ti kupih tri đerdana:
 Prvi đerdan, dušo, što je,
 Na bijelo grlo tvoje;
 Drugi đerdan, dušo, što je,

Na bijele prsi tvoje;
 Treći đerdan, dušo, što je,
 Na svilene ruke tvoje.
 Ja prodadoh ovce moje
 Za bijelo grlo tvoje;

Ja prodadoh dvore moje
 Za bijele prsi tvoje;
 Ja prodadoh njive moje

Za bijele ruke tvoje;
 Ja prodadoh sve što moje
 Gledajući oči tvoje.

59

Oj devojko, duša moja,
 Đeno sinoć s tobom staja,
 Tu ostade sablja moja,
 Sablja moja i marama,
 U marami ogledalo.
 Ajde, dušo, da tražimo,
 Te Bog dadne da nađemo,
 Bratski ćemo dijeliti:

Mene sablja i marama,
 Tebi, dušo, ogledalo;
 Ogledaj se do jeseni,
 O jeseni ajde k meni,
 O proljeću ja te neću.
 Nemam hljeba ni za mene,
 Ni za moju staru majku.

60

O devojko jarenice,
 Sjavi ovce do granice,
 Da se malo upoznamo
 I po malo kotrljamo.

A jarani, jadi moji,
 Na granicu straža stoji
 I povazdan ona gleda
 I nama se sastat ne da.

61

Višnjičica rod rodila,
 Od roda se salomila.
 Nema višnju ko da bere,
 Samo momče i devojče.
 Ispod stida momče reče:

»Daj, devojko, jedno oko.«
 »A što će ti jedno oko,
 Kad ti mogu oba biti,
 Oba oka i devojka.«

62

Ne čudim se vijar vjetru
 Kako često oblak muti,
 No se čudim mome dragom
 Što se često na me ljuti,
 Koja sam mu jagluku dala,
 Na jagluku mnogo grana,

Dopalo ga mnogo rana:
 Ni od puške ni od noža,
 Već od moga b'jela zuba;
 Tamnica mu njedra moja,
 Sindžir gvožđe zubi moji.

63

Sad će ljeto i proljeće,
Sad će momci u cvijeće,
I djevojke mlade s njima,
Svaki svoju dragu ima,
Svaki svoju riječ daje
I ljubav joj obećaje.
Znaš li, dragi, bolan bio,
Kad si mene govorio,
Da me nećeš prevariti,
Vjernu ljubav pogaziti?
Poslušaj si staru majku,
Ostavio mene mladu,

Pa sad vidim da me nećeš,
Jer na drugu oči mećeš;
Pa sad vidim zlu priliku
U džepu ti drugu sliku.
Uzmi levor i ubi me,
Tvojom rukom sahrani me,
Prenesi me na astalu,
Zakiti mi mrtvu glavu,
Beri cvijeće plave boje
Kao što su oči tvoje.
Iz groba ću govoriti,
Život ću ti oprostiti.

64

Igralo je divno kolo
Na taraci pred Kotorom,
U kolo je zlatni stupac,
A na stupac čaša leda.
Hvala tebe, mili Bože,

Što bez tebe bit ne može,
Kako li se led topljaše
O Petrovu ljetnjem danu,
Onako je momku srce
Put lijepe mlade mome.

65

U jablana visokoga
Dosta lišća zelenoga
I cvijeća šarenoga.
Pod njim ovce plandovale,
A djevojke ladovale.
List jablana progovara:
»B'jele ovce preprodajte,

A djevojke poudajte,
Jednu mene ostavite,
Koja b'jela i rumena,
Koja tanka i visoka,
I kojoj su oči crne,
Oči crne, kosa plava,
Ta na mome srcu spava.«

66

Kad ti vidim b'jelo grlo,
Srce mi je sve premrlo;
Kad ti vidim ruse kose,
Ko manita da me nose;
Kad ti vidim crne oči,
Oće srce da iskoči.
»A što gledaš grešpe moje,

Ispale ti oči tvoje.«
»Ti si, Milka, zgodna dosta,
Na tebe je roba prosta;
Nisi, Milka, dosta mudra,
Na tebe je roba huda.
»I ako sam cura prosta,
Ljubavnik mi dugo osta.«

67

Polećela b'jela vila
 Sa planine Durmitora,
 S Durmitora visokoga,
 Sa Žabljaka bijeloga.
 Leti Pivi valovitoj,
 B'jeloj kuli vojvodinoj.
 Tu vojvoda izlazio,
 B'jeloj vili govorio:
 »Okle jutros, b'jela vilo,
 Da nijesi iz Drobnjaka,
 Viđe li mi dva rođaka?«
 »Ja nijesam iz Drobnjaka,
 Ne viđoh ti dva rođaka,
 No sam jutros s Durmitora,
 S Durmitora visokoga,
 Sa Žabljaka bijeloga.

Na Žabljaku kolo igra,
 Igra kolo devojaka,
 Devojaka bez momaka.«
 »A kamo im mladi momci?«
 »Otišli su k Americi.
 Američke žute lire
 Premamiše naše vile.
 Za nekakve sitne pare
 Ostaše nam cure stare.
 Oj varoši Podgorice,
 Izdaj brže dopisnice,
 Šiljem pismo Nevijorci
 Da se vraću Crnogorci,
 Da se vraću svi na mjesta,
 Da postane sve nevjesta.«

68

Rasla ruža, l'jepa lada,
 Oj lijepa Jelko mlada,
 Na koga ti osta nada,
 Na kojega momka mlada?
 »Meni osta moja nada
 Na Miloša momka mlada.«
 Zora zori, dan se rosi,
 Ajd, Milošu, Jelku prosi!
 Neveselo sunce sjaše,
 Majka Jelku ne davaše;
 Voli Jelku ukopati
 No Miloša zetom zvati.
 Miloš drugu isprosi,
 Jelki žalost učinio.
 U Miloša kosa gusta,
 Te se Jelci suše usta;

U Miloša kosa plava,
 Često Jelku boli glava.
 »Ustaj, majko, pali sv'jeću,
 Iščekati zoru neću.«
 Dok je majka ustanula,
 Jelki duša ispanula.
 Sa prozora Miloš gleda
 Kako Jelci lice bl'jedi.
 Miloš s drugom na vjenčanje,
 Majka s kćerkom na kopanje.
 Miloš na grob dolazio
 Pa je Jelci govorio:
 »Jelko moja, jado moja,
 Tom je kriva majka tvoja:
 Volija te ukopati
 Nego mene zetom zvati.«

69

Povila se neka tama,
 Bješe jedna cura sama,

U zelenu travu sjela,
 Mislima se zanijela,

Okupana u suzama
 Drži jagluk u rukama.
 Nevolja joj bješe kleta:
 Još ne prođe ni po ljeta
 Otkad joj je dragi reka:
 »Ti si moja dovijeka.«
 A sad evo knjigu piše:
 »Ne volim te, draga, više.«
 »Zašto, dragi, bolan bio?!
 Nijesi me ni volio.
 Naspram tebe ja sam bila

Ko spram zlata što je svila.
 Nesrećna ti druga bila:
 Kad ovuda s njome prođeš,
 Da na mome grobu dođeš,
 Na grob svrati, pohodi me.
 Al ne žezi ma grob sv'jeće,
 Već mi sadi rosno cv'jeće;
 Nek se kite drugarice,
 One tužne nesretnice;
 Neka znade cura svaka:
 Nema vjere u momaka.«

70

Sad poslušaj, družo mio,
 Jedan slučaj što je bio,
 Što se trefi jednog dana
 Pokraj onog mora slana,
 Jednog dana, jedne ure
 Od momčeta i od cure:
 Momak curi vjeru dava
 I ljubav joj obećava,
 Da je čeka za tri ljeta.
 Starija joj sestra smeta.
 Čeka momak tri godine,
 A četvrte o jeseni
 Hoće momak da se ženi.
 Od družine momak čuje
 Da se cura otkanjuje,
 Pa družinu pita momče:
 »De devojka čuva ovce?«
 Družina mu odgovara:
 »Pokraj onog mora slana.«
 Jedno jutro prije zore
 Uze pušku i livore
 I na ruku prsten stavi,
 Hoće curi da se javi;

Preko ruke kabanicu,
 Pa ga eto uz glavicu,
 Iza br'jega malo zađe,
 Kraj bunara curu nađe.
 On joj Boga nazivaše,
 Ona Boga preziraše.
 »Ludo li se, curo, varaš,
 Ako misliš da s' udavaš.«
 Njemu tako cura veli:
 Da mu glasa čut ne želi.
 »Vidiš ovog revolvera,
 Biće tebi za đevera.«
 Puca momak pet šest puta,
 Sve od grla pa do skuta,
 Pa okrenu revolvera
 U široke prsi svoje.
 »Zbogom, zemljo, moj krevetu,
 Na ovome b'jelom sv'jetu,
 U tebe ću vjekovati,
 Svoju mladost zakopati.«
 Mlada Olga Perovića
 Njega ubi, ona osta,
 Ne bila joj ljubav prosta!

71

Leti knjiga žalostiva
 Preko Plava i Gusinja
 Tužnoj kući Batrićevoj.
 Tu Batrića ne bijaše,
 U vojsku je Batrić pošo,
 U vojsku se razbolio.
 Komandant mu dozvolio
 Da slobodno kući ide.
 Iz vojske se Batrić kreće,
 Pa ga eto preko Peći,
 Preko Peći i Rugove,
 U Kolašin dolazio
 I Lipovo ravno prošo,
 Na studeno Vratlo došo.
 Naokolo kiša pada,

A za kišom snijeg ledan,
 Ledan snijeg i mećava.
 Tu je Batrić puta smeo,
 Uz kamen se prislonio,
 Laku dušu ispustio.
 Ovce čuva Vidosava
 Mila seja Batrićeva,
 Čuvajući brata našla,
 S mrtvijem se razgovara:
 »Oj Batriću, brate mio,
 Jesi l' vojsku oslužio,
 Jesi l' kralju vjeran bio?
 Oj Batriću, mio brate,
 Je l' koliko snijeg na te?!«

72

Plave oči dobro glede,
 Će u hladu dvoje sjede.
 Jedno s drugim razgovara:
 »Će je naša ljubav stara,
 Će je naša domovina?
 Tu je ljubav uginula.«
 Milan veli: »Teško meni,
 Neće majka da me ženi.«
 Anka veli: »Teže meni,
 Neće majka da me spremi.
 Uzmi ruke, suvo pruće,

Čuješ srce umiruće.«
 Zvona zvone, glas se čuje:
 Majka Anku sahranjuje.
 Milan veli sa prozora:
 »Anka, Anka, dušo moja,
 To je kriva majka tvoja.«
 Puće puška ispod ruke,
 Poće Milan u hajduke
 U hajdučke guste šume
 Će mu mlado srce trune.

73

Oj livado, rosna travo,
 Ko po tebe čuva stado?
 Stado čuva đevojčica
 Od šesnaest godinica,
 Stado čuva pa mu pjeva:
 »Moj dragane, što te nema,
 Što te nema ovih dana

Kad ja ovce čuvam sama?
 Da sjedimo dva tri sata,
 Da mi skineš đerdan s vrata,
 Da počine ruka moja
 U ta topla njedra tvoja,
 Da preberem srce tvoje:
 Kuca li ti kao moje.«

74

Kiša pada, pusto blato,
U to stiže moje zlato.
»Oj devojko, kad me voliš,
Što mi prozor ne otvoriš?«
»Ja bih ti ga otvorila,

Nije majka dozvolila,
Zabrinuta, zamišljena
Za koga sam isprošena, —
Za trgovca, za udovca.«

75

Mili Bože, tebi hvala,
Što uhvati danas tama.
Kod ovaca bijah sama
Kad na nebo sunce stade,
A na zemlju tama pade.
Ja u sebi samoj zborim
I žalosno srce morim:
»Oj da mi je imat krila

Da poletim kao vila,
Da poletim u te gore,
Da sagledam tvoje dvore.
Pred dvorom ti ruža cvjeta,
Propade mi ljubav sveta.
Ah neka je, nek propada,
S tobom druga cura vlada.«

76

Oj Moračko polje ravno,
Ne gledam te još odavno,
Ni u tebe tri kapije
De moj dragi vino pije.
Znaš li, dragi, znaš li, mio,
Kad si ono vino pio,
Kako si mi govorio:
Da me nećeš prevariti,

Da ću tvoja draga biti?
Znaš li, dragi, onog dana
Kad si na put dalek kreta,
Sa mnom si se dugo šeta,
I dade mi malo dara,
Malo dara pet dolara,
I odviše žutu liru,
Da ne kunem majku milu?

77

Vidi cure što se šeće,
Na drugoga oči meće,
Na te neće ni da gleda,
Voljeti se tebi ne da.
Ti joj kupi ćemer žuti
Da se na te manje ljuti;

Ti joj kupi cipelice
I zlaćane dolaktice,
Zelen zubun, ka za vile,
I košulju svu od svile,
I kotulu od tamina
Poručenu iz Berlina.

78

Ide momak da se ženi,
 Kud god ide novac traži
 Za devojku koju prosi.
 Devojka se ič ne haje,
 Listak b'jeli njemu daje,
 I uz listak jedno slovo:
 »Dođ' doveče k meni, Jovo,
 Na dvorove da igramo.

Od mog dvora do dragoga
 Sve presađen bor do bora.
 Među njima trešnja, višnja,
 Ne može mi niko ništa.
 Na srce mi gruda leda,
 Usta su mi puna meda.
 Gruda će se rastopiti,
 Medna usta poljubiti.«

79

Što će njive i livade,
 Kad ne ljubim kakve mlade;
 Što će cvijet u dubravi,
 Što će život bez ljubavi?
 Dilber boja kosa tvoja,
 Rasti, draga, bićeš moja.
 Ti najljepša među žene,
 Smiješ ljubiti samo mene.
 »Ti najljepši od momaka,
 Ne sm'je da te ljubi svaka.«
 Gradim kulu na dva boja

Rasti, draga, bićeš moja,
 Ili moja il bratova
 Il u selo rođakova.
 »Neću tvoja ni bratova,
 Ni u selo rođakova,
 Već drugoga pokraj mora.
 Kuća mu je nasred polja,
 I prozora devet ima,
 Sve me oči vode k njima,
 I u kuli l'jepe slike
 Dovode me do jektike.«

80

O nevenko, moj nevenko,
 Zanese me konj zelenko,
 Unese me u to borje
 I iznese na Zagorje.
 Na Zagorje kolo igra,
 U to kolo l'jepa Mara.
 Kako Mara poskakuje,
 Sve se kolo potreskuje.
 Iz prikrajka momče reče:
 »Čija li je, divna li je!
 Je li Pera Boškovića,
 Il Milete Cerovića,
 Ili Pavla Piletića?«
 Sasred kola momče reče:

»Nije toga nijednoga,
 No je cura s Orje Luke,
 Sinovica popa Luke.
 Kakve su joj b'jele ruke,
 Valjaju joj Orje Luke;
 Kakve su joj crne oči,
 Igra srce da iskoči.
 Ah njezino b'jelo lice
 Valja grada Podgorice.
 Kakve su joj ruse kose,
 Valjaju joj ravne Bosne.«
 »Kad je, momče, ona takva,
 Srca mi se ne dotakla.«

81

Prilika me nanijela
 Put Gusinja pitomoga
 I izvora studenoga.
 Na izvoru voda vraše,
 Ja se sagoh vode piti
 I malo se odmoriti.
 Malo sjedoh na kamenu,
 Metnuh kapu na koljenu.
 Al evo ti cura mlada,
 Pravo ide put izvora,
 Nosi kacu od javora.
 Dobar dan mi zborit poče:

»Što si sjetan, mlado momče?«
 »Prođi mi se, curo mlada,
 I ako smo nepoznati,
 Moje srce teško pati.«
 Cura ode u kafanu,
 A ja pođoh vojnom stanu,
 Pa se molim kapetanu
 Da me pusti u mehanu,
 Da izl'jećim srcu ranu
 Rujnim vinom i rakijom,
 Tom najljepšom ljekarijom.

82

Evo ima pet godina
 Otkad volim čobanina.
 Starija mi sestra smeta.
 Udavaj se, sele mila,
 Vesela ti majka bila;
 Udavaj se do jeseni,
 A ja oču o proljeću,
 No mi ne da mila mati

Čobaninu pisma slati.
 Meni čoban često piše
 Opširnije i milije:
 »Ja otidoh u regrute,
 A ti osta čuvat ovce.
 Više nećeš, rano ljuta,
 Dok se vratim iz regruta.«

83

Da ti pišem s mornarice,
 Poštovana gospođice!
 Na prvoga januara
 Kupih karte pet dinara,
 Pa ti evo zato pišem,
 Jedva, dušo, dušom dišem.
 Odio sam nadaleko,
 Prelazio zemlje pr'jeko,
 Al ljepote duše tvoje
 Ne vidoše oči moje.

Ljepoti se tvojoj divim
 I bez tebe teško živim.
 U sredini pisma moga
 Ja ću molit dragog Boga
 Da na ovaj list hartije
 Ti napišeš r'ječi dvije.
 Divit ovaj kartu dira,
 Mene srce ne da mira.
 Kad ti vidim b'jelo lice,
 Uhvate me tri groznice.

84

Sitno pismo pisat počeh,
 Moje bolno srce načeh,
 Odakle ću pismo pisat
 Kad ne mogu srcem disat?
 Iskrena mi ljubav ne da,
 Srce mi je puno leda.
 Na tavulin biser nije,
 Ledne ruke obadvije;
 Sobe nije, vatre nije,
 Da ogrije ruke dvije.
 Oj planino vrh od gore,
 Pozdravi mi drago moje,
 Pozdravi ga mjesto mene,

Ako prima te meleme.
 Oću doći da te prosim,
 Oće l' mi te majka dati?
 »Ne dolazi, niti ću te,
 Niti će me majka dati!«
 A ne gleda, no ja jedan,
 I ja jedan s jadom gledam.
 I ako te s jadom gledam,
 Drugome te uzet ne dam;
 I ako te drugi ljubi,
 Moji su te grizli zubi;
 I ako si drugom data,
 Ti si mene obećata.

85

Ruzmarine moj zeleni,
 Moj pendžeru okićeni,
 Skoro ću te ostaviti,
 Nadaleko polaziti.
 Čak daleko sam polazim
 Da zeleno more gazim,
 Da se vozim preko mora.
 Zbogom ostaj, Crna Gora,
 Zbogom, draga ljubavnice.
 U regrute poć se mora,

Za ostanak nema zbora.
 Oj varoši Podgorice,
 Izdaj brzo dopisnice,
 Da na poštu pismo pratim,
 Da se pređe dragoj vratim;
 Jer mi draga kaže tako:
 Da ja volim curu svaku.
 Ja ne volim curu svaku,
 Jer ja imam vjernu ljubu
 U prokletu Banjaluku.

86

Ja sad sjedoh, nema niko,
 Da ti pišem, moja diko,
 Da ljubavnu želju stvaram,
 Da se s tobom razgovaram,
 Jer mi želja živjet ne da.
 Sinoć sam te u snu gleda.
 Dvadesprvog januara
 Uzeh karte dva dinara,
 Uzeh lapis lako drvo
 Da ti pišem slovo prvo.

I ako je karta mala,
 Nemoj mislit da je šala.
 Uzmi ovo pismo moje
 U bijele ruke tvoje,
 Uzmi pismo, čitaj, gledaj,
 U tuđe ga ruke ne daj!
 Tuđa ruka da ga kalja,
 Znaš li, draga, da ne valja.
 No pročitaj pa izgori,
 Pa mi odmah odgovori,

Otpiši mi sve od tebe
Kako živiš sad bez mene,
Kako ti je sada tamo?
Kako živim ja ovamo?

Po kolu se tužan vijem,
Tebe, dušo, nigde nije;
Po kolu se tužan šecem,
Na drugu se ne okrećem.

87

Kad sam pošo u regrute,
Ostale su gore žute,
A sad ima i zelene,
Za tobom mi srce vene.
O devojko prelijepa,
Što mi srce iscijepa?
Molio sam oficira,
Prve čete komandira,
Da me pušti mjesec dana,
Da na srcu nemam rana;
Da me pušti kad je tama,
Da ne vidi tvoja mama;
Da me pušti ispred mraka,
Da ne vidi pogan kakva.
Od mog dvora do tvog dvora

Porastao bor do bora,
Među njima trešnja, višnja,
Ne može nam niko ništa.
Nemoj, curo, da se varaš,
Da sa drugim razgovaraš.
Nek je naša ljubav čista
Ko s izvora voda bistra.
Iz ruke mi pero pade,
U njedrima srce stade.
Koji soko ono leti,
Pismo će ti donijeti.
Kolika je želja moja,
Ne bi stala na dva boja,
A kamoli na list karte.
Curo moja, ja mrem za te.

88

Ameriko, rosno cv'jeće,
Nema toga ko te neće,
Ni deteta od tri ljeta,
Niti starca od sto ljeta.
Molim brata, molim kuma
Da mi daju trista kruna,
Da ja idem Americi
I da radim u fabrici.
Idem dolom, idem gorom
Dokle dođoh pred Kotorom.
Bože mio, divna zlata,
Odvađa se brat od brata.
Roditelji suze liju,
Mladi momci vino piju.
Pijem vino i rakiju,

Gledam Lovćen i Rumiju.
Kad ja dođoh u Kotoru,
Uvezoh se u vaporu,
Vapor ide i klokoće,
Bože mio te divoće.
Vapor ide, more c'jepa,
Zbogom ostaj, curo l'jepa.
Kad sam bio u Parizu,
Crna Gora još je blizu.
Kad ja dođoh Americi,
Zaposlih se u fabrici,
Poslah curi sto dolara
Da se s njima razgovara,
Dok se vratim iz fabrike
I vjenčam je kod vladike.

Vivodina

Rudolf Strohal

Pristup

Vivodinska općina sa sjedištem u Vivodini pripada danas jaskanskom kotaru (srezu), a nekadanjemu vlastelinskom dominiju ozaljskom. Nalazi se na sjevero-zapadu jaskanskoga kotara i graniči na sjeveru sa Kranjskom a na zapadu s karlovačkim kotarom (sa ribničkom i ozaljskom općinom). Vivodina je imala odvajkada svoju sučiju i svoj pečat sa legendom »Pečat vivodinska brastva«. Vivodinska se sučija zove u starim spisima i »Koroška sučija«. Rimokatolička vivodinska župa potpadala je od 14 vijeka do početka 19 vijeka pod biskupiju goričku, a pod patronat opata u Kostanjevici.

Na području vivodinske sučije spominju se od druge polovice 17 vijeka (poslije g. 1671) dva manja vlastelinstva, i to jedno u Loviću, kojemu su bili prvi vlasnik Ivan Abfetar, zatim Mihalj Makarić i njegova supruga Helena rođena Bendeković, a u 18 vijeku (g. 1776) Janoš barun Kulmer, i drugo u kaštelu Vivodini, kojemu su bili vlasnici Ištvan barun Vojnović oberstar i njegova supruga Ana Katarina Rosina, rođena barunica Lichtenberg. Vojnovići su posjedovali u 18 vijeku (g. 1718) još imanja u susjednim sučijama u Pišćetkama, Grdunu i Treščerovcu.

Kmetovi vivodinski potpadali su svi do Zrinsko-Frankopanske katastrofe (g. 1671) pod ozaljski dominij, a poslije toga, kad su dobili Makarići (Kulmeri) i Vojnovići kraljevske donacije, neki pod dvor u Loviću, a neki pod kaštel u Vivodini, dok je većina vivodinskih kmetova ostala i dalje pod ozaljskim dominijem, kojim je upravljala isprva požunska, a od g. 1691 gradačka Komora. Vivodinski su kmetovi bili ponajviše starosjedioci, kasnijih doseljenika ima ondje malo.

Danas vlada u općini vivodinskoj kajkavsko narječje. Budući da je bila općina vivodinska već smještajem svojim najjače na udaru

širenju kajkavskoga narječja među Hrvatima i budući da je do početka 19 vijeka potpadala pod biskupiju goričku i tako bila i crkveno povezana sa Slovencima, zanimljivo će biti ogledati historiju hrvatskoga jezika na njenu području.

Iz Vivodine imamo zasada od g. 1550—1776 (t. j. za razmak od 226 godina) 67 sačuvanih hrvatskim jezikom napisanih isprava i 12, koje su bile napisane u Ozlju ili Metlici ili gdje drugdje, ali ih pišu ili Vivodinci ili se za Vivodince od drugih pišu. Ja sam ih sve štampao u Vjesniku kr. državnoga arhiva u Zagrebu, g. VI i VII, i bile su mi vrelom za ovu moju radnju.

Najstarija danas poznata vivodinska isprava bila je napisana g. 1550 latinskim slovima i kako pokazuje veću spretnost u pisanju hrvatskim jezikom, zaključujemo, da se u Vivodini moralo već prije te isprave dosta pisati hrvatskim jezikom i da je bilo dosta pismenih *domaćih* ljudi, koji su ovakve isprave pisali. Ta je isprava napisana čakavskim narječjem, koje se dosta razlikuje od čakavskoga narječja u Hrv. Primorju, Istri i Dalmaciji. Najslbličnije je vivodinsko čakavsko narječje onomu u karlovačkom kotaru, osobito u susjednoj purgariji u Trgu kraj Ozlja. Postepeno i polagano uvlače se u isprave kajkavske osobine u prvoj polovini 17 vijeka (isp. ispravu od 7 prosinca 1643, kojom prodaje Mikula Ptičak jedan grič Lovretu Gušiću), a posve pretežu u 18 vijeku.

Svećenici i vjerski odgoj

Svećenici vivodinski dolazili su izvana, iz biskupije zagrebačke, senjsko-modruške, pa čak iz krčke, budući da su svećenici morali biti vješti hrvatskomu jeziku, a takvih nije imala gorička biskupija. Premda svećenici nijesu bili domaći sinovi, ipak su naj-savjesnije odgajali narod. Pismenih ljudi bilo je već rano ondje dosta. Svećenici bi uzimali k sebi darovite dječake, da ih dvore u crkvi (administriraju), naučili ih čitati i pisati. Neki su postali i *dijaci*, kao Blaž dijak Kurpes (g. 1608), Matijaš dijak Hrestak, koji je bio g. 1630 izabran sucem vivodinske sućije, Matijaš Šestak dijak vivodinski i t. d. Ovi se dijacipak nijesu posvetili svećeničkomu zvanju ponajviše stoga, što je bilo sjedište njihove biskupije (Gorica) odviše udaljeno od Vivodine, a siromašni dijacipak nijesu mogli tako daleko putovati, da primaju od biskupa redove (bilo je redova sedam, koje su dijaciprimali od navršene 14 godine do 24). Vivodinski dijacipak smatrali su zato ciljem svoga života, da dobiju kakvo

oficijalno mjesto kod dominija vlastelinskoga u Ozlju ili Ribniku, a neki su ostali i kod kuće.

Svećenici provodili su vrlo moralan život. Mjesečne ili godišnje plaće nijesu imali. Uz crkvu imali su dvor za stanovanje i različna zemljišta, kao vrt, oranice, sjenokoše, vinograde i šume, i zato su se mnogo bavili poljodjelstvom i stočarstvom. Novčani prinosi dolazili su im od sv. misa, krštenja, vjenčanja i pokopa. Osim toga morali su im Vivodinci davati u jesen tako zvano »lukno«, ponajviše u vinu.

U mojim sam vrelima naišao na imena nekih vivodinskih plebanuša (župnika). Mikula Bozanić sa otoka Krka (iz Vrbnika, 1612—1622), Tomaš Lenić (1632—1645), Juraj Medonić (oko 1665), Malachias Šlabjekar (Slovenac oko 1671), Tadija Prušćević (oko 1714) i Mihajl Ebrić (oko 1752).

Prvi vivodinski plebanuši bili su nesumnjivo glagoljaši, pop Mikula Bozanić nije ni znao misu služiti osim iz starohrvatskoga glagoljskoga misala. Latinski se obred uveo tek kasnije (u drugoj polovici 17 vijeka).

Vivodinska župa potpada danas pod arcidakonat gorički, i to distrikt (vicearcidakonat) lipnički, pod koji potpadaju još župe u Kamanju, Kuniću, Lipniku, Mahičnom, Ozlju, Sveticama, Vrhovcu, Završju Netretičkom i u Žakarju. Vivodinci su svi rimokatolici.

U Vivodini se spominju crkve sv. Jurja, sv. Trojstva (sanctae Trinitatis) i sv. Lovre.

Pučanstvo u vivodinskoj sučiji (općini)

Pored svećenika i dijaka razlikujemo u vivodinskoj sučiji u vrijeme, kad je ondje vladao feudalni sustav, ove vrste pučanstva:

Vlastela. Do katastrofe Zrinsko-Frankopanske (g. 1671) bila su jedina vlastela (ladavci) na dominiju (ladanju) ozaljskom najprije Frankopani, a poslije smrti Štefana Frankopana Ozaljskoga (g. 1577) Zrinski. Poslije g. 1671 preuzela je ozaljski dominij isprva požunska Komora, a od g. 1691 gradačka. U to su vrijeme nastala neka manja vlastelinstva na području ozaljskoga i ribničkoga dominija. Redovno viši vojnički časnici, koji su u ratu stekli zasluga, dobili su kraljevskim donacijama uz dosta neznatnu novčanu oštetu imanja od 300—400 jutara zemljišta i po 20—30 kmetova. Takva

su manja vlastelinstva nastala na području vivodinske sučije, i to jedno u Loviću, a drugo u kaštelu vivodinskom.

U mojim se vrelima spominju za Lovičko imanje ova vlastela: Abfeltar Ivan, koji je prodao dopuštenjem požunske Komore ovo imanje Mihalju Makariću i njegovoj supruzi Heleni, te ostao kupac dužan 150 ranjčkih požunskoj Komori, koji je dug požunska Komora po komesaru Grguru Pavešiću izručila Mihajlu Zassu, njegovoj supruzi Doroteji, rođenoj Rakičani, i kćeri Katarini. Kad je Mihalj Makarić umr'o i nije isplatio duga, dao je pomenuti Mihalj Zass g. 1680 po županijskom sucu (judex nobilium) Krištofu Zniki zaplijeniti udovi Heleni Makarićki pol vinograda, kmetove Marka i Petra Vrbosa, pa kmeta Tomaša Muvrina i pusto (t. j. nenase-ljeno) Carevo selo. Da se riješi ove zapljene, založila je Helena Makarićka sve, što joj je bilo zaplijenjeno, za 130 ranjčkih i 15 groši husarskom kapitanu Boltizaru Oršiću, slobodnom gospodinu od Slavetić-grada, a dobivenim novcem 9 X 1681 dug Zassovima isplatila. Ovo je imanje došlo u 18 vijeku u ruke porodice baruna Kulmera. G. 1776 bio je gospodar ovoga imanja Janoš barun Kulmer, komandant kapitan u husarskom ugarskom regimentu »Nadažd«.

Za imanje se vivodinsko spominju ova vlastela: Ištvan barun Vojnović oberstar i njegova supruga Ana Katarina Rosina, rođena barunica Lichtenberg, koji su imali tri sina Januša, Josefa i Antona i jednu kćer Mariju Tereziju. Od ovih im je zadavao najviše ne-prilika sin Josef. Radi njega morali su se zadužiti na drugo svoje imanje Piščetke (u Netreتيčkoj općini) za 1500 ranjčkih kod grofa Ferenc Krištofa Delišimunovića i njegove supruge Barbare Sidonije, rođene Peranski. Taj je dug bio povodom dugotrajnih parba između porodice baruna Vojnovića i grofa Delišimunovića. Poslije smrti Vojnovića udala je njegova udova svoju kćer za vlastelina u Kuplje-novu, udovca Jurja Stolnekovića. O zarukama njihovim sačuvao nam se u prijepisu njihov ženidbeni ugovor, koji primjera radi ovdje donosimo:

»In Dei nomine, amen. Leto jezero sedemsto osemnajsto dan dvajset i treći meseca januaruša be vučinjaen zakonski contract med gosponom Jurjem Stolnekovićem i med gospodičnum Marijum Terezijum baronism a Vojnović na kaštelu Vivodina.

I najprvo gospon Juraj Stolneković, vzešši na se trhe vse svoje dice, bratov i sestar i takaj rodbine bližnje i dalnje, kojih god

ovo doli napisano dugovanje bi se pristojalo ali i napotlam pristojati moglo, imenuvanoj svojoj gospodični zaručnici, a potlam po Božjoj voli i polak zakona svete matere cirkve katoličanske hižni tovarušici, iz prave čiste ljubavi, koju suprot njoj ima, zapisuje ranjčki napunoma jezero, ako bi se prvlje njemu smrt pripetila nego rečenoj gospodični zaručnici, a napotlam hižni tovarušici. I za rečenih ranjčki jezero svoje imanje Kuplenovo zovuće obligera tak, da se pred vsum decum njegovum najprvlje naplatiti ima rečena gospodična zaručnica za zapisanih ranjčki jezero i š nimi slobodno disponerati.

Suprotnim pako zakonom veliko rojena gospa Ana Katarina Rosina baronisa a Lichtenberg, veliko rojenoga gospodina Vojnovića Ištvana, cesarove i kraljeve svetlosti oberstara, ostavljena vdova svojoj gospodični kćeri Mariji Tereziji Rosini baronisi a Vojnović za dotu i nje dispositiju ranjčki pet sto daju i zapisuju i o dojdūci(h) Trojakih leta sada tekućega gori napisanoga postaviti obeća. Kojih ranjčki pet sto imenuvana gospodična iz prave čiste ljubavi, koju suproti svomu gosponu zaručniku ima, njega milostje, ako bi se prvlje njoj nego njemu smrt pripetila, zapisuje je i polak toga svoju napisanu g. mater i nih gospoctva successore od vsih pretensij i impetij absolvera i quietera. — Odkuda imenuvana gospa obersterica iz materinske ljubavi, ako se napisani gospodični kćeri pripetilo (bude) duže živeti nego nih gospoctvu i dic imati, po svojoj smrti jošće ranjčki pet sto zapisuju i ostavljaju. Koji contract stranke podpisaše i nas doli podpisanih naprosiše, da se pod njega podpišemo za vekšega verovanja i tvrdnosti radi.

Actum in castello Vivodina die, mense et anno suprascripto.

Georgius Stolneković, m. pr. Pečat.

»Ja dole podpisani valujem i s mojom hišnem tovarušem Terezijum Vojnović, da smo prijeli od gospe matere Ane Katarine baronise Vojnović r. pet sto, dico r. 500, iz ruk gospodina cantora i kanonika zagr. Ferenca Novačića za dotu i dispozitiju nje obećanu i zapisanu. Zvrhu kojeh penez za vekšega verovanja radi dali smo ovu našu quietantiju našimi rukami podpisanu i zapečaćenu, absolverajući gospu oberstaricu, gospu mater i njihove successore od pretensij i impetij rečene dote r. 500.

Datum in curia Kuplenovo die 20 novembris 1419.

Georgius Stolneković, m. pr. Pečat.

Terezija Vojnović, m. pr. Pečat.

Pored ova dva veća vlasteoska imanja postojalo je u 18 vijeku na području vivodinske sučije još jedno malo imanje leutenanta Gojmerca, a već u 17 vijeku (1621) imanje kneza Matijaša Čolnića.

Vivodinska su se vlastela poput druge hrvatske vlastele bavila gospodarstvom, koje im je prilično dobro uspijevalo, dok je postojalo kmetstvo (do g. 1848). Kasnije su bila rasparcelirana i rasprodana.

Zemljišta su imala različna, kao vrtove, oranice, sjenokoše (luke), voćnjake, vinograde i šume. Od domaćih su životinja gojila najviše goveda i ovce, manje konje, nadalje svinje i raznovrsnu perad (kokoši, guske, patke, purane i golubove).

Kmetovi. Kmetovi vivodinski zovu se također »podložnici milostivne gospode ozaljskoga ladanja«. Kmetovi su dobili prema feudalnom uređenju države svoja zemljišta od vlastele (zemaljske gospode — domini terrestres). Stoga su bili obvezani svojoj gospodi obavljati razne službe i davati podavke. U prvom redu morali su vršiti tako zvanu tlaku. Tlaka je bila i u Vivodini dvojaka: pišička i marvena. Kod pišičke (= pješičke) morao je kmet raditi svome vlastelinu u vrtu, polju, sjenokoši, vinogradu ili šumi bez tegleće marve, a kod marvene sa teglećom marvom, kao pri dovoženju gnoja i kolja na vlastelinova zemljišta ili odvoženju ljetine i drva sa zemljišta u grad Ozalj ili kasnije u dvorove nove vlastele. Tlaka je prisilila i vivodinske kmetove, da su živjeli sve do najnovijih vremena u zadrugama, jer samo u zadrugama su mogli imati uvijek na raspolaganju dovoljan broj radnih sila. Na čelu zadruge bio je gospodar, komu su se svi članovi zadruge morali pokoravati. Ako je bila zadruga velika i imala dosta zemljišta, dopuštala su ozaljska gospoda, da se je zadruga mogla podijeliti. Pored toga morali su vivodinski kmetovi davati svojoj gospodi od svega prihoda dežmu ili desetinu, t. j. deseti dio, a u ime poreza kraljevicu, koja je bila dosta malena. Od vinograda davali su kmetovi već prema veličini i prihodu vinograda o Martinju (11 XI) vedro do tri vedra čistoga mošta, jednoga do tri kopuna (uškopljena pijevca) i tri do devet pogačica (t. j. bijeloga brašna za toliko pogača).

Vivodinski su kmetovi bili isprva gotovo svi cjeloselci, t. j. posjedovali su zemljišta najmanje od 20 jutara. Zemljište, što ga je jedan kmet uživao sa sagrađenim na tom zemljištu zgradama, zvalo se je kmetsko selo, dok su se sva onakva kmetska sela, koja su pripadala jednomu vlastelinstvu, zvala ladanje (od vladati) ili držanje toga vlastelinstva.

U mojim se vrelima spominju ova porodična imena vivo-
dinskih kmetova:

Babić 1611	Gastić 1632	Krajinjac 1626.
Begunić 1696	Grdin 1599	Kraševac 1623
Bendeković 1649	Gerić 1599	Krivac 1623
Benković 1550	Gojmerac 1776	Kurpes 1608
Blašković 1632	Golec 1615	Kuščić 1628
Bobić 1601	Goloverski 1657	Logor 1696
Bogdaš 1706	Golub 1628	Mahlan 1683
Boldin 1645	Gornik 1550	Marinić 1599
Bozanić 1625	Gortnar 1683	Marinčić 1625
Brajković 1601	Gosjel 1652	Marković 1621
Brčić 1637	Gošić 1650	Matela 1714
Brdarić 1650	Grajner 1665	Matesjak 1601
Brebrovka (žena) 1625	Grubišić 1699	Matošić 1615
Brusan 1625	Guošić 1715	Mauretić 1628
Budetić 1550	Gušić 1643	Medved 1608
Bukovčak 1665	Guštin 1629	Medven 1624
Car 1621	Haramija 1658	Mihalić 1752
Crnić 1621	Hočevan 1649	Milašin 1671
Cvrčak 1599	Hodinski 1714	Milek 1601
Čarnetić 1652	Hren 1722	Moflić 1671
Črep 1645	Hrestak 1610	Mrakušić 1650
Črip 1643	Hrvat 1612	Mučevića (žena) 1671
Črnac 1608	Husnić 1621	Muretić 1706
Črnetić 1619	Janžec 1699	Muškon 1715
Čunjak 1652	Jarnjević 1624	Muvrin 1681
Čvorak 1652	Jelenić 1624	Nemanić 1665
Dančulović 1714	Jerešić 1550	Opeka 1608
Dolac 1671	Jurić 1643	Osoja 1621
Dragišić 1656	Juričević 1612	Panijan 1550
Dušić 1625	Juričić 1623	Pavlinović 1625
Drugavčić 1626	Jurinčić 1629	Pećarić 1665
Filipčić 1599	Kaldak 1623	Penica 1752
Fumić 1658	Kirin 1627	Plavetić 1639
Furjanić 1550	Klemenić 1608	Prepić 1651
Furlan 1599	Kovač 1623	Pribil 1643
Gabeš 1671	Kovačić 1657	Priselac 1599
Gales 1550	Koželj 1611	Prus 1625

Pruškovac 1621	Strehan 1714	Varbin 1652
Ptičak 1619	Strelac 1599	Varbos 1652
Pules 1632	Streštek 1714	Vendeković 1714
Radak 1633	Strihan 1677	Vrbanek 1714
Radoš 1550	Supanić 1657	Vrbin 1632
Rudman 1716	Svet 1608	Vrbos 1610
Saliger 1714	Šajk 1635	Vrbosjak 1601
Sejavac 1612	Šajko 1714	Vrbošić 1599
Seršić 1650	Šavorn 1634	Vrbot 1550
Sirotko 1611	Šćavac 1550	Vrgoc 1619
Skoslić 1610	Šenić 1677	Vrgot 1550
Smiderovac 1632	Šestak 1632	Vlašić 1616
Snidarić 1611	Šoštarić 1643	Voslin 1625
Soretić 1615	Štefanić 1665	Vratković 1683
Sot 1665	Štentović 1639	Vukšić 1657
Srnić 1612	Štulac 1611	Vukšinić 1696
Starac 1611	Švigal 1647	Zornić 1652
Stipanović 1645	Tkavčić 1610	Žejanac 1611
Stolac 1621	Tomašić 1550	

Kmetovi vivodinski bavili su se samo poljodjelstvom i stočarstvom. Ali neki su se pored toga bavili i zanatima, kao tesarskim, kolarskim, bačvarskim, kovačkim i krojačkim. U mojim se izvorima spominju ovi kovači: Grgur Furlan 1623, Jure Benković 1627, Mihalj Radak 1633, Petre Furlan 1665 i t. d., i ovi krojači: Jure Dušić 1625, Ivan Vrbos 1665. Spominje se i malen (= mlin) Jurja Furjanića g. 1611, a Mikula Ptičak prodao je jedan grič zajedno sa malinišćem (mjestom, gdje je bio mlin) 7 XII 1643 Lovretu Gušiću.

Zemlje su razlikovali ove: *vrt*, obično kraj kuće, u kojem su odgajali razno povrće, *njivu* (oranicu), koja se dijelila u slogove ili krajeve i na kojoj su sijali raznovrsna žita, kao pšenicu, raž (erž), ječam, proso, hajdu i zob (krumpir i kukuruza ne spominju se u mojim vrelima), — *sinokošu* ili *luku*, koja se je kosila, — *travnike* upotrebljavao se redovno za pašu, — *tratinu*, neobrađenu zemlju, — *stelnicu*, na kojoj je stelja rasla za nastelj marvi, — *trsje* ili *vinograd*, koji se je dijelio u postati i u kojem su imali redovno his ili klet; u hisu su spremali vinsko oruđe i vino; vinograde su općenito zvali gorice, — *lozu* (= šumu), koja je bila najviše hrastova (hrastje),

manje bukova, grabrova, — *gaj*, malena šuma, — *kolosik*, u kojem se gojilo ljeskovo i kestenjevo drvo, da se iz njega siječe kolje za trsje, grah i grašak, — *grmje*, obično samoniklo i zakržljalo drveće, — *brezje* služilo im za izradu metala i košara, — *lanište*, zemlja, na kojoj se redovno sijao lan i konoplje, — *grič*, zemlja, na kojoj je bilo kamenje i t. d. Na njivama, a katkada i u trsju i lozi razlikovali su: *obršje* na vrhu one zemlje, *oblog* s jedne i druge strane one zemlje i *znožju* na dnu one zemlje.

Voćke su imali ove: krušku masalnicu, — jabuku škrobotiku, lisniku, koja je rodila sitnim kiselim jabukama, — črešnjju, — šljivu, — orah (orih), — oskorušu i kesten.

Vino su mjerili na vedro (vidro), kuplenik (ili kupnenik), kabal metlički, mazanu, polić i kvatrin, a žito na kuplenik, kabal, mazanu i kvatrin.

Od g. 1550—1776 bili su u Vivodini u prometu ovi novci: toljar, toljar konjski, dukat, grivna, škuda, libra, dupla libra, marka, bavarika, ranjčk, forint (florenus) i sitni novci: šestica, petica, groš, ripar, petak, krajcar, novac, soldin, beč (vienensis).

Za mjesece upotrebljavali su u svojim ispravama latinsko nazivlje: januar 1611, februar 1608, martij 1599 ili marc 1652 ili martiuš 1665; aprilj 1627 ili april 1650, maj 1628, jun 1615 ili junij 1623, julij 1688, august 1611, septembar 1632, oktobar, novembar 1634 i decembar 1599, — hrvatsko nazivlje dolazi vrlo rijetko, kao: sećan 1601.

Najveća prednost kmetova bila je radinost i tjelesno zdravlje. Od ranoga proljeća pa do kasne jeseni radilo je muško i žensko marljivo na polju, oranicama i vinogradima. U zimi su žene u kući tkale i spremale rublje, a muškarci uređivali potrebno oruđe, kola, popravljali svoje zgrade (suhote) i dobavljali drva za ogrjev. Za dugih jesenskih i zimskih večeri sastajali su se momci kod djevojaka prigodom tako zvanih prela. Rasvjeta kod tih prela bijahu lojene svijeće, koje su si znali kmetovi sami prigotavljati. Nakon izvršenih svih godišnjih poslova u kasnoj jeseni, posljednjega tjedna u mjesecu studenom oko Sv. Kate, vršila su se vjenčanja, na koja su mnogo trošili. Ženidbena slava dijelila se na dva dijela: pir ili svetkovinu kod djevojke i svadbu ili svetkovinu kod mladoženje.

U svojim sam vrelima naišao, da su neke godine osvanule Vivodincima teške, gladne i čemerne. To se dogodilo, kad je tuča

ili druga kakva vremenska nepogoda poharala godišnji prihod. U takvim je čemernim godinama dosta naroda poginulo od glada ili se razbježalo po svijetu trbuhom za kruhom.

U Vivodini bio je običaj, da su neke porodice imale po dva prezimena ili imale tako zvani prišvarak, kao: Martin Vrbos *Lovreš* 1612, Mikula Gornik *Crnac* 1612, Jakop *Sirotk*a ili *Mesarić*, Mikula Gornik *Vidinić* 1625, Ivan Furlan *Videć* 1628, Matija Gerić *Česan* 1632, Marko Gastić *Nosan* 1632, Ivan Švigal aliti *Bratković* 1647, Mikula Benković *Stanim*, Ivan Guštin *Starac* 1660, Jurko Vrbini aliter *Pavlinović* 1668, Ivan Štefanić aliter *Leščanac* 1668, Jure Vrbos *Štefić* 1688, Petriček Vrbos *Tkalčić* 1714, Petar Štulac aliter *Farkaš* i t. d.

Krsna su imena dolazila u ovo vrijeme ova: a) za muškarce: Andrej, Anton, Anže, Bartol, Berne, Fabjan, Ferenc, Gašpar, Grdina, Grge, Grgor, Grgur, Gvozden 1645, Ivak, Ivan, Ivanac, Ivica, Istvan, Jandri, Jandrij, Jakop, Janko, Janton, Januš, Janže, Jarnej, Jarnij, Jožef, Juraj, Jurak, Jure, Juri, Jurić, Krištof, Lovre, Lovreč, Luka, Lukač, Maksim, Marko, Martin, Matak, Matić, Matija, Matijaš, Mihajl, Mihal, Mihel, Mikac, Mikan, Miklaš, Miklauš, Miklouš, Mikula, Mohor, Novak, Paval, Pavlić, Perica, Perin, Petar, Peterko, Petrić, Petriček, Petruša, Soltar, Stane, Stanko, Stipan, Šimak, Štefan, Štefek, Tomaš, Vicko. — b) za ženske: Ana, Bara, Doroteja, Jelenka, Jelka, Katarina, Magdalena, Margeta, Mare, Marija, Marina, Stana, Špela.

Uprava i sudstvo

Uprava i sudstvo nad kmetovima bilo je posve u rukama ozaljske vlastele i njihovih oficijala. Vlasteli je sudio županijski sud u Zagrebu kao *judices nobilium*. Ali uza sve to postojala je sučija vivodinska, kako su postojale i druge sučije u ozaljskom dominiju.

Kmetovi vivodinski imali su pravo, da sebi odabiraju suca i vijeće od deset vijećnika, tako zvanih starješina, kao i svoje službenike. Izbor se obavljao početkom godine (6 I ili 3 II). Ovomu kmetskom sucu i vijeću bila je zadaća, da podržava u sučiji red i da izvršuje privatno-pravne poslove među kmetovima.

Evo imena nekih sudaca: Tomaš Vrbošić za g. 1550, Martin Furlan za 1599, Petar Strelac 1601, Mikula Snidarić 1608,

Mikula Furlan 1610, Mikula Furjanić 1611, Martin Vrbos 1612—1618, Mikula Furlan 1619, 1620, Martin Vrbos 1621, 1622, Mikula Furjanić 1623, 1626, 1628, Mate Vrbos 1625, Grgur Furlan 1629, Matijaš Hrestak dijak 1630, Grgur Furlan 1632—1634, 1639, Štefek Vrbos 1643—1650, Grgur Furlan 1651, Petar Furlan 1652, Martin Vrbos 1656, Petar Gerić 1657, Martin Vrbos 1658, 1660, 1665, 1668, Matijaš Vrbos 1664, 1676, Jure Guštin 1683, 1686, Martin Vrbos 1696, 1699, 1706, 1707, 1714, 1715, Ivan Vrbos 1716, 1717, Štefan Vrbos 1722, Petar Vrbos 1741, Jurica Vrbos 1752 i t. d.

Sudac kao i cijelo vijeće (starješine) mogli su biti ponovo višeputa uzastopce izabrani. Na neodređeno vrijeme bili su izabrani službenici vivodinske sučije: birić i špan.

Zadaća birićeva bila je u prvom redu, da je pazio na to, da li kmetovi obavljaju gospodsku tlaku i daju točno sve kmetske podavke u grad Ozalj, uopće on je bio posrednik između ozaljskih oficijala i kmetova. On je imao tri puta nedjeljama oglasiti pred župnom crkvom, kad je narod iz crkve izlazio, svaku prodaju ili promjenu vlasnika, koja se ima u sučiji provesti. U mojim se vremenima spominju ovi birići: Martin Vrbosjak 1601, Petar Starac 1610, Juri Žejanac 1611, Petar Furlan 1612, 1613, Juri Sejavac 1615, Petar Gornik 1621, Juri Sejavac 1622, Štefan Vrbos 1623, Juri Sirotko 1625, Andrij Furlan 1626—1628, Marko Furlan 1629, Marko Vrbos 1630—1633, 1639, Jakop Sirotko 1634, Juri Vrbos 1643—1647, Ivan Sejavac 1652, Petar Sirotko 1664, Jure Vrbos 1665, Petar Furlan 1666, Mikola Furjanić 1683, Petar Pećarić 1714, Jure Pećarić 1715, Petar Pećarić 1716—1721, Ivo Pećarić 1741, 1752 i t. d.

Zadaća je vivodinskoga špana bila, da pripazi, da kmetovi u sučiji putove u redu drže i popravljaju. Dalje imao je paziti, da se ne pravi šteta na polju, u šumi i vinogradima. U mojim se vremenima navode neki vivodinski špani, koji se zovu za razliku od gospodskih (ozaljskih) španova »ladanski špani«, kao: Juro Sejavac 1624, Ivica Cvrčak 1657, 1658.

Vivodinski kmetovi nijesu rado otuđivali svoje zemlje, pa su samo u najvećoj nuždi prodali koji komad zemlje. Pri tom su se morali strogo držati nekih formalnosti. Prodavalac je morao ponuditi zemlju na prodaju najprije rođacima, zatim susjedima i međašima, a onda istom drugim ljudima. Stoga je valjalo svakom

prodaju tri puta nedjeljom oglasiti pred crkvom, oklicati je u tri kliča. Kad su sva tri kliča bila izvršena i kad su se prodavalac i kupac nagodili za cijenu, pozvali su tako zvane aldomašnike (3—6); pred njima je kupac isplatio prodavaoca, i zatim otišli na lice one zemlje. Na vrh zemlje na obršju stali su aldomašnici sa kupcem i prodavaocem, jedan je Boga molio, razlio čašu vina po zemlji i odredio kaznu onomu, koji se ne bi pogodbe držao. Kazna bila je predviđena vrlo stroga. Ivan Furjanić prigodom prodaje 12 III 1665 jednoga pustoga vinograda iz ruku Ivica Furjanića u ruke Ivana Vrbosa krojača postavio je kao glavni aldomašnik zagovor, »da koja goder stranka bi to v napridak pogovorila ali vu tom ne obstala, da zaostaje gospode milostivoj zemaljskoj (u Ozalji) grivan birsaga dukat 25, braće občini i mejašem peč kruha, četart mesa, tovor vina, vsakomu likofniku živom vraždom, imanje da gubi, za človeka da ni!« Poslije toga su aldomašnici (likovnici) obišli cijelu prodanu zemlju (opeljali), t. j. utvrdili međaše. Cijela se ova ceremonija završila time, da je kupac pogostio prodavca i aldomašnike.

O svakoj prodaji morao se sastaviti i napisati otvoreni list. Izdao ga je kupac, a napisao ga koji domaći pisar. U mojim su se izvorima sačuvala imena nekih ovakvih pisara: Mihalj Marinić 1599, 1601, Blaž dijak Kurpes 1608, Matijaš dijak Hrestak 1610—1633, Paval Kurnešić 1639, Juraj Brajković 1643, Mikula Furlan 1645, 1647, 1652, Miko Hrestak 1649, 1650, 1656—1660, 1664, Janko Soldatić 1650, Vicko Supanić 1657, Petar Supanić 1665, Juraj Medonić plebanuš 1665, Bartol Gušić 1665, Perica Supanić 1668, Ištvan Boršić 1671, Mihel Gortnar 1683, Janko Otočić 1696, 1697, 1706, Januš Budetić 1699, Janko Belavić 1722, Ivan Mihalić 1752 i t. d.

Ovi su otvoreni listovi bili napisani svi po jednakom uzorku. Svakako je valjalo u njem istaknuti, da prodavalac prodaje svoju zemlju, da je dao prodaju »oklicati«, da ju je ponudio rođacima, susjedima i međašima, da je primio pogodenu cijenu i da se odriče svih prava na tu zemlju i predaje kupcu jedino sa dodatkom, da ima kupac, ako bi tu zemlju htio prodati, najprije ponuditi onomu, od koga je kupio. Prigodom predaje novaca dao bi kupac povrh pogođene svote još dva soldina.

U listu imali bi se zabilježiti i svi aldomašnici kao svjedoci, a vivodinski sudac udario bi pod list pečat vivodinskog bratstva.

Ovakav otvoreni list imao bi pravnu valjanost, jer je njim kupac mogao dokazati, da je vlasnik kupljene zemlje.

Kod založene zemlje bio je postupak isti, samo se moralo odrediti, na koliko se godina zemlja zalaže i u koje se doba godine može zemlja otkupiti (obično o Jurjevi 24 IV ili Martinji 11 XI), a morao je pored toga dužnik vjerovnika prije 2—3 mjeseca opomenuti, da želi određenoga dana založenu zemlju iskupiti.

U mojim se vrelima spominju i neki ozaljski oficijali i namještenici, kao: prefekti Mikula Milovac 1632, 1635, 1638, Petar Tompa 1671, Georg Hobiker 1741; komisar Grgur Pavešić 1681; dvorski Lukač Franculić 1632, Mihel Makarić 1671; vice dvorski Stanko Medven 1624, Jurica Borošić 1639; rationiste (računi dijaki): Krištof Zmajlović 1650, Miklouš Hrestak 1671; vice rationista Janko Soldatić 1650; porkulab Jandrij Štulac 1647; šafar Juraj Štulac 1664; ključar Mihalj Štulac 1611; drabanti ili grabanti Petrić Tkavčić 1610, Mihajl Jagunić 1633 i t. d. Kao vojnička se lica spominju: vojvode Ive Dragišić 1656 i Miko Dragišić 1676, pa zastavnik skradski Janko Belavić 1722.

Primjeri pravnoga nazivlja i još neke druge riječi

absolverati (lat.) riješiti, osloboditi.

aldomaš (madž.) vino, što se popije prigodom kupnje nekretnina i uvođenja u posjed.

aldomašnik (madž.) odabrani čovjek, koji pribiva prigodom kupnje (kao svjedok) aldomašu.

articulus (lat.) član, članak.

bah bahoma posve.

bandižati protjerati.

banta (madž.) uznemirivanje.

bantovati (madž.) uznemirivati.

birsag (madž.) novčana globa.

brati (slov.) čitati.

citovati (tal.) pozvati.

comanda (tal.) zapovijed, oblast.

condicija (lat.) uvjet, pogodba.

contentirati (tal.) zadovoljiti.

contradictio (lat.) prigovor.

contradicuvati (lat.) prigovarati.

daća i *datja* podavci, što su ih kmetovi davali gospodi u grad

Ozalj.

dežela (slov.) država.

dojti naprvo predočiti.

donatariuš (lat.) nadarenik.

dota (tal.) miraz.

držiija držanje ili uživanje zemlje.

dugovarje stvar, predmet.

exmisuš (lat.) izaslanik.

falat (madž.) komad.

fanta (madž.) uznemirivanje.

folijaš otvoreni list, zakon.

fraj (njem.) slobodan.

frušati šibati, batinati.

gornica prihod tako zvanomu

gornomu gosponu, koji se davao o Martinju (11 XI), a sastojao je od vina ($\frac{1}{2}$ —3 vedra)

prema veličini i prirodu vinograda, 1—3 kopuna (uškopljena pijevca) i 3—9 pogačica (u bijelom brašnu, a ne pečene).

gorni ili *gorski gospon* zvaao se vlastelin, kômu je morao kmet (gornjak) davati gornicu.

gospodar, tako zove katkada žena muža, a isto tako zove muž ženu *gospodaricom*.

grunt (njem.) zemljište.

halavanja buka, vika.

hasan korist.

hengedovati (madž.) predati, uručiti.

impetij (lat.) nasrtaj, navala.

jerb (njem. *Erbe*) baštiničnik.

jezero hiljada, tisuća.

juš (lat.), pravo.

kal bara na ladanju, gdje se blago napajalo.

kapitale (tal.) glavnica.

kaštel (lat.) utvrđeni grad velikoga vlastelina.

kaštigati (lat.) kazniti.

Komora isprva požunska a kasnije gradačka upravljala dominijem Ozaljskim poslije g. 1671.

kontentati (tal.) zadovoljiti.

ladanje dominium, vlastelinstvo zajedno sa svim kmetovima, koji su potpadali pod ono vlastelinstvo.

ladati vladati, upravljati.

ladavac gospodar, vlasnik dominija.

lastan vlastit.

legatariuš (lat.) baštiničnik, kômu je oporukom nešto ostavljeno.

legištrom (register) knjiga (bilježnica), u koju se bilježilo, kako su kmetovi izvršili tlaku i ostale dužnosti. Obično se ta knjiga zove kod veće vlastele »urbariom«.

likof običnije nazivlje mjesto *aldomaš*.

likovnik običnije mjesto *aldomašnik*.

list otvoren javna isprava, kojom netko nekômu nešto daruje, prodaje, zalaže, dopušta i t. d.

malen mlin. Mlinova je bilo na jedan, dva ili tri kotača.

malinišće mjesto, na kojem se nalazi ili nalazio mlin.

melioracija (lat.) poboljšica. Ako je onaj, koji je u zalog uzeo zemljište, što god na njemu popravio ili ondje što sagradio, morao mu je dužnik, kad je vratio dug i otkupio založenu zemlju, također ovu poboljšicu prema procjeni dobrih ljudi platiti.

mirovno ladati mirno t. j. bez smetnje upravljati i korist crpsti (na pr. od založena zemljišta).

naprvo uzeti upotrebiti.

na ruki biti biti blizu.

nucati (njem.) korist uživati, koristiti se.

oberh (njem.) povrh, poviše.

oficijal i *oficijan* (lat.) vlastelinski činovnik.

oklicati javno razglasiti pred crkvom.

omejiti odrediti međe.

opeljati voditi po međi kupca i likovnike.
orsag (mađ.) država.
osebujan, osebujak zemljište, što ga je član zadruge kupio samo za sebe, a ne za zadrugu.
ostanak potomstvo.
ostati pri rukah ostati kao vlasništvo.
pacifice (lat.) mirno.
palica batina, *slišati pod palicu* g. Adama Zrinski potpadati pod vlast g. Adama Zrinski.
pomankati od ovoga svita umrijeti.
pomikavanje uzrujavanje, smutnja.
portija (lat.) dio.
preda me dati list pokazati, predočiti.
pretensija (lat.) zahtjev.
previdjenje povjerenstveno razgledanje.
pribolšati popraviti na založenoj zemlji.
quietantija priznanica.
quieterati riješiti.
rota prisega.
slišati pripadati, potpadati.
sloboda znači, da je kmet prost od svih vlastelinskih podavaka 5 godina, kad otkapa pusto zemljište, od toga zemljišta.

successor (lat.) nasljednik, baštinik.
suhot kmetska zgrada.
šacati (njem.) cijeniti.
šermati (njem.) štititi.
šicati (njem.) braniti.
štalta (njem.) stanje, položaj.
terminuš (lat.) rok.
testimonijališ (lat.) potvrda, svjedočanstvo.
tovaruš i *tovarušica* supruga, zakonita žena.
trh na se uzeti preuzeti na se odgovornost.
tvrdnjava potvrda.
urbariom knjige, u kojima su se vodile pobilježene dužnosti kmetova i gornjaka i kako su im zadovoljavali.
valovati izjaviti, potvrditi.
volnik čovjek, koji je bio pripravan kupiti.
volniši komparativ od *volan* (= voljan), čovjek, koji je bio pripravniji kupiti.
vudilje neprestano.
zastaviti založiti.
zastavni list založni list.
zašafati (njem.) naložiti, zapovijedati.
zavbažiti predati.
zavez obaveza.
zbantuvati uznemiriti.

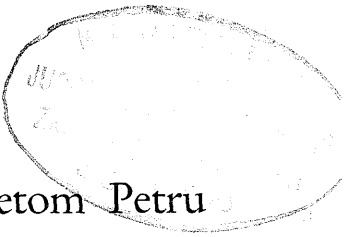
Imena nekih obližnjih mjesta i nekih mjesta u sučiji vivodinskoj

Artić Dolski 1628
 Belakovac 1714
 Božjakovo 1697
 Bratovanci 1651

Brezje 1717
 Brlog preko Kupe 1608
 Brsina 1634
 Carovo selo (kmetsko) 1631

- Cerje 1627
 Dojutrovia gora 1645
 Dol selo 1714
 Dovitrovsko rebro 1643
 Drenovac 1622
 Drežnik 1632
 Dugi vrh (dvor) 1681
 Eržišća 1622
 Furjanići 1688
 Gorniki 1611
 Grdun vlastelinstvo imanje u
 današnjoj Netretičkoj općini
 1719
 Hodanka 1630
 Hotinac 1632
 Hrsovac 1613
 Kozjakovac 1647
 Kralevi Dolci 1622
 Krašić veće mjesto u jaskan-
 skom kotaru 1665
 Kušenjevac 1623
 Kut 1651
 Kut pri Cipiki 1601
 Leskovci 1683
 Lović 1639
 Lovička gora 1550
 Mačkovec 1752
 Masteri 1741
 Novačka gora 1635
 Obloki 1645
 Obrez Dolni 1621
 Obriž 1612
 Oči Lazine 1612
 Očin 1615
 Oketići 1647
 Orihovac 1619
 Pišćetke vlastelinsko imanje u da-
 našnjoj Netretičkoj općini 1719
 Pleskavac 1714
 Podolnica 1699
 Prekrižje 1649
 Pribić veće mjesto u jaskanskom
 kotaru 1649
 Prilisje (danas Prilišće) u Netre-
 tičkoj općini 1665
 Prusovac 1752
 Pusina 1608
 Rastoke 1632
 Ravnica 1776
 Rebro 1608
 Rihovci 1652
 Rožmani 1714
 Rustovci 1610
 Seršići 1628
 Slavetin 1611
 Smušje 1696
 Stojavnice 1623 i Stojalnice 1643
 Stojamnička gora 1714
 Strmo Rebro 1724
 Suhi Potok 1649
 Treščerovac (prije Treščeno) vla-
 stelinsko imanje 1719
 Tuklićevo 1627
 Varstovci 1665
 Vrhovci veće mjesto u jaskanskom
 kotaru 1611
 Vrškovci 1615
 Vilić 1550
 Vučje Lazine 1628
 Vuketići 1406
 Vuketička gora 1688
 Zorkovci 1714

Najznatnija rijeka, koja obilazi vivodinsku sučiju sa za-
 padne strane, rijeka je Kupa, a od potoka vivodinskih se spominje
 potok Bukovica 1681.

Pričice o Isusu i svetom Petru

(Zaostrog u Dalmaciji)

Stjepan Banović

1. „Digni naopakomu, a podaj dobromu!”

Odija po svitu Isus i sveti Petar. Kad oni kraj jedne kuće, ugledaju u vrtlu troje muške dice, di idu sirova kupusa, jerbo jin je bija umra i otac i mater, pa nisu imali šta ist — ko siročenje! — »Šta to idete, dico?» zapita Gospodin. — »Evo sirova kupusa, ka(d) nemamo šta: siročenje smo.« — »A bi li vi otišli sa mlon pa štogod radili?» upita ji Gospodin. — »Borme bi jedva i čekali,« odgovore oni. I odoše š njimen.

Ka(d) su došli na jedan brig, pita Gospodin nastarje dite: »Šta bi ti, sinko, najvolija radit?» — »Najvolija bi trgovat s vinom,« odgovori on. Gospodin ga odvede malo naprid i dade mu jednu krčmu, da u njoj trguje. Unda malo dalje pita sridnjega brata: »A šta bi ti najvolija radit?» — »Najvolija bi imat dosta ovaca i čuvat ji.« Nasri polja bilo jato golubova; Gospodin pri-križi, a oni se stvorili u ovce. »Evo ti ovce i iza nji staje i kuća, pa čuvaj,« reče mu Gospodin. Malo odalje zapita najmlađega brata: »A šta bi ti, sinko, najvolija radit?» — »Najvolija bi bit mrižar.« Ajd, ajd još malo, evo ti ji na veliku riku: u njoj brod s mrižom, privezan za kraj ukraj kuće. »Eto ti, sinko i brod i mriža i kuća, pa radi,« reče mu Isus, pa odoše ća.

Ona tri brata radili svaki svoj zanat. Najstarjemu otišla trgovina da ne more bolje, liva vodu u vino i obogatija se. Srid-njemu se iljadile ovce i steka svega. Najmladi osta najgori: što uvati ribe, i to iz'de.

Nakon puno godina eto ti jopet po svitu Isusa i svetoga Petra: »Ajdemo vidit, Petre, šta ona tri brata rade,« kaže Go-spodin. Dodoše najprvo k onomu najstarjemu. Šta, moj brate! Pogradija on kuće i konobe, ka mali grad, pa šeta s čibukon u ruci

po taraci. Puste ćukòve poveza oko vrata od kuće, pa ne moreš ni pristupit k vratin. Zovu i mole Petar i Gospodin: »Udili štogod, gazda, na put Božji.« — »Šikajte mi s vrata!« viče on s tarace, »jer ću molat (pustiti) kúčke, da vas raznesu na peče. Ne dan ništa; da ste radili kao i ja, imali bi ko i ja!« Odoše Isus i Petar. Ka(d) dodoše na brig, Isus prikriži, a voda poteče, pa odnese i kuće i konobe. Niko živ nije škapula (spasao se). »Voda donila — voda donila,« reče Isus i odoše dalje.

Ka(d) došoše k ovčaru — i u njega svake sriće! Došli prid večer, pa pitaju, da jin dade noćit i da jin udili štogod na put Božji, a on na nje nadržska 'senje — umalo ji ne raskiniše. Odoše dalje, a Gospodin se okrene, prikriži i reče: »Kako doletilo, onako odletilo«, a sve se ovce stvoriše u golubove i odletiše. Obnoć mu opet sve izgorilo i ovčar osta mrtvi prosjak.

Ajd oni, ajd! Evo ji na riku. Zovu ribara, da ji priveze na drugu stranu. Pitaju ga oni, kako žive, a on jin sve pravedno kaže. Ka(d) ji priveza, oni mu plaćaju, ali on ne će da primi, već kaže: »Ajte vi, moji, zbogon dalje, sritan van put, a ja se nisan naučija naplaćivat privoz!« — Isus i Petar odoše i zavalíše. Navri briga stadoše i okreniše se. Isus reče Petru: »Ovomu bratu valja dat da žive. Danas će uvatit veliku ribu i naće jon u drobu, ka(d) je bude čistit, zlatni prsten s velikin dijamanton, koji vridi tri careva grada: prodaće ga caru i uvatiće za nj golemo blago, pa će se učinit bogat i čestit za vas svoj vik, a braća će mu prosit, jer valja, Petre, pravedno radit: digni naopakomu, a podaj dobromu!«

2. „Primala se vrvorkon i podankom!“

Milostivi se Gospodin jedne večeri opija ko čepina: privar'lo ga vino, pa lega. Ka(d) se ujutru probudija i usta, zovne Petra, da mu donese onu vočku, štono ga je sinoć onako tvrdo svezala, a jutros jopet odrišila i pušćala. Pripadne se sveti Petar, milosni ga bili, da ne bi Gospodin lozu prokleja, pa mu donese kupinu. Isus uzme kupinu u ruku: »Ajde,« veli on, »ka(d) si me sinoć svezala, a jutros jopet sama odrišila, blagoslovljena bila, ima' te težak prez truda i primala se vrvorkon i podankom!«¹

¹ Kupina je našem težaku u vinogradu najgori korov: tići se brzo i prima se vrhom i podankom.

3. „Nek se krpi bolje i gore!”

Odili Gospodin, milosni ga bili, i sveti Petar po svitu, pa intrali na jednu čobaninu, di se je zavalija u lad. Oni ga zapitaju, da jin kaže put za u jedno misto. Čoban se od velke linosti ne tija ni dignit, već odiga o(d) zemlje jednu nogu pa jin š njon omiri, ku(d) imaju ić. Odoše ona dva i namire se u putu na jednu čobancu. Pitaju i nju, da jin kaže put. Ona ji lipo¹ otprati podaleko do napogled mista i uputi ji. Oni jon lipo zavale i odoše.

U putu pita Petar Gospodina: »Gospodine, šta ćeš dat onomur linomu mladiću, a šta onoj valjaloj divojci?« — »Daću onomur linomu mladiću onu valjalu divojku,« odvrati mu Gospodin. — »Kako to, Gospodine,« veli Petar, »i je li to pravo?!« — »Lipo, moj Petre,« odgovori Gospodin, »i baš je pravo: Nek se krpi bolje i gore!«

4. „Varaće jedan drugoga!”

Govorija je sveti Petar Gospodinu: »Gospodine, anu, koliki se svit natići od jednoga čovika i žene, a tići se i naprid prez pristanka, pa će doć vrime, da više ne će imat čin živit, jer ji zemlja ne će moći ni raniti, pa kako će unda?« — »E moj Petre,« odgovori mu Gospodin, »stvorija san jaspru, pa nek promeću, a kad ji se odveć natići, varaće jedan drugoga!«

5. „Za jednoga krivoga plati više od stotine pravedni!”

Odili milostivi Gospodin i sveti Petar krajen mora, a more se nemilo uzmišalo i uzavrilo, pa Gospodin okrene Petru govorit: »Anu, Petre, pogledaj oni veliki brod tamo na pučini! Evo sa(d) ću činit da se utopi, jer me je jedan čovik na njemu ljuto uja i uvridija!« A Petar pade na kolina pri(d) Gospodina: »Nemoj Gospodine, milosrdni: prosti jin i ne utopi broda, jer nije pravedno, da se radi jednoga grišnika utopi morebit više o(d) stotine pravedni.«

Gospodin se smiluje, posluša Petra i umiri more. Ka(d) dođe malo naprid, ugledoše kraj puta roj čela na grani. Gospodin zapovidi Petru, da onaj roj ušika i metne u rukav i da ga podveže, pa nosi naprid. Odili oni nikoličak naprid, ka(d) u nika doba ujde Petra jedna čela, a on ti o(d) stra drugon rukon satra sve čele u rukavu. Domalo veli Gospodin: »Petre, odriši rukav i puščaj

čele!« Petar odriši rukav, a čele mrtve poispadoše. »Kako to Petre?« — »Evo, Gospodine, jedna me ujla, pa san ji potra!« — »Eto vidiš, moj Petre, da za jednoga krivoga plati više od stotine pravedni!«

6. „Više valja unca pameti nego tovar snage!”

Odili Isusu i sveti Petar, milosni ji bili, zajedno, pa počinili ukraj nikakve velke gradine, što je bila s velkon stinurinon strašno tvrdo sazidana. — »Anu, čuda od gradine!« veli sveti Petar. »Evala snazi, koja je je gradila, prez snage ne bi ništa od nje bilo, baš čovik more snagon učinit što oće: ona je najprva na svitu!« Ma govori mu Gospodin: »Petre, Petre, misli što govoriš! Evo ću ti kazat jedan događaj, pa ćeš vidit, al je bolja snaga ali pamet.«

Otiša jedan čovik od kuće, pa služiija mudroga kralja Salamuna dvadese godina. Unda veli on kralju, da je skastija odit doma, jer da se je nasta' dosta. Salamun mu dade za njegovu službu trista cekina. Ode ti ga oni čovik ća, ma kad malo odmaka, pade mu na pamet: anu, zaraboga, služiija san dvadese godina mudroga Salamuna, pa ako me kogo(d) zapita, jesan li što(d) mudra od njega čuja, a ja ne znan ništa — baš je rugo i balek! Skoči oni čovik jopet natrag Salamunu i kaže mu: »Salamunu primudri, evo san te služiija dvadese godina, pa ako me kogo(d) zapita, šta san mudra o(d) tebe naučiija, vala, očiju mi, osta bi za rugo: barem da znan koju besidu mudru!« — »E moj sinko,« veli mu mudri Salamun, »skupe su ti u mene beside i nauk: svaki svit sto cekina — sa(d) kako ti drago!« Misli se oni čovik, misli — ne zna bi li, ne bi li! »Ajde«, veli, »iden dat za tri svita trista cekina, pa nek ide — dāko mudrost steče cekina!« Ža mu ji je dat, anu, znaš i sâm, ali eto, stiska srce i oči ko prase u sikav'cu (bodljikavi korov), prigori se, pa dade svi trista cekina, a Salamun njemu kaže ova tri svita: »Prvo ti je: *Ajde puton čavlenjakon*. Drugo: *Ne gazi vode, kojoj ne znaš gaza!* A treća ti je: *Ako si ljut, ono što si skastija učinit večeras, ostavi za sutra!*«

Još Salamun naredi ženi, da skuva lipu pogaču, pa da mu u nju zakuva ono trista cekina. Dade Salamun onomur čoviku tu pogaču i veli mu: »Poslušaj me i jovu: idi u putu oni kruv, što si ga prija uzeja, a ovaj nosi doma, pa ga razlomi i iz'di sa ženom, jer ti je u tomur krivu moj blagosov za te i za tvoju kuću.« »Zbogon!« — »Zbogon!« ode ti moj čovik ća.

Skupilo ji se u putu lipo društvo, što iđu zajedno. Ka(d) došli do jedne guste gore, govore jedni: »Ajmo, braćo, napričas — prvo ćemo doć!« Bome svak bi rada prija doć doma, pa okreniš svi kro(z) šumu napričas. Ka(d) malo odalje, siti se oni čovik, da mu je Salamun reka: *Ajde puton čavlenjakon*. Bome, veli on u sebi, ka(d) san za ti svit da sto cekina, baš ću ga poslušat — pa se vrati natrag i okrene sām puton čavlenjakon.

Izaša on lipo niz obode (zavoje) iz gore, pa dostiga na putu dva tri čovika od onogar društva, što su bili, otišli kroz goru, a i ti svi krvavi i ranjeni. »Šta van se dogodi, ljudi, ako Boga znate?« pita ji on. — »Evo, brate,« rekoše mu, »udrili na nas u gori ajduci, sadrli nas, nās ōbranili, a one druge pobili!« — »Ohò,« misli oni čovik u sebi, »vāla i jova valja, bēli, sto cekina!«

Odoše ti ga oni dalje i dodoše na jednu malu riku. Oni ljudi stadoše o(d) stra odma gazit vodu, jer jin se je učinilo, da je plitka, a moj ti se čovo jopet ositija, da mu je reka Salamun: »*Ne gazi vode, kojoj ne znaš gaza*«, pa ne tija gazit. Ode ti ga on malo uz riku, ka(d) evo ti čovika na konju, nagne konja na gaz i prođe zdravo priko vode, a moj ti čovik za njin. Gleda on, ka(d) je priša priko vode, di su mu oni drugovi, a nji ti, bome, zanila voda, pa se svi utopili. — »Ajde, Bože pomози,« veli oni čovik, »baš i ova valja sto cekina!«

Ajde, ajde, evo ti ga dođe najpotla onako prid večer u svoje misto. Niko ti njega tute ne pozna. Iđe vrcon doma, pa sta mrvu pokraj kuće. Gleda on, a žena mu pri(d) kućon šeta su dva pratra pod ruku: jedan jon s jedne, a drugi s druge strane. Sta oni čovik ko ukopan, jer se eto smrklo, a žena mu su dva pratra šeta, a on zna, da nikoga doma nema od roda nego samu ženu. Promislija on, da će mu bit žena išla po zlu dilu, zgrabija nož, pa se zaletija, da će zaklat i ženu i pratre, al ositi se zadnji čas onogar trećega svita Salamunova, pa se susprega i ode u konšiluk, a misli u sebi: ajde, kad mi je svaka Salamunova dobro učinila, poslušaću ga i jovu, pa što Bog dađe!

Sija on s konšijon i pripovida jin, da je tute tamo vidija, di jedna žena šeta su dva pratra pri(d) kućom. »Ono su joj dva sina,« veli mu čeljad, »muž jon je otiša u svit ima dvadeset godina i nika(d) se za nj nije ništa više čulo, a ona malo iza njega rodila dva sina, bliznaca i dala ji oba u pratre, sa(d) su eno dijaci, pa su došli obać mater.« — Puca onomur čoviku srce od veselja, anu, veli, vāla prvomu Bogu, pa Salamunu, što me je naučija, da večeras

ne učinin baraškadu (smutnju)! Vala, svaka mu je valjala više o(d) sto cekina, pa i joval!»

Ode on kô naprid. Dođe doma, kaže jin se i sve jin lipo pripovidi večer za večeron. Unda razlomiše Salamunovu pogaču, — ka(d) iž nje, dušo moja lipo, ispade trista cekina. — »Evo,« veli jin otac, »dico, Salamunova blagosova: blago onomur, ko sluša pametnijega,« a oni veseli, ka veseli, bome imali su i za što!

»Eto, Petre, veli Gospodin, sa(d) mi kaži, ko je onogar čovika doveja doma: snaga ali pamet?« — »Pamet, Gospodine, da ko,« odgovori mu Petar. — »Eto unda, moj Petre, upanti dobro ovu, što ću ti sa(d) kazat: Više valja unca pameti nego tovar snage!«

7. „Božju valja primat, a ne promirat!”

Odili Isus i sveti Petar, pomogli nas, po svitu, zatekla ji noć, pa ne imali di, već noćili u jednoga siromava, što je živija o malo bráva (ovce i koze). Bila mu siromavu kuća ko prizidana pri jednoj pōli, onako ko pri pećini: u jednoj poli sta on, a u drugoj mu bravi. Ta mu pojata bila pokrivena slametion, a bila je suvozidina.

Došli ti ga Petar i milostivi Gospodin k tomur čoviku i pitaju, da jin dade noćit. Bome, dade jin on da spavaju unde, di je on spava, a on ode spavat među brave, ma prvo su dobro večerali sira i varenike.

Ujtru oni siroma uranija, pomuza brave i istra ji za lada na pašu, a Gospodinu i Petru kaže: »Eto, putnici moji, ostanite mi zbogon i sritno putovali, dabogda, a eto san van tute u lopiži navisija varenike: ručajte lipo, pa unda i ajte!« Ode ti ga moj čovo za bravin, a domalo ustala i ona dva, pa se lipo nasrkali varenike. Prija nego će otići ća, veli Gospodin: »E, Petre moj, ovoga siromava valja darovat i dobro mu naplatit, što nas je onako lipo i srčeno pričeka i počastija s onin, što je ima.« Pa unda Gospodin zgrabi s ognjišća glavnjicu i onomur siromavu zapali slamu na kući: odma pusta planila, koda si je polija petroljen. Skoči Petar, pa zgrabi Gospodina za ruku: »Šta to radiš, Gospodine, ako Boga znaš: on nâs komadon, a mi njega bovanon, je li to pravo i duševno!?« — »O Petre, Petre, male vire! Što Bog čini, zna, šta čini i sve za dobro radi: oni će čovik, sa(d) ka(d) mu izgori ova, ovdeker učinit veću (kuću), pa ka(d) bude dupst unde pri pōli, naće u zemlji lonac zlatni jaspri i učiniće se čestit. A ti, moj Petre, uprdi u glavu: što je god od Boga, slađe je od meda; Božju valja primat, a ne promirat!«

Narodna poređenja

(Crna Gora)

Mićun M. Pavićević

Bije ka grom.
Bijela mu glava ka u ovce.
Bijesan ka bik.
Bio ka artija.
Bio ka labud.
Bio ka snijeg.
Bistar ka suza.
Blijed ka krpa.
Blistav ka srebro.
Bogat ka čifut.
Bogato ka na Božić.
Boli ka očinji vid.
Bos ka goveče.
Brblja ka papagaj.
Brbljiv ka prdavac.
Brbljiva ka guska.
Brci mu crni ka katran.
Brčka ka mećavica.¹
Brije ka britva.
Briše ka Markova sablja.
Briše ka sablja.
Brz ka munja.
Brz ka srndać.
Brz ka zec.
Bulji oči ka vo.
Buruliče se ka vo.

Ciči ka zmiija.
Cika ka miš u zidu.

Cika ka pauk.
Crn ka ciganin.
Crn ka đavo.
Crn ka gabelj.²
Crn ka kaluđer.
Crn ka kotao.
Crn ka mrč.
Crven ka žar.

Čelo mu je ka krsta u krave.
Čelo mu je ka ognjište pipersko.
Čelo mu ka Odžina Poljana.³
Čist ka biser.
Čist ka crkveni miš.
Čuti ka miš u tricama.

Debeo ka badanj.
Debeo ka kasap.
Debeo ka plast sijena.
Debeo ka prasac.
Debeo ka trupina.
Diga glavu ka kokot s kuće.
Dobar ka dobar dan u godini.
Dobar ka melem.
Dobro ka planina.
Dosadan ka mora.
Drhti ka prut nad vodom.
Dubok ka jama.
Dubok ka more.

¹ sprava za miješanje skroba, pulente.

² čergaš.

³ mjesto u Crnoj Gori.

Dugačak ka zla godina.
Dužan ka Grčka.

Džampa⁴ ka vuk.

Gadan ka vreća.
Gađe ka iz puške.
Gađe ka strijelom.
Gladak ka mermer.
Gladan ka riba.
Gladan ka vuk.
Gladikosa ka devojka.
Glas mu je ka zvono.
Glava mu ka šipak.
Gleda ka kroz prosjek.
Gleda ka miš iz okoliša.
Gleda ka slačkovina⁵ uz plot.
Gluh ka top.
Glup ka bukva.
Glup ka crepulja.
Glup ka magarac.
Glup ka motika.
Glup ka noć.
Glup ka ovan.
Glup ka pomrčina.
Glup ka ponoć.
Glup ka som.
Go ka divljak.
Gord ka car.
Gotov ka puška.
Govori ka čaktalo.
Grabljiv ka orao.
Grdan ka vrag.
Grk ka čemer.
Grk ka čemerika.
Grub ka nakaza.
Guče ka golub.

Gust ka čečar.
Gust ka šiblje.
Guši ka pri stogu.

Hitar ka munja.
Hrapav ka kora na drvetu.

Ide ka na krilima.
Ide ka patka.
Ide ka po vodi.
Igra ka čekrk.
Igra ka pelivan.
Ijedak ka crijevo na ugljev.
Ijedak ka osa.
Inadžija ka Turčin.
Iskrivio glavu ka da briše ispod
kreveta.
Isprsio se ka mačak na džigerici.
Izbečio ka bikovit⁶ miš.
Izbuljio ka sova.
Izjelica ka pop.
Iznemogao ka starac.

Jadnik ka gnjila kruška.
Jaše ka Tatar.
Jašu ga ka magarca.
Ječi ka ranjenik.
Ječi ka zvono.
Jede ka ala.
Jede ka pometen.
Junak ka Arap.
Juri ka manit.
Juri ka vjetar.

Kasa ka stari vuk.
Kesi se ka lisica.
Kiseo ka boza.

⁴ rva se, grabi.

⁵ vrsta trave.

⁶ velik i snažan.

Klempav ka magarac.	Mali ka makovo zrno.
Klempav ka prase.	Mek ka duša.
Kolje ka osa.	Mek ka perje.
Koljena mu koliko koplje.	Mek ka smokva.
Kosa mu ka kuđelja vune.	Mek ka svila.
Kratak ka mač.	Mek ka vuna.
Kreće se ka vapor ispod Kotora.	Mio mi je ka rođeni brat.
Krepa je ka pas.	Miran ka anđeo.
Krije manu ka zmiја noge.	Miran ka čela.
Kriv ka Drina.	Miran ka jagnje.
Krt ka led.	Miriše ka dunja.
Kuka ka kukavica.	Miriše ka jabuka.
Kumi ka ciganka.	Miriše ka ruža.
Kune kao usiđelica.	Mlati ka poprug po samaru.
Kus ka zec.	Mlitav ka čarapa.
	Mlitav ka žena.
	Modar ka čivit.
Ladan ka snijeg.	Može ka pop.
Laje ka pas s koca. ⁷	Mračan ka sjenka.
Lak ka pero.	Mračan ka tamnica.
Lak ka prepelica.	Mrk ka gavran.
Lak ka sjenka.	Mršav ka sjenka.
Lakom ka pop.	Mrtav ka zemlja.
Lakovjeran ka baba.	Mučan ka đavo.
Laže ka Turčin.	Muči ga ka pseto.
Leti ka soko.	Muči ka noć.
Lijep ka đevojka.	Mûči ka pseto.
Lijep ka na gori vila.	Mudar ka Solomun.
Lijep ka upis.	Mudar ka vidra.
Lukav ka Latinin.	»Mudra« ka guska.
Lukav ka lisica.	Mutan ka lug (od pepela).
Lukav ka zmiја.	
Lupa ka bubanj.	Naduven ka ćuran.
Lupi ka vreća.	Naduven ka žaba.
	Naliven ka gvožđe.
Ljut ka paprika.	Namrkio se ka da mu so iz oči
Ljut ka pas.	kaplje.
Ljut ka ris.	Neobrijan ka sužanj.

⁷ pseto vezano za kolac.

Nerazuman ka dijete.
 Neznalica ka tele.
 Noga mu ka piska.
 Noga mu koliko čerek.
 Nosi ka konj.

Obal ka jaje.
 Oblizuje se ka mačka.
 Oči mu vire ka mišu iz duplje.
 Oči su joj ka fildžan.
 Odebljao ka prase.
 Odjeven ka lipa.
 Odrta ka lisica.
 Okretan ka zvijer.
 Okrugao ka jaje.
 Osjetljiv ka devojka.
 Osmudio se ka mačak uz
 prijeklad.
 Oštar ka ljuti krš.
 Otrovan ka sičan.

Pade ka s tavana.
 Pakostan ka mačka.
 Pakostan ka usidjelica.
 Pakostan ka zla žena.
 Pamet mu je ka u cara.
 »Pametna« ka ćurka.
 Pati ka sirotica.
 Pazdi ka pas.
 Peče ka u oko.
 Penje se ka koza.
 Pijan ka baraba.
 Pijan ka ćurka.
 Pijan ka zemlja.
 Pije ka pijavica.
 Pije ka smuk.
 Pije kavu ka Turčin.

Pjenuši ka sapun.
 Pjeva ka čengija.⁸
 Pjeva ka slavulj.
 Plače ka dijete.
 Plače ka devojka.
 Plače ka krokodil.
 Plašljiv ka loboda.
 Plašljiv ka zec.
 Plije ka rak.
 Pliva ka riba.
 Pobježe ka oparen.
 Pocijepan ka prosjak.
 Podmeće ka kukavica.
 Podmukao kao pseto.
 Pogan ka đavo.
 Pogan ka prase.
 Pošten ka Cuca.
 Pošten ka devojka.
 »Pošten« ka vrata od Šuranje.⁹
 Poštuje ga ka brata.
 Poštuje ga ka svetinju.
 Povučan ka glista.
 Povučan ka kupina.
 Prav ka bor.
 Prekreće ka bogalj.
 Prekrstio ruke ka samoranica.
 Prepreden ka Grk.
 Pretio ka vo.
 Prevrtljiv ka lastavica.
 Prgav ka srž.
 Priča ka advokat.
 Prijenuo ka guba.
 Prijenja ka guba.
 Prijenja ka med.
 Prijenja ka rđa.
 Pripeklo ka u Petrovu dne.
 Prolama se ka Garač.¹⁰

⁸ oštri čelik.

⁹ mjesto u Kotoru gdje žive javne žene.

¹⁰ planina u Crnoj Gori.

Prosi ka pop.	»Sladak« ka šaka u nos.
Prost ka brav.	Sladak ka šećer.
Prostran ka kuća.	Sličan ka zec na zeca.
Providan ka staklo.	Smiје se ka lud.
Providan ka voda.	Smrди ka kučka.
Prsti mu dugački ka u Vlađike	Smrди ka prase.
Rada.	Smrди ka prč.
Psuje ka žena.	Smrkao se ka u ponoć.
Pun ka lubenica.	Snažan ka međed.
Pun ka šipak.	Stegnut ka ojađenik.
Puši ka Turčin.	Stenje ka mora.
Puzi ka glista.	Stenje ka natovaren.
Puzi ka rak.	Stidljiv ka devoјka.
	Stoji ka panj.
Raste ka iz vode.	Studen ka led.
Ravan ka dlan.	Studen ka zmiја.
Razmažen ka pseto.	Suh ka barut.
Razumiје se ka magarac u	Suh ka drača.
kantar.	Suh ka grana.
Ruka mu ka šapa u međeda.	Suh ka prst.
Rumen ka ruža.	Svađaju se ka zle jetrve.
Runjav ka međed.	
Ružan ka prase.	Šaljiv ka Cuca.
	Šeta ka paun.
Siječe jezikom ka nožem.	Šilјast ka igla.
Sijeva ka munja.	Škilji ka vještica.
Sikće ka zmiја.	Šupalj ka bačva.
Sikće ka zmiја iz procijepa.	Šupalj ka bukva.
Sipi ka iz kabla.	Šupalj ka pećina.
Siromah ka crkveni miš.	Šušti ka šuma.
Sisa ka smuk.	
Sit ¹¹ ka briјeg.	Tajan ka nebo.
Sјajan ka biser.	Tanak ka dlaka.
Sјajan ka kap rose.	Tanak ka hartija.
Sјajan ka sunce.	Tanak ka šibljika.
Skaće ka vrabac.	Težak ka gvožđe.
Skakuće ka jagnje.	Težak ka top.
Slab ka slamka.	Težak ka zemlja.

¹¹ obao i debeo.

Topi se ka led.
 Trči ka srna.
 Trom ka ded.
 Trom ka slon.
 Trpi ka pas.
 Tuče ka Kraljević Marko.
 Tvrd ka čelik.
 Tvrd ka džora.¹²
 Tvrd ka orah.
 Tvrd ka pancir.
 Tvrd ka tuč.
 Tvrđica ka Njeguš.

 Ugojio se ka zec na planinu.
 Ujeda ka zmija.
 Ukočio se ka kolac.
 Ukočio se ka noga nevarena.
 Umoran ka krava sa oranja.
 Urlu ka pseto.
 Usta su mu ka početak od čarape.
 Uzvija ka bik.
 Uzvrpoljio se ka muva.

 Valjan ka vatra.
 Vedar ka oko.
 Viče ka lud.
 Visok ka jela.
 Vitak ka jela.
 Vitak ka prut.
 Vjeran ka dobar dževerdar.
 Vjeran ka pas.
 Vrijedan ka krt.
 Vrijedan ka krtica.
 Vrijedan ka čela.
 Vruč ka mačka.
 Vuče ka konj.
 Vuče ka marva.
 Vuče se ka nedobijena zmija.

Zabečio se ka tele u šarena vrata.
 Zacrvenio se ka žar.
 Zadihan ka bik.
 Zadovoljan na malo ka kukavica.
 Zadro ka vo u brijeg.
 Zadrť ka Čevljanin.
 Zadrť ka ćuskija.
 Zagušen ka lonac.
 Zakaćio se ka đavo o vratu.
 Zamuknuo ka pas.
 Zapeo ka mazga na led.
 Zapleće ka pijan.
 Zavija ka vuk.
 Zdrav ka jelen.
 Zdrav ka riba.
 Zelen ka ijed.
 Zelen ka more.
 Zelen ka trava.
 Zelen ka vuk.
 Zeleni se ka jezero.
 Zima je ka na brijeg.
 Zima ka o Sv. Savi.
 Zori se ka đevojka.
 Zuji ka čela.

 Žali ga ka majka sina.
 Žedan ka pas.
 Živi ka beg.
 Živi ka bos u trnje.
 Živi ka bubreg u loju.
 Živi ka car.
 Živi ka siromah u bogatoj
 varoši.
 Žut ka cekin.
 Žut ka jablan.
 Žut ka maćak.
 Žut ka mrtvac.
 Žut ka vosak.

¹² svinja.

Manji prinosi

Zagonetke

(B l a t o n a M l j e t u)

Boteja. — Ped i pedić, četiri prsta i glavić.

Brava. — Crna mala stvarca najboje kuću čuva.

Čejade. — Ujutro na četiri nožice, na podne na dvije nožice, a uveče na tri nožice.

Češaj i uši. — Mrtvo živo nizbrdo ćera.

Dub i želudi. — Otac ima sto sinova, svaki sin ima kapicu, a otac je nema.

Greda u kominu puna čade (ili i sam komin). — U našega ćaće resate gaće.

Gvožđa za hita zvijerke. — Tako ti neba i zemje, skoči kuće iz zemje!

Hlad. — Ide i na mjestu stoji, ali ne vazda.

Igla. — Malo, glatko, tanko, proz uši se prodijeva; sve selo obuklo, a sebe ne moglo.

Igle s kojim se pletu bječve. — 1. Pet sestara kuću grade, a kad je ograde, u njoj ne će sta. — 2. Pet baba oko bijela¹ grada, jedna drugu bada. — 3. Pet braće kuću grade, a u njoj ne će sta.

Jaje. — Mala bačva su dva kolura (šare, boje), nema na njoj čepa ni tapluna.

Klačina. — U zemji sam do kojena, život mi je od kamena, srce ognjeno, glava pečena.

Klupko tega (konac za mriježe). — Upo vo u dubok do, ako ga za rep potežeš, a on gore upada.

Knjiga (pismo). — 1. Mrtvo žive glase nosi. — 2. Crno po bijelu.

¹ Na čitavom se otoku Mljetu nose samo bijele čarape, pletene od domaće vune. Nose ih muškarci i žene. Tu se uopće goje samo ovce s bijelom vunom.

Kokoš s pipletima, kočka. — Čućur kapu nadiže, sve se selo razdiže; ćućur kapu spušta, sve se selo skupja.

Kokot. — 1. Sijedi tinto na grančici u crvenoj kabanici; više vaja kabanica nego tinto i grančica. — 2. Ide pate putićem, pod crvenim klobučićem; više vaja klobučić nego pate i putić.

Komostre. — Crno crijevo iz arije vijesi.

Kostanja (drvo). — Visok otac, oštra mati, crna dijeca.

Koto od rakiye. — Mome dundu na glavi tumba.

Lapis (olovka). — Ja malašan, a tanašan, od maloga sam prsta tanji, svaki danak bivam manji.

Mačka i bokun (komad) mesa. — Leti cvrčujak, vijesi vijesujak; moli Boga cvrčujak, da pane vijesujak.

Magarac. — Na glavi su mu dva pera, a na nogama štopele (crijevlje = cipele).

Menzarola (bačvica za goni vodu). — 1. Ide naprijeda, a gleda nazada. — 2. Ide krava na vodu, niti pije niti pregibje šije.

Mjendo (bajam). — Pođi u goru i uberi jedno malo drvo i od njega će izići dvoje načava i dva lopara.

Mijesec i zvijezde. — Puno poje ovaca, među njima zvonjar.

Mrav. — Nešto malašno, a po srijedi tanašno. — 2. Malo drago iza gore zvalo: »Ne bojim se kučaka, nego kokoši.«

Mušjica pri bačvi. — Ja malašna, a tanašna; često pijem, malo jijem; teško kući, gdje me nije.

Oči. — 1. Dvije vrane zajedno lete, a nijednu ne ćeš vidje. — 2. Dvije vrane među sekom (stijena, hrid) ne mogu nigda jedna drugu vidje.

Oganj i dim. — Otac se apena (stoprv) rodio, a sin po kući leti.

Oganj. — 1. Nema noga, nema ruka, a ipak bi ujelo. — 2. Crijeno prase iz pećine laje.

Opanci. — Dva brata netjaka, oba su jednaka; kad progledaju, ne vaju.

Orlođije (sat). — Vazda ide, a na mjestu stoji.

Ožica u kaši. — Upo vo u dubok do, ne vidi mu se ništa nego rep.

Prosuja. — Crna ovca dugačka repa, sve selo uzbijeka.

Put. — Odvito, povito, na svaku kuću dovito.

Puška. — 1. Ide iz doma, gleda na doma. — 2. Vijesi o čavlu, a misli zlo.

Romjenča (bakrena posuda za pitku vodu). — Ide niz dolu pjevajući (kad se nosi na bunar), a uz goru plačući (pošto je puna vode, koja se prelijeva preko ruba).

Ruke, zubi i jezik. — Vukotići vuku, sijekotići sijeku, a sam baća u jamu ga obraća.

Smokva (plod). — Puna baba gnjida.

Smokva sa klepcom i mijekom. — Iz gungova klapavo, iz klapava sestrice.

Snijeg. — Zdrakom leti, na zemju pada.

Srp. — Grbavo prase sve poje popase.

Sunce. — 1. Ide gorom, a ne čuje se. — 2. Ima čaša masti, koja je svemu svijetu dosta. — 3. Upo vo u dubok do, ne može ga izvaditi niko, nego Gospodin Bog.

Sumporin (žigica). — Mala sam stvar, ali me trijeba bogat i siromah.

Svijeća. — Baba u kantunu (uglu) stoji, a po svojoj kući poso čini.

Šipak (plod). — 1. Puna mala kuća njata, na njoj jedna vrata i prugla, koja je drži. — 2. Puna kuća braće, a na njoj nema funjestre (prozora) ni vrata.

Tikva. — Pade ploča u poje, iz ploče trakovi, iz trakova batovi.

Ventarola (duga). — Amo kvas, tamo žar, a na srijedi zlatan pas.

Vino, kad se pretače. — Stavi malu bačvu pod veliku, pa čini: žigi mic.

Volovi u plugu. — Uporedo dva brda, a među njima drvo.

Zubi. — Puna greda bijelih golubova.

Zubi i jezik. — Sijekotići sijeku, vukotići vuku, a sam baća prevraća.

Zvono. — Od ovamo zvuk, a otamo zuk.

Žarnji. — Štrbo na štrbu stoji, a u šupki se poso čini.

Tomislav M. Macan

Narodna imena

(Konavli u Dalmaciji)

Dok su u Konavlima još opstojale zadružne kuće i dok se nijesu počeli dijeliti,¹ isto krsno ime se ponavljalo tako, da bi u istoj

¹ Stariji Konavljani su vazda bili protivni dijeljenju kuća i po tom je stara njihova rečenica: „Pogača je lijepa, dok je cijela.”

kući bilo više Antuna, Ivana, Jakoba itd.² Da bi se članovi kuće pod istim krsnim imenom mogli razlikovati, nazivali bi se *mali* i *veliki*; na pr. Jakob mali, Jakob veliki.³ Osim toga bili su različni hipokoristici krsnog imena; na pr. *Antun*: Ano, Ana, Anić, Anuško, Antić, Antunić, Tuno, Tonko. — *Božo*: Boško, Božura. — *Francisko*: Frano, Franić. — *Đurađ*: Đuro, Đurica, Đukica, Đuko, Đurman. — *Ivan*: Ivo, Ivuša, Ivić, Ivušak, Ivuško, Ivule. — *Jakob*: Jako, Jakovo, Jakić, Jakušo, Jašić, Jakan. — *Luka*: Luko, Lukiša. — *Marko*: Markiša, Maro. — *Matija*: Mato, Matko, Matuško, Matušak, Matić, Matovo, Matulica, Maća, Maćuga, Matičina. — *Mihajlo*: Mićo, Mića, Mikule, Mihajica. — *Nikola*: Niko, Nikić, Nikac, Nikoliš, Nikolica, Nikica. — *Petar*: Pero, Perilo, Peruško, Perigo, Peroga, Perić, Perko, Perivoja. — *Vlaho*: Vlahuša, Vlahuško. — *Vuk*: Vuko, Vukić, Vukašin, Vukica.

I za ženske vrijedi mala i velika: Mare mala, Mare velika. Hipokoristici: *Ane*: Anica. — *Lucija*: Lucka, Luce. — *Marija*: Mare, Marica. — *Nike*: Nikica. — *Paula*: Pavle, Pavuša. — *Rade*: Radica. — *Stane*: Stanica. Za ženske ima posve malo imena i malo hipokoristika.

Ako pojedinac ne bi primio hipokoristik krsnoga imena, onda bi primio pridjevak, koji bi nosio kroz cijeli život, pa pri diobi kuće nova bi kuća uz prezime nosila i taj pridjevak; na pr. Ašan, Bajo, Ban (i prezime), Beća, Benbeša, Bimbaša, Bjeloš, Bokato, Cesar (i prezime), Coke, Crnoko, Čolo,⁴ Delko, Fratar,⁵ Indo, Krtica, Kvesta, Labudić, Migalo, Mrgilo, Mrša, Mrzo, Paulić, Pijeve, Sančelo, Skvrce (i prezime na Pločicama), Talko, Telento, Tikvina, Ušo, Vezir, Vigung, Zmajo.

Pavlina Bogdan - Bijelić

² Čovjek je bio dužan prvome sinu na krštenju nadjenuti ime svoga oca, a prvoj kćeri ime svoje matere. To je bila dužna počast, kako bi koje dijete na svijet došlo, častila bi se imenom svojba po bližini.

³ I kod vlastele i pučana je bilo tako; na pr. Niko veliki i Niko mali Pučić.

⁴ Pod ovim imenom bilo ih je nekoliko u Konavlima, na pr. Čolo Bratoš, Čolo Pendo. Davalo bi se onomu, kome bi falio prst ili dio prsta od ruke.

⁵ Pod ovim imenom bilo ih je mnogo u Konavlima. Ono bi ostalo djetetu, koje je nosilo fratarsko odijelo, i eno kako: kad bi dijete od dvije do pet godina teško oboljelo, roditelji bi se zavjetovali za njegovo zdravlje, da će ga za godinu dana obući u fratarsko odijelo i tako ga posvetiti na čast sv. Antuna ili sv. Frana. Majka bi dovela u crkvu sinčića sa voštenjačom u ruci i to u manastir u Pridvoriju ili u Cavtatu. Tu bi klekla pred oltar, gdje bi sveštenik misio. Nakon sv. mise sveštenik bi blagoslovio malo fratarsko odijelo i konopčić, pa bi mališa uz molitvu obukao. Pošto bi to dijete nosilo za godinu dana ovo odijelo, ostalo bi mu ime fratar kroz cijeli život, na pr. Fratar Vezilić, Fratar Drobac itd.

Smokvica lopatica

(Aleksandrovo na Krku)

Jedanput je bil jedan mladić, ki se je ženil za jednu divojku. Svi su mu govorili, da mu je mlada štriga, ma on ni otel toga v glavu. Jedanput je šal, po užanci, večer k mladoj, kad znenada počne dažjit i on ni već mogal doma. On je legal, da će u njih spat, kada ne more pred dažjen doma. Kada je njegova mlada mislela, da on spi, počela se je z materu pogovarati, da sada je ura, i počele su se nikamo spravjati. Namažu se obidvi z ničim i obidvi su rekle: »Ala, gori po dimnjaku ravno pod orih.« I zginule su obidvi. On mladić, ki je sve to čul i videl, zač je leh fintu delal, da spi, dvigne se i namaže se i on kako i njegova mlada z materu, pak je rekal i on: »Ala gori po dimnjaku gori na orih.« Ni rekal: ravno pod orih, leh: gori na orih. Kad je on prišal na orih, to pod orihon silni narod, veselje, tanci, smih, a digla se je silna nevera: škurina, lanpanje, grmj enje, da je bila strahoća. A oni pod orihon, ala veselo, neka se tanca. Kad je nevera pasala, počeli su govoriti, da koga te pojist; koga, koga, hitili su ala toka, i prišal je red na njegovu mladu. Brate, pojili ju, i kad su ju pojili, počeli su kosti hitati v ajer. Kako su hitali, pride do ruk onomu mladiću, ki je bil na orihu, jedna lopatica i on ju ćapa. Kad su se nahitali, počeli su opet kosti skupjati i slagati, da te ju oživet. Slažu, slažu, ma lopatica fali. Jišći, ne jišći, ni je i ni je. »A ben,« reku ontrat, »ćemo joj ju udelati od smokvine, ma da joj nima toga nigdar nijedan zbos(t), zač bi dilje pala mrtva.« I tako su joj udelali lopaticu od smokvine i opet ju oživeli. Kad je to on mladić sve videl, pustil je on mladu, ma joj ištešo ni otel nigdar zbos(t), da jima lopaticu od smokvine, zač je znal, da bi dilje pala mrtva, ko bi joj to rekal, pak se je bojal, da bi mu to bil grih. Ma jedanput, potlek ju je bil već pustil, našal se je na placi na tancu, i ona mlada počela mu je nič šprdat i kako se š njim rugati, a on ontrat v jadu leh reče: »Uh, smokvica lopatica« — i ona je pala na tla mrtva.

Franjo Žic

Varalice

(Bukovica u Dalmaciji)

Naši se Bukovičani uz mesojede nadglaišu, ko će reći ono, što se dosad nije čulo. Tako jedan drugoga na besjedama varaju na svake uvrati (načine).

1. Jedan drugoga pita: »Čem bi ti volio: oli zlatnu stupcu prama suncu, oli okrppljenu starcu u lugu?« — Misle se i misle; sad

ko ne zna, kako posli stoje, reći će vavijek, da voli zlatnu stupcu prama suncu. Onda ij stane smî i graja uzimljući ovoga na špot, jer okrpļjen starac u lugu jest krv zapretali sa puknutom korom na sebi, a zlatan stupac prama suncu jest govno izvaljeno.

2. »Bi li ti volio panjiću oli rupici?« — Sad ko reče, da voli jednom oli drugom, već se prevario, jer panjić je govno, a rupica guzica.

3. »Šta bi ko dâ ujčevu zetu od poštenja?« — Neki veli to, neki ovo, neki ono, a jedan će: »Ja bi mu dâ govana.« Onda ga uzmu svi na sprdnju i smî što igda mogu, jer ujčev je zet svoj čaća; ko ima ujaka, toga je sestra za ocom, što pogađa, udata, daklen ujčev je zet, a ko je ujčev pak zet, to je otac.

4. »Što bi ti, da de treviš na tikvu čavala?« — Neki vele, da bi mirovali u nju, neki, da ne bi ni gleli, neki, da bi je zakopali ili saranili, a jedan će: »Ja bi je bacio u govna.« I toga uzmu na špot, jer tikva s čavlma stoji uza svakoga čoeaka: to je glava sa zubima.

Vladimir Ardalić

Danje

(P o d r a v i n a)

Prije kojih petnaest godina, kad sam jednom bio kod kuće u Ivanovčanima kod Bjelovara, čuo sam jednoga pripovijedati sa smijehom, kako je nekog momka iz sela, Đuricu Ivanovića, na večje gonilo *dánje*, kad je išao kući.

Što je danje, nijesam mogao doznati ni ispitivanjem ni iz RJA, koji nema ove riječi. Nedavno sam od jedne žene iz sokolovačke općine (kod Koprivnice) čuo ovu riječ i doznao, da je danje: »što se pokaže, kad čovjek po noći ide.«

Ista utvara poznata je i u Virju, jer u jednoj pučkoj drami talentovanoga, ali slabo poznatog pisca Frana Šignjara neki Jožina Virovac viče: »Nek dojo 'si neprijatelji, 'si Turčini, pesoglavci, vilenjaki, paklenjaki, 'sa pripećenja, danja, čuda i strašila: ja sem tu, ne bom se vugno! i bom kuražno stal i nikam ne vujdem!«¹

Bilo bi zanimljivo znati, dokle je rasprostranjeno vjerovanje u ovu avet.

Ante Šimčik

¹ Zemljaci ili Virovska deputacija u Zagrebu. Napisao Fran V. Šignjar. Hrvatske Novine. Izdavač Peroslav Ljubić, Zagreb 1912. Prije dvije godine bila je ova drama sa nekim promjenama nanovo štampana u „Hrvatskom Zadrugaru“.